

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Maurizio Lazzarato

Çev. Ferda Nur Demirci

Göstergeler ve Makineler

otonom
politika

Göstereğerler ve Makineler Maurizio Lazzarato

Ücretsiz

GÖSTERGELER VE MAKİNELER

Kapitalizm ve Öznellik Üretimi

Maurizio Lazzarato

Maurizio Lazzarato, İtalyan post-işçi geleneğin önemli kuramcılarından biridir. Fordizmden post-Fordizme geçişte emek-sermaye arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi bağlamında özellikle gayri maddi emek, borç ilişkisi, yeni öznellik üretimi ve yeni direniş olanakları üzerine çalışmaktadır. Paris'te yaşamakta ve İtalyan Otonomist hareketin temel yöntemi olan birlikte-araştırma (co-research) yöntemiyle bağımsız araştırmalar yürütmekte, farklı emek kesimleriyle ortak araştırmalar yapmaktadır. Çalışmaları arasında *Puissances de l'invention. La psychologie économique de Gabriel Tarde contre l'économie politique* (2002); *Le Gouvernement des inégalités. Critique de l'insécurité néolibérale*, (2008); *La fabrique de l'homme endetté : Essai sur la condition néolibérale* (2011) [*Borçlu İnsanın İmali*, (2014)]; "*Maddi Olmayan Emek*", *İtalya'da Radikal Düşünce* (2005) içinde; *Borçla Yönetmek* (2015).

Otonom 80

Politika Dizisi 24

Göstergeler ve Makineler
Kapitalizm ve Öznellik Üretimi
Maurizio Lazzarato

ISBN 978-975-6056-83-7
1. Basım Eylül 2016, İstanbul

Kitabın Özgün Adı
Signes, Machines et subjectivité
© 2015 Agence littéraire Pierre Astier & associés
© Türkçe yayım hakları Otonom Yayıncılık, 2015

Çeviren
Ferda Nur Demirci

Yayıma Hazırlayan
Münevver Çelik

Son Okuma
Devrim Beyaz

Kapak ve İç Tasarım
H. Mert İnan

Baskı ve Cilt
Gün Matbaacılık Reklam Film Basım Yayın San.Tic.Ltd.Şti.
Beşyol Mah.Akasya Sk. No: 23/A
Küçükçekmece / Sefaköy/ İstanbul
Tel: 0212 580 63 81

Yayınevi Sertifika no: 31383
Otonom Yayıncılık
Firuzağa Mah. Çukurcuma Cad. Yazıcı Çıkmazı No:2
Beyoğlu - İSTANBUL
Tel 0 212 244 87 09
iletisim@otonomyayincilik.com
www.otonomyayincilik.com

GÖSTERGELER VE MAKİNELER

Kapitalizm ve Öznelik Üretimi

Maurizio Lazzarato

İÇİNDEKİLER

7	Giriş
23	Üretim ve Öznellik Üretimi: Toplumsal Tabi Kılma ve Makinesel Kölelik Arasında
59	Üretimde ve Öznellik Üretiminde Gösteren Semiyolojiler ve Göstermeyen Semiyolojiler
101	Karma Semiyolojiler
149	Çatışma ve Gösterge Sistemleri
183	“Pislik” ve Performatif Olanın Eleştirisi
219	Öznellik Üretiminde Söylemsel ve Varoluşsal Olan
245	Sözcelem ve Politika, Paralel Bir Demokrasi Okuması: Foucault ve Rancière

GİRİŞ¹

*Arzunun altyapının bir parçası olduğunu söylemek, öznel-
liğin gerçekliği ürettiğini söylemekle aynı kapıya çıkar. Öznel-
lik, ideolojik bir üstyapı değildir...*

Félix Guattari, "Crise de production de subjectivité,"

3 Nisan 1984 Semineri

*Leninizm zamanında hükümet devrilmeliydi (sendikacılar
ekonomistti, hainlerdi), iktidar Sovyetlere gitmeliydi; yani kısa-
cası, bir fikir vardı, bir şey vardı. Ama şimdi, gerçekten de hiçbir
fikir yok. Hiçbir şey yok. Makroekonomi fikri var, belli sayıda
etmen fikri var. İşsizlik, piyasa, para, bütün bu soyutlamaların
toplumsal gerçeklikle hiçbir alakası yok.*

Félix Guattari, "Crise de production de subjectivité,"

3 Nisan 1984 Semineri

1 Bu giriş metni, Fransızca aslı *La fabrique de l'homme endetté*, Paris: Editions d'Amsterdam, 2011, İngilizce versiyonu *The Making of the Indebted Man*, çev. Joshua David Jordan, Los Angeles: Semiotext(e), 2010 [Borçlandırılmış İnsanın İmali, çev. Murat Erşen, Açılım Kitap, 2014] kitabımın yayımlanmasından sonra yazıldı. Sonraki bölümler ise kitap yayımlanmadan hemen önce yazıldı.

1984'teki bir seminerde Felix Guattari, 1970'lerden beri Batı'yı etkilemekte olan krizin, ekonomik ve toplumsal bir krizden fazlası olduğunu, bunun bir öznellik krizi olduğunu iddia ediyordu. Peki Guattari'nin iddiasını nasıl anlamalıyız?

Almanya ve Japonya, İkinci Dünya Savaşı'ndan uzun süre işgal altında kalmaktan tamamıyla tahrip edilmiş, hem toplumsal hem de psikolojik olarak kırılıp geçirilmiş halde, "hiçbir maddi varlığı, ham maddesi, yedek sermayesi olmaksızın" çıktılar. Peki sonrasında gerçekleştirdikleri ekonomik mucizeyi açıklayan şey nedir? "Şaşılabilecek bir 'öznellik sermayesi'ni, yani bilgi, kolektif zekâ, yaşama isteği vb. biçimlerde bir sermayeyi yeniden inşa ettiler. Aslını söylemek gerekirse, tahribatın kendisinde yeni tür bir öznellik icat ettiler. Bilhassa Japonlar, kendi arkaik öznelliklerinin veçhelerini, onları toplumsal ve maddi üretimin en 'gelişmiş' biçimlerine çevirerek geri kazandılar. [...] Maddi üretim, öznellik üretimi için bazıları çok çeşitli yaratıcı süreçlerin ortaya çıkmasını sağlayan bazıları da oldukça yabancılaştırıcı olan bir tür sanayi kompleksini temsil etmektedir."²

Kapitalizm, "otomobil sanayinin yeni seri arabaları piyasaya sürmesi gibi, (özel) modeller piyasaya sürer."³ Kapitalist politikanın temel projesi sahiden de ekonomik, teknolojik ve toplumsal akışların öznellik üretimiyle eklemlenmesine dayanır. O kadar ki politik ekonomi "öznellik ekonomisi"ne özdeştir. Guattari'nin bu geçerli hipotezi, gözden geçirilip mevcut durumlara uygulanmalıdır. Bunu yapmaya, neoliberalizmin bu iki ekonomiyi yani politik ekonomi ile öznellik ekonomisini birbirine eklemlenmede başarısız olduğunu kabul ederek başlamalıyız.

2 Felix Guattari, *Pratiques del'institutionnel et politique*, yay.hz. Jean Oury, Felix Guattari ve François Tosquelles Vigneux, France: Mattice editions, 1985, s. 65.

3 Felix Guattari, *La Revolution moleculaire*, Paris: Union generale d'editions, 1977, s. 95.

Dahası Guattari, kapitalizmin, sistemik krizleri önceden görme ve bunları Büyük Bunalım'ı izleyen dönemde hâkim hale gelen aygıtlar ve koruma önlemleriyle çözme yeteneğine sahip olduğunu ekler. Bugün kapitalizmin zayıflığı, öznellik üretiminde yatmaktadır. Dolayısıyla, sistemik kriz ve öznellik üretimindeki kriz birbirine sıkıca bağlıdır. Ekonomik, politik ve toplumsal süreçleri, onlarla beraber ortaya çıkan özneleşme süreçlerinden ayırmak mümkün değildir.

Neoliberal yertsiz-yurtsuzlaştırmayla beraber herhangi yeni bir öznellik üretimi meydana gelmedi. Neoliberalizm bir yandan da, önceki toplumsal ilişkileri ve onların özneleşme (işçi, komünist ya da sosyal-demokrat özneleşme ya da ulusal öznellik, burjuva öznellik, vb.) biçimlerini imha etti. Neoliberalizmin, (Foucault'nun ekonomik eylemin her türünde zorunlu olan öznel mobilizasyon yönetimiyle bağdaştırdığı) girişimciliği teşvik etmesi de soruna çözüm değil. Durum bunun aksidir. Sermaye her zaman piyasa ve şirketin ötesinde bir alana, bir girişimcininkinin dışında bir öznelliğe ihtiyaç duyagelmıştır, çünkü girişimci, işletme ve piyasa, her ne kadar ekonomiyi oluştursalar da toplumu parçalamaktadırlar.

Bir de uzun süredir, kapitalizmin durmadan baltaladığı toplumsal bağları korumayı hedefleyen, kapitalizm öncesi yerlere ve değerlere, çok eski değerlere ve dinlere; milliyetçilik, ırkçılık ve faşizm gibi ürkütücü modern özneleşmelere yapılan bu rücu vardır. Günümüzde her bireyi işletmeye dönüştürme güdüsünde açığa çıkan girişimci özneliğin aynı anda ve her yerde bulunuşu, birçok paradoksa neden olmuştur. Otonomi, inisiyatif ve her birimizden beklenen öznel aidiyet, yeni istihdam edilebilirlik normlarını ve doğrusunu söylemek gerekirse bir heteronomiyi tesis etmektedir. Aynı zamanda bireye dayatılan harekete geçme, inisiyatif alma ve riskleri üstlenme görevi, çağımızın hastalığı olan yaygın depresyona, homojenleşmeyi reddetmeye ve nihayetinde girişimci model-

deki bireysel “başarı”nın sebep olduğu varoluş yoksunluğuna yol açmaktadır.

Nüfusun çoğu için ekonomik bir özne (“insani sermaye,” “kendi kendinin girişimcisi”) olmak, düşen ücretleri ve gelirleri, kırılganlığı, işsizliği ve yoksulluğu, tıpkı bir şirket bilançosunu yönetir gibi yönetmek zorunda olmaktan başka bir anlama gelmiyor. Tekrarlanan “finansal” felaketlerin getirdiği kriz kötüleştiğinde kapitalizm, bilgi ya da enformasyon toplumu gibi retoriklerini, göz kamaştırıcı özneleştirmeleriyle (bilişsel işçiler, “sembol manipülatörleri”, yaratıcı enerjilere sahip kişiler ve öncüler) birlikte terk etti. Kriz, borcu ve onun tabi kılma biçimlerini, borçlandırılmış insan figüründe aşınalastırdı. Şimdi sıkı çalışma, borç ve finans vasıtasıyla gerçekleşmesi beklenen bütün zenginlik vaatleri boşa çıkmış, sınıf mücadelesi, alacaklıların ve “tahvil” sahiplerinin korunmasına dönmüştür. Şu anki krizde, özel mülkiyet iktidarının kendini kanıtlayabilmesi için “üretim” ve “özellik üretimi”nin eklemlenişi borca ve borçlandırılmış insana dayanmalıdır.

Açık ki olumsuz bir tabi kılmadan bahsediyoruz. Bunun en açık işareti, bilgi, eylem ve hareket akışlarının her ne kadar devamlı olarak talep edilseler de yalnızca baskıcı ve geriletici özneleştirmeye neden olmalarıdır. Hem suçlu hem de kendi payından sorumlu olan borçlandırılmış insan, neoliberal iktidar bloğunun ekonomik, toplumsal ve politik başarısızlıklarının, bizatihi devletin ve şirketlerin topluma yansıtarak dışsallaştırdıkları başarısızlıkların sorumluluğunu üstlenmek zorundadır.

Bu artık bir yenilik, yaratıcılık, bilgi ya da kültür meselesi değil, “çıkışları” vergi ödemeyi reddederek refah devletini yağmalamaktan ibaret olan sermaye sahiplerinin “kaçışı” meselesidir. Bu suretle, üretim kavramının (hem ekonomik hem özel) tekanlamlılığı, finansal krizin sadece ekonomik olmadığını, aynı zamanda her bir bireyi mal sahibine, şirkete ve hissedara çevirme güdüsü taşıyan ve Amerikan gayrimenkul piyasa-

sının çöküşüyle karaya oturan neoliberal yönetimselliğin krizi olduğunu da görmemizi sağlar.

Japonya, ülkeyi 1990’lardan beri sarsmakta olan ekonomik krizi yeni bir öznellik modeli olmadan çözmenin imkânsızlığına dair iyi bir örnektir. Dünyadaki diğer bütün ülkeler gibi Japonya da şimdi post-Fordist oldu. Oysa kendisini zenginleştiren Fordist “öznellik sermayesi”ni (tam istihdam, yaşam boyu iş, çalışma etiği vb.) yerinden etmede diğer bütün ülkelerden daha fazla sıkıntı çekmişti. Ekonomiye muazzam tutarlar sokmak yeterli değildir; bankaları istikrarlaştırmak, emek piyasasını zayıflatıp istikrarsızlaştırmak, işçileri yoksullaştırmak büyümeyi sağlamak için yeterli değiller. Yeni toplumsal, ekonomik ve politik koşullara denk düşen, hem bu koşulların bilincinden çıkan hem de onlarla beraber sürdürülmeye elverişli bir öznellik oluşturulmalıdır. Bu anlamda Japon finansal ve ekonomik krizi, her şeyin ötesinde davranış yönetimine dair bir krizdir. Ekonomi ve öznellik el ele giderler.

“Sol” sendikalar ve partiler bu sorunlara hiçbir çözüm getiremiyorlar çünkü onların da önerecekleri herhangi alternatif bir öznellik yok. Halk, işçi sınıfı, emek, üreticiler ve istihdamın öznellik üstünde artık bir gücü yok, bunlar artık özneleşmenin ivmelendiricisi olarak iş görememekteler.

Aynı şekilde bugünün eleştirel teorileri de, kapitalizm ve özneleşme süreci arasındaki ilişkiyi açıklamakta başarısız. Bilişsel kapitalizm, bilgi toplumu ve kültürel kapitalizm (Rifkin), ilişkiyi yakalayabiliyorlar ama bunu oldukça indirgemeci bir biçimde yapıyorlar. Bir yandan, bilgi, enformasyon ve kültür, “üretim”i oluşturan ekonomilerin çoğulluğunu kapsamakta oldukça yetersizler. Diğer yandan ise, bunların öznel avatarları (bilişsel işçiler, “sembol manipülatörleri”, vb.), “öznellik üretimine” katkıda bulunan çoklu tabi kılma biçimlerinden ve politik özneleşmeden yoksunlar. Krizin ortaya koyduğu üzere, sınıf mücadelesinin kaderinin, bilgi, enformasyon ya da kültü-

rün sahalarında oynanmadığı gerçeği, bu teorilerin üretim ve öznellik üretimi için hegemonik bir paradigma kurma iddialarını suya düşürmekte.

Bu teoriler üretim ve öznellik üretimi arasındaki ilişkiyi baştan savar biçimde ele alırken, Jacques Rancière ve Alain Badiou onu tümüyle yok sayar. Onlara göre birinin diğeriyle hiçbir alakası yoktur. Bunun yerine, “ekonomi” ve “öznellik” arasında radikal bir ayrım görmek gerektiğini iddia ederler. Böylece ekonomist bir ekonomi kavrayışı ve düpedüz “politik” ya da “idealist” bir öznellik kavrayışı geliştirirler.

Öznelliğin üretimi, uyumlulaştırılması ve denetimine yönelik ve otoriterliği sadece kriz anında yoğunlaşan kamusal ve özel aygıtların yükselişine rağmen, Guattari’yle birlikte yine de öznelliğin özneleşme için bir zemin ya da araç olmadığında ısrar etmeliyiz. “Bu büyük bir kriz. Ne krizi? Benim görüşümce büyük bir kriz çünkü herkesin dilinin altında şu sorun var: Sıçtık, en azından bir din, bir fikir vardı elimizde! [...] her şeyi böyle havada bırakamayız ki!”⁴

Peki ama öznellik üretimi kavramı neyle ilgilidir? Özneleşme, özellikle politik özneleşme derken kastımız nedir?

Kapitalizmde öznellik üretimi, iki şekilde, Deleuze ve Guattari’nin toplumsal tabi kılma ve makinesel kölelik aygıtları [dispozitifler] dedikleri şekilde işler.

Toplumsal tabi kılma bizi öznellik donatır, bize bir kimlik, bir cinsiyet, bir beden, bir meslek, bir milliyet vb. tahsis eder. Toplumsal iş bölümünün ihtiyaçlarına karşılık olarak, bu yolla bireyselleşmiş öznelere, onların bilinçlerini, temsillerini ve davranışlarını üretir.

Ama bireyselleşmiş öznenin üretimi, tamamıyla farklı bir süreçle ve öznelliğe tamamıyla farklı, öznesizleştirme vasıtasıyla

4 Felix Guattari, “La Crise de production desubjectivite,” 3 Nisan 1984 Semineri. http://www.revue-chimeres.fr/drupal_chimeres/files/840403.pdf adresinden ulaşılabilir.

ilerleyen bir tutunuşla birliktedir. Makinesel kölelik, hem birey öncesi hem de birey üstü katmanlarda hareket ederek, bireyleştirilmiş özneyi, onun bilincini ve temsillerini parçalar.

Günümüzün eleştirel teorilerinde (Badiou'nunkiler, bilişsel kapitalizm, Judith Butler, Slavoj Zizek, Rancière vb.) büyük ölçüde öznellik, özne, özneleşme, duyulurun paylaşımı meseleleri öne çıkıyor. Ama bu teoriler, kapitalizmin “makinesel kölelik”ler vasıtasıyla nasıl işlediğini göz ardı ediyorlar. Öyle görünüyor ki bu eleştirel teorisyenler, Marx'ın kapitalizmin makinesel doğası hakkında aslen söylediği şeyi gözden kaçırmaktadır: “Makineler sabit sermayenin en uygun biçimi olarak belirirler. Sabit sermaye de, sermayenin kendisiyle ilişkisi içinde göz önüne alındığı sürece, genel olarak sermayenin en uygun biçimidir.”⁵

Marx'ın zamanının aksine makinelerin hayatımızı işgal etmesi, “toplumsal sabit sermaye” diyebileceğimiz şeyi tesis ederek artık konuşmalarımıza, duymamıza, görmemize, yazmamıza ve hissetmemize “eşlik ediyor” oluşu bugün her zamankinden daha gerçektir.

Analizlerinde hiçbir yerde içlerinde “insan”ların ve “gayri-insan”ların birlikte şirketlerin, refah devletinin ve medya asamblejalarının parçası olarak işledikleri bu teknik ve toplumsal makinelerle karşılaşmıyoruz. Rancière ve Badiou bunlardan hiç bahsetmiyor. Oysa makineler ve makinesel asamblejalar bu eleştirel teoriler dışında her yerde mevcut.

Şimdi kapitalizm iki yönlü bir sinizmi su yüzüne çıkar-maktadır: Bizi bireyselliğe ve yerleşik rollere (işçi, tüketici, işsiz, erkek/kadın, sanatçı vb.) tahsis eden, bireylerin içinde zorunlu olarak yabancılaştığı “hümanist” bir sinizm ve bizi artık insan ve gayri-insan, özne ve nesne arasında ayırım yapılmayan asamblejara dâhil eden “insansızlaştırıcı” bir sinizm.

5 Karl Marx, *Grundrisse*, Selected Writings içinde, (yay. hz.) David McLellan, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 410 [*Grundrisse*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, 2003].

Bu kitap boyunca, “toplumsal tabi kılma” ve “makinesel kölelik” aygıtları arasındaki farkı ve bütünleyiciliği inceleyeceğim çünkü öznellik üretimi bu ikisinin kesiştiği noktada ortaya çıkmaktadır. Kapitalist öznellik, bu özneliliğin üretim tarzları ve yaşam biçimlerinden bağımsız ve otonom bir özneleşme sürecine başlamak için parçalamamız gereken tabi kılma ve kölelik tarzlarını tasvir eden bir kartografinin izini süreceğiz.

Bu yüzden kapitalizmin ürettiği özneliliğin ve özneleşmelerin “makine”ye göre olduğunu anlamak elzemdir. Yalnızca “teknik makineye” göre değil aynı zamanda, ürettiği şeylerden biri de teknik makine olan “toplumsal makine”ye, Lewis Mumford’un değişiyile “megamakine”ye göre.

Peki öznellik üretiminin en önemli kapitalist kaygılardan birini oluşturduğu bir zamanda, politik ve varoluşsal bir kopuşun koşulları nelerdir? Devletin ve şirketin endüstriyel ve seri üretimini engelleyebilecek öznellik üretimi araçları nelerdir? Mikro ve makro politikaları birleştirecek bir özneleşme süreci için ne gibi örgütlenme modelleri ve tarzları inşa edilmelidir?

1980’ler boyunca Michel Foucault ve Guattari farklı yollar izleyerek, öznellik üretiminin ve “kendilikle ilişki”nin kuruluşuna dair soruların, bugün hâlâ saplanıp kaldığımız kördüğümünden çıkış yoluna işaret eden yegâne güncel politik sorular olduğu sonucuna varmışlardı. Her ikisi de kendi yollarından giderek iktidar ve bilgi ilişkilerine indirgenemeyecek yeni bir boyutu su yüzüne çıkardılar. Kendini konumlama ve varoluşsal olumlama (Guattari) olarak “kendilikle ilişki” (Foucault), hem bir şeyden *kaynaklanmak* hem çekip çıkarmak anlamında bu ilişkilerden türemekteydi. Yine de bu ilişkilerden türeyen öznel boyut bunlara bağımlı değildir. Foucault’ya göre, birinin “kendilik kaygısı”, “güzel yaşam” ihtişamının peşinden koşmak değil de bir “varoluş estetiği” ile ona denk düşen bir politikayı örtüştürme arayışı demektir. “Başka bir dünya” ve “başka bir yaşam” sorunları beraberce, önkoşulu müesses adetlerden,

alışkanlıklardan ve değerlerden bir kopuş olan, politik olarak angaje bir yaşamda baş gösterir. Guattari'nin estetik paradigması da toplumsal ve politik olanı estetize etmeye değil, daha ziyade öznellik üretimini, yeni bir politik eylem ve örgütlenme tarzının temel faaliyeti ve meselesi yapmaya çağırır.

Özneleşme süreçleri ve bunların örgütlenme biçimleri, emek hareketinde her zaman önemli tartışmalara yol açmış ve “reformistler” ve “devrimciler” arasında kopuşlara ve ayrılıklara sebebiyet vermişti.

Emek hareketinin tarihi, onun meşgul olduğu “öznellik savaşları”nı (Guattari) görmeyi reddettiğimiz takdirde kavramamaz. “Paris Komünü süresince belli tip bir işçi öylesine mutasyona uğramıştır ki, burjuvazinin onun kökünü kazımdan başka çaresi kalmamıştır. Paris Komünü’nü, tıpkı başka bir zamanda Protestanların Aziz Bartholomeus’ta yaptıkları gibi tasfiye ettiler.”⁶

Bolşevikler, diğer şeylerin yanında Komün’ün yenilgisine de karşılık verecek yeni tür bir militan öznelliği icat etmeyi açıkça düşünmemişlerdi.⁷

Politik özneleşme süreçlerini, iktidarın “mikro-politik” (Guattari) ve “mikro-fizik” (Foucault) boyutlarını önplana çıkararak incelemek, makro-politik boyuta işaret etmeyi ve onu yeniden şekillendirmeyi gereksiz kılmaz.

Mesele, ya/ya da meselesidir: Ya biri, kim olduğu önemli değil, öznellik üretimi için yeni yöntemlerle, Bolşevik, Maoist ya da her neyse, ortaya çıkacak ya da kriz gittikçe kötüleşecektir.⁸

6 Felix Guanari, *Pratiques de l'institutionnel et politique*, a.g.e, 53.

7 Rancière ve Badiou’nün politik teorileri “öznellik türlerini” analiz etme becerisinden yoksundur çünkü bu yazarlar için tek bir özneleşme süreci vardır ve Grek polis’ini, antik Roma’daki köle isyanını, Fransız, Rus ya da Çin devrimlerini ya da 68 Mayıs’ını ele alırken hep aynı özneleşmeye bakarlardı.

8 Felix Guanari, “La Crise de production de subjectivité,” a.g.e.

Guattari kendi yolunca, sadece Marx'a değil, Lenin'e de sadık kalmıştır. Tabi ki, Leninizmden çıkan öznellik üretimi yöntemlerinin (parti, işçi sınıfının öncü olarak kavranışı, profesyonel devrimcilik), günümüzdeki sınıf bileşimleriyle artık alakası yoktur. Guattari'nin Leninist deneyimden aldığı şey metodolojidir: "Sosyal demokrasi"yle bağları koparma, örgütsel öznellik tarzlarına uzanan politik bir yenilik için araçlar inşa etme ihtiyacıdır.

Öznellik üretimi nasıl ki "ekonomi"den ayrı tutulamaz, "politika"dan da koparılamaz. O halde politik özneleşmeyi nasıl kavramalıyız? Bütün politik özneleşmeler, varoluşu etkileyen bir öznellik başkalaşımını ve yeniden düzenlenişini zorunlu kılar. Rancière ve Badiou'nun kavramı kullandıkları şekliyle salt politik olamazlar.

Özel başkalaşım aslında söylemsel değildir; özneliğin kalbinde yatan gayri-söylemin, gayri-bilginin, gayri-kültürlenmenin çekirdeğine tesir ettiği için esasen bilgiyle, enformasyonla ya da kültürle işi yoktur. Özel başkalaşım, temelde kendiliğin, ötekilerin ve dünyanın varoluşsal bir olumlanması ve tahayyülüdür. Kaldı ki yeni diller, yeni söylemler, yeni bilgiler ve yeni bir politika gayri-söylemsel, varoluşsal ve duygulanımsal billurlaşma temelinde çoğalabilir.

Bu sorunu öncelikle özgül bir bakış açısından inceleyeceğiz: Söylemsel olanın, yani dilde ama aynı zamanda bilginin, kültürün, kurumların ve ekonominin zaman-mekânsal koordinatları içinde gerçekleştirilen şeyin, söylemsel-olmayanla kendilik-üretiminin, kendilik-konumlandırmasının ve varoluşsal olumlamanın odak noktası olarak sürdürdüğü paradoksal ilişki açısından inceleyeceğiz.

Kapitalizmin makinesel özelliğini yok sayan aynı eleştirel teoriler, söylemsel olan ve varoluşsal olan arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmada da başarısızdır. Aslında bu teoriler, söylemsel olana yani, politika (Rancière), ve "üretim" (bilişsel ka-

pitalizm, Paolo Virno) alanında ve öznenin kuruluşunda (Žižek ve Butler) dile merkezi bir rol atfediyorlar.

Yapısalcılık ölmüş olabilir ama yapısalcı paradigma-yı kuran dil özellikle bu teorilerde hâlâ yaşıyor. Yeni “söz-merkezciliğin” sınırlarını idrak edebilmek için bir adım geriye çekilip Guattari, Deleuze ve Foucault’nun 1960’lar ve 1970’ler boyunca geliştirdikleri yapısalcılık eleştirilerine dönmeliyiz. Bu düşünürlerin eleştirileri, farklı yollardan da olsa; analitik felsefedeki ve Lacancı psikanalizdeki “dilsel dönüşüm”ü izleyen dönemde dilin politikada ve özneleşme süreçlerinde oynadığı asli rolü alaşağı ettiler. Göstergelerin bu süreçlerde ve ekonomi içinde nasıl işlev gördüğünü daha iyi tatbik edebilmek için yeni bir semiyotik teori ve yeni bir ifade teorisi ortaya koydular. Bilhassa, Guattari’nin, her özneleşme sürecinin karma, gösteren, sembolik, göstergeleştirmeyen semiyotik işlemlere işaret ettiğinin hakkını verirken, göstergeleştirmeyen semiyotik işlemlerin ekonomide, bilimde, sanatta ve makinelerde işlev gördükleri haliyle kapitalizmdeki özgünlüklerini göz önüne alan semiyotik teorisine geri döneceğiz.

Farklı, gösteren, sembolik ve göstergeleştirmeyen semiyotiklerin, kapitalist yersiz-yurtsuzlaştırmayı ve yeniden yerli-yurtlulaştırmayı *işletme* ve *denetlemedeki* rolleri ve işlevleri nedir? Bunların özneleşme süreciyle olan ilişkisi nedir?

Guattari ve Foucault, kendilerini dilin diğer ifade biçimleri ve diğer öznellik formasyonları üzerindeki “emperyalizm”ini tahtından indirmekle sınırlamazlar. Kapitalist akışları ve öznellik üretimini yönlendirme ve denetlemede farklı semiyotiklerin stratejik önemini vurgularlarken, bir yandan da kopuşun ve öznel yeniden dönüşümün koşullarını bir araya getirmek için *hem dilin hem semiyotiğin ötesine geçmemiz gerektiğini* iddia ederler.

Dahası bu düşünürler, pragmatik dilbilimler ve varoluşsal edimbilimler arasında, anlam üreten semiyotik mantık ve va-

roluşla politik kopuş üreten edimbilimler arasında “radikal bir ayrılma”yı (Guattari) ortaya koydular.

Her yaratım eyleminde olduğu gibi sözceleme eyleminde de bir kendini-konumlama, kendilik-üretme gücü, bir kendi göndergesini saklama kapasitesi, Saussurecü “konuşma”yla, Lacancı “gösteren”le ya da analitik felsefenin performatifleri ve söz eylemleriyle pek alakası olmayan bir güç ortaya çıkar.

Kendini-etkileme, kendini-olumlama ve kendini-konumlandırma gücü, iktidar ve bilgi ilişkilerini, mevcut iktidarlara ve bilgiye karşı koyarak ikiye katlar. Kopuş için gereken koşullarla birlikte, politik özneleşme ya da kısacası özneleşme süreçleri için gereken koşulları sağlar. Kendilik üretimini yöneten kurallar, “duyulur alanlar” inşa ederek, özneliği tekilleştirerek (Guattari), “başka bir yaşam”ın ve “başka bir dünyanın” ötekiliğini yaratarak (Foucault) icat edilen, “tercihe bağlı” ve süreçsel kurallardır. Bilişsel, dilbilimsel ve enformasyonel metotlara ve paradigmalara değil; politik, etik-estetik yaklaşımlara ve paradigmalara –Guattari’nin “estetik paradigmasına ve Foucault “varoluşsal estetiği”ne”- başvurmamız bu yüzdendir.

Ancak özneliğin başkalaşımı, yeni varoluşun bir kristalleşmesi (Guattari) olarak kararlılık kazandığı takdirde ekonomik, dilsel, teknik, toplumsal ve iletişimsel akışlarla yeni bir ilişkiye girebiliriz.

Yeni bir söylem, yeni bir bilgi, yeni bir politika üretebilmek için adlandırılmaz bir noktayı, mutlak bir gayri-anlatı, gayri-kültür ve gayri-bilgi noktası katedilmelidir. Bu nedenle, üretimi bilgi üretimi olarak bilgi vasıtasıyla kavramak (totolojik) bir absürtlüktür. Yeniliğin ve yaratıcılığın teorileri olma iddiasındaki bilişsel kapitalizm, kültürel kapitalizm ve enformasyon toplumu teorileri, “yaratımın” ve “yeniliğin” meydana geldiği süreçleri anlamakta açıkça başarısızdırlar çünkü dil, bilgi, enformasyon ve kültür bu amaçlar için hayli yetersizdirler.

Politik özneleşmenin ortaya çıkabilmesi için hâkim an-

lamlamaların askıya alındığı ve makinesel köleliklerin sökülüp atıldığı anları katetmesi gerekmektedir. Grevler, mücadeleler, başkaldırıları ve isyanlar; kronolojik zamandan, aynı zamanda tabi kılmaların ve hâkim anlamlamaların tarafsızlığından kopma yaşandığı ve bunların askıya alındığı uğrakları oluşturur. O zaman saf, el değmemiş öznellikler değil, aksine gerçekleştirmeleri ve yaygınlaşmaları, “üretim” ve “özneleşme” arasındaki ilişkiyi yeni bir yolla eklemlemesi gereken, yapıcı bir sürece bağlı odak noktaları, meydana gelişler, özneleşme başlangıçları görünür hale gelir.

Peki ama krizin şiddetine tepki olarak küresel çapta yayılan mücadeleler, başkaldırıları, isyanlar ve grevler, kapitalizmden politik bir kopuşu kurmak için yeterli midir?

Deleuze ve Guattari’nin çalışmasında nakarat gibi karşımıza çıkan Sovyet Devrimi analizi, sadece biçimsel olsalar bile güncel politik durumun sınırlarını anlamamıza yardımcı olan belli içgörüler sunar. Bu çalışmada öznellik üretimi usulleri politikaya tercüme edilir. Kapitalizmde politik özneleşme süreçleri, hem ekonomik, toplumsal ve politik akışların içine girmeli hem de onlardan kopmalıdır. Bu iki faaliyet kaçınılmazdır: Süregiden makinesel köleliklerden ve öznellik üstüne sürdürülen toplumsal tabi kılmalardan başla ve her zaman kendiliğin hem icadı hem de kuruluşu olan bir kopuşu üret.⁹

“Devrim”, tarihten, başka bir ifadeyle ekonomiden, politikadan ve toplumsal koşullardan, eş zamanlı olarak bu sebepleri ve koşulları terk ederken, yeni ihtimaller yaratarak patlak verir. Paradoksal bir biçimde hem tarihten türer hem de türemez.

Tarihsel bir yeniden inşa olarak değil de 68 Mayıs’ı sonrası mücadelelerin merceğinden bakıldığında “Leninist kopuş”un ayırt edici özelliği, farklı düzenlerin bir arada varoluşudur:

9 Rancière ve Badiou’nun politik teorileri basitçe, öznel ve politik kopuşu, sınıf bileşimiyle ve onun kölelikleri ve tabi kılmalarıyla eklemleme kapasitesinden yoksundur.

Sebepler düzeni ve arzu düzeni (varoluşsal, söylemsel olmayan boyut), sebeplerin ve amaçların yönettiği “bilinçöncesi yatırımlar”ın düzeni ve kendilerine sebep olarak nedensellikteki bir kopuşu, yeni ihtimaller açmanın koşulunu alan “bilinçdışı devrimci yatırımlar”ın düzeni.

“Sebepler, amaçlar ve çıkarların yeraltındaki çalışmasının hazırladığı” böylesi bir açıklık, ancak başka bir düzen vasıtasıyla, “amacı ve sebebi olmayan bir arzu” vasıtasıyla gerçeğe dönüşür.¹⁰

Devrimci ihtimal her zaman, gerçek haline getirdiği imkânsızlık tarafından ve bir sürecin, diğer referans sistemlerini dünyanın bir zamanlar kapandığı yerin ta kendisinde gizleyerek patlak verdiği olgusu tarafından tanımlanabilir. İster sanatsal, ister bilimsel isterse toplumsal olsun bütün yaratımlarda olduğu gibi şeylerin olağan düzeninin askıya alınması ilk başta, özneliği ve onun ifade biçimlerini, yeni bir özneliğin koşullarını yaratarak etkiler. Bu süreç sorunsallaştırılmalıdır.¹¹

Her ne kadar Leninist örgütlenme tarzları bugün, hem mümkün hem arzulanır değilse de, “nedensellikten kopuş”, şeylerin beklenir akışından dönüş, gerçek haline gelen imkânsızlık, özneliğin örgütlenmesi ve dönüşümü, bütün devrimci hareketlerin yakıcı soruları olarak duruyor.

Ve böylesi bir kopuşu mümkün kılan nedensellik dizilerinde... nesnel etmenler ortaya çıkarılabilirler ve çıkarılmaları gerekse de... Bolşevik grup... güç ilişkilerinin öngörülen nedensel düzenini takip etmeyecek bir proletarya devriminin ivedi olasılığını görmüştü.¹²

10 Gilles Deleuze and Felix Guattari, *Anti-Oedipus*, (çev.) Robert Hurley, Mark Seem, ve Helen R. Lane, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, s. 378 [*Anti-Ödipus*, çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012].

11 Bkz. *Experimentations politiques*, Paris: Editions Amsterdam, 2009 adlı kitabımın ikinci bölümü. Bu bölümde kopuş sorusu, politik hareketlerin yükselişiyle ilişki içinde incelenmektedir.

12 A.g.e., 377.

Bugün, var olan krizde iş başında olan sebepler, amaçlar ve çıkarlar zincirini tanımlamak kolaydır. Seçenekler sonsuzdur. Eksik olan tam olarak devrimci eylemin nitelikleridir: “Nedensellikten kopuş”, “Leninist kopuş”ta olduğu gibi, hâlihazırda yürürlükte olan sebepler, amaçlar ve çıkarlar zincirini takip etmekten fazlasını yapan bir politika icat etme ihtimali. Tutarlılık sorumluluğunu üstüne almak, kendi örgütlenme usullerini tesis etmek ve özneliği dönüştürmek için devrimci olay, nedensellikle kopuşu içinde kendi yetiştirdiği toplumsal, ekonomik ve politik koşulları dönüştürmelidir ve devletin, medyanın, gerici güçlerin vb. eylemlerini savuşturmalıdır. Öyle görünüyor ki politik hareketlerin gözünden kaçan, sürecin bu karmaşıklığıdır. Aslında zuhur eden, ardından da, makro-politik, yeniden üretilebilir ve genelleştirilebilir özneleşme usullerine önyak olamadıkları için bir o kadar hızlı gözden kaybolan politik deneylerin yaygınlığından bahsedebiliriz.

Sermaye de kendi açısından, onu demokrasiyi askıya almaya ve otoriter yönetim biçimlerini benimsemeye zorlayan “öznel” bir çıkmazın içindedir.

Günümüzdeki kriz, şu an sadece olumsuz ve geriletici tabi kılmaları (borçlu insan) üretmektedir ve kapitalizm, üretim ve öznellik üretimini birbirlerine eklemekten, sermaye sahiplerini korumaya ihtiyaç olduğunu yeniden ileri sürmek dışında acizdir. Krizin sonu çok yakındır. Hal böyleyken, umalım ki burada geliştirmeye niyetlendiğimiz teorik araçlar, hâlihazırda tarihsel olarak kapitalizmin orantısız krizine karşıt, varoluşsal bir değişim yaratabilecek politik özneleşmenin koşullarını kavramak için faydalı olsun.

1960’ların sorunu, bütün politik yenilikleri önleyen ve yeni politik öznelere, politikayı kavramanın ve onu ifa etmenin yeni yollarını (mikro-politika: genç işçiler, azınlıklar, kadın hareketi vb.) ablukaya alan, parti ve sendika canavarlarını alaşağı etmektir. Bugün parti ortadan kaybolmuş, sendikalar

kapitalist mantığa tamamıyla uyum sağlamışken, indirgenemez özneleşme süreçlerinde temellenmekte olan makro-politik eylem ve onun örgütlenme biçimi, hemen yanıtlanması gereken temel sorumuzun kalbinde yatmaktadır: “Ne Yapmalı?”

Çeviren: Mehmet Fahrettin Biçici

Düzeltili: Pınar Şenoğuz

ÜRETİM VE ÖZNELLİK ÜRETİMİ: TOPLUMSAL TABİ KILMA VE MAKİNESEL KÖLELİK ARASINDA

Marx'ın alıntıladığı gibi Üre imalata dair iki ayrı tanım yapar. İlki makineleri onlara yönelen insanlara bağlar. İkincisi ise imalatı onu düzenleyen geniş bedene eş tutar, "mekanik ve zihinsel organları", yani makineler ve insanları birbirine bağlar. Aslında, bu ikinci tanım daha gerçekçi ve somuttur.

Felix Guattari, *Chaosophy*

Kapitalizmi makineler yaratmadı ama makineleri kapitalizm yaratmıştır ve bu durum, teknik üretim tarzlarının devrimcileştirilmesine neden olan sürekli kırılmaları ve bölünme çizgilerini meydana getirir.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Ödipus*

1. Toplumsal tabi kılma ve makinesel kölelik

Guattari ve Deleuze, hem Marx'ın hem de klasik ekonomi politiğin keşiflerine son halini verdiler: Zenginliğin üretimi, politik veya dilbilimsel temsile indirgenemeyecek soyut, vasıfsız ve öznel etkinliğe dayanır. Zenginliğin üretimi (ve üretim

periyodu) iki heterojen iktidar aygıtının kesişim noktasında gerçekleşir: toplumsal tabi kılma ve makinesel kölelik. Ekonomi dediğimiz şey bu ikili öznellik yatırımının *asamblajıdır*; öyle ki Guattari'nin ifade ettiği haliyle, “özel ekonomi alanına girilmeli ve sadece politik ekonomiye yoğunlaşmaya son verilmelidir” çünkü politik ekonomi, ekonominin keşiflerinin bütün dallarını kavramada yetersizdir.

Toplumsal tabi kılma, bize bireysel bir öznellik, bir kimlik, cinsiyet, meslek, ulus ve daha birçoklarını atfederek, toplumsal iş bölümü dâhilinde ve bu işbölümü için mekânlar ve roller üretir, dağıtır. Dil sayesinde kimsenin kaçamayacağı bir anlam ve temsil tuzağı oluşturur. Toplumsal tabi kılma, neoliberalizmdeki paradigmatik formu “insan sermayesi” ve “kendi kendinin girişimcisi” olan, “bireyleşmiş özneyi” üretir. Kişiyi eylemin merkezi ve kaynağı yapan bireyselliğin bu son hali, “insan sermayesi” haline gelme görevini olumsuz ve geriletici borçlu insan figürüne dönüştüren finansal kriz esnasında ortaya çıkmıştır. Bugün kaderi borç olarak çizilmiş olsa da, kendi kaderinin tek suçlusu ve sorumlusu bireyin yine kendisidir.

Foucault bu öznelere, tahakküm öznenin kendisinden (kendi kendini sömürme, kendi üzerinde tahakküm) kaynaklanacak şekilde kendilerini belirleyen aktörler olarak algılayıp üretir hale getiren yönetsellik tarzını tanımlar. Kullanıcı, işçi ve tüketicilerin işlevleri ve kadın-erkek, ebeveyn-çocuk, öğrenci-öğretmen ve benzeri ayrımlar, kişiyi toplumsal ve cinsiyetlendirilmiş işbölümü içerisinde yabancılaşmış bireyleşimin üretimine teşvik eden, destekleyen ve hazırlayan bilgiye, pratiklere ve -sosyolojik, psikolojik, yönetsel, ya da disipline edici- normlara bağlanmıştır.

Marx'ın hâlihazırda söylemiş olduğu gibi, toplumsal tabi kılma sermaye ilişkilerinin kişileşme sürecidir, çünkü “kapitalist”, “kişileşmiş sermaye” gibi hareket eder, yani kapitalist, sermaye akışlarından türeyen bir işlevdir. Dolayısıyla fabrika

işçisi de “kişileşmiş emek”tir, değişen sermaye akışlarından türeyen bir işlevdir ve bireysel “kişiler”, soyut niceliklerden türeyen toplumsal kişilerdir.

Ama bu, kapitalizmin öznellik üzerinde etkide bulunma yollarından yalnızca bir tanesidir. Öznelğin tamamen farklı işleyen bir süreci ve tamamen farklı şekilde kapılması olan “makinesel kölelik”, bireyleşmiş öznenin veya kişinin üretiminin üstüne eklenir. Makinesel kölelik, toplumsal tabi kılmadan farklı olarak dilbilimsel ve temsili semiyotiklerden ziyade işlevsel ve operasyonel, temsili-olmayan ve imlemeyeni seferber ederek özneleşmenin çözülüşüyle ortaya çıkar.

Makinesel kölelikte, birey artık “bireyleşmiş özne”, “ekonomik özne” (insan sermayesi, kendi kendinin girişimcisi) veya “vatandaş” olarak kurulmaz. Bunun yerine birey artık “şirket” asamblajı, “finansal sistem” asamblajı, medya asamblajı, refah devleti asamblajı ve onun kolektif kurumlarının (okullar, hastaneler, müzeler, tiyatrolar, televizyon, internet vb.) içerisindeki bir dişli, bir çark ve tamamlayıcı bir parça olarak düşünülür. Kölelik, Deleuze ve Guattari’nin sibernetikten ve otomasyon biliminden ödünç aldıkları bir kavramdır, sistemdeki bileşenlerin “işletilmesi” ve “yönetimi” anlamına gelir. Teknolojik bir sistem, değişkenleri (ısı, baskı, kuvvet, hız, randıman, vs.) köleleştirir (“yönetir” veya “işletir”) ve bütünün uyum ve denge halinde işlemesini garanti altına alır. Kölelik, tıpkı bir fabrika, bir işletme veya bir iletişim sistemi gibi, teknik veya toplumsal bir makinenin denetleme ve düzenleme tarzıdır. Makinesel kölelik, eski emperyal sistemlerin (Mısır, Çin, vb.) “insan köleliği” rejiminin yerini alır ve dolayısıyla teknoloji tarafından desteklenen bir komuta, düzenleme ve yönetme tarzıdır, bu haliyle kapitalizmin özgünlüklerinden birini temsil eder.

Deleuze bu ikili iktidar aygıtının denetimi altında olan öznellik biçimlerini açık bir şekilde tarif eder. Tabi kıılma bireyler üretir ve özneleştirir, öte yandan kölelikte ise “[b]ireyler ‘bölü-

nebilir’ bir hal alırken, kitleler de örneklemler, veriler, piyasalar veya *‘bankalar’* haline gelir.”¹

Bölünebilir olan, kölelik düzlemi içerisinde teknik makinelerin “insan-olmayan” bütünleyici parçaları gibi, örgütsel ilkeler gibi, semiyotikler gibi “işlev görür”.

Tabi kılma, hem *kullandığı* hem de birlikte hareket ettiği dışsal bir nesneyle (bir makine, bir iletişim aracı, para, kamu hizmetleri, vs.) ilişki içerisinde olan bir özne imal eder. Tabi kılmada birey, eylemin veya kullanımın “aracı” ve aracısı olarak işlev gören bir nesne-makine sayesinde bireyleştirilmiş başka bir özneyle çalışır veya iletişim kurar. Toplumsal tabi kılmanın işlev görmesini mümkün kılan bu “özne-nesne” mantığı, “insanca, pek insanca” bir mantıktır.

Öte yandan makinesel kölelik özne/nesne, kelimeler/şeyler veya doğa/kültür ikilikleriyle uğraşmaz. Bölünebilir olan, makinelere ya da dışsal bir nesnenin kullanımına karşı çıkmaz; aksine bölünebilir olan, makinelerle bitişiktir. Bu ikisi, içinde insan ve makinenin birlikte, ama onları aşan üretim, iletişim ve tüketim süreçlerinin yenilenebilir ve değiştirilebilir parçaları olarak bulundukları “insan-makineleri” aygıtlarını oluştururlar.

Eğer eylemde bulunmaktan ve kullanmaktan öznenin işlevlerini anlıyorsak, biz artık ne eylemde bulunuyoruz ne de bir şey *kullanıyoruz*². Bunun yerine salt girdiler ve çıktılar, kölelik tarafından işletilen ve yönetilen ekonomik, toplumsal veya iletişim süreçlerinde bir *birleşim veya ayrışma noktası* meydana getiriyoruz.

1 Gilles Deleuze, *Negotiations*, 1972-1990 çev. Martin Joughin, New York : Columbia University Press, 1990 [*Müzakereler*, çev. İnci Uysal, Norgunk, 2013]

2 Ama “kullanıcı”; şirket veya refah devleti tarafından sürdürülen hizmet-işliğinde özneliliğin içerilme, harekete geçirilme ve sömürülme biçimlerinden sadece biridir. Bu nedenle, “kullanmayı” politikanın köşe taşı yapan bütün teoriler sınırlıdır (örneğin bkz. Michel de Certeau’nun bunlardan farklı olan dikkat çekici çalışması).

Özne/nesne, insan/makine veya fail/araç arasındaki ilişki, yerini, içinde “yaşayan” ve “ölü”, “özel” ve “nesnel” gibi ayrımlar bulunmayan ama her şeyin çeşitli biçimlerde “canlandırıldığı” (maddenin fiziki ve fizik-dışı güçleri, “beden ve zihnin” insan ve insan-dışı güçleri, makinesel güçler, işaretlerin güçleri, vb.) güçlerin bir kümelenmesinin/*asamblajının* olduğu bütünsel bir konfigürasyona bırakarak ortadan kayboldu. Aslında kölelikte, failer arasındaki ilişkiler ve işaretler varlığını sürdürür ama artık bu ilişkiler öznelar arası değildir, failer insan değildir ve semiyotikler de temsili değildir. İnsan failer, tıpkı insan olmayan failer gibi, akışların “iletişim, birleşme ve ayrışma” noktaları olarak, ortak, kolektif asamblajı, iletişim sistemlerini vb. oluşturan ağlar gibi işlev görür.

Bölünebilir olan makinesel asamblajın yalnızca *bir parçası* değil aynı zamanda onun tarafından *parçalara bölünendir*: Özneliğin tamamlayıcı bileşenleri (zekâ, duygulanımlar, duyular, kavrayış, hafıza, fiziksel güç) artık bir “Ben” içinde birleştirilmiş değildir ve artık bir gönderim noktası olarak bireyleşmiş özneye sahip değillerdir. Zekâ, duygulanımlar, duyular, kavrayış, hafıza ve fiziksel güç artık kişide değil, asamblajda ve süreçlerde (şirketler, medya, kamu hizmetleri, eğitim, vb.) yatan sentezin bileşenleridir.

Kölelik, “öznelar” ve “nesnelar” çalışmaz; “özneların” ve “nesneların” yersizyurtsuzlaşması (ya da kodsuzlaştırılması) ile uğraşır, yani özneliğin moleküler bileşenleriyle, bireyleşmemiş, yoğun, insan-dışı potansiyelleriyle, madde ve makinelerin bireyleşmemiş, yoğun, moleküler parçalarıyla ve potansiyelleriyle işler. Bilim, maddeyi kodu çözülmüş akışlara dönüştürür; güçleri işlemekten molekülleri ve atomları işlemeye geçip, yersizyurtsuzlaşmayı durmadan yoğunlaştırarak, maddenin kimyasal ve nükleer öğelerini dahi harekete geçirir. Neoliberalizmin son otuz yılda ortaya koyduğu gibi, para ve finans, toplumsal “maddeyi” yersizyurtsuzlaştırma (kodsuz-

laştırma) konusunda kusursuz bir yeteneğe sahiptir. Yasaları (özellikle emekle ilgili olanları), toplumsal ve ekonomik kodları, Fordizimle kurulan politik özneleri zayıflatır ve abluka altına alırlar. Çalışanlar ve çalıştıkları kurumlar, işverenler ve fabrikaları, devlet ve onun refah aygıtları, kendilerini radikal bir biçimde dönüştüren bu yersizyurtsuzlaşma sürecine tabi kılınmışlardır.

Kölelik, birey ve insan özneliliğine değil, muazzam toplumsal makineleşmelere (şirketler, refah devletinin kolektif altyapısı, iletişim sistemleri, vb.) odaklanan kodu çözülmüş akışlarla (soyut emek akışları, para akışları, gösterge akışları, vb.) işler.

Sermaye salt “insanlar” arası bir ilişki değildir, aynı zamanda maddenin insan eylemi üzerinde en ufak bir etkisi olmadığını söyleyen Hannah Arendt’in iddiasındaki gibi özneler arası bir ilişkiye de indirgenemez. Aslında varolan bir iktidar ilişkisidir ve bu ilişki toplumsal makineler tarafından kurulan ve teknik makinelerle “desteklenen” bir iktidar ilişkisidir.

Foucault’nun iktidar analizleri, makinesellikle de ilişkilidir. Panoptikon “iktidarı otomatikleştirdiği ve bireysellikten çıkardığı için önemli bir mekanizmadır. İktidar kendi ilkesini bir kişiden ziyade bedenlerin, yüzeylerin, ışıkların, bakışların belirli bir biçimde dağılımında; iç mekanizmaların bedenleri, yüzeyleri, ışıkları ve bakışları yakalayan ilişkiyi ürettiği bir düzenlenmede bulur... Simetrisizliği, dengesizliği ve farklılığı güvenceye alan bir makine vardır. Sonuç olarak iktidarı kimin uyguladığının pek bir önemi yoktur. Neredeyse rastlantıyla seçilmiş, her birey bu makineyi çalıştırabilir.”³

3 Michel Foucault, *Discipline and Punish*, çev. Alan Sheridan, New York, Vintage, 1995, s. 202 [*Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, 2000]. Foucault, disiplin toplumlarından denetim toplumlarına yöneldiğinde, “kendiyile ilişki”, “yönlendirme” ve “insanların yönetilmesi” konusundaki çalışmalara dikkatini verdiğinde, bir makine veya bir diyagram olarak iktidar kavramsallaştırmasını unutmuş gibi görünür.

Guattari ve Deleuze'e göre panoptikon, diyagramsal ve temsili-olmayan tarzda işler. Panoptikon, "bir iktidar mekanizmasının diyagramı", "her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve kopartılması gereken bir politik teknoloji biçimi"dir (Deleuze ve Guattari'nin tabiriyle bir "soyut makine") ve "toplumsal bedenin içinde yayılmaya yazgılıdır."⁴

Neoliberal ekonominin öznel bir ekonomi olduğunu söylemek, endüstriyel kapitalizmde yabancılaşmış öznenin yeniden "insanlaşmasını" vaat ettiği anlamına gelmez, sadece öznelliğin makine için var olduğu, öznel bileşenlerin de köleliğe özgü işlevler olduğu anlamına gelir.

Tabi kılma ve özneleştirme, bu toplumsal ve teknik makineler hizmet eder ve herkesin işlevi ve rolü bu makineler içinde tahsis edilir. Kapitalizmdeki iktidar ilişkileri, feodal toplumlar (veya Rancière'in "duyulurun paylaşımı" kavramında) olduğu gibi kişisel değildir, makineselliklerin örgütlenmesi sayesinde ortaya çıkar.⁵

Şu anki ekonomide kişinin konuşuyor, iletişim kuruyor ve kendini ifade ediyor oluşu, bizi dilsel dönüşüme ve onun söz-merkezciliğine, konuşmacıların öznel-arasılığına geri dönmek zorunda bırakmaz, aksine bize kişinin her türlü mekanik, termo-dinamik, sibernetik ve bilgisayarlı makinelerin "yardımı"yla konuştuğu, iletişim kurduğu ve eylediği makine-merkezli bir dünyayı gösterir.

4 A.g.e. s. 205-207.

5 "Soylu-uşak, usta-çırak tarzında kodlandırılmış kişiselci ilişkiler silinerek, yerini, esasen, çalışmaya, ücretlere, 'kalifikasyona', kârlara vb. yönelik soyut nitelendirme sistemleri üzerinde temellenen genel 'insan' ilişkilerinin düzenlenmesine bırakır. *Socius*, son tahlilde, "kişileri" değil, kodu çözülmüş akışları ilgilendirir." Félix Guattari, *Lignes de fuite* (La Tour d'Aigues, France: De l'Aube, 2011), s. 54 [*Kaçış Çizgileri*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Otonom Yayıncılık, 2014. 60].

2. İnsan/makine ayrımına karşı insanlar/makineler ayrımı

Ergonomide, tabi kılma ve köleliğin ikili mevcudiyetiyle karşılaşırız. “İnsanlar-makineler” (çoğul) sistemleri, sırf “insan-makine” (tekil) işyerlerinin bir araya toplanması olarak düşünülmemelidir, çünkü bunlar doğaları gereği özne/nesne ve insan/makine “çiftleri”den farklıdır. “Sayısız insani ve insani-olmayan ögenin etkileşime geçtiği insanlar-makineler sistemlerinde... Bütün işin tamamlayıcı parçaları enformasyon terimleriyle ifade edilebilir.” Ama burada “enformasyon nosyonunun insan-merkezci boyutu kaybolur.”⁶ Ergonomide artık “uyarı-organizma-yanıt” konuşulmaz, ya da içinde bireyleşmiş özneler arasında mübadelenin gerçekleştiği ve “sınırlı ama uygun verici-alıcı analogilerine⁷ olanak tanıyan iletişim teorisi artık kimse tarafından uygulanmaz. Ergonomide, insanbiçimcilikle (antropomorfik) hiçbir alakası olmayan “girdi ve çıktı”lardan bahsedilir.

Ergonomi terimlerini bir yana bırakıp Guattari’nin dillendirdiği felsefi kavramlarla düşünecek olursak, kölelik, aslında özneleri ya da nesneleri değil, “ontolojik olarak belirsiz” varlıkları, melezleri, “nesnellikleri/öznellikleri”, diğer bir deyişle “özne-nesnenin değişen yüzleri”ni içerir.

“Nesneler”, makineler, protokoller, diyagramlar, grafikler ve yazılımlar nesnelliklerini kaybeder ve “ön-tabii kılmanın” kurucu vektörleri veya “ön-sözcelemin” odak noktaları olmaya uygun hale gelirler. Bu makineler, nesneler (ve göstergeler), *belirli eylemleri, düşünceleri ve duygulanımları önerir, harekete geçirir, kışkırtır, teşvik eder ve diğerlerine karşı onları yüceltir*. Şu çok önemlidir ki Foucault da iktidar ilişkilerinin nasıl işlediğini tarif etmek için tam olarak aynı fiilleri kullanır. Makineler ve nesneler (ve gös-

6 Maurice de Montmollin, *Les Systemes hommes-machines*, çev. Joshua David Jordan, Presses universitaires de France, Paris, 1967, s. 138.

7 A.g.e., s. 54.

tergeler), “eylem üzerinde eyleme” (Foucault) olarak tam da aynı tarzda işler. Bu, yalnızca bir insanın diğer bir insanla ilişkisi olarak anlaşılmamalıdır. İnsan-olmayanlar da insanlar gibi eylemin çerçevesini ve koşullarını tanımlamaya katkı sunarlar. Her zaman makinelerin, nesnelerin ve göstergelerin aynı zamanda “fail”ler oldukları bir *asamblaj*, bir kolektif içinde hareket edilir.

Tabi kılma öznenin bilincini ve temsilini çağırırken, makinesel kölelik bilinç ve temsilin hem biraz daha azını hem de biraz daha fazlasını, başka bir ifadeyle kişiden, bireyden ve öz-neler-arasılıktan biraz daha azını ve biraz daha fazlasını harekete geçirir.

Makinesel kölelik, *kişi-öncesi*, *bilişsel-öncesi*, ve *konusma öncesi* güçler (algı, duyum, duygulanım, arzu) kadar, öznenin ve bireyleşmiş ilişkilerin ötesine giderek “olanakları” çoğaltan *kişi-üstü* güçleri de (makinesel, dilsel, toplumsal, medya, ekonomik sistemler, vb.) harekete geçirir.⁸

Burada mesele, “bireyleşmiş özneler”, kişiye, “insan haklarına” ve vatandaşlara dayalı olan sivil toplum veya politik kurumlar değildir. Mesele daha ziyade köleliğin, bilim, ekonomi, iletişim ağları ve refah devletinin işlev gördüğü bir tarz olmasıdır. Guattari, temsil veya bilinç içermeyen (diyagramatik) etkinlerin bu alanına, onu bireyleşmiş öznelerin dünyasından ayırmak için makinesel (ya da moleküler) alan adını vermiştir. Makinesel köleliğe özgü diyagramatik (temsil olmayan) etkinlik biçimleri, politik sistemdeki temsili etkinlerin yanı sıra dilin temsili işlevlerinde de heterojendir.

Eş anlamlı olan moleküler veya makinesel terimleri, bireyleşmiş öznelerin, temsilin ve bilincin molar boyutundan ölçek olarak değil türsel bir farkı gösterir.

8 “Tabi kılma boydan boya kişiyi, kolayca manipüle edilebilecek öznel temsilleri kapsarken, makinesel kölelik bireyleşmiş öznelerin tanınabilir ve birbirine yabancı hale geldiği temsil ve anlam sistemleriyle birleşir.” Felix Guattari, *La Révolution moléculaire*, Paris: Union générale d’éditions, 1980), s. 93.

Bu iki alan başka şekillerde de farklılaşır. Tabi kılma, öz-nelliğin ayak uydurmak ve uyum göstermek zorunda olduğu modellerin aşkınlığına (kadın/erkek, kapitalist/ işçi, öğretmen/ öğrenci, tüketici, kullanıcı, vb.) gönderme yaparken; kölelik, ortaya çıkardığı işleyişin içkinliğine ve öz-nelliğin moleküler, makinesel ve birey-üstü boyutlarını kapsayan oluşturma gönderme yapar.

Kapitalizm, etkililiğini ve gücünü, öz-nelliğin iki heterojen boyutunu yani molar ve moleküler, birey ve birey-öncesi, temsil ve temsil-öncesi (ya da temsil-sonrası) boyutları birleştirmeye borçludur.

3. Mısırlı megamakine: köleliğin ilk biçimi

Makinesel kölelikte, öz-nelliğin moleküler, kişi-öncesi ve kişi-ötesi faaliyetlerini sömüren kapitalizme özgü yenilik, sır ve iktidar yatar. Bilimin ve kapitalist ekonominin muazzam üretkenliği ve potansiyeli, bu makinesel *asamblajın* doğasıyla ilgilidir. Hatta kapitalist makinesel kölelik, Lewis Mumford'un "makine miti" dediği, kadim megamakinenin -Mısır piramitlerinin- "dirilişi"dir. Deleuze ve Guattari'ye göre, Mısır megamakinesi, "insanların, daha büyük bir birliğin kontrolü ve yönetimi altında kendi aralarında ve diğer şeylerle (hayvanlar, araçlar) birleşerek oluşturduğu bir makinenin kurucu parçalarından biri olduğu"⁹ köleliğin ilk ortaya çıkışıdır.

Eski megamakine sadece teknolojik değil aynı zamanda toplumsaldır, çünkü "birleşik, özelleşmiş ve birbiriyle değiştirilebilir çoğul" parçaların "merkezi olarak örgütlenmiş ve merkezi olarak yönetilen bir düzen altında titizlikle yanyana sıralanması ve koordine edilmesiyle"¹⁰ ve rampa ve merdiven

9 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota, 1987 s. 456-457.

10 Lewis Mumford, *The Myth of Machine: Technics and Human Development*, New York, Harcourt, Brace and World, 1967, s. 196 [*Makine Efsanesi*, çev. Fırat Oruç, İnsan Yayınları, 1996].

gibi (tekerlek, makara ve vida daha icat edilmemişti) çok basit teknik makinelerin dâhil edilmesiyle oluşturulmuştur. Simondon'un teknik nesneleri ve öncülerin bakir makinelerinin yanı sıra (Duchamp) Mumford'un megamakinesi de Deleuze ve Guattari'nin kendi düşüncelerini geliştirmek için yararlandıkları teorilerden biridir. Deleuze ve Guattari'nin makine kavramının karmaşık koşullarını tanımlayan pek çok unsur Mumford'un çalışmasında bulunabilir: "mekanikleşmesi" insanların kullandıkları araçların mekanikleşmesini önceleyen insan akışları; (önceki icatların ve pratiklerin bir sonucu olarak) "klasik makinelerdeki basit makinelere" uzanan makinesel soy; gösterge akışları ("konuşmayı grafiksel kayıta çevirmek, sadece dürtüleri ve mesajları sistem boyunca iletmeyi mümkün kılmadı, ayrıca yazılı emirler yerine getirilmediğinde hesap verme sorumluluğunu gündeme getirmeyi de sağladı").¹¹

Bu değerler evreninin bir de manevi boyutu vardır: tanrısal-hak krallığının miti, güneş kültü ve "kozmetik fanteziler", tek başına "bu nesneleri bir makine içerisinde *düzenleyerek* insanların mekanik nesnelere" dönüşmesini sağlayabilir. Megamakine ayrıca, "öznellik üretimini" gerektirir -makine için bir öznellik, kölelik için bir öznellik. İşçiler "yeni bir düzenin aklına sahiptirler: mekanik bir biçimde koşullanmış, verilen emirlere titizlikle uyarak her görevi yerine getiren, sonsuz bir sabra sahip, cevaplarını emir cümleleriyle sınırlandıran bir haldedirler."¹² Ama megamakine, "bilginin, doğal ve doğaüstü olanın güvenilir bir örgütlenişini; emir vermenin, uygulamanın ve emirleri sonuna kadar takip etmenin ayrıntılı yapısını"¹³ güvence altına alacak özneleşmeleri (rahiplik ve bürokrasi) gerekli kılar. Bürokrasi ve kast sistemi, yapıdan ziyade mekanizma olarak tanımlanan bir yönetimin parçalarıdır.

11 A.g.e., s. 195, 192.

12 A.g.e., s. 196, 197.

13 A.g.e., s. 199.

Kapitalizm, on altıncı yüzyılın başından itibaren megamakineye yeniden hayat vererek kölelik biçimlerini kökten değiştirdi. “İtaatsiz ve güvenilmez” olan insan araçların sayısını giderek azalttı ve daha güvenilir olan “mekanik, elektronik ve kimyasal” araçların sayısını arttırdı.¹⁴

Neoliberalizm tarihine, günümüzün megamakinesi olan “genelleşmiş kölelik” damga vurmuştur. Neoliberalizmin aygıtları ilk kez hayata geçirildikleri alanlardan biri olan fabrikanın çok daha ötesine uzanır. Yeni toplumsal ve teknik makineler yalnızca çalışma alanlarındaki ve genel anlamda emek sürecindekileri değil, aynı zamanda günlük hayattaki davranış ve tavırları da hükümleri altına aldı. En “insani” eylemlerimizde (konuşma, iletişim kurma, yazma, düşünme, vb.), yeni bir makineler nesli tarafından destekleniyoruz. “Eğer teknik makinelerin ikinci çağı motorize makineler tarafından oluşturduysa, sibernetik ve enformasyonel makineler de genelleşmiş bir kölelik rejimini yeniden kuran üçüncü çağı meydana getiriyor. Tekrarlanan ve geri döndürülebilir ‘insanlar-makineler sistemleri’, iki öge arasında eski, tekrarlanmayan ve geri döndürülemez tabi kılma ilişkisinin yerini alıyor. Sermayenin organik bileşiminde, değişen sermaye, işletme ve fabrikanın temel çerçevesini oluşturan işçinin tabi kılınması rejimini (insan artı değeri) tanımlar. Ama otomasyonla birlikte sabit sermaye oranında kademeli bir artış meydana gelir; daha sonra ise yeni bir kölelikle karşılaşırız; çalışma rejimi değişir, artı değer makinesel hale gelir ve bütün topluma yayılır.”¹⁵

4. Tabi kılmanın işlevleri

Kapitalizm, ikili bir öznellik rejimiyle nitelenir; birey-öznenin öznelliğini merkeze koyan tabi kılma ve insani ve in-

14 A.g.e., s. 201.

15 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota, 1987, s. 458.

san-olmayan öznellikleri ve ön-öznellikleri kapsayan kölelik. Heterojenliğine rağmen bu iki öznellik rejimi ya da işleyişi, birbirlerini tamamlar, birbirinden bağımsızdır ve kapitalizmin işleyişine katkıda bulunurlar.

Kapitalizm, ortaya çıkardığı özneleştirme ve kişileştirme hiçbir şekilde bu aygıtların mekanik bir şekilde türetilmiş basit birer kopyasına indirgenemez olsa da aslında bir makinesellikler dizisidir. Esasında makinesellik, salt teknik makinelerin işleyişinin sonucu olarak görülemeyecek karar verme, idare, tepkime, teknokrasi ve bürokrasinin toplumsal araçlarına işaret eder.

Tabi kılmalar sadece kapitalist ve işçi “kişileri” değil, toplumsal makineyi işletecek “kişileri” de (kadın/erkek, öğrenci/öğretmen, bürokrat ve memur, vb.) üretir.

Sosyal bilimler, bireyleşmiş öznelerin üretimini kolaylaştırma amacıyla ortaya çıktı. Dilbilim kişiyi sözcelemin kaynağı haline getirdi, psikanaliz ise bireyi temsili ve kişisel bir bilinçaltıyla donatmaya yarayan (“dil gibi yapılanmış”) ailesel bir bilinçaltı ortaya çıkardı. Dolayısıyla politika bilimi, bireyi bireysel hakların faili haline getirip, herkesin herkesle savaşını önlemek için bireye bu hakları bir temsilciye devretmesini zorunlu kılarken, ekonomi bilimi bireyi seçme ve karar verme özgürlüğüne sahip biri olarak kuran bir rasyonalite sağladı. Ama belki de en başarılı bireyselleştirici özneleştirme aygıtlarını biçimlendiren şey, mülkiyet haklarıdır. Asamblajı özneler ve nesnelere ayıran mülkiyet hakları, nesnelerin (doğa, hayvan, makine, nesne, sembol vb.) bütün yaratıcılığını, eyleme ve üretme kapasitesini boşa çıkardı ve onları temel niteliği sadece “sahip olma” (sahip ya da sahip-olmayan) olan öznelerle devretti.

Mülkiyet, yalnızca ekonomik el koymanın değil, aynı zamanda insan-olmayan öznelliklerin ve makinesel ön-öznelliklerin kapılmasının ve sömürülmesinin de aygıtıdır.

Yaratım ve üretimin “insanın” en büyük becerileri olduğu fikrini güvence altına alan mülkiyet, “ruh”u tamamen boşaltılmış dünyayı kendi “nesnesi”, kendi etkinliklerinin aracı, kendi eyleminin aracı ve amacıymış gibi kullanır.

Kapitalizme farklı molar hiyerarşiler kurma olanak sağladığı için, tabi kılma çok önemli bir rolü oynar: İnsan (bir tür olarak) ve doğa arasındaki ilk hiyerarşi ve kültür içinde erkek (toplumsal cinsiyet, beyaz, yetişkin, vb.) ve kadın, çocuk ve benzerleri arasındaki ikinci bir hiyerarşi. Bu iki hiyerarşi, özellikle ekonomik hiyerarşilerden önce gelen temel hiyerarşilerdir.¹⁶

Tabi kılma, bu hiyerarşileri makinesel moleküler ve toplumsal molar olanın kesişiminde işleyerek, çoğullukları (özne/nesne, doğa/kültür, birey/toplum, sahip/sahip-olmayan) bir dizi ikiliğe dönüştürerek ve indirgeyerek dayatır. Makinesel çoğullukların ikiliklere dönüştürülmesi sadece hiyerarşikleştirmeyi değil aynı zamanda, Durkheim’ın bütüncül teorisinde tipik bir teorik örneğiyle karşılaştığımız, bütünleştirmeyi de mümkün kılar.

Devrimci politik eylem, görünürde tamamen farklı bir son yaratsa da kendini moleküler ve molar arasında konumlandırmalıdır. Öncelikle makinesel boyutu, bu molar ikilikleri ve toplumsal iş bölümü içinde bize ayrılan rolleri ve işlevleri eleşti-

16 “Biz hiç modern olmadık” (Bruno Latour) iddiası açıkça bir slogandan fazlası değildir çünkü modern bireyleşmiş “özne” ve “insan” kesinlikle iktidarın işleyişinden ayrıştırılamaz. Buna taban tabana zıt olan düşünce, insanı kapitalist sömürden kurtarmanın “nesnellik tarafından olumsuzlanmış özneyi geri kazanmak” anlamına geldiğini düşünen John Holloway’in düşüncesidir. Holloway’in politik programı devrimci olmaktan ziyade Kantçıdır çünkü Holloway “kendimizi kendi gerçek güneşimiz olarak ortaya koymak”, “kendimizi yeniden evrenin merkezine” geçirmemiz gerektiğini, “yaşadığımız dünyayı biz insanların ürettiğini” savunur. Özne ve nesne, modernite ve sömürü arasında süregiden aynı paradigmanın bir parçasıdır. John Holloway, *Crack Capitalism*, New York: Pluto Press, 2010, s. 235, 242, 145 [*Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak*, İstanbul, Otonom Yayıncılık, 2011].

ren, bunları yeniden biçimlendiren ve yeniden dağıtan öznellik biçimlerine dönüştürür.

İkinci olarak, kölelikteki öznesizleşmeyi, paranoyak, üretici ve tüketici bireysellikten farklı bir şey üretme olanağı olarak kavrar. Böylece toplumsal makinenin içinde diğerlerinin tamamlayıcı bir parçası gibi işlev görmeye mahkûm olmakla “bireyleşmiş özne”, “insan sermayesi” (işçi, tüketici, kullanıcı, borçlu), “erkek” haline gelmeye mahkûm olmak arasında yanlış bir tercih yapmaktan bizi kurtarır.

Tabi kılma, bireyleşmiş “öznenin” makinesel kölelik sayesinde “özgür bırakılmış” öznel bileşenlerinin yersizyurtsuzlaşmasını ve yeniden bileşimini güvence altına alarak bu olasılığı yok etmeye çalışır. Özneyi suçluluk, korku ve kişisel sorumlulukla yükler.

Tabi kılma kavramı, önemli farklılıklarıyla birlikte son elli yıldır felsefe ve sosyolojide yaygınlaşmıştır. Öte yandan, “makinesel kölelik”, Deleuze ve Guattari’nin kapitalizmin nasıl işlediğine dair kavrayışımıza yaptıkları özgün bir katkıdır.

Sadece “toplumsal tabi kılmayı” dikkate alan ve makinesel köleliği göz ardı eden teoriler (örneğin Rancière ve Badio) kapitalizmin yanlış şekilde ele alınması ile sonuçlanır, öyle ki gerçekleştiği varsayılan “politik” özneleştirme süreçlerini açıklayabilmeleri dahi şüphelidir. Eğer kapitalizm sadece “tabi kılma” veya duyulurun paylaşımı üzerinden ele alınırsa, makinesel öznesizleşme biçimlerinin ve bunların diyagramatik işleyişinin özgünlüğü yok sayılmış olur. Rancière ve Badiou’nün yaptığı gibi kölelik göz ardı edilirse, antik Yunan demokrasisini kapitalizmle, zanaatkâr ve kölenin emek biçimlerini “işçinin” emeğiyle ve Marx’ı Platon ile karıştırma riski ortaya çıkar.¹⁷

17 Badiou ve Rancière’e göre öznellik üretimi hiç bir zorluk doğurmaz çünkü ister Yunan toplumu, ister 1948, ister Yeni Düzen, ister günümüz hakkında konuşalım öznellik daima aynıdır. Dolayısıyla, kapitalizmdeki özneleşme süreçlerine dair analizlerden tamamıyla yoksun olmak, iktidar ilişkilerine dair tanımlamalarımızın biçimciliğine ve politikadan arındırılmış bir politikaya dönüşe yol açar.

Foucault'nun yönetsellik kavramı bile toplumsal tabi kılma ve makinesel kölelik ile birleştirildiğinde geliştirilip genişletilebilecek bir kavramdır. Bireyler üzerinde uygulanan pastoral iktidara, devlet tarafından değil özel teşebbüs tarafından uygulanan, “bölünebilirler” üzerinde işleyen farklı tür bir iktidar ve denetimi eklemek gerekir. Aslında, yirminci yüzyılın başlarından beri, yönetsellik “bölünebilirin yönetimi” anlamına gelmektedir.

1920'lerde reklamcılığın yükselişi ve sonrasında televizyonun icadıyla, içinde Google ve Facebook'un parlak bir başarı elde ettiği, daha öncekilere göre çok daha iyi organize edilmiş bir makine geliştirilmiştir. Bu makine, bir pazarlama aygıtı olarak işlev gören muazzam bir “veri tabanı” ortaya çıkarmıştır. “Boş zamanı”ımızı nasıl geçireceğimizin yanı sıra davranışlarımız, harcamalarımız, okuma alışkanlıklarımız, beğendiğimiz filmler, zevklerimiz, kıyafetlerimiz ve beslenme tercihlerimize dair milyonlarca veri toplanır, ayıklanır ve satılır. Bu tip bir enformasyon, verilerin kesişmesi sayesinde oluşan profillerinin üretim-tüketim makinelerindeki girdi ve çıktıların yedek parçalarını oluşturduğu, “bölünebilirleri” dikkate alır.

“Bölünebilirler”, “gerçek” bireyler üzerinde uygulanan pastoral iktidar tarafından gerçekleştirilen bireyleştirmeden farklı işleyen aygıtların kontrol ettiği istatistikî bir varoluşa sahiptir. Akışlar, ağlar ve makineler tarafından idare edilen bölünebilirlerin yönetimi, yalnızca bireylerin temsilleri ve bilinçli davranışları üzerinde değil, arzular, inançlar ve öznenin temsili ikincil gerçekliği üzerinde de etkide bulunur. Yönetsellik, bireyin ve bölünebilirin bileşim noktasında, bireyin, bölünebilirin özneleşmesi haline geldiği noktada uygulanır.

Kölelik, baskı veya ideoloji ile işlemez. “Yaşamın ve insan faaliyetinin ruhu”yla ilişkili biçimlendirme ve ayarlama teknikleri kullanılır. Kölelik, belirli algılama ve duyumsama modellerini destekleyerek ve bir *bilinçaltı* imal ederek, insanları

hem “içeriden”, *kişisel-öncesi* (bilişsel-öncesi ve söz öncesi) bir seviyede, hem de “dışarıdan”, *kişisel-ötesi* bir seviyede ele geçirir. Algısal, duyuşsal, duygulanımsal, bilişsel ve dilsel davranışların temel işleyişleri, makinesel kölelik tarafından yeniden biçimlendirilir.

Böylelikle ikili bir rejime tabi kılınırsınız. Bir yandan işletmelerin, iletişimin, refah devletinin ve finansın makinesel aygıtları tarafından köleleştirilir; öte yandan da bize kullanıcı, üretici, televizyon izleyicisi ve benzeriymişiz gibi roller, toplumsal ve üretime yönelik işlevler tahsis eden bir iktidar tabakalaşmasına tabi kılınırsınız.

Tabi kılma ve kölelik, tek bir kişi tarafından güvence altına alınabilecek ya da farklı kişiler arasında dağıtılabilecek işlevlerdir. Şirket örneğini ele alırsak, maaşlı çalışanlar hem prosedürlerin ve makinelerin otomasyonuna hem de iş bölümüne köledirler, sürecin “girdiler”i ve “çıktılar”ı olarak işlev görürler. Ama ne zaman bir kırılma, kaza ya da arıza olsa, olayı “toparlamak”, açıklamak ve etkisini azaltmak için, otomatik işlevlere ve kölelik ilkelerinin olağan durumuna geri dönme niyetiyle, özne-işlevi, bilinç ve temsiller harekete geçirilir.

Dolayısıyla politik eylem yeni bir tarzda ele alınmalıdır, çünkü politik eylem şimdi tabi kılmanın ve köleliğin aleyhine işlemelidir. Bunu, makinesel asamblajı, diğer bir ifadeyle bir dünyayı ve onun olanaklarını kurup, sorunsallaştırıp, yeniden biçimlendirirken, tabi kılmanın toplumsal iş bölümünde belirli yerlere ve belirli rollere yerleşme emrini reddederek yapmalıdır. Makinesellik, özgürleşme için yeni olanaklar ve potansiyeller yaratıyor mu, yoksa bunlar yalnızca bir felakete mi yol açıyor? Köleliklerle ve şu an yersizyurtsuzlaşmış, teknolojikleştirilmiş mevcudiyetle savaşılarak yeni varoluşsal bölgeler kurulabilir mi?

Bir semiyotik işlemci olarak sermaye: gösteren semiyotikler ve göstermeyen semiyotikler

Sermaye yalnızca dilsel değil aynı zamanda “semiyotik bir işlemci”dir. Bu ayrım, emek ve para akışları kadar, gösterge akışlarının da “üretimin” bir koşulu olduğuna işaret etiği için temeldir.

Semiyotik bakış açısından bakıldığında, makinesel kölelik ve toplumsal tabi kılma farklı gösterge rejimlerini belirtir. Toplumsal tabi kılma, bilinci hedef alarak, belirli bir dile özgü gösteren semiyotikleri harekete geçirir, bireyleşmiş özneler (“insan sermayesi”) kurmaya yönelik bir bakış açısıyla temsilleri seferber eder. Öte yandan, makinesel kölelik, bilinci ve temsilleri içermeyen, gönderge olarak öznesi bulunmayan göstermeyen semiyotikleri (borsa endeksleri, para birimi, matematiksel denklemler, diyagramlar, bilgisayar dilleri, ulusal ve şirket muhasebeleri, vb.) temel olarak işler.¹⁸

Göstergeler ve semiyotikler iki heterojen ama tamamlayıcı mantık uyarınca işler. Bir taraftan, makinesel kölelikte olduğu gibi işlemler üretirler, eylemi ve işlevi teşvik ederler, *girdi ve çıktılar*, *birleşme ve ayrışmaları*, toplumsal ve teknolojik bir makinenin bileşenlerini oluştururlar. Diğer taraftansa, toplumsal tabi kılmada olduğu gibi, dil sayesinde anlam, ifadeler, yorumlar, söylemler ve temsiller üretirler. Dilbilim ve aynı zamanda eleştirel teoriler (Rancière, Virno, bilişsel kapitalizm, vb.) bu iki işlevden yalnızca ikincisindeki mantığı dikkate alır ve kapitalizme özgü olan ilkini göz ardı eder.

18 “Despotik gösteren semiyolojiler ve göstermeyen semiyolojiler arasındaki karşıtlık halen fazlasıyla şematiktir. Gerçekte sadece, belirli ölçülerde her ikisini de andıran, karma semiyotikler vardır. Gösteren semiyolojiye daima bir gösterge makinesi musallat olur, öte yandan bir gösterge makinesi de daima gösteren semiyotikler tarafından yeniden geri alman sınırdadır. Yine de, şüphesiz bu ikisinin tanımladığı kutuplaşma ilişkilerinin farkında olmak faydalıdır.” Felix Guattari, *Molecular Revolution*, Penguin, 1984.

Göstermeyen semiyotikler şeyler üzerinde eyler. Bunlar bir öznenin temsilini pas geçerek, bir organı, bir algı sistemini, entelektüel bir faaliyeti ve benzerlerini doğrudan bir makineye, prosedürlere ve işaretlere bağlar (diyagramsal işlev). Kapitalizm açısından çok önemli bir role sahiptirler, çünkü “kapitalizm esasında göstermeyen makinelere dayanır.”¹⁹

Borsa piyasası, işsizlik oranları, bilimsel diyagramlar ve işlevler, bilgisayar dilleri, ne söylem ne de anlatı üretir (bunlar elbette bir yere sahiptir ama kölelikler içerisinde). “Üretici” asamblajın iktidarını harekete geçirerek ve bu iktidarı çoklaştıran işlerler. Göstermeyen semiyotikler, gösteren semiyotiklere az çok bağımlı kalır, ama kendi içsel işleyiş düzlemlerinde dili ve baskın toplumsal anlamlamaları savuştururlar. Avrupa Merkez Bankası yüzde birlik bir bono indirimi yapar ve on binlerce “plan” kredi yetersizliği nedeniyle suya düşer. Amerika’da yüksek faizli kredi piyasasında olduğu gibi, gayrimenkul fiyatları düşer ve binlerce hane artık ev kredisini ödeyemeyecek duruma gelir. Ardından Sosyal Güvenlik Kurumu bütçe açığını ve “toplumsal harcamayı” azaltmak için devreye sokulacak önlemleri açıklar.

Göstermeyen gösterge akışları, üretim ve temsil arasındaki bölünmenin ötesinde doğrudan maddi akışlar üzerinde etkide bulunur ve birilerine bir şey ifade edip etmediklerine aldırmaksızın işlev görür. Matematiksel denklemler, bilgisayar programları ve diyagramlar “kendi nesnelerini üretme sürecine doğrudan katılırlar, oysa reklam imajı sadece bu nesnenin dışsal bir temsilini mümkün kılar (buna rağmen öznellik üretir).”²⁰ Göstermeyen göstergeler diğer göstergelere gönder-

19 Günümüz toplumlarında semiyotiklerin işlevi açısından “dilin öncelliğini” merkeze alan teoriler, kapitalizmin esasında nasıl çalıştığını gözden kaçırma riskini almış olur. Sermaye, “bilişsel” ve “kültürel” kapitalizm teorilerinin iddia ettiğinin aksine sadece gösteren ve dilbilimsel semiyotikler sayesinde değil, semiyotiklerin bir çoğulluğu sayesinde işlev görür.

20 Felix Guattari, *Les Annees d’hiver: 1980-1985*, çev. Joshua David Jordan Paris, Les Prairies Ordinaires, 2009. 294.

mede bulunmak yerine doğrudan gerçeklik üzerinde işler, örneğin bilgisayar dilinin göstergeleri bilgisayar gibi işlev gören bir teknik makine oluşturur, parasal göstergeler ekonomi makinesini harekete geçirir, matematiksel bir denklemin göstergeleri bir köprünün veya bir evin inşasına dâhil edilir, vb.

Gösterge makineleri, sadece ve öncelikli olarak toplumsal temsiller düzleminde işlemez veya anlam üretmez. Ekonomik, bilimsel ve teknik alanlardaki gösteren semiyotiklerinkinden çok daha soyut (yersizyurtsuzlaşmış) bir semiyotikleşme tarzları içerirler. Gösterge makineleri, bu şekilde ele alındığında “anlamsız bir algı” ve “operasyonel bir algı” üreterek, anlamlama “öncesi” ve “sonrası” işler. Bu makinelerin işlemleri, özne, bilinç ve temsil arka planda kaldığı sürece diyagramatiktir.

Ekonominin ve paranın göstermeyen semiyotikleri, yasaları, anlaşmaları ve kurumları kolayca kuşatır. Para ve finans gibi en çok yersizyurtsuzlaşmış semiyotikler, en etkili ve alt edilmesi en zor olanlardır.

Kapitalizmin meselesi, iktidar ilişkilerinin politik niteliğini yok etmek ve kişisellikten arındırmak için faydalandığı göstermeyen semiyotik aygıtları (ekonomik, bilimsel, teknik, borsaya dair, vb.) denetimi altına almaktır. Göstermeyen semiyotiklerin gücü, bir yandan “otomatik” değerlendirme ve ölçme biçimi olmalarından, öte yandan ise heterojen asimetrik güç ve iktidar alanlarını ekonomik birikim sürecinde kaynaştırıp rasyonelleştirerek birleştirmesinden ve “biçimsel” olarak eşitlemesinden kaynaklanır. Ekonomik krizlerde, göstermeyen finansal derecelendirmeler ve borsa endeksleri hâkim hale gelir, hükümetlerin devamına ve ölümüne karar verir, yönetilenler üzerinde baskı oluşturacak ekonomik ve toplumsal programları dayatırlar. Medyanın, politikacıların ve uzmanların gösteren semiyotikleri, “başka bir alternatif yok” fikrini meşru hale getirmek, desteklemek ve haklı göstermek için bireyleşmiş öznelere, onların bilinçlerinden ve temsillerinden önce harekete geçirilir.

Günümüz finansallaşması, her alanın kendi içinde ve ayrı alanlar arasındaki değer farklılaşmalarının değerlendirilmesini ve denetimini sağlayan endeksleme ve sembolleştirme sistemlerinin yoğunlaşmasıdır. Kitle tüketimi ve kitle iletişimi, davranış, kanaat ve anlam farklılıklarını ekonomik mantıkla bütünleştirmeyi ve “rasyonelleştirmeyi” mümkün kılan başka semiyotik değerlendirme²¹ ve işletim sistemleri meydana getirir.

Öte yandan gösteren semiyolojiler (dil, hikâyeler, söylemler), kurulu toplulukları, toplumsal ilişkileri, politikaları ve bunların eski özneleşme tarzlarının altını oyan yersizyurtsuzlaşmayı kontrol etme ve yönetmenin teknikleri olarak kullanılır. Gösteren semiyotikler, özneleşme süreçlerini “bireysel özne” göre modellemek, biçimlendirme, uyarlamak ve yeniden şekillendirmek demektir. Ama bunun sistematik başarısızlığı her zaman bireycilik karşıtlığına, yani milliyetçiliğin, ırkçılığın, faşizmin, Nazizm’in, makineselliğin, vb. “kolektivizmine” neden olmuş ve neden olmaya devam etmektedir.

Kodu çözülmüş bireylerin, kişilerin ve bireyleşmiş öznelerin yeniden yerliyurtlulaştırılmasının en önemli aygıtlardan biri dilin makineselliğidir. Dil, içerdiği “ilkel psikoloji” sayesinde bizi “Ben’e”, varlık olarak ‘Ben’e, öz olarak ‘Ben’e” inanmaya sevk eder “ve bu öz-‘Ben’ düşüncesini geri kalan her şeye *yanstır* - “şey” kavramı ilk kez böyle *yaratılmıştır*.”²² Nietzsche’nin

21 Bugün pek çok alanda olduğu gibi, emeği zamanla ölçmek artık mümkün olmadığına, “otomatik” ve “nesnel” değerlendirmelerin yerini (okullarda öğrenciler ve öğretmenler için, hastanelerde ve kamu sağlığı sistemlerinde hizmetliler ve “işçiler” için, vb.) öznel ve sürekli değerlendirmeler alır. Örnek olarak, Fransa’da neoliberal yönetim tekniklerinin ayrılmaz bir parçası olan yeni değerlendirme yöntemleri devreye sokulduğunda, üniversitelerde ve hastanelerde ortaya çıkan çatışma ele alınabilir.

22 Friedrich Nietzsche, *The Twilight of the Idols, The Anti-Christ, Ecce Homo*, çev. Judith Norman, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, s. 169 [*Putların Alacakaranlığı, Ecce Homo*, çev. İsmet Z. Eyüboğlu, Say Yayınları, 2014; *Deccal*, çev. Ayça Kaya, Say Yayınları, 2014].

iddia ettiği gibi dil, bir özne ve nesne metafiziği, insanbiçimci ve “kaba fetişçi” bir metafiziği ima eder.

Eğer toplumlarımız artık bireylere dayanmıyorsa, dile de dayanmıyor demektir. “Dilsel dönüşüm” ile ilgili söylenebilecek her hangi bir şey, sadece diğer semiyotiklerden biridir ve hiçbir surette bu mega-makinelerin yersizyurtsuzlaşmış işlemlerini mümkün kılmada diğerlerinden daha önemli değildir.

“Üretim” Kavramı

Deleuze ve Guattari’nin Marxçı “üretim” kavramına dönüşleri ve onu yeniden ele alışlarında tabi kılma ve kölelik, farkları ve tamamlayıcılıkları sayesinde kapitalizmin “ekonomik” işleyişini açıklar. Sermaye emek gücünü satın alarak tabi kılmanın karşılığını öder: (belli bir işlevi yerine getirmek için işte) harcanan saatleri, (işsizlere ya da televizyon izleyicisinin “boş zamanına”) ulaşılabilirlik ve benzerleri. Oysa sermayenin gerçekte satın aldığı şey, ne sadece emek gücünün iş yerinde ve kurumdaki mevcudiyetidir ne de işsizlerin ya da televizyon izleyicisinin boş zamanına ulaşılabilirliktir. Sermaye her şeyden önce, kölelik sayesinde “taşıma biçimlerini, kentleşme biçimlerini, medyayı, eğlence endüstrisini, kavrama ve hissetme biçimlerini, her türlü semiyotik sistemi”²³ içeren “kompleks” bir asamblajı sömürme hakkını satın alır. Kölelik, üretim güçlerini, istihdam ve insan emeğinin güçlerinininkiyle kıyaslanamayacak kadar özgürleştirir.

Marx, *Kapital*’de değer yasasını sunarken, üretime dair hâlâ “insanbiçimci” ve “insanmerkezli” bir bakış açısına sahiptir²⁴ çünkü emek zaman gibi, artı değer de insanidir. Sadece

23 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota, 1987, 492.

24 Sosyolojinin insanbiçimciliğini görmek için Emile Durkheim’a göz atılabilir. Onun açısından Marx’ın “canlı emek” dediği şey “toplumun yamsalsal güçleri” anlamına gelir. Öte yandan, “maddi nesnelerden” farklı

işçinin emeği artı değer üretir; makineler ise üretimleri için gereken emek zamanının sonucu olan değeri aktarmaktan başka bir şey yapmazlar. “Değişmeyen sabit sermaye”deki (makinelere) muazzam artışı dikkate alan Deleuze ve Guattari, makinesel artı değer ve makinesel zaman kavramlarını ortaya atarlar.²⁵

Bu zamansallıklar, içinde özne ve nesne, insan ve insan-olmayan, doğal ve yapay arasında ayrım yapmanın artık imkânsızlaştığı, köleliğe ait zamansallıklarıdır. Makinesel zamansallıklar, kapitalist üretim için zorunlu faktörleri oluştururlar. İnsan zamanı ve artı değerın aksine makinesel zamansallık ve artı değer, ne ölçülebilir ne de devredilebilir olma özelliği taşır.²⁶

A Thousand Plateaus’da (Bin Yayla) artı değeri kapma mekanizmalarının çoğulluğunun (rant, kâr, vergi) tarif edilmesine benzer şekilde, *Anti-Ödipus*’ta da farklı artı değer üretim biçimleri sıralanır (insan artı değeri, finans artı değeri, ma-

olarak, oluşturulmuş yasalar ve gelenekler, edebi ve sanatsal eserler gibi daha önceki toplumsal faaliyetlerin ürünleri arasına dâhil edilen “şeyler”, “sabit sermaye” rolü oynar. Nesneler ve ürünler, yaşamsal güçlerin uygulandığı cisimlerdir ama bunların kendileri hiç bir yaşamsal güç açığa çıkarmaz. Böylelikle özel olarak insani ortam etkin faktör olarak kalmaya devam eder.” *The Rule of Sociological Method*, çev. W. D. Halls, New York, The Free Press, 1982, s. 136 [*Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, 2014]. İnsanmerkezli olmayan bir sosyolojinin koşulları Durkheim’a muhalif Gabriel Tarde’in çalışmasında bulunabilir.

25 Fiat gibi büyük bir şirketin endüstriyel üretiminde, insan emek gücünün payı bütün masrafların sadece %7.5’una tekabül eder. Guattari, tamamıyla otomatikleştirilmiş bir sektörün sadece işçileri değil bütün toplumu etkileyeceğine dikkat çeker.

26 “İnsan organlarının köleleşmesinden üretken asamblaja uzanan makinesel zamanın gerçek denetimi, genel bir eşdeğere dayanarak etkin biçimde ölçülemez. Harcanan zamanı, yabancılaşma zamanını, fabrikaya veya hapis haneye kapatılma zamanını ölçebiliriz; ama bunların birey üzerinde yarattığı sonuçları ölçemeyiz. Bir fizikçinin laboratuvarındaki görünür emeğini ölçebilir, ama yarattığı üretici değeri ölçmemiz imkânsızdır.” Felix Guattari, *Molecular Revolution*, Penguin, 1984.

kinesel artı değer, ya da buluş/bilgi artı değeri). Artı değer üretiminin üç biçimi, özellikle (kapitalist artı değer üretimi dışındaki üretim biçimlerini de kuşatan) ekonomik alan içerisinde birlikte var olur ve birbirlerine yakınlaşır. Kapitalist sömürünün doğasını açıklamaya yönelik bu çaba, bilişsel kapitalizm teorilerinin çabaladığı gibi, bu çoğulluğu “bilginin” ve “yeniliğin” birliğine bağlama hamlesinden daha fazlasını vadediyor gibi görünmüyor.²⁷

Çoğulluk kapitalizm içerisindeki her alanda, ekonomik üretimde, toplumsal üretimde (işsiz, öğrencinin, kullanıcı ve benzerlerinin üretiminde), kitle-iletişiminin üretiminde ve finasta bulunabilir. Hatta çalışan, iletişim kuran ve üreten hiçbir zaman tek bir birey veya bir bireyler topluluğu (öz-neler-arasılık) da değildir. Kapitalizmde, kişi daima kolektif bir asamblaj içinde ve onun sayesinde çalışır veya üretir; ama

27 “Şunu söyleyebilirim ki, sermaye akışları ve emek akışları arasındaki farklılaştırıcı ilişki, insani olarak adlandırılabilir bir artı değer üretir, çünkü bu değer insan emeği sayesinde üretilir. Finansal akışlar ve gelir akışları arasındaki farklılaştırıcı ilişki ise, özel olarak finansal artı değer adını verebileceğimiz türde bir artı değer üretir; son olarak piyasa akışları ve yenilik (ya da bilgi) akışları arasındaki üçüncü ilişki ise tam da makinesel artı değer üretir.” Gilles Deleuze, 2 Şubat Semineri, 1972, www.le-terrier.net/deleuze/anti-oedipe1000plateaux/0722-72.htm. Bu tarz bir bilgi/yenilik hiç bir şartta değer üretmez. “Yeniliği içeren ve yeniliği kâra dönüştüren piyasa akışı, tamamıyla farklı türdedir ve orantısız iktidardan tamamıyla farklı bir iktidardır... Piyasa akışı, yenilik için harcanan ve dahası yeniliğin kârlılığını belirleyen para biçiminden farklıdır.” A.g.e. “Makinesel artı değer üretimi bilim ve ta tekniğe değil, doğrudan sermayeye dayanır; insani artı değere eklenir ve bu sayede kârdaki düşüşleri telafi eder. İşçinin en temel emeği olarak bilgi, enformasyon ve niteliksel eğitim, yine de sermayenin bir parçasıdır (‘bilgi sermayesinin’).” Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Oedipus*, çev. Robert Hurley, Mark Seem, ve Helen R. Lane, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1983, s. 234 [*Anti-Ödipus*, çev. F. Ege, H. Erdoğan ve M. Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014]. Kapitalist makine iki uçta hareket eder, makinesel yenilikler üzerinde güçlü bir “seçici baskı” uygular ve “salt bolluğun ortasındaki eksiklik değil, aynı zamanda bilgi ve bilimin kalbindeki budalalığı” devreye sokar. A.g.e., s. 236.

kolektif sadece bireylerden ve insan öznelliğinin boyutlarından ibaret değildir. Bunlara ek olarak, “nesneleri”, makineleri, protokolleri, insan ve insan-olmayan semiyotikleri, duygulanımları, mikro-toplumsal ve birey-öncesi ilişkileri, birey-üstü ilişkileri ve benzerlerini de içerir.

Aynı şekilde, birey asla tek başına düşünmez ve yaratmaz; aksine düşünce ve estetik pratiklerle dolu, onu düşünmeye ve yaratmaya zorlayan bir göstergeler, fikirler ve görevler çemberi ile kuşatılmış kurumlar (okullar, tiyatrolar, müzeler, kütüphaneler, vb.), teknolojiler (kitaplar, elektronik ağlar, bilgisayarlar, vb.), kamusal ve özel finans kaynaklarından oluşan bir ağ içerisinde düşünür ve yaratır.

Özel şirkette, çalışan kişi, kullandığı halde ona dışsal kalan makinelere boyun eğdirilmiş bir üretici olarak davranmak ve kendini öyle tanımlamak zorundadır. Ama yine de üreten hiçbir zaman ne çalışan (bireyleşmiş öznellik) ne de çalışanların basit ortak faaliyetleridir (özneler-arasılık). Sermayenin üreticiliği, bir yandan organların (beyin, eller, kaslar, vb.) ve insan yeteneklerinin (hafıza, algı, kavrayış) harekete geçirilmesine ve asamblajına, öte yandansa makinelerin, protokollerin, organizasyonların, yazılımların veya gösterge sistemlerinin, bilimin ve dahasının “entelektüel” ve fiziksel performanslarına bağlıdır. Bu, üretkenliğin büyük ölçüde köleliğe (ve onun temsili, bilinci ve dili kuşatan diyagramatik işleyişine) dayandığı anlamına gelir. Şu vurgulanmalıdır ki kölelikte ilişkiler özneler-arası değildir, failler kişi değildir ve semiyotikler de hiç bir açıdan yalnızca gösteren değildir.

Bu yüzden sermaye, emek zamanı uzatmak (insanın emek zamanının karşılığı ödenen kısmıyla iş yerinde geçirdiği toplam zaman arasındaki fark) için öyle basitçe, tehditler savurmaya ihtiyaç duymaz; tabi kılma ve kölelik arasındaki farkı sömüren bir süreci başlatır. Öznel tabi kılma, yani belirli bir işe veya her hangi bir toplumsal işleve (işçi, işsiz, öğretmen,

vb.) içkin toplumsal yabancılaşma, her zaman devredilebilir ve ölçülebilir olduğu halde (kişinin pozisyonuna uygun ücret, toplumsal işleve uygun maaş), gerçek üretimi oluşturan makinesel kölelik, asla bu şekilde devredilebilir ve ölçülebilir değildir.

Makinesel kölelikte, bireysel emek ve üretim arasında orantısızlık vardır. Üretim, bireysel emek zamanların toplamı değildir. Dolayısıyla emek (fiili olarak gerçekleşen etkinlik) ve istihdam (salt yasal bir statü) arasında bir ayırım yapmak gerekir, çünkü emek, istihdamı aşar. Ayrıca gerçek bir etkinlik olarak emekle, bir dizi insan ve insan-olmayan unsuru harekete geçiren üretim arasında da ayırım yapılmalıdır.

Üretim ve üretkenlik, istihdama (ya da hatta emeğe) sadece kısmi olarak bağlıdır; tam da Marx'ın *Grundrisse*'de öngördüğü gibi,²⁸ üretim ve üretkenlik her şeyin ötesinde makinesel köleliğin, yani makinelerin, iletişimin, bilimin güçleriyle toplumsal güçlerin harekete geçirilmesinin sonucudur.

Yine de günümüz kapitalizmi söz konusu olduğunda daha da ileri gidilmeli, çünkü makinesel kölelik açısından ele alındığında dahi, üretimi yapan sadece bir korporasyon değildir. Bugünkü şekliyle kapitalist üretim, *asamblajların asamblajından*, süreçlerin sürecinden, yani her biri diğerini kat eden bir asamblajlar ve süreçler (korporasyon, toplumsal, kültürel, tek-

28 Marx'ın *Kapital*'in ilk cildinde ele aldığı değer teorisi eklemeci bir teori (bireysel emeklerin aritmetik toplamı) olmasına ve artı değer "insan artı değeri" olarak kavranmasına rağmen, *Grundrisse* ve *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*'nda Marx, "makinesel" bir değer teorisi geliştirmese de makinesel köleliği açıklar. Guattari, Marksist insan artı değeri kavramının kesinlikle sermayenin fiili işleyişine değil, muhasebe uygulamalarına karşılık geldiğine dikkat çeker. Bugün emeklilik ödeneklerine yönelik karşı-reformları meşrulaştırmak için bütçe hesaplamaları sıklıkla yeniden gündeme getirilmekte, çünkü emeklilik ödeneklerinin finansmanı bireysel istihdama ve ücretlere dayanılarak hesaplanır. Bu hesaplara kölelik değil, sadece tabi kılma dâhil edilir. Deleuze'un ifade ettiği şekliyle bu "kozmetik bir dolandırıcılıktır". Şunu da eklememiz gerekiyor; Marx insan ve insan-olmayanlardan oluşan bir kolektifin, salt üretimin değil politikanın da temelini oluşturduğunu söyleyen ilk düşündürüdür.

nolojik, politik alanlar, toplumsal cinsiyet, iletişim, bilim, tüketim) açısından başka bir şey değildir.

Sermaye bu devredilemez ve ölçülemez değere, üç temel kapma aygıtı yoluyla el koyar: kâr, rant ve vergiler.

“Şirket” asamblajı, her biri aşırı bireyleşmeyi (tabi kılma) ve bireyleşmenin çözülüşünü (kölelik) birleştirerek ve hızlandırarak işleyen diğer asamblajlarla (refah devletinin ulusal ve karşı-ulusal kolektif kurumları, kitle iletişim sistemleri, kültür kurumları, eğitim sistemleri, finans, tüketim, vb.) birlikte genişler, bunlarla birleşir ve bunları birer önkoşul haline getirir.

Kullanıcı ve tüketici sıfatıyla televizyon makinesine tabi kılınıyoruz; öznenin bilinci ve temsilleri sayesinde programlarla, imajlarla ve anlatılarla bir özne olarak özdeşlik kuruyoruz. Öte yandan, “televizyon izleyicileri olarak artık ne tüketici veya kullanıcı ne de televizyonu ‘yaptığı’ varsayılan özneler olan, ama öte yandan makineyi bu şekilde üretilip kullanarak, artık makineyle bağlantısı olmayan içkin tamamlayıcı parçalar haline geldikleri ölçüde”²⁹ köleleştirilmişizdir.

Kölelikle birlikte, özneliği oluşturan parçalar “televizyon” asamblajının girdi ve çıktıları olarak işlev görürler, öyle ki *senkronize edilmiş bölünebilirlerin uçsuz bucaksız ağındaki geribildirimler köleleştirilmiş izleyiciler tarafından oluşturulur*. İnsan ve insan-olmayan unsurlar arasındaki ilişki “artık kullanıma veya eyleme değil, içsellığe ve karşılıklı iletişime dayanır.”³⁰

Televizyon karşısında geçirilen “yararlanılabilir beyin zamanı” anketörler tarafından hesaplanabilir ama bu zamanda ne olup bittiği hesaplanamaz. Bireyin imaj, ses ve temsil akışlarının asamblajı ile bölünebilirin özneliğini oluşturan tamamlayıcı parçaların bileşiminden kaynaklanan enformasyon üretimi, ekonomik bir bakış açısından devredilebilir ya da öl-

29 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota, 1987, s. 458.

30 A.g.e.

çülebilir değildir. Öte yandan öznellik, onu sürekli dönüştüren ve biçimlendiren bir semiyotik makineselliğe tabi kılınır.

Refah devletinin işsizliği yöneten sosyal kurumları, işsiz kendini işsizlik sigortasından “yararlanan” biri, yani kendi istihdamından kendisi sorumlu olan insan sermayesi olarak tanımlamaya ve ona göre hareket etmeye zorlar. Ama işsiz aynı zamanda, işgücü piyasasındaki basit bir dengeleme değişkeni gibi, iş talebi ve arzının “otomatik” işleyişindeki esnek ve uyumlu bir bileşen gibi işlev görmeye zorlanır.

Bir taraftan, işsizlerin eğitimiyle, projeleriyle, nitelikleriyle ve tutumlarıyla titizlikle ilgilenen “pastoral” denetim ve baskı aygıtları, işsizleri kendilerini bir özne olarak kurmaya zorlar. Öte yandan piyasa, işsizleri piyasanın kendi kendini düzenlemesini sağlayan, bireylikleri çözülmüş tamamlayıcı parçalar olarak görür. Dolayısıyla, eğer işsizlik sigortası işsiz kişinin ulaşılabilirliğinin maliyet ölçütü (tabi kılmanın ölçütü) anlamına geliyorsa, o halde işsizin işgücü piyasasındaki hareketliliği ve esnekliği sayesinde ürettiği, bir tüketici ya da en azından işsizlik sigortası makinesini çalışır hale getirecek biri olarak ürettiği (işsizin kendine rağmen sağladığı bilgi, yine kendine rağmen temsil ettiği öznel ve nesnel endeks, onu “toplumsal makinenin” geri bildiriminin bir parçası haline getirir) şey, ne devredilebilir ne de ölçülebilirdir.

Finansal sistem içinde birey, başka biçimde de olsa bir öznedir (insan sermayesi). Birey de finansal bir öznedir (insani sermaye), sadece daha başka bir açıdan. “Yatırımcı/borçlu” gibi o da bir özneleşme modeli olarak kabul edilebilir: Borcu geri ödeyeceğine dair verdiği söz, sözün yerine getirilmesini garanti altına almak için hafıza ve duygulanımların (suçluluk, sorumluluk, sadakat, itimat) yaratılması anlamına gelir. Ama kredi bir kez finansal makinenin işleyişine dâhil oldu mu, artık bütünüyle başka bir şeye, finansal asamblajın bir girdisine dönüşür. Aslında asamblaj içinde birleştirilen kredi/borç, borç

sözleşmesi yapan öznenen tamamen uzaklaşır. Yüksek faizli kredi krizinin çok açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, kredi/borç, finansal makine tarafından, gerçek anlamda, parçalara ayrılır (tıpkı asamblajın özneyi parçalara ayırması gibi). Konu artık bu ya da şu yatırım veya bu ya da şu borç değildir, finansal asamblaj onu “sermaye” gibi hareket eden bir para birimine, para üreten bir paraya dönüştürmüştür.

İşsiz, işçi, televizyon izleyicisi, tasarrufçu ve benzerleri sadece “pastoral” bireyleştirme tekniklerine (Foucault) değil, aynı zamanda özneleşme ve öznesizleşmenin gerçek makinelere de tabi kılar. Kapitalizmin işleyişi altında, özneleşme ve öznesizleşme süreçleri, tıpkı diğer herhangi bir endüstriyel metanın üretimi gibi makineseldir.

Deleuze ve Guattari’nin 1970’lerde geliştirdiği hipotezler bugün hâlâ büyük oranda geçerliliklerini sürdürüyor. Tabi kılma, kelime anlamı belli belirsiz ama şüphe götürmez şekilde değişip işçinin “emeği” yerine girişimcinin “emeği” haline gel-diye de, emeği halen dikkate alır. 1980’lerden itibaren özellikle de sosyal demokrasi yüzünden işçi sınıfının “üretici” gücünden özel teşebbüsün üretici gücüne doğru bir geçiş yaşandı. Her yerde belirsizliği bile isteye devam ettirerek “işin değerine” methiyeler düzülüyor, çünkü artık işle kastedilen yalnızca patron için yapılan iş değil, aynı zamanda kişinin kendini “insan sermayesine” dönüştürmek için gerçekleştirmek zorunda olduğu “kendi üzerine çalışma”dır.

Öte yandan kölelikle birlikte emek, ikiye ayrılan bir yol ayrımına gelir: Bunlardan biri, emekle hiçbir alakası kalmamış, artık daha ziyade “hiçbir iş yapmadan artı değer üretmeye yarayan (çocuk, emekli, işsiz, televizyon izleyicisi, vb.) ‘genelleştirilmiş makinesel kölelikle’ alakalı “yoğun” aşırı çalışmadır; diğeri ise “değişken ve yüzergezer hale gelen”³¹ kapsamlı çalışma.

31 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota, 1987, s. 492,469.

Bu koşullar içerisinde, bütün tüketiciler gibi kullanıcılar da (işsizlik sigortasının, televizyonun, kamusal ve özel servislerin, vb. kullanıcısı), birer “çalışan” olma eğiliminde. “Tüketici emeği”³², “fiziksel-toplumsal emek tanımıyla” artık hiç bir bağlantısı olmayan bu üretkenliğin somut bir örneği olarak ele alınabilir.

Arzu ve üretim

Ekonominin bakış açısından tabi kılma, “gerçek üretimle”, diğer bir deyişle “makinesel kölelikle” sadece dolaylı bir ilişkisi olan maaşları ve gelirleri belirler. Tabi kılma, nüfusu çalışanlar ve işsizler, sosyal hak sahipleri ve hak sahibi olmayanlar, “aktif” ve “aktif-olmayan” nüfus olarak böler; bunun ekonomik gereklilik açısından hiçbir temeli yoktur, çünkü bir kişinin “üretime” (makinesel köleliğe) katılımı ne tayin edilebilir ne de ölçülebilir.

Tabi kılma ikili bölünmeler aracılığıyla (çalışan/işsiz, üretici/tüketici, erkek/kadın, zanaatkâr/ zanaatkâr-olmayan, üretici/üretici-olmayan, vb.) işler; kölelik ise, tabi kılmaları ve onların ikiliklerini baştan sona kat eden esnek bir bölünme aracılığıyla işler. Makinesel kölelikte çalışan/işsiz, sigorta/yardım, üretici/üretici-olmayan arasındaki ayrım artık işlevsel değildir. “Gerçek üretimin”, asamblajın veya sürecin bakış açısından, herkes çeşitli biçimlerde “çalışır”, herkes “üreticidir” (ya da işsiz gibi “kullanılabilir”).

“Belirli bir açıdan ev kadınları evde, çocuklar okulda, tüketiciler süpermarkette, izleyiciler televizyon karşısında bir iş yapmak-

32 “Tüketicilerin üretime katılımı oldukça heterojendir [...]. İş kavramını ekonomik, sosyolojik ve ergonomik anlamda ele alırsak bu faaliyetlerin her birinin iş olarak nitelenebileceğini gösterdik. Bu faaliyetler, şirketler için değer üretir [...] Maaşlı işlerde olduğu gibi, tüketici faaliyeti de fazlasıyla belirlenmiş ve düzenlenmiştir. Genelde zaman, üretkenlik ve çıktı sınırları dâhilinde, belirli araçları kullanarak gerçekleştirilir.” Marie-Anne Dujarier, *Le Travail du consommateur*, Paris, Editions la Decouverte, 2008, s. 230-231.

tadırlar.” Makinesel kölelik açısından çocuklar “televizyon karşısında çalışır; kreşlerde üretici performanslarını geliştirmek için yaratılmış oyuncaklarla çalışırlar. Bu çalışma, bir anlamda, profesyonel okullardaki stajyerlerin çalışmasıyla karşılaştırılabilir.”³³

Guattari’ye göre işyeri kavramı, ücretlendirilmeyen pek çok etkinliği ve özel teşebbüs kavramı da refah devletinin kolektif aygıtlarını, medyayı ve benzerlerini içerecek şekilde genişletilmelidir. Günümüz kapitalizmi, kendi toplumsallaşmasını, (birey-üstü) “toplumsal”³⁴ dayanağını olduğu kadar özneleşmedeki birey-altı dayanağını da açıklamak için yeni bir perspektife ihtiyaç duymaktadır.

Savaş sonrası yıllardan itibaren sendikalar ve sol, vurguyu “emekten işe” doğru kaydırды. Bu durum şirket yöneticilerini ve devleti, kapitalist değerlenme yoluyla “toplumsalı” (Foucault) ve “toplumu” (İtalyan İşçiciliği) bütünleştirmeye dair temel politik sorunla baş başa bıraktı.

Sermayenin toplumsallaşmasının sonuçlarını fark eden Deleuze ve Guattari, üretim kavramının tekanlamlılığını ortaya atar. Eğer üretim ve toplumsal örtüşüyorsa, o zaman “arzu alanı” ve “emek alanı”, “ekonomi” ve öznellik üretimi, altyapı ve üstyapı, artık ayrılamaz. Üretim sorunu arzu sorunundan (Guattari) ayrılamaz, öyle ki ekonomi politik artık “özel ekonomiden” başka bir şey değildir.

Öznellik üretimi, ideolojik bir üstyapıya gönderme yapmaz; gerçekliği ve özellikle de ekonomik gerçekliği üretir. “Ken-

33 Felix Guattari, *La Révolution moléculaire*, Paris: Union générale d’éditions, 1977, s. 80. “Bugün, her ne açıdan bakılırsa bakılsın emek gücünün yeniden üretimini etkileyen maaş, sosyal yardım ve sosyal maliyet sistemlerinin, iş dünyasının parasal çemberini es geçen ve çoklu kurumlar ve iktidar mekanizmaları sayesinde iş gören sistemler çoğulluğunu dikkate almadan şirket çalışanları üzerine kafa yormak tamamıyla keyfi bir çaba olur.” A.g.e., s.81.

34 “Kapitalist girişim ve ücretli iş kavramları, kendisi de sermayenin denetimi altında üretilen ve yeniden üretilen ‘toplumsal dokunun’ bütünselliğinden ayrılamaz hale geldi.” A.g.e., s. 90.

di üzerinde çalışmanın” (praksisin) ve “emeğin” (üretimin) birleştiği günümüz kapitalizmini tanımlayan şey, aslında öznellik üretimidir.

Rancière ve Badiou’nun düşüncelerinin aksine “üretim”, “ekonomi”nin meselesi değildir. Ayrıca, bilişsel emek teorilerinin iddia ettiği gibi, bilginin, kültürün vb. geliştirilmesiyle de sınırlı değildir. Üretim daha ziyade çok daha etkili ve toplumu baştan sona kat eden bir şeyi, arzuya dayalı yeni özneleşme tarzlarının tekilleşmesi ve üretimi sürecini kapar ve sömürür.

Üretimin, klasik iktisatçılar (Smith, Ricardo) ve Marx tarafından keşfedilen öznel özü, artık yalnızca “emekle” sınırlandırılmaz, çünkü günümüz kapitalizmi “kendi üzerinde çalışmanın” etik-politik boyutunu içerir. Deleuze ve Guattari *Anti-Ödipus*’ta, ekonominin bu yeni doğasına uygun, içinde “emek” ve “kendi üzerinde çalışmanın”, üretimin ve özneleşmenin bir bütün haline geldiği, ekonomiyi “mümkün olanın üretimi” olarak tanımlamaya yarayan tamamen yeni bir arzu kavramı geliştirmeye çalışırlar.

Kapitalist yersizyurtsuzlaşma, arzuya aslında insani değil de makinesel bir şeymiş gibi etkide bulunur. Arzu insan öznelliğinin ifadesi değildir; insan ve insan-olmayan akışların asamblajından, toplumsal ve teknik makinelerin çoğulduğundan çıkar. Yersizyurtsuzlaşmış arzu, “dürtüler”le veya “*conatus*”la ilgili değildir. Bunun yerine, mümkün olanla, yeni potansiyellerin yaratımıyla, kapitalist tahakküm içerisinde mümkün olanın ortaya çıkışıyla ilişkili olmalıdır.³⁵

35 Mümkün olana karşılık gelen arzu, yeni ve devrimci bir arzu tanımını ima eder. Arzu ancak, bir önceki denge durumlarından kopuşu takiben, başka türlü sü imkânsız olacak ilişkiler belirlediğinde ortaya çıkar. Arzu her zaman, önünü açtığı imkânsızlık ve yarattığı yeni imkânlar sayesinde tanımlanabilir. Aslında arzu, bir zamanlar kapalı olan bir dünyadan diğer gönderim sistemlerini salgılayan bir sürecin ortaya çıkışıdır. Guattari, klasik arzu kavrayışından kopuşu daha açık hale getirmek için arzunun “yapay” doğasına vurgu yapar. Yapay, yersizyurtsuz ve makinesel arzu, arzusunun “doğal” ve “kendiliğinden” bir güç olmadığı anlamına gelir. Arzu,

Yersizyurtsuzlaşmış arzu, kapitalizmi sırf bir rasyonelleşme ve hesaplama olarak gören kavramsallaştırmalardan, kapitalizmin eylemlerinin yalnızca bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğu imgesinden bir kopuşa neden olur. Yersizyurtsuzlaşmış arzunun bu öznel (antropolojik) modeli, ne arzuların Calvinist/ Weberci ertelenişini ne de Freudçu baskılanışını takip eder.

Kapitalizme hâlihazırda her zaman var olan ama günümüz “ekonomisi” tarafından göze çarpar hale getirilmiş başka bir boyut daha eklenmeli. Yersizyurtsuzlaşmış arzu ve makinesel arzu, “olasılıklar ekonomisine” ve kendi kendini yaşatan (kendini-üreten) bir öznelliğe dayanır. Bu öznellik, günümüz

ne Freud’un “dürtü” ne de Spinoza’nın *conatus* (çaba) dediği şeydir: “Arzu asla farklılaşmamış içgüdüsel enerji anlamına gelmez, aksine kendisi karşılaşmalar açısından zengin, hayli gelişmiş ve tasarlanmış bir kurulumun sonucudur.” Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 215. “Arzuya içkin hiç bir dürtü yoktur, yalnız asamblajlar vardır.” A.g.e., s. 229. Arzu, bir fantezi, rüya veya temsil değil, bir üretim meselesidir. Arzulamak, daima bir asamblaj oluşturmak anlamına gelir; arzulamak daima bir kolektivite ve çoğulluk içinde ve bunlar adına hareket etmek demektir. Arzu bireylerle ilgili bir mesele değildir, bireysel dürtülerin veya *conatus*’un (özneler-arasılık) basit etkileşiminden türemez. Öznen doğmaz, daima dışarıdan, bir karşılaşma, bir çiftleşme, bir asamblajdan kaynaklanır. Klasik arzu kavramı soyuttur çünkü arzulayan bir özne ve arzulandığı varsayılan bir nesne tanımlar. Oysa kişi asla birini veya bir şeyi arzulamaz; nesneler, ilişkiler, makineler, insanlar, göstergeler, vb. çoğulluğundan oluşan bir bütün içerisindeki bir kişiyi ya da şeyi arzular. Birini ya da bir şeyi arzulananabilir kılan, bireyleştirilmiş özne değil asamblajdır. Kişi sadece birini ya da bir şeyi değil, bunlarda duyumsadığı dünyaları ve olasılıkları da arzular. Arzulamak, bir şeyin ya da birinin içerdiği olasılıkları ve dünyaları ortaya çıkaracak bir asamblaj oluşturmak anlamına gelir. “Her zaman dünyalarla sevişiriz.” Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Oedipus*, s. 294. Arzu, her şeyden önce kolektiftir; kolektif, özneler-arasılık ile eşanlamlı olmasa da. Aslında kolektif bir asamblaj, “ilişkilerin temeli... faillere bir konum ve işlev tahsis etmenin bir aracıdır; ama bu failler kişiler olmadığı gibi, bu ilişkiler de özneler-arası değildir.” A.g.e., s. 47. Kişiler ve şeyler, bu çoğulluğun akışlarının ve unsurlarının “ayrım ve birleşim noktaları olarak müdahil olurlar.” A.g.e., s. 349.

kapitalizminin ve her şeyin ötesinde onun krizlerinin doğasını açıklar, çünkü kapitalizmin artık bütün bunları özel mülkiyetin veya “kendi kendinin girişimcisinin” öznel figürünün sınırları içerisinde hapsetmesi mümkün değildir.

“İnsan sermayesinin” başarısızlığı

Kapitalizmin gücü, arzunun işleyişini bir “olanaklar ekonomisi” olarak yeni bir öznel figürü kışkırtmak ve teşvik etmek üzere kendi işleyişiyle bütünleştirme becerisinde yatar: “insan sermayesi” veya kendi kendinin girişimcisi olarak ekonomik özne.

Değişimi açıklama arayışındaki bilişsel kapitalizm teorisi, öznellik üretimini veya “öznel” ekonomiyi bilgi ekonomisine, enformasyon ekonomisine ve yenilik ekonomisine indirger. Bilişsel kapitalizm, bilgiyi ekonominin itici gücü yapan “ekonomi” bilimine ve özel olarak da “içerden büyüme” teorisine fazlasıyla teslim olmuştur. Günümüz kapitalizminin kalbinde bilgiden ziyade arzuyu –hatta bilginin, enformasyonun, kültürel üretimin dayandığı arzuyu- merkeze alan öznellik üretimi süreci vardır. Mesele bilişsel öznellik değil, etkinlik biçimlerinin çoğulluğunu baştan sona kat ederek işleyen iktidar teknikleridir (tabi kılma ve kölelik).

Mevcut kriz, bu öznel figürün üretimindeki başarısızlıktan kaynaklanır. Neoliberalizm “üretimi” ve “öznellik üretimini” eklemleyemedi. Neoliberalizm aralarında fark gözetmeksizin ekonomiyi ve öznelliği, “emeği” ve kendi üzerine etik-politik çalışmayı hedef alır. İster bir bilgisayar teknisyeni, ister bir hizmetçi, isterse süpermarkette bir kasiyerininki olsun öznelliği ve kendi üzerinde çalışmayı “daimi ve çok yönlü bir tür girişimci”ye dönüşme emrine indirger. Fakat liberalizmin yarattığı krizlerle birlikte, “kendi üzerine çalışmanın” getireceği varsayılan özgürleştirici anlamdaki “emek” (zevk, bir tatmin duygusu, tanınma, hayatın farklı biçimini deneyimle-

me, terfi, vb.), şirketlerin ya da devletin üstlenmek istemediği riskleri ve masrafları kendi üzerine alma yükümlülüğüne dönüştürülmüştür.

Günümüzdeki krizde, nüfusun büyük bir çoğunluğu açısından “kendi üzerine çalışma”, işsizliğin, borcun, maaş ve gelir kesintilerinin, sosyal hizmetlerdeki kısıtlamaların ve artan vergilerin “girişimci” idaresinden başka bir anlam ifade etmiyor.

2007’de, özel mülkiyet sınırları dâhilindeki bir olanaklar ekonomisinin yaratılmasının imkânsızlığını ortaya çıkaran finansal felaketin devamında, kapitalizm, özgürlüğe, buluşa, yaratıcılığa, bilgi toplumuna vb. dayanan destansı anlatılardan kendini adım adım kurtardı. Nüfus, artık finansın, şirketlerin ve refah devletinin “dışsallaştırdığı” ve topluma terk ettiği şeylerle kendi başına uğraşmak zorunda!

Bugün açık ki, girişimci inisiyatifin işe dâhil edeceğini iddia ettiği otonomi ve özgürlük, salt kurumlara (şirketler, devlet, finans) değil, despotik süper-egoya da çok daha büyük bir bağımlılıktan başka bir anlama gelmiyor (“Ben” kendi kendimin patronuyum, bu yüzden başıma gelen her şey benim suçum!). Günümüz kapitalizmi aradığı artı değeri bilgiden ziyade, “gayri maddi emeğin”, göçmenin ve fabrika işçisinin, sosyal hizmet kullanıcısının ve tüketicinin, yüksek miktarda bedava emek sağlayan herkesin benzer şekilde teslim olması gereken öznel katılımında buldu.

Özneleşmelerin tabi kılındığı semiyotik ve disiplinci üretim, temelde bilişsel değildir (kapitalizm, bilişsel kapitalizm teorisinin zannettiği kadar çok eğitilmiş insana ve bilişsel işçiye ihtiyaç duymaz). Kapitalist makinenin amacı, özneleri onları iş sektörünün, refah devletinin, tüketici ve medya toplumunun “geçiş törenlerine” ve “kabul törenlerine” katılmaya zorlayan bilinçli veya “bilinçdışı” işleyen davranış kalıplarıyla donatmaktır. Kapitalizm, işsiz, fabrika işçisi, emekli, tüketici-

ci ve bilişsel işçi olması fark etmez bütün bireyleri, hiyerarşik rolleri ve işlevleri yerine getirmek için gereken “süper-egoları” üstlenmeye zorlar.

Krizle birlikte, tabi kılmalar ve kölelikler aracılığıyla işleyen semiyotik ve disiplinci biçimlendirme, borçlu insanın üretimi ve yeniden üretimiyle çakışır. Bu rolleri ve işlevleri yerine getirmek, borcu ve onun öznel tekrarını, yani borçlandırılmış insanı gerektirir.

ÜRETİMDE VE ÖZNELLİK ÜRETİMİNDE GÖSTEREN SEMİYOLOJİLER VE GÖSTERMEYEN SEMİYOLOJİLER

*Beyaz, bilinçli, erkek, yetişkin, kendinin ve evrenin hâkimi öznenin
seri üretimi ve kütleli ihracı, her türlü merkezileşmeden, her ağaç-
sılaşmadan özü gereği kaçan yeğlilikli çoklukların yola getirilmesi-
le her zaman için bağlantılıdır.*
Felix Guattari, *Kaçış Çizgileri*

*Bilinçdışını söyleme dönüştürmek, onun dinamiklerini es geçmek,
onu Batı aklının suç ortağı haline getirmek demektir; bu ise sanatla
beraber rüyanın da ölümü anlamına gelir. Kişi, her şeyin yerine dili
geçirerek metafizikten asla kopamaz.*
Jean-François Lyotard, *Discourse, Figure*

Günümüz kapitalizminde öznellik, dünya çapında-kitle-
selleşmiş bir endüstrinin ürünüdür. Guattari'ye göre öznellik,
diğer bütün metaların üretimini koşulladığı ve bu üretime
dâhil olduğu için kapitalist ürünlerin en temel ve en önemli

olanıdır.¹ Öznellik, “niteliği” tıpkı otomobil, elektrik ya da bir çamaşır makinesi gibi düşünülen, geliştirilen ve imal edilen “kilit bir metadır”. 1970’den beri içine battığımız kriz, öncelikle ekonomik veya politik bir kriz olmaktan öte, teknik, ekonomik ve politik süreçlerle açıklanması mümkün olmayan bir öznellik üretimi krizidir.

Öznellik, özneleşme, özneleşme süreçleri ve tabi kılma, 1960’lardan beri eleştirel düşünce içerisinde sürekli görünen (Foucault, Rancière), birbirinden farklı ve sıklıkla çelişkili fikirler içeren kavramlardır. Bununla ilişkili olarak, öznellik üretiminin özelliklerini ve tarzlarını kavramsal olarak sorunsallaştırmada ve haritalandırılmasında daha da ileri giden Felix Guattari, kaçınılması gereken birçok engele işaret eder.

İlk olarak özneliği sırf gösteren işlemlerin sonucuna indirgeyen yapısalcı açmazı bertaraf etmek gerekir: “Yapısalcıların söylediği şey doğru değildir; özneliği üreten ne dil ne de iletişim olgularıdır. Öznellik belirli düzeyde, tıpkı enerji, elektrik ya da alüminyum üretiminde olduğu gibi kolektif olarak üretilir.”²

Öznellik üretimi, dilbilimsel performanstan oldukça farklı bir şeyi oyuna dâhil eder: etolojik, fantazmatik boyutlar, ekonomik, estetik ve fiziksel semiyotik sistemler, varoluşsal bölgeler ve manevi evrenler. Bunların hiç biri dilin semiyolojisine indirgenemez. İfadenin, dil dışı, insan-olmayan, biyolojik, teknolojik, estetik ve makinesel özlerini su yüzüne çıkarmak için ifadenin özü kavramını çoğullaştırmak zorunludur.

Guattari’nin “özneler-arası saçmalık”³ olarak adlandırdığı ikinci gizli tehlike, “öznellik olgularını dürtülere, duygulanım-

1 “Biz (öğretmenler, psikiyatrisiler, toplumsal işçiler, gazeteciler, vb.), diğer bütün endüstriler ve toplumsal etkinlik için gerekli öznel hammaddeyi sağlayan ultra-modern bir endüstrinin işçileriyiz.” Felix Guattari, *Pratiques de l’institutionnel et politique*, Vigneux, Matrice editions, 1985. s. 51.

2 Felix Guattari, *Les Annes d’hiver: 1980-1985*, Paris, Les Paris ordinaires, 2009. s.128.

3 Felix Guattari, “Schizoanalyse du chaos”, *Chimeres* 50, Yaz 2003, s. 23.

lara, öznelliğe-ait aygıtlara ve ilişkilere” indirgeyen kavramlar kullanan fenomenoloji ve psikanalizden kaynaklanır. Teknik (dijital, iletişimsel, medya) ve toplumsal makineler, yalnızca hafıza ve duyum dâhilinde değil, aynı zamanda bilindiği içinde hareket ederek öznelliği değişime uğratar ve biçimlendirir. Öznelliğin bu insan-olmayan ve makinesel yönü, öznel ilişkilerin içi veya arası kavramlarına indirgenemez.

Üçüncü ve sosyolojik gizli tehlikeden kaçınmak adına metodolojik bireycilikten ve bütüncülüğten uzaklaşmamız gerekir. Özneleşme veya semiyotikleşme süreçleri ne bireysel failleri ne de kolektif (özneler-arası) failleri merkeze alır. Gerçekte öznellik üretimi “kolektif” bir süreçtir, ama burada kolektif olan, hem kişi-dışı boyutuyla (makinesel, ekonomik, toplumsal, teknolojik sistemler) bireyin ötesine geçer hem de bireyi önceler (bir duygulanımlar ve yoğunluklar sistemindeki söz-öncesi yoğunluklar).

Son olarak Guattari’nin “altyapılar kompleksi” olarak adlandırdığı zorluk geliyor: ideolojik üstyapıyı üreten maddi altyapı (Marksizm), bir psişeyi üreten içgüdüsel altyapı (Freud) ya da dilsel (gösterilen) içeriği üreten sözdizimsel ve dilbilimsel yapılar.

Yapısalcılığın gizli tehlikelerinden kaçınmaya çalışırken, aynı zamanda bu üç zorluğu da bertaraf etmeliyiz.

1. Yapısalcılığın kalıntıları: yapısız bir dil

Yapısalcılık öldü, ama paradigmasını dayandığı şey, yani dil hâlâ fazlasıyla canlı. Şaşırtıcı bir şekilde gayet iyi durumda, hatta 1960’lar ve 1970’lerin önemli teorik buluşlarından türeyen eleştirel teori, yapısalcılığı ortalıktan silip süpürdüğü halde.

Yine de dil, yapısalcılığın sistemik ve tümleyici tarafsızlığına sahip değil. Eleştirel teori dili radikal bir şekilde politikleştirdi, ama dilin insana özgü ve dolayısıyla politikanın köşe

taşı olduğunu iddia eden mantıktan bütünüyle vazgeçmedi. Paolo Virno'ya göre politikayı, konuşmacıların dili kullanma şekillerinde aramamıza gerek yoktur, çünkü dilin etkinliği ve praksişi kamusal alanda gerçekleştirildiği ölçüde dil doğası gereği politiktir. Politika ve dile sahip olmak gerçek anlamda bir ve aynı şeydir. Rancière'e göre ise politikanın asli ilkesi eşitliğin ölçütünü ve onaylanmasını mümkün kılan şey logostur (söz). Birisine verilecek bir emir bile minimum eşitliği, logosun eşitliğini önvarsayar. Boyun eğdirilenlerin bir emri anlayabilmesi ve uygulaması için, bu emri veren kişiyle aynı dili paylaşıyor olmaları gerekir. Böylece eşitlik dilde kanıtlanır.

Judith Butler bütün çalışmalarını Hannah Arendt'in "insan dilsel bir varlık olduğu için politik bir varlık haline gelir" ifadesinin genişletilmesi olarak düşünür. Benzer şekilde Giorgio Agamben de dil ve insan doğası arasında sıkı bir ilişki kurar; çünkü "bütün canlı şeyler arasında kendi doğasını dille ortaya koyan eşsiz"⁴ varlık insandır.

Az çok eleştirel ve sorunlu olsa da Butler ve Agamben'in referans noktaları öncelikle Aristoteles ve onun iki yönlü insan tanımı ("insan konuşan tek hayvandır" ve "insan politik bir hayvandır") ile Hannah Arendt ve analitik felsefedir. Hem Virno hem de Butler'a göre Hannah Arendt ve analitik felsefe, "kelimeler ve iktidar" arasındaki ilişkinin analiz edilmesi sayesinde dilin yeniden politikleştirilmesi için bir başlangıç noktası sağlar.

Öte yandan Alman geleneğinden yararlanan Pascal Michon'a göre "dilnin özgünlüğünü unutmaya" başladık bile. Oysa kapitalizm eleştirisi ve sanatın gerçek anlamda yıkıcı politikası, "insanın tek yaratıcı gücüne, tek ütopyacı gücüne, yani dilin gücüne"⁵ dayandırılmalıdır.

Yapısalcı düşüncenin doruk noktasını oluşturan Lacan'ın

4 Giorgio Agamben, *The Sacrament of Language*, çev. Adam Kotsko, Stanford, Stanford University Press, 2011, s. 68.

5 Pascal Michon, *Rythmes, pouvoir, mondialisation*, Paris, Presses Universitaires de France, 2005, s. 289.

psikanalizi, bugün etrafına yeni müritler topluyor gibi. Saus-surcü dilbilim (Hegelci köle-efendi diyalektiği) ışığında yorumlanmış Freudcu temalarla birlikte, özne dilin bir etkisi ve dil de öznenin nedeni haline geliyor; bilinçdışı, dil gibi yapılandırılıyor ve tıpkı dil gibi, metafor ve düzdeğişmece ile işlev görüyor.⁶ “Gösteren zincirleri”, bunların bileşimi, “özerkliği”, dışsallıkları ve deneyime önsel varoluşları, hem gösterileni hem de özneyi üretir. Bu Hegelci-Lacancı özne oluşumu, Žižek ve yeniden gözden geçirse de Butler tarafından sadakatle sürdürüldü. Butler, “baba yasasının yapılandırıcı rolünü” reddetse de, Lacancı teori içinde kalarak bir performatif olarak gösteren edimini sahiplenir ve bu da bizi Lacan’ın teorisiyle aynı sonuçlara götürür. Dil, molar bir kısıt, bir aşkınsallık, özneyi “önceleyen ve aşan” “orijinal ve radikal bir kölelik” gibi işlev görür.

Dili bir üstyapı veya ideolojik bir yapay olgu haline getiren, Marksizmden miras kalan indirgemeci hipotezlerin ötesine geçmeye çalışan Rancière, duygularla birlikte dili de toplumun kökenine dönüştürür: “aslında ‘toplumsal’ olan, algısal alandaki bir dizi söylemsel eylem ve yeniden yapılandırma sayesinde kurulur.”⁷

Rancière’in (burjuvazi konuşmayı ve “eğitimli anlamı” kontrol eder, öte yandan proletarya sadece hayvansı bir gürültü yayar, kendisini “kaba bir yolla” dışa vurur) iddiasına göre, dil ve duygular yalnızca duyulurun paylaşımının nesnesini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda yeni üretici güçler de meydana getirir. Bilişsel kapitalizmle ilgilenen arkadaşlarıma göre, eme-

6 “Mesele, Freud’un rüyalar konusunu bilinçdışının konusu, dili maddi olarak oluşturan değişken unsurlar zinciri düzeyinde keşfedilen etkiler, gösterende birleşme ve ikame edilmenin ikili oyunu tarafından belirlenen etkiler olarak, diğer sahneyi (*ein andere Schautplatz*) yönetmekte olan yasaların yeniden keşfedilmesidir.” Jacques Lacan, *Ecrits*, çev. Alan Sheridan, Londra, Routledge, 1989, s. 218.

7 Jacques Rancière ve Davide Panagia, “Dissenting Words: A Conversation with Jacques Rancière”, *Diacritics*, 30:2, 2000, s. 117.

ğin ve sermayenin doğası dil ve duygular sayesinde verilir. Bilişsel emek duyguları harekete geçirir ve bilişsel kapitalizm her ikisini de ele geçirir ve sömürür.

Dili bu şekilde anlamak, dilin politik veya üretici işlevi uyarınca tanımlanmış olsa da, bana öznelğin, sözcelemenin ve üretimin günümüz kapitalizmindeki doğası ve işleyişiyle uyumsuzmuş gibi görünüyor. Eleştirel amaçlarına rağmen bütün bu teorilerde, hâlâ “söz-merkezli” bir dünya vardır; oysa kapitalizmle birlikte bir süredir, dilin işlevlerini farklı bir yolla biçimlendiren, “makine-merkezli” bir dünyaya dâhil olduk.

Makine-merkezli evrende, özne sorusundan öznellik sorusuna geçiliyor, öyle ki sözceleme artık önce konuşmacılara ve dinleyicilere –bireyciliğin iletişimsel versiyonuna- değil, “sözcelemin asıl kaynağı olan bireylerin, bedenlerin, maddi ve toplumsal makinelerin, semiyotik, matematiksel ve bilimsel makinelerin kompleks asamblajlarına” gönderme yapıyor.⁸ Paranın, ekonominin, bilimin, teknolojinin, sanatın ve benzerlerinin gösterge makineleri birbirlerine paralel veya birbirlerinden bağımsız çalışabilirler, çünkü böylece dili, anlamlamaları ve temsili es geçerek anlam üretir veya anlamı yönlendirirler.

1960’ların ortasında Pier Paolo Pasolini, sermayenin semiyotikleştirme tarzlarının dili zapt etmesini, dilsel yaratım alanlarının “üretim” ve makineselliklere doğru kaydığı “insan-sonrası bir dünyanın” başlangıcı olarak tanımlamıştı. İtalya’da ülkenin dilsel “geri kalmışlığı” yüzünden bu süreç daha da çarpıcı bir şekilde vuku buldu. Dilbilimsel alanda, ikinci endüstriyel devrim “... *üstyapı dillerinin yerine altyapı dillerinin geçmesi*” neden oldu. Mısır medeniyetinden ilk endüstri devrimine kadar, mesele her zaman “toplumu baskı altına alan ve onu dilbilimsel anlamda tekleştiren dilsel modellerin, kültürel üst-yapı modelleri” yani hukuk, edebiyat, eğitim ve din alanındaki

8 Felix Guattari, *The Machinic Unconscious*, çev. Taylor Adkins, Los Angeles, Semiotext(e), 2011, s. 73.

entelektüel elitlere ait modeller olmasıydı. Ardından “bilimsel ruhun” üretim alanına içkin “bilimsel uygulamaya” dönüşmesi süreciyle kesişen kapitalizmden neo-kapitalizme geçişle birlikte aniden “altyapı dilleri, basitçe üretimin dilleri diyelim, toplumu dilbilimsel anlamda yönlendirmeye başladı. Bu daha önce hiç yaşanmamıştı.”⁹

“Üretim-tüketim” dilleri, “şu ana kadar toplumu yönlendirmiş olan elitlerin insani dilinin bozulmasıyla bağlantılı olarak, sözün gözden düşmesine” yol açtılar.¹⁰ Dili yaratan, geliştiren ve bütünleştiren merkezler “artık üniversiteler değil, fabrikalar.”¹¹ Gelecekte “bölgeler arası ve uluslararası” dil, “endüstri ve teknokrasiyle bütünleştirilmiş bir dünyanın” “işaretleyici” dili, yani “insanın artık insanla kurmadığı bir iletişim” olacak.¹²

Bu, dilsel dönüşüm savunucularının iddia ettiği şeyin tam tersidir: Yani analiz sadece “altyapı dillerini”, “insani” dillerin ve gösteren semiyotiklerin üretim ve tüketim semiyotiklerine tabi kılınmasını incelemelidir.

Hannah Arendt bile *Modern Durum*’da, “eyleme yetimiz” ve “öngörülemez süreçler başlatma yetimiz” hâlâ var olmasına rağmen¹³, bunun artık yalnızca “hiçbir suretle yeniden gerisin geri söze tahvil edilemeyecek olan matematiksel sembollerden oluşma bir ‘dil’i benimsemek zorunda kalan” bilimlere ait bir ayrıcalık haline geldiği konusunda bizi uyarıyor. Eğer “kültürel tutumlarımızı bilimin bugün kaydettiği başarılarla uydurma yolundaki tavsiyeyi izleyecek olursak, sözün artık hiçbir

9 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*, çev. Ben Lawton ve Louise K. Barnett, Bloomington, Indiana University Press, 1988, s. 63.

10 A.g.e., s.198.

11 A.g.e., s.51.

12 A.g.e., s.43, 48.

13 Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago, The University of Chicago Press, 1998, s. 231[*İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, 2003].

anlamının kalmadığı bir yaşam tarzını bütün kalbimizle benimsemek durumunda kalacak”, bilim insanlarına göre “sözün gücünü yitirdiği bir dünyaya doğru yol alacağız.”¹⁴ Arendt, sonrasında onu yorumlayanların fark edemediği şeyin, yani “şeylerin ve maddenin aracılığı olmadan”¹⁵ ortaya çıkan, en azından ilk endüstriyel devrimden bu yana durumumuz olmaktan çıkmış bir “insanlık durumuna” ait, eyleme ve konuşma arasındaki yakın ilişkinin altını sessizce çizer.

“Dilin gücünü kaybetmiş” olmasının sadece bilimlerle sınırlı olmadığına işaret eden Pasolini’nin analizleri, Guattari’nin çalışmasında daha da ileri götürülür. Guattari bu alanda yaptığı en önemli katkıda “altyapı dillerinin” doğasını ve işlevini ayrıntılarıyla ortaya koyar: göstermeyen semiyotikler.

“Altyapı dillerini” ve makine-merkezli özneleştirme/sözceleme modellerini haritalandırmak için, Guattari’nin önerdiği gibi iki şey yaparak “dili terk etmek” gerekir: öznelliği öz-neden, bireyden ve hatta insandan ayırıştırmak ve sözcelemin gücü insana ve öznelliğe dışsalmış gibi düşünmeye son vermek.

Guattari, öznelliğin eşdeğerinin varlığını -“kendisi-için insan-olmayan” (bunu öznellik-öncesi diye adlandırır) ve sözcelem gücünün (bunu da sözcelem-öncesi olarak adlandırır) eşdeğerlerini- yaşayan ve maddi asamblejlarla yadsımak için bir neden görmez. Ama insan öznelliğine “varoluşsal bir istisna hali” bahşetmeyi reddeder. Guattari daha ziyade, bireyleşmiş öznenin bilincinin, duyumunun ve dilinin gücünden başka, bir özneleşme vektörü veya sözcelemin bir odak noktası olarak işlev görebilecek güçler olup olmadığını sorgular.

Guattari kendi kendini yaşatan güç kavramını ve kendini-üretme olanağını bütün makinelere uzanacak şekilde genişletir. Bu, Francisco Varela’nın sadece yaşayan makinelere atfettiği, kendi kurallarını ve ifade biçimlerini geliştirebilme gücüdür.

14 A.g.e., s. 4.

15 A.g.e., s.7.

“Hangi alana ait olursa olsun tüm makinesel sistemler -teknik, biyolojik, semiyotik, mantıksal, soyut- benim modüler öznellik veya kısmi öznellik olarak nitelendireceğim öznellik-öncesi işleyişlerin bizzat destekçisidir.”¹⁶

Özneleşme tarzları, hem insani hem de insan-olmayan, kolektif veya bireysel her türlü semiyotikleşme ve sözcelem asambajları, biyolojik, ekonomik, estetik, bilimsel ve toplumsal süreçler içinde birlikte var olur.

Kapitalizmde olduğu gibi Guattari’nin teorisinde de yaratıcı işlev aynı akibete uğrar. Yani diller, yaratım sürecinde tek başına hiçbir ayrıcalığa sahip değildir. Aksine dillerin işleyişi “herhangi bir semiyotik üretimi yavaşlatabilir veya engelleyebilir; mutasyonları etkinleştirmek, hâkim anlamlandırmaları parçalamak” ve özneleşmenin heterojen kuvvetleri olarak hizmet etmek “çoğunlukla dilsel-olmayan bileşenlere kalır.” “Yaşam tarihi boyunca var olmuş genetik kodlar ve sanat gibi insanlığın tarihi boyunca var olmuş ikonik sistemler, en az dil-bilimsel sistemler kadar zengindirler.”¹⁷

Bütün insani ve insan-olmayan gerçeklik, “ifade edici”, yani özneleşme ve sözcelem süreçlerinin kaynağı, belirişi ve ateşleyici kapsülü olarak ele alınırsa, o zaman gerçeklik “isteğe bağlı mesele” olarak pek çok olasılığı barındıran eylemlerimizde mevcut demektir. Düşünce ve seçimler, “olasılıklar ekonomisine” uygulanır; bunlar ne insandan başlar ne de yalnızca “konuşmacılar ve dinleyiciler arasında üretilen bir gösteren söyleme” dayanır. Evrim tarihi bize şunu öğretir: Eğer olası seçeneklerin “özgürlüğü” “daha ileri” antropolojik aşamalarda var oluyorsa, o halde bunlar canlı varlığın ve maddenin en “temel” aşamalarında da önvarsayılmalı ve bulunmalıdır. Öz-nellik, yaratım ve sözcelem, içinde gösterenin, bilişsel semiyolo-

16 Felix Guattari, *Schizoanalytic Cartographies*, çev. Andrew Goffey, New York, Bloomsbury, 2013, s. 2.

17 Felix Guattari, *The Machinic Unconscious*, a.g.e, s. 43, 199.

tiğin kurucu olduğu ama kurucu parçalardan yalnızca bir tanesini oluşturduğu, insan, insan-ötesi ve insan-dışı faktörlerin asamblesinin sonuçlarıdır.

Guattari öznelliği ve sözcelemi özne, insan bilinci ve temsilden ziyade “şeylerin kendi bakış açısından” ele alan tek kişi değildir. Aynı temayı farklı terimlerle Benjamin, Pasolini ya da Klemperer’in çalışmalarında da bulabiliriz. Ama onların teorik formülasyonlarından önce, endüstriyel üretimin, sinemanın ve sanatın yeni makineleri, öznenin, nesnenin ve bunların kendilerini ifade ediş tarzlarındaki başkalaşimleri gözler önüne sermişti.

Sinemanın icadı temsillerin ve dilbilimin aracılığı olmak-sızın ifade edilen bir gerçekliği açığa çıkardı. Artık bir nesneyi, varlıkları ya da ilişkileri göstermek için göstergelerin ve sembollerin izini sürmeye gerek yok. Gerçeklik tamamen kendisiyle gösteriliyor. Yüzyılın başlangıcında sinema örneğininin ardından, bizzat nesnenin bir gösterge veya dilin yardımı olmadan hazırlanıp gösterilmesiyle birlikte sanatta da radikal bir kopuş meydana geldi. Daha doğru bir ifadeyle, hazır-yapımlar, artık temsil olmaktan çıkıp, birer “sunum” haline geldiler.

Duchamp’ın *Bottle Rack* ve *Fountain* eserleri, endüstriyel makinesellik tarafından, *homo faber*’in değil, göstergeleri, materyalleri ve emek akışlarını birleştiren makinesel bir asamblesinin gücü tarafından kitlesele olarak üretilmiş nesnelerdir. Kapitalist üretimin bu biçimine işaret eden Marx, kendini her nesnede açığa çıkaran, küresel, nitelikli-olmayan bir öznelliği akla getirdi. Guattari ise “Marksist” insanbiçimciliği ve onun ifade tarzlarını yıkarak, öznelliğin yersizyurtsuzlaşmasını en uç noktaya iter.

Nesnelerin “konuşmaya”, “kendilerini ifade etmeye” (ya da *Kapital*’in ilk cildinin o meşhur paragrafında anlatıldığı gibi dans etmeye) başlamaları, sermayenin fetişizmden ve yabancılaşma tecrübesinden kaynaklanmaz, daha ziyade yeni semi-

yotikler gerektiren yeni bir ifade rejimine işaret eder. Mesele, özne etkinliğinin kendini nesnenin *canlanması* olarak dışa vurmasının terse çevrilmesi, ayaklar değil baş üzerinde durmayı gerektiren bir terse dönüş de değildir. Asıl mesele, özne sorusunu öznellik sorusuna ve insan öznelliğini biyolojik, toplumsal, estetik, vb. ön-öznelliklere dönüştüren geri döndürülemez bir süreçtir. Ne anlama gelirse gelsin “hümanizme” geri dönüş ne mümkündür ne de arzulanabildirir.

Guattari *Kapitalizm ve Şizofreni*’nin felsefi programını, semiyotikler düzlemine ve öznellik üretimine yerleştirir: doğayı ve kültürü belirsiz bir süreç boyunca kaydederek, ne özne ne de özne olan çokluklara dayatılan özne/nesne ikiliğini terk etmek. Bu bakış açısından bakıldığında dilbilimci Louis Hjelmslev’in 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında ifade ve içerik kategorileriyle ilgili çalışması bir temel sunar. Buna rağmen Hjelmslev’in çalışmasında ifade/içerik ikilisi Saussure’ün gösteren ve gösterilen arasındaki karşıtlığa bağlı kalır, oysa Guattari’ye göre ifade, gösterene veya dile değil, ikisinden de önce var olan kolektif bir semiyotik makineye gönderme yapar (insani ve insan-olmayan ifadelerin bölünmüş ve heterojen özlerini kuşatan sözcelemin kolektif asamblajı). Benzer şekilde içerik de gösterilene değil, hâlihazırda var olan bir toplumsal makineye (asla ekonomik, toplumsal ve politik alanlara indirgeyemeceğimiz bir makinesel eylem ve tutku asamblajına) gönderme yapar. İfade ve içeriğin ikili eklemlenişi dile has bir özellik değildir; dil organik, biyolojik, toplumsal ve estetik gerçeklik katmanlarının işlevsel kiplerinden yalnızca birini temsil eder.

Bu ikili ilişkinin geniş bir çerçevede ele alınışı bizi Marksizmin ve yapısalcılığın açmazlarından uzak tutar, çünkü bu durumda hem birbirini önvarsayan hem de karşılıklı olarak terse çeviren ifade ve içerik nedensel bir ilişkiyi muhafaza etmezler. Ne ifade içeriğe bağlıdır (Marksizm) ne de içerik ifadenin ürünüdür (dilbilimsel yapısalcılık). Öznellik, dilbilimsel ya

da iletişimsel ifadenin basit sonucu olmadığı gibi daha derin toplumsal-ekonomik içeriklerin ürünü de değildir.

Guattari önemli bir yöntemsel değişim önererek, özne/nesne ilişkisini ve ifade/içerik ilişkisini “araya girerek” kavramımızı ve “ifade aşamasını”, yani sözcelemi açığa çıkarıp sorunlaştırılmamızı ister. Guattari bu sayede içinde paradoksal olarak sözcelemin temelini söylemsel değil varoluşsal olduğu yeni bir pragmatik ve yeni bir sözcelem teorisinin temelini atar.¹⁸

2. Gösteren semiyolojiler

Sözcelem asambrajlarının başlangıcında ne fiil, ne özne, ne sistem ne de sözdizim vardır; bunların yerine semiyotikleştirmenin, özneleştirmenin, bilinçlendirmenin, diyagramsallaştırmanın ve soyut makinelerin bileşenleri vardır.
Felix Guattari, *Machinic Unconscious*

Bir gösterge, ifade ediciliği bağlamında, diğer bir göstergeyle (herhangi bir göstergeyle) eşdeğerdedir; göstergeler arasındaki tüm hiyerarşiler haksız ve yersizdir.
Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*

Kapitalizmin gücü toplumsal tabi kılma ve makinesel köleleştirme süreçlerinin eklemelenmesinde olduğu kadar, bunların gösteren ve göstermeyen semiyotiklerinin etkilerinde de yatar. Her iki aygıt da özneleşmenin çözülüşü ve özneleşme süreçlerinin düzenlenmesi, değiştirilmesi, kısıktırılması, birleştirilmesi ve istikrarlılaştırılmasını sağladıkları için, kapitalist

18 Felsefe ve sosyal bilimlerde insan diline odaklanan bu “dilsel dönüşüm” (ve Wittgenstein’la birlikte aslında hiç bir şeyi değiştirmeyen gündelik dil üzerine çalışma), “altyapı dilleriyle” (ekonomi, bilim, teknik, estetik, vb.) ifade edilen göstermeyen semiyotiklerin kapitalist gücünü bütünüyle görmezden gelir. Dil ve yaşam biçimleri arasındaki, etik ve sözcelem arasındaki ilişki bu yüzden tamamen gözden kaçırılır.

yersizyurtsuzlaşma ve yeniden yerliyurtlulaşma süreçlerinin denetim altına alınmasında temel bir rol oynar. Gösteren semiyotikler ve göstermeyen semiyotikler arasındaki temel ayırım, çok farklı öznelliklerin işleyiş tarzları ve sürdürülmesiyle ilgilidir. Aslında her zaman karma semiyotikleri zorunlu kılan fiili işleyişlerini izah edebilmek için bu ikisini, gösteren ve göstermeyen semiyotikleri ayrı ayrı ele alacağız.

Guattari dili eşitliğin gerçekleştiği bir alan olarak ele almak, eylemin kamusallığını ortaya çıkardığı için bütünüyle politik bir alan olarak düşünmek ve hatta dili yeni bir üretici güç haline getirmek yerine, “dili terk etmeyi” ve insani semiyotiklerin ötesinde bir semiyotik teori geliştirmeyi önerir. Göstermeyen semiyotiklerin etrafında düzenlenen ve onlar üzerine kurulan (Pasolini’nin “altyapı dilleri”) kapitalizmde dil, hem gösteren konuşmaya hem de estetik, teknik-bilimsel, biyolojik ve toplumsal gösterge makinelerini açıklamak zorunda olan “genel semiyotiklerin işleyişi açısından ayrıcalıklı bir örnek değil, bu örneklerden yalnızca bir tanesidir.”

Guattari, insan diline göre ölçülmeyen ve hiyerarşikleştirilmeyen farklı semiyotik türleri arasında ayırım yapar: semiyotik-olmayan “doğal” kodlar (örneğin kristalsi sistemler ve DNA); sembolik (veya anlam-öncesi, jestlerle ilgili, ritüelvari, üretici, bedensel, müzikal, vb.) semiyolojileri ve anlamlandırma semiyolojilerini içeren *gösteren semiyolojiler*; son olarak da *göstermeyen* (veya gösteren-sonrası) *semiyotikler*. Bu, Guattari’nin kapitalizme ve öznellik üretimine dair kavrayışımıza yaptığı en önemli katkıyı ifade eder.

Semiyotik-olmayan “doğal” kodlarda, ifade içerikten özerk bir katman değildir. Bir kayada, kristalsi bir yapıda “biçim”, bizzat “materyal” tarafından aktarılır, öyle ki ifade ve içerik birbirine içkindir. Mineral, kimyasal veya nükleer katmanlarla, özerk bir sözdizimi içerisinde düzenlenmiş semiyotik katman arasında bir farklılaşma yoktur.

İfadenin ayrılması ve özerkleşmesi, yaşamın ortaya çıkışıyla gelişmeye başlar. Bitkiler ve hayvanlarda “biçim”, türlerin yeniden üretiminin “öz”den özerkleşmeye ve ayrılmaya başladığı karmaşık moleküller ve sistemler yarattığı kodlar aracılığıyla iletilir.

İnsan davranışları, gösteren ve göstermeyen semiyotikler söz konusu olduğunda ise, iletim artık genetik kodlara değil öğrenmeye, hafızaya, dile, sembollere, diyagramlara, grafiklere, eşitliklere, vb., başka bir ifadeyle özerk bir sözdizime ve ifade katmanına dayalı semiyotik işleve dayanır. Anlamlandırma semiyolojilerinde, doğal kodların aksine, ifade ve içerik arasında, yorumlama, göndermede bulunma ve anlamlandırma ilişkisi sürer.

Gösteren Semiyolojilerin Politik İşlevleri

Dil dışı sembolik ve göstermeyen semiyotiklere yönelik özel ilgiye rağmen, Guattari bize dilin kapitalizm içinde nasıl işlev gördüğünün çok açık bir resmini sunar.

Hâkim bir anlamlandırma dilinin ve sisteminin inşası, her zaman ve her şeyin ötesinde, dilbilimsel ve anlamsal bir işlem den ziyade politik bir işlemdir. Kapitalist yersizyurtsuzlaşma, yani daha önceki öznelliklerin, yaşam biçimlerinin ve kurumların altını oyan bir yersizyurtsuzlaşma tarafından parçalanmış toplumsal alanı istikrarlı hale getirmek için, belli türde bir dile ve bireyleşmiş semiyotikleşmenin ve özneleşmenin belirli biçimlerine ihtiyaç vardır. İstikrarlaştırma, henüz doğmakta olan kapitalizmin diyalektler, istisnai diller, çocuksu, “patolojik” ve sanatsal ifade biçimleri üzerinde işleyen yasalarını ve tarzlarını barındıran ulusal bir dilin hâkimiyetini gerektirir. Ulusal dil, bütün bunları “hâkim sözdizimler, anlamlar ve pragmatikler alanının” ötesine iterek marjinalliğe indirger.

Dilbilimsel mübadelenin, bağımsız ve bireyleştirilmiş konuşmacıların kuruluşu, bir yandan ekonomik mübadelenin,

onun rasyonel faillerinin, yasal sözleşmenin ve bunun yasal taraflarının kuruluşu ile birlikte var olur; öte yandan ise bu, “ben” (id/süperego) ve “öteki”nin psikik aşamalarının eşzamanlılığını ifade eder.

Kapitalist oluşumlar, bütün diğer semiyotikleri üstkodlayarak, “ekonomik” üretimin yanı sıra, yönetilmesi, yönlendirilmesi, düzenlenmesi ve denetlenmesi gereken öznellik üretimine de olanak sağlayan özel bir tür gösteren semiyotik makineye başvurmuştur. Sembolik semiyotikler üzerinde güç uygulayan anlamlandırma semiyotikleri, hem ifadenin bir genel eşdeğeri olarak hem de bireye odaklanan bir özneleşme vektörü olarak işlev görür.

Guattari’nin çalışması boyunca, mesela ilkel toplumlarda işlev gören sembolik (anlam-öncesi) semiyotiklere dair bir karşılaştırmayla karşılaşırız. Bu karşılaştırma, ani değişimin yanı sıra dilin temsil ettiği yeniliği, “emperyalizm ve despotizmi” de görmemize olanak sağlar.

Kapitalizm her şeyden evvel (jestle ilgili, ritüelvari, üretici, bedensel, müzikal, vb.) sembolik semiyotiklerin, hiyerarşikleştirilmesini ve dile tabi kılınmasını gerektirir. Dilden farklı olarak sembolik semiyotikler “ayırt edilebilir bir konuşmacı ya da dinleyici gerektirmez. Mesajlar dilsel zincir yoluyla değil, bedenler, sesler, mimikler, duruşlar vb. yoluyla taşındığından sözcüklerin önemli bir rolü yoktur.”¹⁹ Sembolik semiyotikler “geçişken, çoksesli, canlı ve birey-ötesi” olduğu için bireyleşmiş özneler, kişilere (“ben”, “sen”) öyle kolayca tahsis edilemezler.

İçinde yaşadığımız kapitalist toplumlarda bu birey-ötesi işleyiş tarzı hâlâ, ama delilik, bebeklik, sanatsal yaratım ve yaratım süreci, aynı zamanda romantik ve politik tutku gibi marjinal ifade tarzlarıyla sınırlandırılmış halde mevcuttur.

19 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, çev. Rosemary Sheed, New York, Penguin, 1984. s. 164-165.

Sembolik semiyolojiler ve gösteren semiyolojiler, oyuna dâhil ettikleri ifade katmanlarından ayrılamazlar. Sembolik semiyolojiler, ifade katmanlarının veya özlerinin (jestle ilgili, ritüelvari, üretken, bedensel, müzikal, vb.) çoğulluğuna ("n") bağlı olarak işlev görür, öte yandan gösteren semiyolojiler yalnızca iki katmanı (gösteren/gösterilen) bir araya getirir.

İlkel toplumlarda, herhangi bir semiyotik katman (sanatsal, dinsel, dilsel, ekonomik, bedensel, müzikal vb.) bir diğeriyle bağımlı veya hiyerarşik bir ilişkiye girmez. Konuşma, ifadenin daha üst bir kipini oluşturmaktan ziyade, diğer ifade biçimleriyle (ritüelvari, jestle ilgili, müzikal, üretici, vb.) doğrudan etkileşim içindedir.

Her bir ifade katmanı kendi özgün tutarlılığını ve bağımsızlığını muhafaza eder. Farklı semiyotik katmanların birbirine çevrilebilirliği, ifadenin diğer semiyotiklere boyun eğdiren biçimlendirilmesi (gösteren) ile değil, aksine tek bir gösteren özün, gösteren bir sentezin, diğer ifade biçimlerini hiyerarşikleştiren ve dile tabi kılan bir sistemin ortaya çıkışını engelleyen bir toplumsal asamblaj sayesinde gerçekleşir. Öte yandan kapitalizmde, bu sözselsel olmayan ifade biçimleri dile bağımlıdır.

"Toplumsal göstergeleri dilin göstergeleriyle bütünsel olarak yorumlanabilir ama tersi doğru değildir. Bu yüzden dil toplumu yorumlar."²⁰ Émile Benveniste bu yolla dilin diğer semiyotiklerden üstün olduğu sonucuna varır. Bu da Guattari'yi şunun altını çizmeye iter: "Birileri sembolik semiyotiklerin dile başvurmadan deşifre edilemeyeceğini, anlaşılamayacağını ve çevrilemeyeceğini iddia ederek, onları dilbilimsel semiyolojilere tabi kılmaya çalışıyor. Ama bu neyi kanıtlayacak ki? Biz bunu böyle ifade etmezdik çünkü Amerika'dan Avrupa'ya gitmek için uçak kullanıyor olmamız bu iki kıtanın birbirine havayoluyla bağlı olduğu anlamına gelmez."²¹

20 Émile Benveniste, "The Semiology of Language," *Semiotica* 1, 1981: 10.

21 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, çev. Rosemary Sheed, New York, Penguin, 1984. s.305.

Genelleşmiş mübadele salt ekonomik alana ait değildir. Kıyaslama, nicelleştirme ve ekonomik değerlerin mübadelesi her şeyden önce, semiyotiklerin genel bir dilbilimsel “standarda” çevrilebilirliğini mümkün kılan, zaman ve mekâna göre değişmeden kalan anlamlandırmaları gerektirir. “Değeri” belirlemek, dillerin ve yerel diyalektlerin kıyaslanmasını ve içsel olarak birbirine çevrilebilmesini sağlayan ulusal bir dilin kurumsallığına ihtiyaç duyar.

Gerçekte sözcükler ve cümleler belirli bir sözcelem, özel bir sözdizimi ve yerel bir mikro-politik bağlam olmaksızın bir anlam ifade etmezler. Her birimiz her gün heterojen dillerin çoğuluyla temasa geçiyoruz: ailelerimizle, işte, arkadaşlarla, Tanrıyla, yöneticilerimizle vb. konuştuğumuz diller. Dil, güç ilişkilerini ve yerel heterojen arzuları ifade eden bu farklı semiyotiklere bir eş değer olarak işlev görmelidir.

İlkel toplumların yerliyurtlu asamblejlarından farklı olarak, kapitalizm, birbirinden farklı insani ve insani-olmayan ifade-edici ekonomilerin homojenleştirilmesini, bütünleştirilmesini ve merkezileştirilmesini sağlamak zorundadır: dil, ikonlar, jestler, şeylerin dili (kentleşme, metalar, fiyatlar vb.) Tüm semiyotikler, özellikle de emek gücüyle ilişkili olanlar, sermayenin semiyotiklerine uygun ve uyumlu olmalıdır.

Bireyler doğdukları andan itibaren semiyotik üretime tabi kılınırlar. Semiyotiklere ilk dâhil oluş, tam da gerçekleştirilen ilk “emek”tir. Guattari bu emeği endüstri tiranlarının yaptığı işle kıyaslar.

Çocuk salt ana dilini konuşmayı değil, aynı zamanda sokakta yürümenin ve makinelerle, elektrik ve benzerleriyle kuracağı belli türde karmaşık bir ilişkinin kodlarını... ve bu farklı kodların iktidarın toplumsal kodlarının birer parçası haline getirilmesi gerektiğini de öğrenir. Semiyotikler arasındaki genel mübadelenin bu boyutu, kapitalist ekonomi için temeldir... Sermayeye dâhil oluş, her şeyden evvel çeşitli çevrilebilirlik kodlarına ve karşılık gelen sabit sistemlere semiyotik dahiliyeti gerektirir.²²

Semiyotik birleşme hattı sadece bilgi ve enformasyon üretmekle kalmaz, aynı zamanda tavırlar, davranış kalıpları ve hiyerarşilere boyun eğmeyi de üretir. “Profesyonel gelişmeyi amaçlayan semiyotikleştirme işi, işçileri” iktidar ilişkileri uyarınca “biçimlendirme ve uyumlu hale getirme işinden” asla ayrı tutulmamalıdır.²³ Profesyonel rollere yapılan bilinçdışı, “süpergo” yatırımı, tabi kılınmanın -olabildiğince “etkin”- kabulü, “bilgi” ve öğrenme becerilerinin edinilmesi kadar önemlidir. Bunlardan biri olmadan diğeri de asla olmaz; üstelik bilgi ve öğrenme becerilerinin edinilmesi, ancak söz konusu yatırım ve kabul sağlandığında etkin hale gelebilir.

Referans, Anamlama, Temsil

Sabit anlamlandırmaların ve semiyotikler arasında öznellik üretiminin temeli olarak hizmet eden eşdeğerlik ve istikrarlı çevrilebilirlik ilişkilerinin kurulması, Guattari’nin semiyotik üçgen dediği “referans, anamlama, temsil” üçgenini düzenleyen biçimlendirilmiş bir gösterge-makinesi ile gerçekleştirilir. Adlandırma, gösterge ve işaret edilen şey arasında ikili tek anlamlı bir ilişki kurar (göndergesel işlev); öte yandan sembolik semiyotiklerde bu ilişki istikrarsız, bulanık, belirsiz ve “kendinden emin olmayan” bir haldedir. Belirli “uygarlaşmamış dillerde” sadece anlamı değil sözcüğü de değiştirmek için gereken tek şey, aksandaki önemsiz bir değişikliklerdir. Gösteren ifade, ayrıcalıklı ve tek sesli bir tarzla gönderme yapmak için sembolik semiyolojiler içerisinde sahip olduğu çoksesliliği ve çoklu-gönderim özelliğini yitirir.

Referans, göstergeyi referans verdiği şeyle birleştirerek “yegane” ve “eşsiz” gerçekliğe, hakim gerçekliğe dönüşen bir gerçeklik ifade eder, oysa ilkel toplumlarda “gerçeklikler” çokludur. Dini, toplumsal, büyüye dayalı, hayvani, canlıcı her semiyotik sistem, bileşimi grubun toplumsal asamblesi ile güvence altına alınan heterojen bir dünyayı açığa vurur.

23 A.g.e. s. 304.

Sembolik semiyotiklere özgü çok-değerliliğin ve çoklu-referansların indirgenişi, “heterojen, karışık, bulanık, simetrik-olmayan”ın etkisizleştirilmesi, “saf” olanın üstünlüğü, değişmez ve özelleşmiş olan, bunların hepsi kendi tamamlanışını matematiksel enformasyon teorisi içinde bulur. Burada mesele tam da iletilecek enformasyonun değişmezliğidir. Değişmez bir adı ve anlamları güvence altına alamayan, kendi kendine işlev görmeyi tehdit eden, tek sesli hale getirilemeyecek olan yoğunluklar ve duygulanımlar, dilin standartlaştırılmasıyla olabildiğince ortadan kaldırılır.

“Neokapitalizmde” (Pasolini), ifadenin rasyonelleştirilmesi ve yoksullaştırılması daha da ileri götürülür. “Netliğin, iletişimsel kesinliğin, mekanik bilimselliğin ve verimliliğin teknik ilkesi”²⁴ dili içeriden etkiler. Pasolini açısından bu ilkeler, dil içerisinde tarihsel olarak kaydedilmiş herhangi bir katmana (Latince katmanı, hümanist katman) öyle kolayca eklenemeyecek başka bir katman oluşturur. Uygulamalı bilimlerin “işaretel” verimliliği yönünde evrimleşen son gösteren katman, diğer katmanları “üretim/tüketim” dillerinin amaçları ve ihtiyaçlarıyla türdeş hale getirerek onlara boyun eğdirir.

İfadenin bütün çoksesliliğini ve çok-boyutluluğunu etkisiz hale getirmek, bütün bulanıklığı ve belirsizliği azaltmak için, anlamlandırmalar dilsel bir makine tarafından doğrudan kodlanırlar. Bu makine, dildeki gösteren birimlerin gramatik bir düzene göre seçiminin dizimsel eksenini *cümlelerin ve anlamın* anlamsal bir düzene göre *bileşiminin* paradigmatik eksenini ile kesiştirir, öyle ki anlam “otomatik” hale gelir. Bu iki eksenin kesişmesi, evrensel bir ifade tarzı değil, anlamları yapılandırmaya, haritalandırmaya ve oluşturmaya yarayan hakiki bir makine meydana getirir.

İlkel toplumlarda “bir sembol, bir üçüncü ve daha fazla sembol tarafından yorumlanacak başka bir sembolü yorum-

24 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*, s. 38.

lar; burada anlamı, örneğin sözlükte tortulaşacak son gösterende biten bir süreç ve bizi dizimsel ardışıklığın kesin yasalarını belirleyen bir gramatikselliğe uymaya zorlayan bir silsile yoktur.”²⁵

Ancak on dokuzuncu yüzyılda kapitalizmin kesin kuruluşuyla birlikte “biçimlerin kıyaslanmasını temellendirmek için... gösterme ilişkilerinin yaygınlaşması ile gösterilenin mutlak değişmezliğinin”²⁶ kesinkes dayatıldığı görülür.

Kapitalizmde, gramer ve sözdizimi dilin polisleri olarak işlev görürler. “Bir gramer kuralı, bir sözdizin işaretinden önce bir iktidar işaretidir.”²⁷

Davranışın modern yönetimi, eylemlerimizin işlevlerini ve sınırlarını tanımlayan, toplumsal iş bölümündeki rollerimizi belirleyen, iyi kurulmuş, yorumlamaya ve çatışmaya olabildiğince az yer bırakan anlamlandırmalar (erkek, kadın, işçi, patron, vb.) gerektirir.

Semiyotik üçgenin üçüncü terimi temsille birlikte dünya, zihinsel ya da sembolik bir dünya (imajların, temsil edici ikonların, sembollerin dünyası) ve “gerçek, adlandırılmış” bir dünya arasında bölünür. Gösterge doğrudan gerçekliğe gönderme yapmaz, gönderimde bulunduğu şeyle artık doğrudan bağlantılı değildir. Gösterge şimdi semiyotik olarak verimli olmak için sembolik düzenin aracılığından, gösteren makinenin içinden geçmek zorundadır.

Böylelikle temsil, göstergeleri “gerçek” üzerinde doğrudan ve pratik olarak eyleyemeyecek denli “güçsüzleştirir.” Göstergeler dönüştürülmek için bilincin, temsilin ve öznenin aracılığından geçmek zorundadır.²⁸ İlkel toplumlarla kıyaslama,

25 Felix Guattari, *Machinic Unconscious*, s. 65.

26 A.g.e., s. 63. Guattari, burada Alain Rey'i alıntılar. Bkz. Alain Rey, “Langage et temporalites”, *Langages*, vol. 8, no. 32, Aralık 1973, s. 58.

27 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987. s. 76.

28 Bilinç tarafından üretilen öznellik, “sadece ve kolayca temsil düzenine

kapitalizmde üretim ve temsil, gösteren ve gerçek arasındaki ayrımı öne çıkarır. “İlkel insanlar” için gösterge akışları tıpkı maddi akışlar gibi bir gerçeklik inşa eder. Semiyotik üretim ve maddi üretim arasında bir ayrılık yoktur çünkü gösterge gerçekte, gerçek de göstergede varlığını devam ettirir.

İlkeller mistik değil *gerçekçidir*. İmgesel ve sembolik olan gerçektir. Başka bir dünya yoktur. Her şey diğer her şeye uzanır. Bir ayrılık-kırılma yoktur. Bambara taklit etmez, metaforikleştirmes, indekslemez. Dansı ve maskesi tam göstergelerdir, aynı anda hem temsil hem de üretim olan topyekûn bir göstergedir... Etkin olmayan halde durup temsili izlemez. Bizzat kendisi, kolektif şekilde, gösteri, seyirci, sahne, izleyici vb.dir. İfadeyle dönüştürülür... Gerçekle temas halinde bir göstergedir ya da gerçek ve imgesel arasında bir kırılmanın olmadığı... sembolik bir “düzen”le dolayımınmayan bir göstergedir. Jest, konuşma, yazı, müzik, dans, savaş, erkek, tanrılar, cinsiyetler arasında bir kırılma yoktur.²⁹

Semiyotik üçgen içinde her şey mantıksal ve biçimsel hale gelir. Anlamlandırmalar, bizzat dilin dizilimsel yapıları tarafından içkin bir biçimde salgılanıyor gibidir.

Delilik, çocukluk, alkol, uyuşturucular, yaratım, aşk sayesinde bireysel olarak ya da politik eylem sayesinde kolektif olarak kaçınılması zor olan hâkim anlamlamalar (kimlik, cinsiyet, meslek, milliyet ve dahası), iki yönlü bir biçimlendirme sürecinin kesişme noktasında üretilir. Bir yanda sistem tarafından dayatılan ifadeleri, yorumları ve yanıtları otomatikleş-

atfedilemez.” Felix Guattari, *Molecular Revolution*, s. 126. Bu öznel, “insanın, ona hiçbir amacı olmayan, olumsuz değil ama eğlence ve sanat olsun diye öylesine dolaşan göstergeler üretme olanağı sağlayan özgün yersizyurtsuzlaşma kapasitesini” açığa vurur. A.g.e., s. 127. Anlamlandırma oyununun özerkliği ve keyfiliği “çelişkili sonuçlar yaratır: yaratıcılık olanakları [açar]... ama aynı zamanda gerçeklikle doğrudan bağı kesilmiş bir özne, gösteren gettosunda hapsedilmiş bir özne üretir” A.g.e., s. 92.

29 Felix Guattari, *The Anti-Oedipus Papers*, çev. Kéline Gotman, Los Angeles, Semiotext(e), 2006. s. 258.

tiren dilsel makine, öte yanda gösterilenleri üreten iktidarların oluşumu vardır.

Bu odaya uzun bir giysi giyip geldiğimi varsayın: Bu kendinde bir anlam taşımaz, ama eğer bunu bir travesti olduğumu göstermek için yapıyorsam, sorun yok; öte yandan eğer burada cüppe giymiş rahiplerin bir konferans yapacağını söylersem uzun bir giysi giymiş olmam oldukça farklı bir anlam kazandıracaktır. Bir akıl hastanesinde ise durumum oldukça farklı yorumlanabilir: “Bugün o pek iyi değil- yine elbise giymiş.” Başka bir ifadeyle bir adamın etek giymiş olması o bir yargıç ya da rahipse başka bir anlama, bir akıl hastasıysa başka bir anlama ve bir travestiyse daha başka bir anlama gelecektir. Anlamlandırma, iktidarı elinde bulundurmaktan ayrı düşünülemez.³⁰

Yapısalcılık, sanki derin dizilimsel yapılar ve anlamlandırmalar sayesinde anlam salgılayabilecek, kendinde bir dil varmış gibi, gösteren semiyotiklere bir bütünlük ve özerklik bahşeder. Oysa “dil her yerdedir ama kendine ait bir alanı yoktur. *Kendinde bir dil yoktur.* İnsan dilini özel hale getiren şey tam da asla kendi kendine gönderimde bulunamayışı, her zaman diğer bütün semiyotikleştirme biçimlerine açık oluşudur.”³¹

Dilin kapatılması ve biçimlendirilmesi politik mekanizmalardır, çünkü “dilsel-olmayan öğelerin etkisizleştirilmesi sürecinde elden kaçan herhangi bir şey, yoğunluk sistemlerinin kontrolden çıkma olasılığını sürdürmeye yeter.”³² Anlamalama semiyotiklerinin bir “saf anlamlama” dünyası içinde kapatılması, yani Guattari’nin göstergenin “güçsüzleştirilmesi” olarak tanımladığı şey, yapısalcılık ve analitik felsefenin hem pragmatikleri hem de ifadenin “varoluşsal işlevini” sorunsallaştırmasını fazlasıyla zorlaştıran şeydir.

Bizim toplumlarımızda ifade her zaman yalnızca tek bir gerçekliği, yani hâkim gerçekliği oluşturan ve onaylayan ad-

30 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, s. 169-170.

31 Felix Guattari, *The Machinic Unconscious*, s. 27.

32 A.g.e. s. 67.

landırmalar yoluyla gerçekleşmek zorundadır. Bu, ikili tek anlamın gösterge ve onun gönderim yaptığı şey arasında kurduğu anlam sayesinde, göstergeyi gerçekten ayıran zihinsel ve güçsüzleştirilmiş bir dünya sayesinde mümkün olur. Böylelikle çerçevesi belirlenmiş ve biçimlendirilmiş ifade, yeni bir öznellik üretimine katkıda bulunur. İlkel toplumlarda, sembolik semiyotikler, gruba, kolektif asamblaja ve topluluğa gönderme yapar. Anlamalama semiyolojileriyle birlikte gönderim yapılan şey, bireyleştirilmiş özne (ve onun ikili, aşkın öznesi), kendinden vazgeçmiş, onu meydana getiren asamblajlardan ve bağlantılardan koparılmış, kendi eylemlerinin ve sözcelemlerinin özerk, özgür kaynağı olarak yaşayan boş öznedir.

Bireyleştirme, Guattari'nin "kişiselleştirme" dediği şey yoluyla dilin içinde kurulur ve kökenini dilden alır. Dilin normalleştirici gücü, amaçlarından biri "cümlelerin özneleştirmelemlerini, 'konuşmacılara ortak bir kişisel gönderimler sistemi sağlayan' Ben-sen-o modelinin soyut kodlamasına göre biçimlendirmek olan" "dilsel Ödipalleştirmede"³³ yatar.

"Ben" diyen sözcelemin öznesi (semiyotiklerin çoğulluğu, algılama ve bilgi tarzları açısından zengin, "et ve kandan oluşan" bileşik bir öznellik) kendisini asamblajın küresel, canlı ve varoluşsal boyutundan koparır, böylece sözcenin öznesiyle ("Ben"), bu özneyi önceleyen ve tanımlayan "toplumsal" dilsel biçimle birleşir. Kendini sözcenin öznesiyle ("Ben") biçimlendiren sözcelemin kolektif asamblajı, "semiyotik üçgen" in kipleri uyarınca, semiyotik sistemleri üstkodlayan bireyselleştirici dilsel makineye ve ifade edici farklı öznellik kiplerine boyun eğer. Semiyotiklerin ve sözceleme özgü odak noktalarının çoğulluğu ve sözcelemin hakiki kaynakları, birey özneye indirgenir.

33 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, s. 93. Guattari burada Benveniste'nin *Problems de linguistique générale II* kitabından alıntı yapar.

Psişik aygıtların kişiselleştirilmesi (ego, süperegö ve id), dilsel kişiselleştirmeye (Ben-sen-o)³⁴ karşılık gelir. Hem suçlu hem de sorumlu bireyin yaratılmasında, psikanalizin normalleştirici gücü, gösteren semiyotiklerin normalleştirici gücüyle birleşir.

Kişi temelli yoğunluklar (ilişkisel, duygulanımsal, duygusal ve varoluşsal yoğunluklar, “bir erkek, bir kadın, bir köpek, bir bitki veya herhangi bir şey olup olmadığımızı bilmediğimizde, kimin kim olduğunu ve kimin kimle konuştuğunu artık anlamadığımızda” hissedilen arzu yoğunlukları) ve kitlesel anlamda ekonomik, dilsel, toplumsal ve makinesel, yani kişi dışı yoğunluklar, bu iki yönlü -psişik ve dilsel- kişiselleştirmeye hapsedilir.

İlkel toplumların içerici ayırıcı sentezleri (“Ben bir jaguarım”) artık salt delilere, çocuklara, sanatçılara ve şairlere özgüdür (“Ben bir başkasıdır”). Dilsel anlamlandırma makinesi, oluşları ve heterojen öznellik süreçlerini önleyen “dışlayıcı ayırıştırıcılar” (sen bir erkeksin, sen bir kadınsın vb.) yoluyla işler ve bunları dayatır; yalnızca bu anlamlandırmalar (erkek, çocuk, hayvan, vb.) ve uzmanlaştırılmış işlevler (işçi, patron, öğrenci, vb.) tarafından tanımlanan kimlikleri tanır. Modern anlamlandırma makinesinin yapısı, içerici ayırıştırıcı sentezlere karşıdır, ötekini (doğa, şeyler ve evren) bir nesneye indirgeyerek insandaki bütün öznelliği ve ifade yeteneğini tek bir noktada toplar.

Kapitalist toplumlardaki öznellik, salt bireyle sınırlandırılmış, özerk ve bağımsız bir öznellik olmakla kalmaz, aynı zamanda duyumsanabilir ve bilinebilir, gerçek ve imgesel, dü-

34 “Personoloji: özne düzenindeki ahlaki ilişkileri niteleyen bir sıfat. Kişilerin rollerine, özdeşliklerin ve özdeşleşmelere yapılan vurgu, psikanalizin teorik kavramlarını karakterize eder. Ödipus, psikanalizde kişileri, tipik kişileri devreye sokar: Yoğunlukları azaltır, moleküler düzeydeki yatırımları ‘kişiselci bir tiyatroya’ yansıtır.” Felix Guattari, *Les Annes d’hiver: 1980-1985*. s. 295.

şünce ve uzanım ikilikleri uyarınca her biri diğerine karşıt olan bölümlere ayrılmış ve “içselleştirilmiş yetiler” (Akıl, Anlama Yetisi, Duyum) şeklinde paramparça edilmiş bir özneliktir.

İlkel toplumlarda “bireyin psişizmi içselleştirilmiş yetilere göre düzenlenmemiştir, aksine toplumsal yaşamla ve dış dünya ile doğrudan ilişki içinde olan ifade edici ve pratik bir dizi kayıtla bağlantılıdır.”³⁵

Kapitalist toplumlardaki bireyleştirilmiş özne, hane ekonomisi ve toplumsal ekonominin bir parçası haline getirilmesi gereken “bireyleştirilmiş bir bedene” “çıplak bir bedene” ve “utanılabilir bir bedene” sahiptir. Dil gibi kendi içine kapalı, özerk ve bağımsız, kendisini oluşturan asamblajlar çoğulluğundan koparılmış olan çıplak beden ve utanç verici beden, onu “doğal” bir beden haline getiren endüstrileşmiş toplumların ürünüdür. Guattari açısından salt “bize bir beden tahsis edildiği, bizim için bir beden üretildiği için, bir bedene” sahip olduğumuz söylenemez. Sözcelem ve eylemin farklı kolektif asamblajları başka bedenleri, başka davranış biçimlerini ve toplulukla daha başka ilişkileri “makinesel olarak imal eder.”

İlkel beden asla çıplak bir beden değildir, aksine her zaman sociusun işaretleri, dövmeler ve kabul törenleri vb. yoluyla kat edilen toplumsal bedenin alt kümesidir. Bu bedenin bireyleştirilmiş organları yoktur: Kolektif asamblaj kümesine ait ruhlar ve tinler tarafından bizzat kat edilir.³⁶

Pasolini’nin dilsel olanın politik işlevlerini vurgularken sahip çıktığı “fanatik Marksizm’e” Guattari de tutulmuştur. “Dilsel makine” ve ona dair teoriler, yasanın, ahlakın, sermayenin ve dinin hizmetine girmeye zorlanır. Bunlar, güç oluşumlarını sistematikleştirir, yapılandırır, pekiştirir ve olanaklı hale geti-

35 Felix Guattari, *Chaosmosis*, çev. Paul Bains ve Julian Pefanis, Indiana, Indiana University Press, 1995. s. 98-99.

36 Felix Guattari ve Suely Rolnik, *MicroPolitiques*, Paris, Les Empecheurs de penser en rond, 2007. s. 401.

rir. Ulusal dillerin (diyalektlerin ve yerel konuşma biçimlerinin içinden sömürgeleştirilmesiyle türeyen meta-dillerin) inşası ve ulus devletin kurucu süreci, birbirini karşılıklı olarak destekleyen süreçlerdir. Dilsel bütünleşme, her şeyin ötesinde politik bütünleşmedir. Ancak “devlet makinesinin kurulumuyla beraber gösteren güç gerçek anlamda kendi özerkliğini kazanır.”³⁷

Pasolini bize on dokuzuncu yüzyılda kapitalizmin semiyotik koşullarını oluşturan dilbilime dair geniş çaplı araştırmaların altında, aynı anda hem Avrupa ülkeleri içindeki yayılma ve sömürgeciliğin hem de emperyalist yayılma ve sömürgeciliğin yattığını hatırlatır. Endüstrileşmiş Avrupa’daki her bir dilbilimci, “salt sözel dile” (“dil” ve “konuşmadan” ayrı bir kategori) ve “tıpkı sömürgecilerin farklı renkten olan halklarla ilişkilendiği gibi, kendinden önceki tarihsel bir dünyaya ait olan” “sırf konuşanlara” odaklanmıştır. “Burjuvazinin ölümcül ırkçılığı budur.” İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa burjuvazisi bu “sırf konuşanlarla” ilişkisini değiştirmiş ve onları “göçmenler olarak, ücretleri düşük tutmak için kullanmıştır. Lille ve Cologne, Paris ve Londra, sayıları her geçen yıl çok daha fazla artan İtalyan, Yunan, İspanyol, Faslı, Siyah ‘konuşmacılarla doludur.’ Bu bakımdan, Pasolini, Lévi-Strauss’a ve onun yapısalcılık markasına tuhaf bir tanım verir ve onu “düşük ücretlerin şairi”³⁸ diye adlandırır.

3. Göstermeyen Semiyotikler

Toplumsal tabi kılma ve anlamlandırma semiyolojileri sayesinde ayrı ve bireyleşmiş özne ve nesnelerin yerleştiği molar bir dünyada yaşıyor olmamıza rağmen, makinesel kölelik ve göstermeyen semiyotikler özne/nesne, gösterge/şey, üretim/temsil ayrımlarının ötesinde işler.

Göstermeyen semiyotikler (borsa kayıtları, para birimleri, şirket muhasebesi, ulusal bütçeler, bilgisayar dilleri, matema-

37 Felix Guattari, *The Machinic Unconscious*, s. 66.

38 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*, s. 58.

tik, bilimsel fonksiyonlar ve denklemler, ama aynı zamanda müziğin, sanatın ve benzerlerinin göstermeyen semiyotikleri), onları ileten bireyleştirilmiş öznelere ve anlamlamalara borçlu değillerdir. Bunlar, anlamlamalar veya temsiller yaratmaktan ziyade fark edilmeden geçip giderler.

Göstermeyen semiyotikler dilden daha soyut semiyotikleştirme tarzları içerir. Kendilerini sivil toplum, politik temsil veya demokrasi dünyalarından ziyade bilimde, endüstriyel şirkette, hizmet sektöründe, borsada, orduda, sanatsal ve iletişimssel makinelerde ortaya sererler.

“Makine kavramı”, göstermeyen semiyotiklerin analizinde avantaj sağlar. Makineselliğin yaşamın her alanına sıra dışı biçimde yayılmasından, yani Marx’ın zamanında olduğu gibi salt “üretimle” sınırlı olmaktan çıkmasından bu yana, aralarında Guattari’nin de bulunduğu belli yazarlar dışında, makineye dair yeterli bir teori geliştiren olmamıştır.³⁹

“Makine” kavramını anlayabilmek için özne/nesne ve doğa/kültür ikiliklerini bir kenara bırakmalıyız, çünkü “insan doğasını” ve makineyi ayrı ayrı ele alabilmemizi sağlayacak tek yol budur. Makine, insan özünün niteliğidir; tekniğin bir alt kümesi değildir; makine tekniğin bir yan ürünü olmaktan ziyade onun ön koşuludur.

Aleti merkeze alarak makineyi canlı varlığın bir uzantısı ve yansıması kılan klasik modelin ötesine geçmek zorundayız. Çünkü bu model, makinenin bir organ veya protez olarak hizmet ettiği “hümanist ve soyut” modele bağlı kalır. Guattari’nin makineselliği, insanı ve makineyi “uygunlukları, uzanımları ve birbirlerinin yerine ikame edilme imkânı veya imkânsızlığını değerlendirmek için” karşı karşıya koymaz, aksine “insanın

39 Guattari’nin, Deleuze’ün düşüncesiyle tanışması, 1960’larda detaylıca incelediği “makine” kavramıyla başlar. Badiou gibi, Guattari ve Deleuze’ün ortak çalışmasına Guattari’nin yapmış olduğu özgün katkıyı kavramayan çoğu filozof, makine kavramındaki çok önemli politik değişikliği gözden kaçırmaz.

makinenin *kurucu bir parçası* olduğunu veya başka şeylerle birleşerek bir makine oluşturduğunu göstermek için bu ikisini iletişime" geçirir. "Bu başka şeyler bir alet ve hatta bir hayvan veya başka insanlar olabilir."⁴⁰

"Dar anlamda" makine kavramı, makineyi sadece insanla değil aynı zamanda maddi, semiyotik, gayri maddi vb. diğer unsurlar çoğulluğuyla da bağlantılandıran işlevsel bir bütünlüğe doğru genişletilmelidir.

Makineyi yalnızca teknik anlamda kavramak tamamen yetersizdir. Makine her şeyden önce maddi ve semiyotik, edimsel ve virtüel bir asamblajdır. Makine bir taraftan teknik olmanın ötesinde, diyagramatik bir bütünlüktür, yani içinde diyagramlar, planlar ve denklemler barındırır. Diğer taraftan ise makinenin içinde hem "gönürür-eşsüremli" (tamamlayıcı parçaların, planların ve denklemlerin asamblajı) hem de virtüel-artsüremli boyutlar bulunur, çünkü makine, bir dizi geçmiş makinenin ve gelecekteki sonsuz sayıdaki makinenin kesişme noktasında konumlanır. Örneğin, fabrika, birer faktör ve tamamlayıcı parça olmalarına rağmen insanlardan ve teknik makinelerden oluşan bir makinedir. Fabrika, insanları ve teknik makineleri aşan bir asamblaj meydana getirir. Kamu kurumları, medya, refah devleti vb. -düz anlamıyla- birer makinedir, çünkü çoğullukları (insanlar, prosedürler, semiyotikler, teknikler ve kurallar) birleştirirler. Sanat da bir makinedir, terimleri -sanatçı ve sanat işi- birbirinden ancak soyutlama yoluyla ayrıştırılabilecek bir asamblajdır. "[Burada] tek bir işlemci ya da işleme konu olan tek bir materyal yoktur, aksine birey olarak sanatçıyı ve onun kamusallığını, etrafını çevreleyen bütün kurumları -eleştirmenler, galeriler, müzeler- içeren kolektif bir asamblaj söz konusudur."⁴¹

40 Felix Guattari, "Balance Sheet-Program for Desiring Machines," çev. Robert Hurley, *Anti-Oedipus, Semiotext(e)*, vol. 2, no. 3 (1977): 117-118.

41 Felix Guattari ve Oliver Zahm, "Entretien avec Olivier Zahm," *Chimeres* 23, Summer 1994, s. 50.

Francisco Valera'nın kendilerinden başka şeyler üreten "alopoietik" makineler ile "kendi tamamlayıcı parçalarını sürekli yenileyen bir işleyiş" sayesinde kendi düzenin üreten ve belirleyen otopietik makineler arasında ayrım yapar ve teknik makineleri, kendi kendini üretemeyen araçsal aygıtlara indirger. Böyle bir ayrım ancak insanı ve onun keşfedilemez doğasını makineden ve makinenin aynı derece keşfedilemez olan doğasından ayırıştırılabilirse mümkündür. Öte yandan makinelerin insanla birlikte oluşturdıkları makinesel asamblajları düşündüğümüzde, "makineler aslında otopietik hale gelir."⁴²

İnsanlar-makineler işlevsel bütünü anlamak istiyorsak, hem makinenin "tekil bir nesne" gibi görünmesine neden olan "makinenin yapısal bütünlüğüne" dair mekanik tezlerden hem de organizmanın "tekil bir nesne" gibi görünmesine neden olan, "yaşayan organizmanın özel, kişisel bütünlüğüne dair"⁴³ dirimselci tezlerden sıyrılmak gerekir, zira özne de nesne de çoğulluklardan meydana gelir. Bir kez *yapısal* ve *dirimsel* bütünsellik çözüldüğünde, insan kadar makineyi de meydana getiren öğelerin, işlevlerin, ifadelerin ve içeriklerin çoğulluğunun farkına bir kez varıldığında, "mikro-fiziksel ve biyolojik olan arasında bir farksızlık alanı inşa edilmiş olur; bu noktada makinenin içinde sayısız canlı varlık ve canlı olanın içinde de

42 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 40. "Makinelerin kendilerini yeniden üretmedikleri veya kendilerini ancak insanın aracılığı sayesinde yeniden ürettikleri söylenir, oysa 'kendini yeniden üretmeden önce bambul arısından (ve sadece bambul arısından) yardım almak ve teşvik edilmek zorunda olduğu için kızıl yoncanın yeniden üretim sistemine sahip olmadığı söylenebilir mi? Söylenemez. Bambul arısı yoncanın yeniden üretim sisteminin bir parçasıdır" tıpkı insanın da makinenin yeniden üretim sisteminin bir parçası olması gibi. Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Ödipus*. s. 284-285.

43 "Her karmaşık makineyi tekil bir şey olarak kabul etme yanılgısı içerisindeyiz. Aslında bu, her bir üyesi kendi türünce yetiştirilen bir şehir ya da toplumdur. Makineyi bir bütün olarak görürüz, ona bir isim verir ve bireyleştiririz; kendi uzuvlarımıza bakarız ve onların kombinasyonu sayesinde, yeniden üretim eyleminin tekil merkezinden ortaya çıkan bir bireyin şekillendirildiğini düşünürüz." A.g.e. s. 285.

makineler varmış gibi düşünülebilir.”⁴⁴

Endüstriyel psikologlar, insan ve makine arasındaki ilişkinin öncelikli olarak araçsal değil duygulanımsal olduğunu gönülsüzce itiraf etmeye başladılar. Nesne “canlıdır”, yani bir güçler ağı tarafından kurulur ve çalışma da bu güçlerle uğraşmak anlamına gelir.⁴⁵

Heidegger gibi bir düşünürden farklı olarak, Guattari’ye göre makine bizi Varlıktan uzaklaştırmaz, kendi varoluşunu bizden saklamaz. Aksine makinesel asamblaj ve onun tamamlayıcı unsurlarından biri olarak düşünülen teknik makine “Varlığın üreticiliğidir”. Ontolojik başkalaşımalar, her zaman makineseldir. Asla asamblajdan kopan, kendini oluşturan insan-olmayan, teknik veya gayri maddi unsurlardan ayrılmış –yani tamamen soyutlanmış- “insanın” eylemlerinin veya ter-cihlerinin basit birer sonucu değildirler.

Asamblaj içindeki insan ve insan-olmayan arasındaki tekrar ve iletişimle, bunların olağanüstü yaratıcılığı ve üreticiliği, aslında dilden kaynaklanmaz. Dil, kapitalist makinesel asamblajda bu işlevi yerine getirebilecek kadar yersizyurtsuzlaşmamıştır; halen fazlasıyla “insanidir”. Makinesel kölelikte, özne ve nesne arasında toplumsal tabi kılmalar yoluyla kurulan ontolojik engel, dil yüzünden değil göstermeyen semiyotikler yüzünden sürekli aşılır.

Guattari “makinelerle çalışan insanların insani sözcelemlerine benzeyen... anlamlandırmalar üreten semiyolojiler ve...

44 A.g.e., s. 286.

45 “Emek öncelikle nesnelerle ilgilenmez, nesnelere hayat veren dinamikleri hedefler. Emek, bir güçler ilişkisidir: Güçlerin, diğer güçleri yönlendiren eylemleri demektir. Sahip olmayla değil oluşla ilişkilidir... Çalışmada özne bir yanda nesne öbür yanda değildir. Çalışmak için kişinin duyuları, nesneye hayat veren güç oyunlarına uyum sağlamalıdır... Çalışma esnasında nesneyle düşünüm-öncesi bir ilişki açığa çıkar; bu ilişki ‘bilinci önceler’, ‘özne ve nesne arasındaki net ayrımın altını oyar.’” Philippe Davezies, “Entre psychique et social, quelle place pour l’activité?” *La santé mentale en actes*, Toulouse, ERES, 2005. s. 123.

ilettikleri anlamlandırmaların niceliği hiç önemli olmayan, insan-olmayan olarak ifade edilebilecek ifade biçimlerini kullanan göstermeyen semiyolojiler arasında (makineyi işaret eden ve makinenin diyagramatik bir kapasiteyle teknik ve deneysel aygıtlar üzerinde işlemesine olanak veren denklemler veya planlar gibi)⁴⁶ bir ayrım yapar.

Göstermeyen semiyotiklerle birlikte, artık dans, şarkı, konuşma, vb. semiyotikleri melezleştiren ve baştan sona kat eden ilkel toplumların çoksesli ifadelerinin anlam-öncesi rejimi içinde olmadığımız gibi, bir göstergenin temsil, bilinç ve özne yoluyla bir diğerine gönderme yaptığı gösteren semiyotikler rejimi içinde de değiliz. Göstermeyen semiyotikler, insanın, dilin ve bilincin artık öncelikli olmadığı asamblajlara gönderme yapıyor.

Göstermeyen semiyotikler sayesinde “semyotik kayıttan da ötesine geçeriz”. Aslında örneğin dilbilim gibi, gösterge ve gönderge arasındaki ayrım da bütün geçerliliğini kaybetmeye yüz tuttuğu için mesele artık göstergeyle ilgili değildir. Kuramsal fizikte, “bir bütün olarak kuramsal semiyotiğin bütünlüğü içinde her hangi bir çelişki olmaksızın işlev görmesi sağlanabildiği sürece, kimse bir parçacığın varlığına dair olumlu bir kanıtta ihtiyaç duymaz. Semiyotik işleyişe ancak dışsal, deneysel bir etmen dâhil edildiğinde, parçacığın varlığı sorgulanır.”⁴⁷ Gösterge ve gönderge arasında yeni türde bir ilişki kurulur.

Guattari semiyotik verimliliklerini temsil ve bilinç arasındaki geçişlerine borçlu olan anlamlama semiyolojilerinin güçsüzleştirilmiş göstergeleriyle, maddi akışlar üzerinde etkide bulunan göstermeyen semiyotiklerin “güç göstergeleri”, “gösterge-noktaları” arasında bir ayrım yapar. “İktidar göstergeleri”, “gösterge-noktaları” uzun bir tarihe sahiptir çünkü ilk olarak sanat ve din tarafından üretilmişlerdir: “Şaman duası, falcının gösterge-yazımı, kendi başlarına iktidarın dolaysız

46 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 36.

47 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, s. 84.

göstergeleridir. İktidar göstergelerinin doğasına dâhil oluşu işaret ederler.”⁴⁸

Kapitalizmin en önemli kurumu olan para içinde nasıl işledikleri incelendiğinde, bu göstergeler arasındaki farkı görmek kolaylaşır. Para, bir değişim değeri olarak işlev gördüğünde güçsüzleştirilmiş bir göstergedir, bir ödeme aracıdır, başka bir ifadeyle eşdeğerler arasında basit bir aracıdır. Bu durumda, para-göstergeleri ile belli nicelikte mal ve hizmet arasında ikili tek anlamlı bir ilişki kuran para, alım gücünü⁴⁹ temsil etmenin ötesine geçmez. Öte yandan, güç göstergeleri sermaye olarak parayı ve kredi olarak paranın rolünü ifade eder. Bu göstergeler, emek gücünün, doğanın ve toplumun gelecekteki sömürüsü dışında hiç bir şeyi temsil etmez ve hiç bir eşdeğerleri yoktur. Bunlar, bir şeyi temsil ettikleri için değil, onu öngördükleri, yarattıkları ve biçimlendirdikleri için güç göstergeleridir. İktidar göstergeleri bir olasılıklar ekonomisi semiyotiği kurar.⁵⁰

Gösterge-noktaları ikili bir hareket tarzına sahiptir. Bir yandan adlandırma ve anlamlandırma işlevleri bozulsa bile, semiyotik olarak işleyebilirler, öte yandan ise adlandırma ve

48 A.g.e. s. 127.

49 Para elbette, diğer semiyotik sistemlerle etkileşime geçmesi sayesinde görünür hale gelen farklı işlevlere sahiptir: “Sembolik” düzeyde para bireyin imgesel tabi kılınması olarak işlev görür. Bireyin alım gücü, onu “sadece toplumsal statü kodlarına göre değil” aynı zamanda algısal ve cinsel kodlara göre de “manipüle eder”. Para ekonomisi “dilini, özellikle de yasal ve düzenleyici sistemlerin gösteren kodlamalarıyla sürekli etkileşim halindedir.” Felix Guattari, *La Revolution moléculaire*, Fontenay-sous-Bois, France, Recherches, 1977. s. 295.

50 Alım gücü dediğimiz şey, aslında güç-olmayan bir şeydir. Sadece tahakküm altına alınanların eylemleri, güç göstergelerinin kudretsizleştirilmiş göstergelerini, alım gücünün ekonomik yasasından bağımsız bir özneleştirme süreci içerisinde işlevli kılarak güç göstergelerine dönüştürebilir. Tahakküm altına alınanların kendilerini-değerli kılma sürecinde bu göstergeler, onların üretim ve yeniden üretimlerinin bağımsız olarak ortaya konulmasından başka bir anlama gelmez.

anlamlandırma işlevlerinin bozulmasına neden olan maddi süreçlere doğrudan müdahale edebilirler.

Doğrudan müdahalenin en basit örneği, gösterge akışlarının doğrudan maddi bileşenler üzerinde harekete geçtiği mikroçiplerdir. Demir oksit partiküllerinin kutupları, manyetik şeritler uygun bilgisayar programıyla donatılmış bir okuyucundan geçirildiğinde, çift sayılara dönüşür. Göstergeler, adlandırmayı, temsili ve anlamlamayı pas geçerek makinenin hem girdisi hem de çıktısı olarak işlev görürler. Gösterge akışları, emir verip koşullarda bir değişiklik yaratarak gerçek akışlarla iç içe geçer.

İfade edici işlev maddi akışlarla doğrudan kaynaşır ve tıpkı geri-bildirim, durumu değiştirme gibi makinesel “tercihleri” hızlandırabilir... Park ruhsatına kayıtlı diyagramatik formül, giriş bariyeri mekanizmasını çalıştırır: “Dışarda” olma durumundan “içeride” olma durumuna geçmemi sağlar.⁵¹

Ama daha genel olarak, üretim akışı üzerinde doğrudan işleyen parasal göstergeleri ya da teknik makinelerin çalışmasını sağlayan bilgisayar dilini ele alabiliriz. Göstergeler ve şeyler, temsilin dışında kalan şeyler üzerinde etkide bulunarak, “birbiriyle sözcelemin bireyleştirilmiş faillerinin onlar üzerinde sahip olduklarını iddia ettikleri ‘denetimden’ bağımsız bir şekilde iç içe geçerler.”⁵²

Güç göstergelerinin semiyotik işlevleri, temsil etmez, hâlihazırda kurulu “hâkim” bir gerçekliğe gönderme yapmaz, ama “tercihe bağlı bir durum” yaratarak, henüz var olmayan bir gerçekliği, yalnızca virtüel olarak mevcut, olasılıkları çoğaltan bir gerçekliği taklit eder ve önceden üretirler. Varoluş, önceden verili olmaktan ziyade, fizikteki kuramsal-deneysel asamblajların ve öbür alanlardaki sanatsal-deneysel ve politik-deneysel asamblajların en önemli parçasını oluşturur.

51 Felix Guattari, *Schizoanalytic Cartographies*, çev. Andrew Goffey, New York, Bloomsbury, 2013. s. 168.

52 Felix Guattari, *Molecular Revolution*, s. 76.

Guattari göstermeyen semiyotiklerin işleme biçimini “diyagramatik” olarak adlandırır. Diyagram, güç göstergelerinin koşullarını yerine getiren semiyotik bir sistem ve bir yazı biçimidir. Bu kavram, içinde diyagramatik semiyotiklerin imajları ve şemaları kuşattığı Peirce’ın (“ilişki ikonları” da denilen) kategorilerinden alınmıştır. Guattari, imajları sembolik semiyotikler olarak sınıflandırır, diyagramları ise bir sistemin işlevsel eklemlenmelerini kusursuzca yeniden üretme kapasitesine sahip oldukları için, işlevleri işlemsel olan ayrı bir kategori haline getirir. Diyagramatik işlevler, temsili olmaktan ziyade işlemsel kayıtlar yapar. Diyagramatik göstergeler ise, şeylerin yerine kendileri geçip etkide bulunarak, anlamlı olmaktan ziyade makinesel bir fazlalık üretir.

Bruno Latour farklı bir kuramsal çerçevede, diyagramların, Guattari’nin deyişiyle özneyi ve nesneyi, kelimeleri ve şeyleri ayıran “ontolojik demir perde”yi parçalama kapasitesini göstermiştir. Dilden farklı olarak diyagram, makinesel tarzda, isteğe bağlı olma durumunu azaltarak fenomenlerin çevrilebilirliğini göstermeden işler. “Durumun modellenmesinde diyagram, yeni senaryolar”, yeni eylem ve yaratım olanakları “tahayyül etmeye olanak sağlar.”⁵³

53 “Homojen bir grafik dilinin aracılığı sayesinde harmanlanmış çok farklı kaynakları, bir sayfa yüzeyi üzerinde bir araya getiririz.” örneğin diyagram. Bruno Latour, *Pandora’s Hope: Essays on the Reality of Science Studies*, Cambridge, Harvard University Press, 1999. s. 66. Latour alelacele “hiç bir zaman modern olmadığımız” sonucuna varır. Böyle bir sonuç sadece makinesel kölelik anlamında doğrudur. Toplumsal tabi kılma söz konusu olduğunda ise aslında modern ve hatta hiper-modernizmdir. Kapitalist yer-sizyurtsuzlaşma kendini hep “insanda” ve sistematik olarak başarısız olup milliyetçiliğin, ırkçılığın, faşizmin, Nazizmin, makineselliğin, sınıf sömürsünün vb. “kolektivizmine” geri çekilen öznenin, bireyin, *homo economicus*un vb. “bireyciliğinde” yeniden yerliyurtlulaştırır. Kölelik ve tabi kılma arasındaki bağlantıyı gözden kaçırarak Latour, büyük politik riskler alır, çünkü kapitalizmin sistematik olarak eğilim gösterdiği dramatik bitiş noktasını açıklamada yetersizdir. “Hiç bir zaman modern olmadık” demek sadece tabi kılmayı ciddiye alanların (Rancière, Badiou) yaptıkları hatanın simetrik karşısını oluşturan bir hatadır.

Diyagram aynı zamanda Foucault'nun Panoptikon'a verdiği isimdir, iktidarı "otomatikleştiren ve anonimleştiren" "bir makine" veya "düzenek"⁵⁴. "Simetrisizlik, dengesizlik ve farklılık", kişiler sayesinde değil, bireylerin kurucu parçalar olduğu makineler sayesinde güvence altına alınır.⁵⁵ Diyagramların ve göstermeyen semiyotiklerin nasıl işlediğini anlamamızı sağlayacak temel bir unsur halen eksik. Ne tür bir asamblaj olursa olsun (ekonomik, toplumsal, atomik, kimyasal, estetik, vb.), *ifade* ve *içerik*, makinelerin ve göstermeyen semiyotiklerin işe koşulmasını, kullanılmasını olduğu kadar üretilmesini de mümkün kılan yersizyurtsuzlaşma süreçlerine sürekli tabi kılınır.

Diyagramlar (eşitlikler, dizaynlar, grafikler, aygıtlar ve makineler gibi), dilin yakalamakta zorlandığı yersizyurtsuzlaşma süreçlerini hızlandırmaya veya yavaşlatmaya, yıkmaya veya sabitlemeye çalışırlar.⁵⁶ Diyagramatik makineler ve göstergeler olmasaydı, olanak sağladıkları taklit ve ön-üretim olmasaydı, insan-olmayan fenomenler ve ilişkiler göstermeyen semiyotik sistemler tarafından kapılmasaydı, yersizyurtsuzlaşmaya dair çizdiğimiz bu resim fazlasıyla "miyop ve sınırlı" kalırdı.

Göstermeyen semiyotikler sayesinde makineler insanla, öbür makinelerle ve "gerçek" fenomenlerle "konuşur", "kendilerini ifade eder" ve "iletişim kurarlar". "Güç göstergeleri" sayesinde, maddenin atomik ve kimyasal katmanlarının ifadesi ve içeriğiyle, canlı varlığın biyolojik katmanıyla ve evrenin kozmik katmanıyla etkileşime geçerler. Bu yüzden tıpkı makineler gibi atomik, biyolojik, kimyasal, ekonomik ve estetik katmanlar da "Varlığın

54 Panoptikon, "ideal biçime indirgenmiş bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır... aslında her tür özel kullanımdan koparılması gereken politik bir teknolojidir." Michel Foucault, *Discipline and Punish*, New York, Vintage Books, 1995, s. 202, 205.

55 A.g.e., s. 202.

56 "x=...nun fonksiyonu" gibi bir fonksiyon yazdığınızda bu statikmiş gibi görünür; oysa bunlar, gerçek zamanın ve hareketin düzeni altında, fonksiyonu izah etmeye çalışan bir dizi işleyişin kavranmasında işlev gören göstergelerdir." Felix Guattari, *Chiemeres* 23, Yaz 1994. 43.

üreticisi" olan birer faildir, kısmi bir "söylemselliğin" sözcüleri ve failleridirler. Makineler ve göstermeyen semiyotikler, bu katmanları "görebilir", "duyabilir", "koklayabilirler", onları kaydedebilir, sıralayabilir ve kopyalayabilirler. Oysa insan duyuları ve dil bunları yapamaz. Sonsuzca büyük ve sonsuzca küçük, sonsuzca hızlı ve sonsuzca yavaş bir biçimde, bu katmanlar bizim algılama sistemimizden ve dilimizden kaçarlara.

Göstermeyen semiyotikler ve makineler, sözlü olmayan semiyotikler, duygulanımlar, zamansallıklar, yoğunluklar, hareketler, hızlar ve kişisel olmayan ilişkilerin olduğu, bir şahsa, bireyleştirilmiş bir özneye devredilemeyecek ve yine bu yüzden dil tarafından yakalanması güç olan, insan öznelliğinin söz-öncesi dünyasıyla aynı şekilde işler.

Makine merkezli dünyada gerçek üzerinde eylemek, bir yapaylık, giderek soyutlaşan bir yapaylık gerektirir. Makineler, aygıtlar, diyagramlar, denklemler ve göstermeyen semiyotikler olmasaydı, insan bu dünyaları "konuşmaktan", yersizyurtsuzlaşma süreçlerini kavramaktan ve onlara müdahale etmekten aciz bir dilsizle dönüşürdü. *Makine merkezli bir dünyada, konuşmak, görmek, koklamak ve eylemek için, makinelerin ve göstermeyen semiyotiklerin birer parçası oluruz.* Tam da bu nedenle, göstermeyen semiyotikler sözcelemin odak noktalarını ve özneleşmenin vektörlerini oluştururlar.

Kapitalizmin gücü, insani ve insan olmayan, mikro-fiziksel ve kozmik, maddi ya da manevi olsun ifadenin ve içeriğinin her türlü işlevini birbirine bağlayan tüm makineleri ve semiyotik sistemleri sömürmesinden kaynaklanır.

Göstermeyen semiyotikler ve (ekonomik, bilimsel, vb.) makineler tarafından "işe koşulan" bu işlevler, özellikle ve bilinçle bağlantılıdır. Ama bu ne yalnızca ne de çoğunlukla düşünümsel bilinç ya da insan öznelliğiyle alakalı bir meseledir. Makineler ve göstermeyen semiyotikler her şeyden önce kısmi ve birimsel öznellikleri, düşünümsel-olmayan bilinçleri ve

bireyleştirilmiş öznenen kaynaklanmayan sözcelem tarzlarını harekete geçirir. Guattari, özneliğin ve bilincin makinesel asamblaj içinde nasıl işlev gördüğünü tarif etmek için hep araba kullanma örneğinden faydalanır.

Arabayı sürerken, özneliği ve arabanın teknolojik mekanizmalarıyla bağlantılı bir kısmi bilinçler çoğulluğunu etkinleştiririz. “Bu düğmeye basmalısın, bu pedalı ittirmelisin” diyen “bireyleştirilmiş bir özne” yoktur. Eğer biri araba sürmeyi biliyorsa bunun üzerine düşünmeden, düşünömsel bilinci işe katmadan, yaptığı şey üzerine konuşmadan ve onu temsil etmeden hareket eder. Arabanın makinesel asamblajı tarafından yönlendirilir. Davranışlarımız ve öznel parçalarımız (hafıza, dikkat, algılama, vb.) “otomatikleştirilmiştir”, tıpkı mekanik (insan-olmayan) parçalar gibi, makinesel, hidrolik, elektronik vb. aygıtlardan oluşan asamblajın bir parçasıdır. Araba sürmek birbirini takip eden, biri diğerine eklenen, olaylara göre bağlantılı hale gelen ya da bağlantıları kesilen farklı bilinç süreçlerini harekete geçirir. Sürüş esnasında “bazıları ışık seli gibi akan, bazıları da ön plana çıkan birkaç bilinç sisteminin paralel bir biçimde işlev görmesine izin veren”⁵⁷, “ayakta uyuma durumuna” geçer, “sahte bir uykuya” dalarız.

Bireyleştirilmiş öznenin düşünceleri ve bilinci, bir engel, bir bozukluk veya bir “olay” meydana geldiğinde devreye girer. Sonra da araba makinesinin insani ve insan-olmayan bileşenleri arasındaki destekleyici ilişkileri düzeltmek ve otomatik mekanizmalarla makinesel işlemleri yeniden tesis etmek için özne, bilinç ve temsil kullanılır.

Özneliğin ikili işleyişini (özneleşmenin çözölüşü ve özneleşme, otomatik işleyiş ve bireyleştirilmiş öznenin eylemleri, rutin ve yenilik) ilk defa bu çalışma aygıtında deneyimleriz. Ama Guattari günümüz modern kapitalizmde bu deneyimin her aygıt ve kurumun işleyişinde yaşandığını iddia eder.

57 Felix Guattari, *Schizoanalytic Cartographies*, s. 22.

Gösteren ve gösterilenin biçimlendirilişi, tek bir özneye, bilince, bilinçdışına, tek bir gerçekliğe ve tek bir varoluşa olanak tanırken; makinesel kölelik, özneleşme tarzlarının, bilinç durumlarının, bilinçdışının, varoluş gerçekliklerinin ve tarzlarının, dillerin ve semiyotik sistemlerin çoğulluğunu kapsar.

Badiou ve Rancière'in teorilerinde olduğu gibi, "makine-lerin", makinesel köleliğin, göstermeyen ve diyagramatik semiyotiklerin hiç izine rastlamıyorsanız, ne kadar ilginç olursa olsunlar böyle teorilerin kapitalizmin doğasıyla ilgili hiç bir şey söylemediklerinden emin olabilirsiniz. Bunun gayet basit bir nedeni vardır: "Makineler", göstermeyen semiyotikler, diyagramlar yoksa kapitalizm de yoktur. Aslında bu teorilerde tahakküm, iktidar ve tabi kılma ilişkileri vardır, ama bunlar kapitalizmin tahakküm, iktidar ve tabi kılma ilişkileri değildir. Daha da kafa karıştırıcı olan ise makinesel asamblaj, onun moleküler ve mikro-fiziksel işlemleri, insani-olmayan boyutları olmadan, "duyulurun paylaşımı", "özne" ve "politik özneleşme", bir "özne" idealizmine ve hem imkânsız hem de "saf" bir politikaya denk düşer.

Bilişsel kapitalizmle uğraşan dostlarım, Marksizmin belli bir bakış açısının insanbiçimci sınırlarına geri döndükleri için bir dizi farklı hataya düşüyor. Bilişsel "emeğin", zihninin aleti kendine kattığı, insanın makinelerin bilgisini kendine mal etmesinin bir yolu olduğu (makinenin mantıksız ve tersten gasp edilişi) anlamına geldiğini varsayıyorlar.

Alet tarafından harekete geçirilen modelin sahip olduğunun aksine, makine bir protez veya bir organ değilse, o zaman insanlar-makineler ilişkisi ne bir *içeri alma* ne de bir *dışlama* ilişkisine indirgenebilir. İnsanlar-makineler ilişkisi, her zaman bir eşleşme, bir asamblaj, bir karşılaşma, bir bağlantı, bir kapma düzeninde işler. İtalya'daki eylemci kuşaklar, Marx'ın, İtalyancası "Frammento sulle macchine" (Makineler Üzerine Fragmanlar) olan *Grundrisse* adlı eserini okuyarak büyüdüler.

Oysa bugün makineler eleştirel teoriden silinip gitmiş gibi görünüyor.

Marx'ın zamanında (bugünün şirketleriyle kıyaslanamayacak kadar az bir merkezileşme ve yoğunluk ile birlikte) yalnızca fabrikanın içerisi ve dışarısı vardı ve dışarısı tren yolları gibi, bir avuç dolusu aygıttan oluşuyordu. Bunlar bugün eleştirel teori dışında her yerde bulunabilir. Her yerdeler ve özellikle de gündelik hayatımızın içindeler.

Sabahları uyanırım, lambayı açarım ve bir ağı "harekete geçirecek" bir katalizör sağlamış olurum. Sonsuz ağların içinden geçen elektrik akışlarının izi takip edilirse, nükleer santallere kadar uzanan bir yol görünecektir. Kahvaltımı hazırladığım sırada, duruma bağlı olarak ev içi emeği özgürleştiren ya da üretkenliğini arttıran makineleri (ocak, buzdolabı, vb) devreye sokmuş olurum. Yarı uyanık bir halde, konuşma ve insan sesini etkili bir "makinesel" dönüşüme uğratan radyoyu açarım. Ses dünyasının alışlageldik mekânsal ve zamansal boyutları askıya alınır. Ses algısının dayandığı duyuşal-motor şemalar etkisiz hale getirilir. İnsan sesi, konuşma ve ses yersiz-yurtsuzlaşır, çünkü bir bedenle, bir yerle, bir durumla veya bir alanla olan her türlü ilişkisini yitirir.⁵⁸

Dışarı çıkmadan evvel konuşmanın ne zaman ve nerede olacağını öğrenmek için bir telefon konuşması yaparım. Gideceğim yere doğru yola çıkmadan önce, bana emirler veren (şif-

58 Radyo yayını, sözcelem "alanının yönelimini, sınırlarını ve yapısını" değil sadece ses yoğunlukları arasındaki ilişkileri tedarik eder. Radyo, "ses fragmanlarını, bir nesneyle ilintili duyuşal özelliklerden ziyade duyuşal-nım tarzlarının ve onun etkin/edilgen güçlerinin sınırsız dizilerini kullanır." "Ses, insanlar üzerinde sözcüklerin anlamlarından daha doğrudan bir etki yaratan temel kuvvetler (yoğunluklar, tonlamalar, duraksamalar, ritim ve tempo) barındırır. Radyofonik sanatın temeli budur." Serge Cardinal, "La radio, modulateur de l'audible," *Chimeres* 53, 2004: 51-52. Cardinal Rudolf Arnheim'den alıntılar, *Radio: An Art of Sound*, Massachusetts, Ayer Company Publishers, 1986, s. 28-29. Televizyon ve bilgisayardan duyulan konuşma, daima "makineselleştirilmiştir".

reni gir, kartını ve paranı al!) ATM'den para çekerim. Eğer hata yaparsam bu makine bana parayı vermeyi reddeder ve kartımı "yutar". Başka bir makinenin, şimdi insanlardan boşalan bilet gişelerinin yerini dolduran bilet makinesinin emirlerine de uy-
mak zorundayımdır.

Eğer internetten gazete okuyacak vaktim yoksa gazeteyi satın alırım ve "konuşmayı", özellikle politik bir konuşmayı deneyimlemiş olurum. Bu konuşma Arendt'in teorisinin aksine, kendini insan sesiyle değil "nesnelerle ve maddelerle" ortaya koyar; diğer bir ifadeyle konuşma radyoda olduğu gibi burada da artık söz-merkezli değil makine-merkezlidir.⁵⁹

Eğer işsizlik veya sosyal yardım çeklerimle ilgili bir problemim varsa, bana her defasında 1'e 2'ye veya 3'e basmamı söyleyen bir çağrı merkeziyle iletişime geçerim. Aynı şey bir elektrik

59 Yunanlı politik hatipler "çok kısa bir zaman dilimi boyunca varlığını sürdürebilecek, insan sesinin duyulabilmesini sağlayan alanı aşmaya asla yeltenmeyen bir alanda", sınırlı sayıda insan "geçici olarak diğer bütün geçerli etkilerden uzaklaştığında" "bir konuşma", hatip tarafından benzer bir ruhla yazılmış bir konuşma yapıyorlardı. "Gazete, makaleyi okurken hâlâ her türlü dikkat dağılmasına açık, etraftaki konuşmaların vızıltısını, arkadaşların veya bir kafede oturanların yazarınkine karşıt fikirlerden bahsettikleri konuşmaları duyan bireylerden oluşmuş, dağınık ama daha fazla sayıda takipçiye seslenir." Okurlar, tıpkı radyo dinleyicileri gibi, yazarı/konuşmacıyı, onun jestlerini, beden hareketlerini ya da yüz ifadelerini asla görmezler ve radyodakinden farklı olarak seslerini ya da tonlamalarını işitmezler. Hatip, dinleyicileri salt konuşmasıyla etkiler. Öte yandan, çok sayıda makalenin de aynı sonuca ulaşması, yani okurları etkilemesi gerekir, oysa "bir makale, genelde basın odasındaki birkaç yazara ait diğer makalelerden oluşan zincir içerisinde sadece bir bağlantıdır." Gazete, hatibin retoriğinde yaptığı gibi argümanlarını uyumlu şekilde sunarak tutarlı bir fikirler bütünü ifade edemez. "Gazetenin konusu, günün veya bir gün öncesinin olaylarından yola çıkarak her sabah ortaya koyulan sayısız konudan ibarettir. Sanki Demosthenes'in Philip'e karşı attığı nutuklardan birinin ortasındaymışız gibi, ulaklar en son haberleri iletmek için durmadan her an Demoshenes'in yanına yaklaşıyor ve yine sanki konuşmasının içeriğini ulakların verdiği bütün bilginin hikâyesi ve yorumu tarafından şekillendiriliyor gibidir." Gabriel Tarde, *Les Transformations du pouvoir*, Paris, Les Empecheurs de penser en rond, (2003), s. 256-258.

şirketiyle görüşürken, bir internet sağlayıcısına kaydolurken, banka hesabımla ilgili bilgi alırken de geçerlidir. Bu ağlarda bir insan bulmak imkânsız olduğundan, zaman kaybediyor olsam dahi işleri kendi başıma çözmem gerekir. Dahası bunu yaparken kaybettığım vakit şirket veya kurum açısından zamansal bir kazançtır, iyi niyetle onlara ayırdığım zamandır. Bir uyduya bağlı olan cep telefonumdan bir arama yapar veya bir SMS gönderirim. İnsan-olmayan bir sesin ve GPS zekâsının yönlendirdiği, “yarım kilometre soldan devam edip sonra sağa dön” vb. talimatların verildiği bir taksiye binerim. Öğlen internetten kitap sipariş ederim, Brezilyalı bir arkadaşşımla Skype yaparım ve e-postalarımı yanıtlarım; farklı enformasyon ağlarına -politik, kültürel- girmek için internete bağlanırım. Bilgisayarım-dan acele mesaj gönderirim.

Süpermarkette, genellikle yarı-zamanlı istihdam edilen bir kasiyerin yapacağı işi bedavaya yaparken, bana zaman kazandıracağı varsayılan otomatik kasa ile cebelleşirim. İstasyondaki gişelere gitmeye üşendiğim için uçak veya tren biletini internetten satın aldığımda, havayolu ve tren şirketinin verimliliğini arttıracak “ücretlendirilmemiş” bir “iş” istemeden de olsa yerine getirmem gerekir. Dünyayı algılayışım televizyondaki, filmlerdeki, internetteki imajlar tarafından filtreden geçirilir (ortalama günde üç buçuk saat). Dinlediğimiz müziğin 99%’u çok sayıda makine tarafından kaydedilir ve dağıtılır. Yerel kütüphanede bile “ödünç verme ve geri alma” işlemleri artık insanlar tarafından değil makineler tarafından gerçekleştirilir. İnsanlar artık sadece arızaları tamir etmek ve diğer insanların asamblajın tamamlayıcı birer parçası olarak doğru düzgün işlev görmelerini sağlamak için vardır.

Bize gündelik olarak en küçük davranışlarımızda bile “yardımcı olan” makinelerle, ister problemlili ister kayıtsız isterse memnun edici olsun, kurduğumuz ilişkileri sıralamaya devam edebiliriz. Bilişsel kapitalizm teorisinin iddia ettiğinin aksine

günümüz modern kapitalizmde kesinlikle “insanın insan tarafından” üretildiği bir ekonomik, toplumsal ve politik üretim modeliyle karşı karşıya değiliz. Bunun yerine bizi etkileyen ve söz-merkezciliğin ötesine geçmeye zorlayan yoğun bir makinesel birlik ile karşı karşıyayız.

Merkezi ve hegemonik “bilginin”, bilişsel emeğin veya “duyulurun paylaşımının” sınırlarını aşan bir meydan okumaya kalkışmak zorundayız. İlk endüstri devriminin *emekte, dilde ve yaşamda* hapsettiği insani ve insan-olmayan üretici güçleri özgürleştirmeli ve bunu “özgün” bir öznelilik bulmak için değil emeğin, dilin ve yaşamın yersizyurtsuzlaşmasına birer olanak olarak sıkıca tutunarak başka öznelilik üretim süreçleri açmak ve etkin kılmak için yapmalıyız. Guattari’nin makineler ve göstermeyen semiyotiklere duyduğu ilgi, bunların emeğe, dile ve (biyopolitik) yaşama dayalı yaşam ve özneleştirme biçimlerinin ötesinde bir kolektif eyleme yol açabilmeleri ihtimalinden kaynaklanır. Göstermeyen semiyotikler ve teknik, bilimsel, sanatsal ve devrimci yersizyurtsuzlaşma süreçleri, bireyleştirilmiş öznenin yabancılaşmasını ve sermayenin yerliyurtlulaştırılmasını sağlayan hümanist, aileci ve kişiselci temsil biçimlerinden ve milliyetçi, ırkçı ve sınıfsal özneleşme tarzlarından kurtulmak için gereken uygun koşulları oluşturur. Analitik felsefe ve psikanalizin kışkırttığı şüpheler, bireyin, kişinin ve “egonun” makinesel köleliği yoluyla gerçekleştirilen çözülmüş-özneleşmeleri yeniden yerliyurtlulaştırmak için gerekli kategorileri ve metodolojileri sunarak kapitalist yersizyurtsuzlaşmayı istikrarlılaştırma ve sürdürmede oynadıkları rol açısından ele alınmalı. Dil, semiyotik mühendisliğin, kendisine bir rol, bir kimlik ve toplumsal iş bölümü içinde bir işlev atayan hâkim anlamlamalara uyum sağlamış bireyleştirilmiş bir özne yaratmaktan sorumlu ham maddesi olarak işlev görür.

KARMA SEMİYOLOJİLER

*Özel bir durum daima heterojen semiyotik katmanlarından
oluşan bir asamblajın ürünüdür.*

Felix Guattari, "Agencements, Transistances, Persistances",
12 Kasım Semineri, 1981

Bu analizin gereklilikleri yüzünden farklı semiyotikler arasında ayrım yapıyor olsak da ifade tarzları daima, aynı anda gösteren, sembolik ve göstermeyen olabilen "karma semiyotiklerin" bir sonucudur. Burada borsanın, sinema gibi bir aracının, bebek "öznelliğinin" ve hizmet sektörü emeğinin nasıl birer karma semiyotik asamblaj gibi işlediğini açıklayacağız. Bunların her birinde asıl rolü dilbilimsel, bilişsel ve iletişimsel semiyotiklerin oynamadığını belirmiyoruz. Karma semiyolojileri açıklamak, yalnızca dil değil bu semiyotiklerin hepsi sözcelemin kaynaklarını ve özneleşmenin odak noktalarını oluşturduğu için, sözceleme dair kavrayışımızı derinden değiştirecek. Bu farklı semiyolojileri analiz ederken, bireyleşmiş öznenen kapitalist makinesel-

liğin gerçekleştirdiği öznelliğe ve Guattarici teoriye geçişi mercek altına alacağız.

1. Tüccarın makinesel öznelliği

Karikatürvari ama bir o kadar da yaygın “özne” versiyonu *homo economicus*ta verilidir. *Homo economicus*, kendi seçimleri ve eylemleri üzerinde egemen rasyonel bir denetim uygulama yetisine sahiptir. Finansal tüccar, sahip olduğu öznellik egemen veya rasyonel hiçbir şey barındırmamasına rağmen, *homo economicus*un tam anlamıyla hayata geçirilmiş örneğini temsil eder.

Finans, göstergelerin göndermede bulundukları “nesnelerin” yerini aldıkları diyagramatik semiyotiklerin başlıca örneğidir. Gerçek zamanda bir bilgisayardan diğerine dolaşan gösterge akışları, maddi akışlar kadar nesnel bir gerçeklik kurar. Bu gösterge akışları, hisse senedi fiyatlarını ve hareketlerini “reel” ekonomiye doğrudan dayandıran sistem içindeki işlevsel bağlantıları ve öznelliği etkiler.

İşlem odasında yalnızca, hisse senedi fiyatlarındaki artış veya azalış hareketlerini gösteren ve dünya çapındaki bir bilgisayar ağı sayesinde takip edilen diyagramlar ve eğriler vardır. Burada birbirinden farklı semiyotikler hâlihazırda harekete geçirilmiştir; fiyatların geçmişini göstermekle sınırlı “güçsüzleştirilmiş göstergeler”, ama aynı zamanda fiyat oluşumlarını teşvik eden, tahmin eden ve belirleyen “iktidar göstergeleri”, “parçacık-göstergeleri”, “gösterge-noktaları”- özetle tüm bunlar “gerçeği” dönüştüren diyagramatik göstergelerdir. Göndergesel işlevden farklı olarak burada tek bir gerçeklik değil heterojen gerçekliklerin çoğulluğu mevcuttur; “reel” ekonominin gerçekliği, ekonomiye dair öngörülerin gerçekliği, hisse senedi fiyatlarının ve bu fiyatların yükselmesi veya düşmesine dair beklentilerin gerçekliği. Kısacası “borsa” tek bir gerçekliğe göndermede bulunmaz.

Tüccarın “insani” öznelliği, hem varlıkların (daha yüksek ve daha düşük) fiyat farklılaşmaları hem de “reel” ekonomide makine hesaplamaları sayesinde öngörülen üretkenlik farklılaşmaları açısından sözcelem-öncesi odak noktalarını oluşturur. Bu değer farklılaşmaları, insan özneleşmesinin (ya da daha ziyade kavrayış, hafıza, dikkat, algı gibi öznel bileşenlerinin) makinesel ön-öznellikle uyumlulaşmasına ve birleşmesine neden olan ön-özneleşme ağlarını temsil eder.

Diyagramlar, eğriler ve veriler, çok farklı enformasyon akışlarını görünür, kıyaslanabilir ve maniple edilebilir hale getirerek (makinesel çevrilebilirlik) karar-alma ve fiyat-belirleme süreçlerine zorunlu olarak katkı sağladıklarından “konuşurlar”, kendilerini “ifade ederler” ve “iletişim kurarlar”. Diyagramlar, ön-öznellik eşiklerini, deyim yerindeyse insan öznelliğinin kendi seçimleri belirlediği yeri temin eder. Bir karar almak, bir değerlendirme ifade etmek ve bir fiyat göstermek üzere atladığı her eşikle birlikte öznelğin, makinelere, göstermeyen yazı sistemlerine ve matematiksel araçlar tarafından kodlanan ve üretilen enformasyonlara sırtını dayamaktan başka çaresi yoktur.

Bu semiyotik olmayan yazı biçimleri ve makineler olmasaydı sözcelem bütünüyle farklı olurdu. Benzer şekilde yersiz-yurtsuzlaşmanın mevcut koşulları ve enformasyon işlemenin olgusal birikimi düşünüldüğünde, sözcelem tek kelimeyle imkânsız hale gelirdi. Eğriler, diyagramlar ve makineler, sözcelemin ve kısmi öznelğin “insan-olmayan” alanlarının ayrılamaz birer parçasıdır.

Göstergelerin (makineler, nesneler, diyagramlar, vb.) ön-sözcelemin ve ön-öznelğin odak noktalarını oluşturması, bunların belli *eylemleri, düşünceleri ve duygulanımları önerdikleri, olanaklı kıldıkları, teşvik ettikleri, kışkırttıkları, destekledikleri ve önledikleri veya diğerlerini öne çıkardıkları* anlamına gelir. Makineler, nesneler ve göstergeler belirli eylemleri, düşünceleri ve

duygulanımları etkilemekten daha fazlasını yapar; makineler, göstermeyen semiyotikler sayesinde, gerçek üzerinde öngörülemez ve hesaplanamaz etkilere yol açacak şekilde diğer makinelerle iletişim kurarlar.¹

1 Mayıs 2010'da Wall Street'i vuran "kazaya" (hisse senedi fiyatlarında bir kaç saniye içinde milyar dolarların uçup gitmesine neden olan %10'luk düşüş -stoklar 14 saniyede 27,000 defa el değiştirdi-) bilgisayarlar ve veri iletişim makineleri neden oldu. Amerikan borsasındaki teknik ve yapısal devrim, operatörlerin öncülerden *spekülatörlere* dönüşmesine yol açtı. Daha güçlü bilgisayarların icat edilmesi yatırımcıların piyasayla etkileşime geçme yöntemini değiştirdi. Bugün, New York borsasındaki komutların %90'dan fazlası otomatik olarak gerçekleştiriliyor. Wall Street'deki işlemlerin büyük çoğunluğu, insan müdahalesi olmaksızın otomatik olarak yapılıyor, zira insanların hesaplama ve harekete geçirme hızı, enformasyon kütlesine ve bunların dolaşım hızına oranla oldukça düşüktür. "Borsa işlemleri bütünüyle bilgisayarlaştığı için, spekülatörlerin en büyük silahı hızdır. Çok daha kompleks algoritmalara ve çok daha güçlü bilgisayarlara dayanan ultra hızlı alım satım yazılımları artık önemli araçlardır. Alım-satım yapanlar arasında yoğun rekabete dayalı bir yarış vardır... Gecikme zamanı (bir emrin verilmesi ve yerine getirilmesi arasındaki gecikme) neredeyse bir milisaniyedir ve kârlar her yıl milyar dolarlara ulaşır. Süper-bilgisayarlar, piyasadaki yönelimleri tespit edebilmek için borsadaki düzinelerce mübadeleyi tarar, sonrasında da ışık hızıyla komutlar verir, daha yavaş geleneksel alıcı-satıcıları geride bırakırlar. Ayrıca bir alıcının koyduğu tavan fiyatını da (üstünde bir fiyata hisse satın alınamayacak son fiyat) tespit edebilirler. Bu fiyata ulaşıldığı anda, bilgisayarlar ulaşılabilir bütün hisseleri, gerçek hayattaki alıcının eyleme geçmesine fırsat vermeden satın alırlar. Daha yüksek bir fiyata ve genelde de mümkün olan en yüksek fiyata -bu da tavan fiyatının bir sent eksiği anlamına gelir- satarlar... Maksimum hız talebi nedeniyle, otomatik işlemler gerçekleştirmeye yarayan küçük sistemler ortaya çıkmıştır. Bunlar, Wall Street'ten uzakta ucuz ofislerde çalışan düzinelerce çalışanın yardımıyla işleme sokulur. Bu sistemlerden bazıları, geleneksel borsa açısından ürkütücü bir rekabet yaratmaktadır. Temmuz 2009'da New York Borsası'ndaki piyasa işlemlerinin yalnızca %28'i Birleşik Devletler'de ve yalnızca %21'i NASDAQ'da gerçekleşmiştir. Missouri Kansas'daki BATS Borsası ve New Jersey'deki Direct Edge adlı pek çok kişinin haklarında bir şey bilmediği iki şirket, değerlendirmelere göre, Amerikan borsalarında piyasanın %10- %12 arasındaki payla en büyük üçüncü şirket olmak için rekabet halindedirler." Yves Eudes, "Les 'Geeks' a la conquete de Wall Street" *Le Monde*, 2 Eylül, 2009.

Tekil ekonomik öznenin özgürlüğü, bağımsızlığı ve özerkliği, onu hali hazırda etkileyen, bilincini kullanmaya gerek kalmadan hareket edebilmesini ve karar verebilmesini sağlayan diğer güçler tarafından zayıflatılır. Peki diyagramlar, bilgisayarlar vb. tarafından belirlenen ön-özneleşmenin bu alanları sayesinde ne tür öznellikler ve hangi semiyotikler harekete geçirilir? En başta ilkel insanlarda, akıl hastalarında ve çocuklarda görüldüğü üzere, bu öznellik geçişli, birey ötesi ve semiyotik açıdan semboliktir.

Geleneksel teori ve bilişsel kapitalizm teorileri, varlık fiyatlandırmaya dâhil edilen öznel davranışı açıklamak için, faillerin taklitçi davranışlarını önvarsayar. Taklitçi ilişkinin öz-neler-arasılığının, dilinin ve iletişiminin, *homo economicus*un rasyonalite ve egemenliğe dayanan yöntembilimsel bireyciliğini yerinden edeceği varsayılır. Ne yazık ki taklitçi davranış dilbilime, bilişsel olana veya iletişimsel öz-neler-arasılığa indirgenemez.

Finansal davranış kavramını taklitçi davranışa dayandırarak açıklayan son felsefi teoriye gelmeden evvel, taklitçi davranış kavramının yaratıcısı olan, René Girard'ın taklitçi öykünmeyi her şeyden önce arzunun bir öykünmesi olarak ele aldığını vurgulamamız gerekiyor. İnsan, varoluş biçimlerini taklit etmez, düşünceleri ya da "ötekinin" "bilişsel prensiplerini" taklit etmez; arzuyu taklit eder. Eğer taklit arzuya dair bir öykünme anlamına geliyorsa, oluşumu ve yayılımı/dolaşımı iletişimle, dille ve kavrayışla açıklanamaz çünkü duygulanımlar, iletişimsel, enformasyonel, dilbilimsel ve bilişsel modellerin altını tamamen oyar.

"Taklitçi rasyonalite" dilbilimsel-bilişsel değildir, hem de hiç. Çünkü duygulanım, sözceleme özgü konuşmacı/dinleyici ikiliğini askıya alır. "Duygulanım öznelliğe yapışır" ama ancak beyan edenin öznelliğinin hitap edileninkine yapıştığı kadar. Guattari, Spinoza'nın duygulanımın bu geçişli özelliğini ku-

sursuzca anladığını söyler: “(‘herhangi bir duyguyla etkilenmiş bize benzer bir şeyi kavradığımızda biz de benzer bir duyguyla etkilenmiş oluruz’). Bu nedenle duygulanım esasen kişi-öncesi bir kategoridir, kimliğin çerçevelenmesinden “önce” tesis edilmiş ve kökeni açısından olduğu kadar varış noktası açısından da konumlandırılmayacak aktarımlar tarafından açığa çıkarılır.”²

Guattari’ye göre duygulanım, “belirsiz, atmosferik” halde varlığını sürdürür, başka bir ifadeyle dilbilimsel, iletişimsel ve bilişsel modellerde olduğu gibi, ayrıksı karşıtlıklar sistemine dayanmaz. Bu nedenle taklitçi davranışı dilbilimsel, iletişimsel ve bilişsel rasyonaliteyle açıklamak oldukça indirgemeci bir yaklaşımdır. Tıpkı animist ilkel toplumlarda “Mana”nın dolaşmasında olduğu gibi, taklitçi davranış da bazı noktalarda azalma bazı noktalarda artma eğilimi gösterir. Taklitçi iletişim, *bilişsel* olarak değil *bulaşma* yoluyla ortaya çıkar.

Konu “özgürlüğü” seçmeye, onda karar kılmaya ve onu uygulamaya geldiğinde, tüccarın insani öznelliği, dili, gösteren semiyotiği ve bilişsel gücü, makinelerin, iktidar göstergelerinin, sembolik semiyotiklerin ve duygulanımların üstünde yükselmek yerine onlarla birlikte, onlardan bir parça gibi hareket eder. Bireyin “özgürlüğü” kadar makineler ve güç göstergeleri de onun karar almasının, seçimlerinin ve kendi oluşunun kurucu öğeleridir.

Tüccarın öznelliği şüphesiz, işleyişi yalnızca insanlar-makinelerin işlevsel bütünü tarafından belirlenebilen “makinesel bir öznelliktir.” Matematiksel sistemler, veri bankaları, birbirine bağlı bilgisayar ağları, telefon ağları vb. finansçının öznelliğinin birer parçasıdır. Bunlar sayesinde gruplar, lobiler, ilgili ekonomik ve politik taraflar, düşünce okulları eyleme geçer ve kendilerini ifade eder. Finansçının sözcelemini aynı za-

2 Felix Guattari, “Ritornellos and Existential Affects”, *The Guattari Reader*, çev. Juliana Schiesari ve Georges Van Den Abbeele, yay. hz. Gary Genosko, Cambridge, Blackwell Publishers, 1996, s. 158.

manda taklitçi eyleme, dahası belli işlemler için bazılarına izin verirken diğerlerine vermeyen yasalara ve kurallara veya son yıllarda devletin yaptığı gibi bu yasaların ve kuralların gevşetilmesine bağlıdır. *Homo economicus*, enformasyonu ve seçimlerini kontrol edebilen rasyonel bir özne olmaktan ziyade, göstermeyen, sembolik ve gösteren semiyotiklerin ve çoğunlukla farkına varamadığı dilbilim-dışı bileşenlerin sadece bağlantı noktasıdır. Böylelikle salt *homo economicus*un bireyselliğinin ve rasyonalitesinin değil, aynı zamanda “bilişsel kapitalizmin” de ötesine geçmiş bulunuyoruz.

Bu durumda gösteren semiyolojiler, söylemler, bilişsel faaliyetler özgül bir işlevi, yani diyagramatik semiyotikler ve sembolik semiyolojiler tarafından tanımlanan yersizyurtsuzlaşmayı ve özneleşmenin çözülüşünü denetim altına alma işlevini yerine getirirler. Borsanın reel işleyişi tarafından yerle bir edilen bireysel özne, onun egemenliği ve rasyonel davranışı, gösteren semiyolojiler, iletişim ve bilişsellik yoluyla gerçek anlamda yeniden yapılandırılmalı, yeniden imal edilmelidir. İktisatçıların, medyanın, uzmanların ve yargıçların söylemleri³ eylemde bulunan ve sonuçta bu yüzden bedel ödemek zorunda olanın gerçekten de bireysel özne olduğu izlenimini yaratır. Kamuoyu içinde, “bireyleştirilmiş öznelerin” işlevini ve rolünü inşa eden ve meşrulaştıran hikâyeler, haberler ve yorumlar, anlamlama semiyolojileri yoluyla üretilir.

Gösteren semiyolojiler “ideolojiye” indirgenemez.⁴ *Homo*

3 Örnek olarak beş milyar doların kaybına ilişkin “tek” suçlu ilan edilen ve Société Générale’nin alım-satım işlemlerini yapan Jérôme Kerviel davasını hatırlayalım.

4 Buna karşın Gayatri Chakravorty Spivak “Can the Subaltern Speak?” başlıklı yazısında “ideoloji teorilerine” geri dönüşü savunur. Yazısı birçok açıdan şaşırtıcıdır çünkü Deleuze/Guattari ve Foucault’nun çalışmalarına dair inanılmaz sayıda yanlış anlaşılma ve yanlış yorumlamayla doludur. Bunlar arsından rastgele seçilmiş ve insanı yazarı adına utandıracak bir iddia şöyledir: “Foucault-Deleuze diyalogunda, mesele sanki ortada bir temsil ve gösterenin olmayışıdır (Gösterenin hâlihazırda dağılıp gittiği

*economicus*dan bahseden anlatı ve söylemlerin, girişimcinin özgülüğünün, piyasanın kendi kendini düzenleme gücünün vb. üstyapısal bir işlevi yoktur, çünkü kendine özgü ve asıl metayı, yani bireyleştirilmiş özneyi gösterge makineleri üretir. Gösteren semiyolojilerin “ideolojik gücü”, her ikisini de gayet iyi yapabilmesine rağmen düşünmemizi engellemesinde veya sadece manipüle etmesinde değil, öznellikte bir başkalaşıma neden olma becerisinde yatar. Neoliberalizmin nakaratları (değerli bir varlık ol, girişimci ol, zengin ol, vb.) bunu gerçekleştirmek için hazırdır. Bu nakaratlar bizden bir gerçekliği gizlemezler, aksine kapitalist yersizyurtsuzlaşmayı üreten bütün öznellikleri girişimci, bireysel başarı, rekabet, sosyal Darwinizm ve benzerlerine döndüren bir dünyanın bir yerlerinde varolmamızı sağlayarak bize zamanla, mekânla ve başkalarıyla bir ilişki bahşetmiş olurlar.

2. “İnsanın” karma semiyotikleri

Bu karışıklık, bir tarafta arzu-dürtü, arzu-hastalık, arzu-ölüm, arzu-saldırganlık ve diğer tarafta etkileşim... bana tamamiyle tepkisel bir gönderme gibi görünüyor.
Felix Guattari, *Molecular Revolution in Brazil*

Guattari yaşamının son yıllarında öznellik üretimine katkıda bulunan semiyotik, duygulanımsal ve varoluşsal bileşenlerin bir kartografisini haritalandırmak amacıyla Da-

mi varsayılıyor? Öyleyse deneyim esnasında işleyen hiç bir gösterge-yapısı yoktur ve bu yüzden semiyotikler örtbas mı edilmelidir?) *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory*, yay. hz. Patrick Williams ve Laura Chrisman, New York, Columbia University Press, 1994, s. 74. Fransız yayıncıya göre bu yazı “gerçek bir yayıncılık olayıdır.” Birilerinin bu denli eften püften bir “ahmaklık” etrafında bir tartışmaya nasıl meydan verebildiği bir gizem olarak varlığını sürdürüyor.

niel Stern'in *Bebeğin Kişiler Arası Dünyası*⁵ kitabından sıklıkla yararlanmıştır. Stern'in çalışmasında göstermeyen sembolik semiyotikler yoluyla dışa vurulan söz-öncesi öznellik, dilsel "toplumsal makine" ile arasındaki sorunlu ilişki çerçevesinde ele alınır. Guattari'ye göre bütün özneleştirme biçimlerinin kökeninde yatan bu birey-öncesi öznellik, dilbilim teori ve analitik felsefe tarafından sistematik olarak görmezden gelinmiş veya örtbas edilmiştir.

Stern'in kitabı özneyi kuran "kendilikler", semiyotikler, ilişkiler, duygulanımlar, özellikle de söz-öncesi duygulanımlar çoğulluğunu tek tek sayarak öznenin birliği fikrinin altını oyar. Bu yaklaşım, Guattari'nin öznellik teorisinin kalbinde yatan varoluşsal ve kendine-referans boyutları kavramaya çabalarken özellikle aydınlatıcıdır. Yalnızca dil, kavrayış veya iletişim tarafından aktarılmaktan çok uzak biçimde, kendilik ilişkisi dilsel veya bilişsel olmaktan ziyade varoluşsal, patik (pathic) ve duygulanımsal bir kendini-konumlandırma önvaryayar. Özel başkalaşım aslen söylemsel değildir çünkü özneliliğin çekirdeğinde yer alan varoluşsal, yani söylemsel olmayanın odak noktasında konumlanır. Bu başkalaşım, özneliliğin ortaya çıkışının, özneliliğe dair süreçseliliğin, tutarlılık kazanmanın meydana geldiği varoluşsal boyuttan başlar. Sadece bu göstermeyen, adlandırılmaz ve iletişim kuramaz çekirdekten yola çıkarak anlamlama, dil ve anlatı mümkün hale gelir. Bu nokta önemli politik göndermeler içerir, çünkü aynı birey-öncesi öznellik, duygulanımları, ritimleri, hareketleri, süreleri, yoğunlukları ve göstermeyen semiyotikleri sömüren kapitalist makinesel köleleştirmeler tarafından hayata geçirilir.

5 Daniel N. Stern, *The Interpersonal World of the Infant*, Londra, Karnac Books, 1998 [*Bebeğin Kişiler Arası Dünyası*, İstanbul, Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları, 2012].

Gelişmekte olan kendilik ve göstermeyen semiyotikler

Bebekler, dil yetisini kazanmadan evvel, oldukça zengin ve farklılaşmış, sözselsel-olmayan semiyotikleşme sayesinde aktif bir şekilde kavrama, iletişim, kendini ve dünyayı deneyimleme biçimleri inşa ederler. Stern'in çalışması henüz kendi ve öteki arasında bir ayırım yapamayan bebeğin ilk deneyimlerinin başından beri öznel-ötesi olan doğasına vurgu yapar.

Stern "sözlü kendilik duygusunu" önceleyen üç tane "kendilik duygusu" (gelişmekte olan kendilik duygusu, çekirdek kendilik duygusu ve öznel kendilik duygusu) tarif eder. Baştaki bu ilk üç durumda "kendilik duygusu", "kavram", "bilgi" veya "farkındalık"⁶ anlamına gelmez çünkü bu deneyimler dilin, bilincin ve temsilin içinden geçmezler.

Guattari açısından dilsel kendilik duygusunu önceleyen farklı kendilik duyguları hiç bir biçimde Freudcu algının aşamaları değildir, aksine "özneleşme evreleridirler"; konuşmaya ve bilince paralel şekilde akan yaşam yoluyla kendilerini ortaya koyan, özneleşmenin sözselsel-olmayan odak noktaları ve vektörleridirler. Kendiliğin bu ilk üç duygusu karma, göstermeyen ve sembolik semiyotikler yoluyla ifade edilir.

Bebek, doğumu ve hayatının ilk iki ayı arasında geçen sürede "ortaya çıkan kişiler-arası bir bağlantının" "doğuşunu", Stern'in "gelişmekte olan kendilik" dediği şeyin doğuşunu deneyimler. Bebeğin bu deneyiminde üç temel ilke vardır: amodal algı, kategorik duygulanımlar ve canlılık duygulanımları. Bebek başına gelen şeylerin genel ve soyut özelliklerini ayırt edebilmek ve düzenleyebilmek konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahiptir. Yoğunluklar, geçici figürler, ritimler ve hareketler bütün duyusal biçimlerde ortaktır ve bebek bunları kolayca tanımlayıp, bunları bir duyudan diğerine, örneğin bakıştan dokunuşa ve dokunuştan duymaya aktarabilir.

6 A.g.e., s. 71.

Olan bitenin soyut ve amodal özellikleri, iki farklı duygulanımsal süreçle kavranır: öfkeyi, şaşkınlığı, keyif almayı, üzüntüyü, vb. ifade eden kategorik duygulanımlar ve bebeğin hissetme tarzına özgü ruh hallerinde ve yoğunluk eşiklerindeki değişimleri ifade eden canlılık duygulanımları. Canlılık duygulanımları “‘kabaran’, ‘sönen’, ‘uçup gidiveren’, ‘patlamaya yakın’, ‘şiddeti gittikçe artan’, ‘patlayan’, ‘sürüncemede kalan’ gibi dinamik ve kinetik terimlerle ifade edilir.”⁷ Stern’e göre dans, müziğin yanı sıra video-sinemasal imajların süresi, bu yoğunlukları, bu “hissetme tarzlarını” en iyi yakalayan gerçekliklerdir.

Stern ve Guattari açısından içinde henüz özne ve nesne arasında bir ayrımın olmadığı, ben ve ötekilerin ayırt edilemediği, iletişimin bulaşma yoluyla meydana geldiği, “var olan ve varlığını sürdüren” bu küresel ve öznel dünya, “insan öznelliğinin temel etkinlik alanıdır.” Bilinç dışında işler ve sayesinde “nihayet düşüncelerin ve algılanmış biçimlerin ve ayırt edilebilir eylemlerin ve söze dökülmüş duyguların ortaya çıkacağı” deneyimlerin Stern’e göre “matrisini”, Guattari’ye göreyse “varoluşsal çekirdeğini” temsil eder. Bu dünya “en nihayetinde bütün yaratıcı deneyimler açısından içine dalınabilecek nihai rezervdir.”⁸ Bütün öğrenme ve yaratım eylemleri, gelişmekte olan bu kendilik duygusuna dayanır. “Bu deneyim alanı, kendilik duygusunun müteakip bütün alanlarının oluşum periyodu boyunca etkin kaldığı” gibi, daha sonraki öğrenme ve yaratım süreçlerinde de etkin olmaya devam eder.

Çocukluktaki bu semiyotikleşme tarzları, psikozda, uyuşturucu kullanımında ve bilinç durumundaki belli değişimlerde, ama aynı zamanda da sanatsal yaratımda, âşık olmada, politik tütükda, varoluşsal krizlerde ve hatta söylemsel olarak

7 A.g.e., s. 54.

8 A.g.e., s. 67-68.

felsefede de bizim açımızdan görünür hale gelir.⁹

“Çekirdek kendilik” duygusu, “öznel kendilik” duygusu ve sembolik semiyotikler

“Çekirdek kendilik” duygusu (başkası karşısında kendilik ve başkasıyla birlikte kendilik), kendilik ve başkası deneyimini “fiziksel mevcudiyete, eyleme, duygulanıma ve sürekliliğe” sahip “varlıklar” şeklinde oluşturur. Çekirdek kendilik duygusu “sayısız kişiler-arası kapasiteye”¹⁰ dayanır. Henüz bilişsel bir inşa değildir (çünkü bilincin dışında meydana gelir) bundan ziyade daha karmaşık bütün kendilik duyguların temellerini oluşturan deneyimin ve “sözsüz hafızanın” bir birleşimidir.

Stern’e göre, bebeğin ikinci ve altıncı ay arasını kapsayan dönem, büyük olasılıkla onun yaşamındaki en özel ve en yoğun toplumsal dönemdir (başkalarına gülümseme, onlara seslenme, karşılıklı bakış, vb.).¹¹

Öznel kendilik duygusu, bebek kendisinin ve başkalarının bir “aklı” olduğunu; deneyimlerin, içeriklerin, duygulanımların ve duyguların paylaşılabılır (veya paylaşılamaz) olduğunu ve sözcükler olmadan iletilemeyeceğini keşfettiğinde ortaya çıkar, oysa henüz konuşmamaktadır. Kendisi ve başkası, artık salt fiziksel mevcudiyete, eyleme, duygulanıma ve sürekli-

9 “Gelişmekte olan kendilik duygusu” aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın sonlarında fark filozoflarının (Bergson, William James, Tarde) incelemeye başladıkları şeydir. “Saf deneyim”, James’in “daha sonraki düşüncemizin maddesini kendi kavramsal kategorileriyle donatan yaşamın doğrudan akışına” ve bunun özne ve nesne, kendilik ve öteki, mekân-zamansal figürler, vb. arasında bölünmesine verdiği addır. James ilaveten, gelişmekte olan bu kendiliği ve onun örgütlenme sürecini deneyimleyen ve bu deneyimi ortaya çıkarmanın “yeni doğan bebekler, ya da koma-benzeri uykuda olan, uyuşturucu ve hastalık etkisi altındaki insanlar” olduğunun da altını çizer. “A Pluralistic Universe”, *William James: Writings 1902-1910*, New York, Library of America, 1987, s. 782.

10 Daniel N. Stern, *The Interpersonal World of the Infant*, Londra, Karnac Books, 1998, s. 27.

11 A.g.e., s. 72.

liçe sahip çekirdek varlıklar değil, “içsel ve öznel hallere” sahip “varlıklardır”.

Biri nasıl olur da kelimeler olmadan başkalarının öznel deneyimleriyle ilişki kurar ve duygularını paylaşır? Guattari’nin ve Simondon’un (ya da Spinoza’nın) ortaya koymuş olduğu gibi, kişi bunu “geçişli, birey-ötesi” öznellik yoluyla gerçekleştirir.

Dokuzuncu ve on ikinci aylar arasında bebek “ortak dikkat”, “niyetler” ve “duygulanım durumları” gibi “zihinsel durumları” koordine edebilir. Canlılık (dinamik ve kinetik) duygulanımları ve kategorik duygulanımlar (neşe, keder), “ortak bir anlamlama çerçevesinin” ve “söz-öncesi” iletişimin araçlarının varlığını önvarsayan (jest, duruş, yüz ifadesi ve sesli ifade), bebeğin “uyum sağlama” ve paylaşımını mümkün kılan malzemeyi oluşturur.¹² Duygulanımlar, “anneyle iletişimin hâkim biçimi ve özü olmaya” devam eder; dilin ortaya çıkması ve öğrenilmesinin “en doğrudan kaynağı” ve dil-öncesi koşulu, duygulanımları jestlerle, duruşla, sözsiz olmayan eylemle ve seslenmeyle birleştiren diğer insanlardır.¹³ Guattari’nin işaret ettiği üzere, “ailesel, etnik, kentsel, vb. niteliklerin aktarıldığı (hadi şuna Kültürel Bilinçdışı diyelim) bu ön-toplumsal ve halen söz-öncesi Evrenin kalbinde yatan budur.”¹⁴

“Sözlü Kendilik” Duygusu ve Gösteren Semiyotikler

Kendilik duygusunun dördüncüsü “sözlü kendilik duygusu”, özneliliğin sözel ve sözsiz-olmayan kısımları, göstermeyen sembolik semiyotikler ve gösteren semiyolojiler arasındaki *birleşme* ve *ayrışmayla*, *tamamlayıcılık* ve *boşlukla* ilgilidir. Böyledir, çünkü “yaşanmış” ve “temsili edilen” deneyimler arasındaki ayrılmanın kaynağı dilin ortaya çıkışıdır.

12 Daniel N. Stern, *The Interpersonal World of the Infant*, Londra, Karnac Books, 1998, s. 128,124.

13 A.g.e., s. 133.

14 Felix Guattari, *Chaosmosis*, Bloomington, Indiana University Press, 1995, s. 67.

Eğer dilbilimsel anlamlandırmalar başkalarıyla olan deneyimlerimizi paylaşılabılır kılıyorsa, aynı zamanda bu deneyimlerin belirli parçalarını hem bizim açımızdan hem de başkaları açısından ulaşılamaz hale de getirebilir. Deneyimin sözel-olmayan ve “küresel” kısmı ve bunun söze dönüştürülen kısmı, pekâlâ birlikte var olabilirler; sözel kısım yaşanmış (duygulanımsal) deneyimi uyumlu bir biçimde zenginleştirir ve genişletir. Yine de yaşanmış deneyim parçalanabilir, dil tarafından yetersiz bir biçimde yorumlanabilir, sonuç olarak da bu deneyim yeraltına itilebilir (bastırma). Yetişkinin “Ah, şu sarı güneş ışığına bak,” sözleri bebeğin deneyimlediği gün ışığına dair amodal deneyimi özelleştirir, ayrıştırır ve parçalar.

“Dilin sözcükleri aşabilecek bir deneyim ortaya çıkarabilmesi paradoksu, belki de dilin gücüne yapılmış en büyük övgüdür. Ancak bunlar şiirsel bir kullanıma hizmet eden sözcüklerdir. Gündelik hayatımızdaki sözcükler genellikle tam tersini gerçekleştirir yani ya evrensel amodal deneyimi parçalar ya da onu arka plana iterler.”¹⁵ Söz öncesine özgü kendilik duygusu, sözlü kendiliğin oluşumundaki basamaklar değildir. Semiyotik ve öznel “üretimin” bağımsız merkezleri olarak varlıklarını sürdürürler ve kendi “özerkliklerine” ve semiyotiklerine paralel işlemeye devam ederler.

Guattari açısından, dilbilimin ve psikanalizin sözlü ve sözel-olmayan semiyotikler arasındaki ilişkiyi kavrama şekilleri de aynı politik sorunu doğurur. Bu teoriler bir yandan kaba bir arzu, itki, içgüdü, hayvansılık ve doğaçlama dünyası ve diğer taraftan da dil ve gösteren semiyotikler tarafından ifade edilen bir toplumsal düzen, sembol, yasa ve yasak evreni arasındaki karşıtlığa dayalı bir model varsayar. Semiyotik-dilbilimsel model aslında politik bir modeldir. Tıpkı farklılaşmadığı varsayılan bir arzu ekonomisinin kendi yapısını kurmak üzere

15 Daniel N. Stern, *The Interpersonal World of the Infant*, Londra, Karnac Books, 1998, s. 176-177.

gösteren ve sembolik semiyotiklere, yasaya ve tabulara ihtiyaç duyması gibi, biz de politik özneleşme sürecinde öznelliklerin kendiliğindenliğini yapılandırmak ve disipline etmek üzere politik partiye ve onun “demokratik merkezîyetçiliğine” ihtiyaç duyarız.

Bu yüzden Butler, konuşmanın ve toplumun oluşumu açısından “sembolik kastrasyon” modelinin ve “yasanın” hem zorunlu hem de kaçınılmaz olduğunu kabul eder. “Yasadan önce”¹⁶ bir cinsellik fikrini etkili bir biçimde önvarsayan söylem-öncesi libidinal çoğulluk” fikri, Foucault açısından bile “romantik bir öznellik görüşüdür”, çünkü Stern’in gösterdiği şeyin aksine dile, yasaya, sembolik olana ve tabuya önsel bir gerçeklik hakkında hiç bir şey söylemeyiz ve hiç bir şey yapamayız. Farklılaştırılmamış olanın “gerçeğine” ulaşmak, yalnızca sembolik olanın, yasanın, tabunun ve gösterenin “aracılığı” sayesinde sağlanabilir.

Arzu, rüyayı, fanteziyi ve temsili andırdığı için, “haz ilkesi” ve “gerçeklik ilkesi” arasında her zaman yapılması gereken bir tercih olacaktır. Bernard Stiegler’e göre, hayvansılığa en yakın olan “dürtü”, “süperego” ve “yasanın” kapitalizm tarafından yok edilen zorunlu işlevlerinin yeniden inşa edilmesi

16 Judith Butler, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1999, s. 103 [*Cinsiyet Belası*, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, 2005]. Butler, Foucault’nun düşüncesindeki en başat zorluğu vurgular ve onu radikalleştirir: iktidar aygıtlarının üretici olduğu, öznelğin ve cinsiyetin kurucusu oldukları vb. düşünceleri sürdürmek, bu aygıtların önce geldiği ve birincil olduğunu söylemek demektir. Eğer bunlar bize terimin hukuki kavranışına karşıt olarak “üretim” diye yeni bir iktidar kavramsallaştırması sağlıyorsa o halde Foucault’nun da kabul ettiği üzere bunlar iktidar ağı içerisinde hapsedilmiştir. Deleuze ve Guattari bu açmaza bir çıkış yolu önerirler: “Elbette bir arzu asamblajı iktidar düzenlemeleri içerecektir... ama bunlar asamblajın farklı bileşenleri arasında konumlandırılmış olmalıdır.” Kısacası “iktidar aygıtları hiçbir şeyi bir araya getirmez veya kurmaz, aksine arzu asamblajları, iktidar oluşumlarını kendi boyutlarından birine uygun olarak yayar.” Gilles Deleuze, *Two Regimes of Madness*, Los Angeles, Semiotext(e), 2006, s. 125 [*İki Delilik Rejimi*, çev. Mahir Ender Keskin, Bağlam Yayıncılık, 2009].

için sembolik bir “yüceltme” sürecinden geçmelidir. Virno kendince, Wittgenstein’in “konuşmanın” “dürtünün” yerini aldığını söyleyen aforizmayı takip eder. Dil bize duygu düzeninin dünyasını kelimelerle ve gramerle ifade etmeyi öğrettiği için, dürtüler dünyasını, “onları baştan sona şekillendirerek” bütünüyle yeniden biçimlendirir. Badiou’nün partisiz Marksist-Leninizm’inde hayvan ve özne arasındaki karşıtlık “kendiliğindenliği arzulamak” ve “örgütlenme” arasındaki karşıtlığa dönüşür. Guattari, biraz önce gördüğümüz üzere, sözlü-olmayan öznellik semiyotiklerinin “kesinlikle farklılaştırılmamış hiçbir şey barındırmadığı”, aksine bunların “yorumlamak, yönlendirmek, normalleştirmek ve emretmek için bir meta-dilin ve üst-kodlamanın varlığına ihtiyaç duymayan asamblaj, sözdizimi ve semiyotikleştirme biçimlerinin detaylı işleyişleriyle ilgili”¹⁷ olduğu fikri temelinde bu modele meydan okur. Bunlar dilden ne daha zengin ne de daha yoksuldurlar, sadece farklıdırlar.

Buradaki amaç dili ve gösteren semiyotikleri değersizleştirmek değil, dilbilim ve analitik felsefenin yaptığına aksine, sözcelemin ve özneleşmenin “ortadan başlayarak gelişmesini” sağlamak için kendimizi söylemsel ve söylemsel-olmayan arasında konumlandırmaktır.

3. Sinemanın karma semiyotikleri

*Alışıldık iletişim biçimimizi bir an için de olsa askıya
almak için sinemaya gideriz.*

Felix Guattari, “Le divan du pauvre”

Sinematografik imajın “insani-olmayan” semiyotiklerinin, bireyleşmiş özne üzerinde ürettiği özneleşme ve öznesiz-

¹⁷ Felix Guattari, *Molecular Revolution in Brazil*, Los Angeles, Semiotext(e), 2009, s.243.

leşme etkilerini denetlemek için sinema etrafında politik bir savaş başlamış ve halen de devam etmektedir. Üç söz-öncesi kendilik duygusu, sözlü kendilik duygusu ve semiyotikler (göstermeyen, sembolik ve gösteren semiyotikler), imajı ve algıyı (“sinema-göz”) yersizyurtsuzlaştıran ve böylece öznenin bütünlüğünü yıkıma uğratarak riske atan sinematografik makinesellik tarafından harekete geçirilir.

Sinemayla birlikte, gösteren makinenin, hâkim anlam-lamaları aşan sembolik ve göstermeyen semiyotiklerin faaliyetlerini nasıl etkisizleştirdiğine, tertip ettiğine ve normalleştirdiğine dair tipik bir örnek elde etmiş olduk. Hâkim anlam-lamaları, gösteren semiyotikler sayesinde hiyerarşik-leştiren film endüstrisi, tıpkı rollerin ve işlevlerin inşasına ve özellikle de bireyleşmiş öznenin ve onun bilinçaltının üretilmesine etkili biçimde yardım eden grup psikanalizi gibi işlev görür.

Guattari sinemada işleyen semiyotikleri eksiksiz olarak listeler:

- konuşulan dile gönderme yapan ifadenin sesli dokusu (gösteren semiyoloji)
- enstrümantal müziğe gönderme yapan tınılı ama sesli-olmayan doku (göstermeyen semiyotikler)
- resme gönderme yapan görsel doku (hem sembolik hem de göstermeyen semiyotikler)
- insan bedeninin jestleri ve hareketleri, vb. (sembolik semiyolojiler)
- göstermeyen “yoğunlukları” meydana getiren, mekanı ve zamanı parçalayan süreklilikler, hareketler, aralıklar, diziler, vb.¹⁸

Etkileri, göstermeyen sembolik semiyotikleri (“bağlanımlar, görsel imajların, renklerin, seslerin, ritimlerin, jestlerin, konuşmaların içsel hareketleri”¹⁹) kullanmasından kaynaklanan sinema, kısa bir an için, gösteren semiyolojilerin ötesine

18 Felix Guattari, *Chaosophy*, Los Angeles, Semiotext(e), 2009, s. 243.

19 A.g.e., s. 242.

geçme, kişiselleştirilmiş bireyleşmeleri es geçme olasılığını ve henüz hâkim anlamlamalar içine kaydedilmemiş olasılıklar açmayı temsil eder.

Film imajları, göreceli istikrarı ve anlamın değişmezliğini güvence altına alan dizimsel ve dizisel akışlar tarafından, dildeki gibi doğrudan kodlanamaz, sınırlandırılmaz ve çerçevelendirilemez. Sinema ile birlikte, anlamlama-öncesi semiyotiklerin özelliklerini post-gösteren bir dünyada yeniden keşfetmek mümkün hale geldi. Sinema, ifadenin iki bileşenini (gösteren/gösterilen) değil, ilkel toplumlardaki gibi “n (sonsuz)” sayıda ifade bileşenini devreye sokar: imajlar, sesler, söylenen ve yazılan (metin) sözcükler, hareketler, pozisyonlar, renkler, ritimler vb. Bir filmi okumanın ve izlemenin, hâkim bileşene bağlı olarak değişen farklı yöntemleri vardır. “Bir film renkleri veya ritimleri yoluyla, imajları yoluyla, yarattığı duygulanımlar zinciri yoluyla izlenebilir ve burada gösteren zincir ve gösterilen içerikler arasında katıyen tek sesli, zorunlu ve gerekçesiz bir ilişki yoktur.”²⁰

İlkel toplumlarda olduğu gibi, imajlar (sembolik semiyotikler) ve yoğunluklar, hareketler, aralıklar, zamansallıklar ve vektörel hızlar (göstermeyen semiyotikler), adlandırmaya ve anlamlamaya muğlaklığı, belirsizliği ve değişkenliği yeniden aşılarlar. İfade bir kez daha çok sesli, çok boyutlu ve çoklu-gönderimli hale gelir. “Filmin semiyotik bileşenleri, kendilerini asla sabitlemeden ve dengelemeden görünmez içeriklerin derin bir sentaksı ve içeriklerin yüzeysel bir biçimde dışı vurulmasına yol açabilecek dönüşümsel sistemler içerisinde birbirleri üzerinde kayarak hareket ederler.”²¹

Sinemasal dili biçimlendirmenin bu imkânsızlığı Pasolini tarafından da incelenmiştir. İtalyan şaire göre, bizzat şeylerin ve insan gerçekliğinin ciddi bir kısmı gibi sinema da gösteren-

20 Felix Guattari, “Agencements. Transistances. Persistances.” 8 Aralık Semineri, 1981. <http://www.revue-chimeres.fr/drupal-chimeres/files/811208.pdf>

21 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 263-264.

ler sistemi tarafından, diğer bir ifadeyle sözel-olmayan (imajlar veya “imaj-göstergeler) ve insani-olmayan “diller” tarafından ifade edilir. Hafıza ve düş ürünü bütün imajlar film sekanslarının özelliklerini barındırır, hepsi “neredeyse insan-öncesi olaylardır ya da insani olanın sınırır. Her durumda gramer-öncesi, hatta biçimsel-öncesidirler (tıpkı hafızaya özgü süreçler gibi rüyalar da bilinçdışı düzeyde gerçekleşir).”²²

Sinema, öncelikle “temel olarak düşseldir” ve “hipnotik bir uğursuzluk”tur. Sinema dilinin “barbar, düzensiz, agresif, hayali”, “irrasyonel” öğeleri, dolayısıyla “kurumsal bir sinema dili” oluşturmanın zorluğu saf dışı bırakılamaz.²³ Aslında Pasolini’nin ifadesiyle “irrasyonel” denilen bu özellikler, uygulanımların, yoğunlukların, vektörel hızların ve benzerlerinin, işleyişi bireyleştirilmiş öznenin rasyonelitesinin mantığından başka bir mantığa dayalı ifade biçimlerini oluşturur.

Bu nedenle, bir anlığına da olsa, sinema bizi “yalnız, hafızasını yitirmiş, bilinçsiz ve ebedi öksüzler” haline getirebilir ve bize bir rol, işlev ve anlam tahsis eden toplumsal iş bölümünden azade edebilir.²⁴

Çocukluğun, uyuşturucuların, rüyaların, tutkunun, yaratımın veya deliliğin, özneyi kimliğinden ve toplumsal işlevinden sıyrmasına benzer biçimde, film imajlarının yoğunlukları, hareketleri ve süreleri de öznesizleşme ve bireysizleşme etkileri yaratabilir. Sinema, duyu-motor sistemin işleyişini bozarak algıyı ve görüşün alışlageldik koordinatlarını askıya alır. İmajlar ve hareketler bundan böyle ne nesnenin hareketine ne de beyine bağlıdır, bunun yerine makinesel bir aygıtın otomatik ürünleridirler. Dolayısıyla montaj, bizi farklı mekân-zaman bloklarına girmeye zorlayarak, sıradan koşullar, imajlar ve hareketler arasındaki bağlantıları sekteye uğratır.

22 Pier Paolo Pasolini, *Heretic Empiricism*, Bloomington, Indiana University Press, 1988, s. 169.

23 A.g.e., s. 172.

24 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 266.

Ama film imajlar, bizi hâkim özneleşmelerden sıyırmak yerine onlara zincirleyebilirler. Bu imajlar, yalnızca özneleşmenin odak noktalarıdır. Tıpkı özneleşme vektörleri gibi, bunlar da heterojenez süreçleri (hem heterojenliğin üretimi hem de süreçsel kökeni) yalnızca tetikleyebilir, başlatabilir veya açabilirler. Öznel heterojenezliğin tutarlılığı, güçlerin, aygıtların ve tekniklerin çoğulluğu arasındaki etkileşime bağlıdır. Son kertede ise, bir politikaya ve estetiğe dayanır. Amerikan kültür endüstrisinin açıkça kazandığı etik-politik savaş, heterojenliğin odak noktasında gerçekleşmiştir. Endüstri, psikanalizin yaptığı gibi, kişiselci ve ailesel gösterenleri sömürerek bu heterojenliği etkisizleştirmeye ve boğmaya çabalamaktadır.

Sinemanın çoklu-gönderimsel ve çok-anlamalı semiyotiklerinin, hâkim değerlere, “düşsel canavarın” evcilleştirilmesine ve onun “irrasyonel öğelerine” doğru yön değiştirişi, sembolik semiyolojilerin ve göstermeyen semiyotiklerin kapitalist öznel modellerine indirgenmesiyle gerçekleşti.

Ticari sinema “yadsınamayacak kadar aileci, Ödipal ve tepkiseldir... ‘Misyonu’ insanların, kitlesel tüketimin gerektirdiği modellere uymasını sağlamaktır.”²⁵ Dil kadar değişmez ve sabit anlamlamalar oluşturmaya yeterli değilse de sinema yine de güçlü örnekleri olan ve fiziksel mevcudiyeti apaçık görülen öznel biçimleri üretebilir. Sinema, göstermeyen ve sembolik semiyotikleri sömürerek özneliği kimliklerle ve davranış modelleriyle donattığı için özneliğin derinliklerini etkiler. Böylece tıpkı yoğunlukları normalleştiren, semiyotikleri hiyerarşikleştiren ve bunları bireyleşmiş özne ile sınırlandıran “grup psikanalizi” gibi işlev görür.

Ticari sinemanın bilinçdışı üzerindeki etkisi psikanalizin etkisinden bile güçlüdür, çünkü “kovboylar ve yerliler, polisler ve hırsızlarla doldurulmuş” (başka bir ifadeyle, Ödipal olamayan bir bilinç, etrafımızdaki dünyaya denk düşen bir bilinçdışı)

25 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 267.

ticari sinemanın bilinçdışı ve harekete geçirdiği semiyotik mekanizmalar dizisi, “izleyicinin semiyotikleştirme süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır.”²⁶

Ticari sinemanın ve dolayısıyla televizyonun ürettiği etkinin ideolojiyle hiç bir ilgisi yoktur, çünkü bu etki düşünümsel bilinç ve temsil içermez.

“Bilinçdışının bütün irrasyonel, temel, düşsel ve barbar unsurları bilinç düzeyinin altına itilmiştir; yani bu unsurlar şok ve iknanın bilinçaltı araçları olarak” kültür endüstrisi ve genel anlamda endüstri tarafından “sömürülmektedir.”²⁷

Bilinç-yükseltme yeterli bir karşılık değildir çünkü imajlar, dilbilimsel kendiliği önceleyen üç “kendilikle” doğrudan ilişki içerisinde bizi etkilerler ve kendilerini buna göre organize ederler. Göstermeyen ve sembolik semiyotikler bilinç üzerinde etkide bulunmazlar bunun yerine “mevcut ve potansiyel eylemin sürekli değişimi ve gücü üzerinde” etki ederler.

Bu noktada özelliğin Althusser’in ideolojik aygıtlarıyla hiç bir ilgisi yoktur, çünkü özellik, özellikle de onun bileşenleri, bir bütün olarak üretilir; zamanla, ritimlerle, mekânla, bedenle, renklerle ve cinsellikle ilişkilerin dayanağını oluşturan ve “göstermeyen” öğeler dediğim şeye hayat verirler.²⁸

4. İşbölümünde gösteren ve göstermeyen semiyotikler

Aslına bakılırsa, başından beri Batı medeniyetinin ilerlemesini yönlendiren iki aksiyom vardır: İlki, devletin koruyucu gölgesi altında ortaya çıkmış sahici toplumların devamlılığını sağlar; ikincisi ise bir kategorik zorunluluk belirtir: insan çalışmak zorundadır.

Pierre Clastres, *Devlete Karşı Toplum*

26 A.g.e., s. 265, 267.

27 Pier Paolo Pasolini, *Heretic Empiricism*, Bloomington, Indiana University Press, 1988, s. 172.

28 Felix Guattari, *Les Années d’hiver: 1980-1985*, Paris, Les Prairies ordinaires, 2009, s. 129.

Öznelliğin içerilmesine dair tanımladığımız bütün semiyotikler ve kipler, her tür iş bölümünde ortaya çıkar. Ama çalışma sosyolojisi (ve endüstriyel psikoloji), gösteren semiyotikleri ve toplumsal tabi kılmayı olduğu haliyle kabullenmesine ve analiz etmesine rağmen, göstermeyen sembolik semiyotikleşme ve makinesel kölelik süreçlerini göz ardı eder. Bunların kapitalizme özgü iş bölümünün kurucusu olduklarını düşündüğümüzde durum oldukça şaşırtıcıdır.

Aynı “söz-merkezci” sınır, Marie-Anne Dujarier’in başka bir açıdan dikkate değer olan “kitlesel hizmetler” (bir geriyatri kliniği ve bir restoran zinciri) üzerine analizine de gölge düşürür. Bu analizde de dil, iş bölümünün bir bileşeni ve “üretici bir güç”²⁹ olarak ele alınır.

Yazarın iddia ettiğine göre “hizmet işi ilişkisel olduğundan *dili* o kadar seferber eder ki kişinin yaptığı bütün işin neredeyse tamamen konuşmaktan ibaret olduğu söylenebilir.”³⁰ Ama yazar aynı zamanda, konuşmaya indirgenemeyecek olan göstermeyen semiyotiklerin çok çeşitli ve yoğun bir kullanımından da bahseder. Hiyerarşide bir aşağı bir yukarı hareket eden göstermeyen sembolik semiyotikler, gösteren semiyotiklerle birlikte işlerler, ama birinin diğerine oranla daha ağır basıyor olması işlev gördükleri hiyerarşi düzeyine göre değişir.

Yönetim kurulu “gerekli kaynakları (sermaye, işletim bütçesi ve bunların dağıtımı) sağlayarak kurumun hedeflerini ve stratejilerini belirlediğinde politik bir iş”³¹ yapmış olur. Kurulun “emirleri” çok çeşitli göstermeyen işlemleri seferber ederek hiyerarşi aşamaları boyunca iletilir. Göstermeyen semiyotikler olmasaydı, konuşma tek başına üretim “sürecini” düzenlemekte yetersiz, öznelliklere buyurmak ve onları harekete geçirmekte ise güçsüz kalırdı.

29 Marie-Anne Dujarier, *L'ideal du travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006.

30 A.g.e., s. 28.

31 A.g.e., s. 50,108.

Yönetim kurulunun, “‘gelişme planları’, ‘etik taahhütler’, ‘kalite politikaları’, ‘maliyet tasarrufu planları’, ‘yetkilendirme’, ‘yönetim kontrolü’, ‘dijitalleşme’, ‘pazarlama stratejileri’, ‘bilişim sistemleri’ ve ‘reklam kampanyaları’ biçiminde”³² kararlaştırdığı üretkenlik hedeflerine ilk şeklini “CEO”lar verir. Ayrıca “bütçe kısıtlamaları” da göstermeyen organizasyon öğelerine dönüştürülür: “bütçeler”, “insan kaynakları politikaları”, “yatırım planları”.

CEO’ların altında yer alan, daha üstteki yöneticiler tarafından talimatları yerine getirmekle ve bu talimatlara uyulmasını sağlamakla görevlendirilmiş “yönetim uzmanlarının” işleri arasında, “‘toplam kalite’, ‘konfor’, ‘caziplik’, ‘çok yönlülük’ veya ‘etik’ temelli soyut talepleri ‘spesifik kurumsal gerekliliklere’ dönüştürmek öncelikli yer tutar.” CEO’ların tercihlerinin aktarılması söylemsel değildir. Çalışanlar, Menenius Agrippa’nın pleblerin itaatsizliklerini sona erdirmek için onları retorik cephanesiyle ikna etmeye çalışmasından farklı bir şekilde bir araya getirilir (Ranciere bu epizodu dile özgü eşitlikçi işlevin bir örneği olarak ele alır). İşin kapitalist örgütlenmesinde emirler bu şekilde iletilmez. Yalnızca (ve diyebiliriz ki ilkesel olarak) “özneler arası” işlev görmezler. Emirler asıl olarak söylem yoluyla değil göstermeyen semiyotikleri kullanan aygıtlar yoluyla verilir. Eğer yazarın yaptığı tanıma sadık kalırsak, gösteren semiyotiklerin işlevi, söyleme eşlik etmekle veya ondan tamamen ayrı olmakla sınırlıdır: “Emirler, organizasyon şeması, plan, proje, kılavuz, protokol, kontrat, gösterge, prosedür, işlemler, üretim ve yönetim yazılımı biçimine bürünürler.”³³

İşin düzenlenmesi her şeyden evvel diyagramatik pragmatiklere dair bir meseledir. Dilbilimsel yükümlülükler³⁴

32 A.g.e., s. 112.

33 A.g.e., s. 115.

34 İktidarın işaret ettiği (Hey, sen oradaki!) öznenin kuruculuğuna seslenen Althusserci yorum, göstermeyen semiyotiklerin işleyişi olmasaydı bütünüyle etkisiz kalırdı.

("zorundasın") veya uyarılar ("yapmalısın"), toplantılar, "ideolojik" konuşmalar vb., konuşmayan ama işlemekte olan göstermeyen semiyotikler tarafından (diyagramlar, programlar, bütçeler, yönetim indikatörleri, muhasebe hesaplamaları, vb.) desteklenmeseydi, öznellik üzerinde etkili olamazlardı. Bunlar önce "maaşlı" bireyin "Ben"ine işaret etmez; bilinci ve temsili pas geçerek işe koyulurlar. Göstermeyen semiyotikler, insan-makinelerdeki, insan-organizasyonlardaki, insan-süreç sistemlerindeki "maddi" bir çark gibi çalışır. Bir okur, bir yorumcu, bir kolaylaştırıcı oluştururlar; ama bu okur temsilinden azade, pekâlâ makineye, yazılıma, prosedüre benzeyen bir insan olabilir.

Şirket, gösteren semiyotikleri, sadece önceden hazırlanmış konuşma ve yanıtlama prosedürlerini harekete geçiren bir işaretleşme aracına indirgeyerek bazı durumlarda (çağrı merkezleri) dili bile diyagramatik olarak sömürebilir. Çalışan ve müşteri arasındaki sözlü mübadelede diyaloga özgü en ufak bir iz bile yoktur. Kelimeler ve cümleler, hizmet sektörüne özgü makinesel köleliğin "girdi" ve "çıktılarıdır." Dilin "yozlaşmasının" okul çağındaki yoksul çocuklardan, göçmenlerin çocuklarından, gençlikten vb. kaynaklandığına inanmaya devam edenler sadece Alain Finkielkraut gibi budalalardır. Oysa Pasolini'nin 1960'da çoktan fark ettiği üzere, bu yozlaşmanın sorumlusu, özel teşebbüsler ve pazarlamadır.

Müşteriyle yapılacak konuşma hemen "yazılı metin" olarak kaydedilmelidir ki daha sonra operatör bu metni kelime kelime okusun. Operatör yazılı metni "takip etmezse", müşteriye akıllıca ve iyi niyetli bir cevap verse dahi cezalandırılabilir. Bu yüzden "suflörler" yalnızca soruları cevaplandırır ve konuşma öncesinde hâlihazırda belirlenmiş olan diğer kibarlık ifadelerini tekrarlar. Diyalog, *müşterinin tavrına ve sorularına göre "başlar"*. *En nihayetinde, bu yazılı metinler konuşmayı "Taylorize" etmenin bir yoludur, konuşma temel birimlere ayrılır ve her bir görev ayrı ayrı yerine getirilir. Bu yazılı metinler onları*

okumayacak olan kişiler tarafından tasarlanmış fabrikasyon ifadelerden oluşur ve söyledikleri şey üzerine düşünmeyen birileri tarafından dillendirilir.³⁵

Her türlü sözlü mübadeleye hayat veren duygulanımlar, yoğunluklar ve “duygular”, amacı davranışları programlamak ve denetlemek olan benzer türde bir semiyotik eğitime boyun eğer. “Duygunun kendisi bir görev olarak algılanır ve ortaya çıkışından önce planlanır. Çalışanın ya da müşterinin ne hissettiğinden bağımsız olarak emredilebilir. İş idaresi kurumları, ister biletçi, gençlik lideri, kasiyer ister uçuş görevlisi, kuaför, otobüs şoförü ya da müze rehberi olsun çalışan kişiyi neşeli, güvenilir, sakın, mutlu veya eğlenceli şekilde davranmaya zorlayan planlar yapar.”³⁶

Müşteri hizmetleri ilişkisinde kullanılan semiyotikleri, yönetim kurulunun bakış açısıyla değil alt kademedekilerin bakış açısıyla inceleyen Dujarier, “dilini gittikçe soyutlaştığını” belirtir. Bir hizmet ister yaşlı insanların yatakları başında isterse müşterinin masasında yerine getirilsin, “dil, çalışan ve müşteri arasındaki etkileşimde konuşmacıların her birinin dilsel referansları uyarınca yapılandırılır.”³⁷ Bu “profesyoneller dili”, bir denkler (çalışanlar) topluluğunun sınırlarını çizer ve “gerçek iş hakkında konuşmamıza ve onu incelememize” olanak sağlar.

“Bir gruba özgü emir ve denetim tabirlerinde üst düzey bir ‘yönetimsel’ dil kullanılır.” “Hiyerarşik olarak üst kademedekilerin kullandığı prosedürlerde, planlarda, yönetimsel ya da ekonomik göstergelerde anlamsal referanslar, aslen eylem dilinden (‘bunu yap’) ya da ölçümden (‘bir sonuç elde etmek için’) alınır.”³⁸

35 Marie-Anne Dujarier, *L'ideal du travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006, s. 27.

36 A.g.e.

37 Marie-Anne Dujarier, *L'ideal du travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006, s. 160.

38 A.g.e., s. 161.

“İdari dilin üstünde, yöntemlere ve süreçlere işaret eden dil”, yani başlıca konusu bizzat idari söylem olduğu için “*söyleme dair söylem*” üreten “uzmanların” dili yer alır. Daha üst bir düzeyde ise sonuçların ve yöntemlerin değerlendirilmesiyle ilgili olan ve uzmanlar hakkında bir söylem olduğu için yazarın “*söyleme dair söylem hakkındaki söylem*” dediği şeyi temsil eden “politik söylem” yer alır.

Kapitalist komuta içinde daha üst düzey bir soyutlamaya doğru hareket etmek, daima dil açısından yorumlanır (“*söyleme dair söylem ve söyleme dair söylem hakkındaki söylem*”). Oysa hiyerarşide yukarı doğru ilerledikçe yapmamız gereken şey, soyutlama hakkında konuşmaktan ziyade, göstermeyen semiyotiklerin gittikçe daha fazla kullanıldığı yöntemi analiz etmektir. Hiyerarşik olarak daha üst kademelerde olanların daha aşağıdakiler üzerinde sahip oldukları güç, üstdilin kullanılmasından değil, göstermeyen semiyotiklerin sömürülmesinden kaynaklanır.

Üst kademedekilere devredilen ikinci işlev olan gözetlemede de emir verme sürecindekiyle aynı mekanizmalar ve semiyotikler iş başındadır. Gözetleme, “başlıca göstergelerin ve kapsamlı derecelendirmelerin” etkinleştirilmesini içerir; “iz sürme mekanizmaları yoluyla uygulamaya geçirilir” ve otomatik mekanizmalara ve göstermeyen derecelendirmelerin “gayri-şahsiliğine” öncelik verir. İşlevsel kontrol, tam da hem disiplini hem söylemi işe koştığı esnada her ikisine karşı galip gelir.³⁹

Hatta çalışanın “Ben’ine” yaptığı “özel” yatırımın ölçütü ve bir toplumsal tabi kılma biçimi olan “öz-denetim”, “(derecelendirmeler, performans özetleri, vb.) yönetsel araçlar sayesinde sürdürülür.” Hizmet sektöründe çalışanların yaptıkları işin büyük bir kısmı değerlendirme, derecelendirme ve sınıflandırmadan ibarettir (“Prosedürleri takip etmek zorundayız, not

39 “Artık tek resmi ses değil, hiyerarşi adına mevzilendirilmiş, her biri diğerinden bağımsız işlevsel ölçümler çoğulluğu vardır.” A.g.e., s. 212.

al, indikatörleri hazırla, geçerliliğini denetle ve takip et... Personel, her şeyi ve her konuda da kendilerini derecelendirir").⁴⁰ İzlemeyi mümkün hale getiren şey, göstermeyen semiyotiklerin işleyişi sayesinde harekete geçirilen derecelendirmedir. "Öz-denetim" yoluyla seferber edilen idari araçlar yine de makinesel aygıtlardır, emeğin yapısına dair bir tür yazılı hatıradır (*hypomnēmate*).⁴¹ Toplumsal tabi kılmada "Ben", teknik ve örgütsel makinelerden ve işleyişlerden yalnızca soyutlama sayesinde ayrıştırılabilir.

Sembolik semiyotikler, müşterilerle kurulan iş iletişiminin temel veçhelerini düzenleyerek hizmet ilişkisinde çok önemli bir rol oynarlar. Reklamcılık sayesinde sembolik semiyotikler, iş örgütlenmesindeki idari tekniklerin tamamını içerirler. Halk/müşteri öznelliklerini şekillendirirken aşıladıkları (rezil) işletme ve pazarlama kültürü, "reklamcılık iletişiminin 'gerçekte' üretilmesi gereken şey" olduğuna inanan çalışanların öznellikleri üzerinde doğrudan etkide bulunur. "Çalışanlar işte, bir taraftan hizmet ettikleri insanlara verdikleri sözlere bu insanların inandığına inanıyormuş gibi, diğer taraftansa bu sözleri yerine getirmek elzemmiş gibi davranırlar. Bu karşılıklı etkileşim sürecinde müşteriye vaat edilen ideal, üretilmesi gereken norma dönüşür."⁴²

Dujarier çalışmasında, zekice bir ifadeyle "milföy anlamlar" dediği semiyotikler arasında ayırım yapar: "beden dili" (sembolik semiyotikler), "teknik dil" (göstermeyen semiyotik-

40 A.g.e., s. 164.

41 Yunanca "*hypomnēmata*" deyimini basitçe "hatırlatıcı" olarak çevrilebilir. Kavramın yeniden-keşfedilişini ve bu kullanımını Foucault'ya borçluyuz. "*Hypomnēmata*, teknik anlamda, hafıza araçları olarak hizmet eden kitaplar, kamusal kayıtlar veya kişisel not defterleri gibi ele alınabilir." Michel Foucault, "Self Writing", *Ethics: Subjectivity and Truth*, New York, The New Press, 1997, s. 209. *Hypomnēmata*, kendini-yazma faaliyeti olduğu kadar kendilik oluşumunun da bir yöntemidir.

42 Marie-Anne Dujarier, *L'ideal du travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006, s. 166.

ler), ve “toplumsal dil” (gösteren semiyotikler), hizmet sektöründe bir noktada birleşir.⁴³ Bu analizde makinesel köleliğe dair bir kavrayış eksiktir. Dujarier’in metninde makinesel kölelik var olduğu ve “süreç” adı altında şirketteki komuta işlevlerini yerine getiren kişilerle yapılan röportajlarda açıkça ifade edildiği için bu eksiklik ampirik değil kavramsaldır.

Üst kademelerde, “genellikle İngilizlere özgü özelliklerden etkilenmiş uzman dili ve teorik dil, artık işle değil ‘süreçle’ ilgilenir. “Yöneticiler” herhangi birinin özel bir işle meşgul olup olmadığıyla ya da bunun meşruluğuyla ilgilenmezler; odak noktalarında, yöntemlerin uygulanışından, indikatörlerin izlenmesinden, prosedürlerin aynılığının doğrulanmasından ve toplantıların organize edilmesinden ibaret olan “süreçlerin” örgütlenmesi ve denetlenmesi vardır.

CEO’lar ve uzmanlar, “kendilerini ‘iş’ konusunda değil, ‘süreçler’, ‘teknikler’ ve ‘araçlar’ konusunda uzman olarak görür ve böyle kabul edilirler. Süreçlerin oynadığı merkezi rol, gözetleme prosedürlerinde de ortaya çıkar.”⁴⁴ Gözetlenmesi ve değerlendirilmesi gereken ilk şey, birlikte “süreçleri” oluşturan insanlar-makineler sistemleri ve karma (gösteren, göstermeyen, sembolik) semiyotiklerdir.

Sosyoloji ve endüstriyel psikoloji, “işten” “sürece”, tabi kılmadan köleleştirmeye geçerken meydana gelen niteliksel sıçramayı kavramada yetersiz görünüyor. Hiyerarşinin üst kademesindekiler artık işle değil, emeği de kendi parçalarından “biri” olarak bütünleştiren “süreçle” ilgileniyor. Yapılan işin makinelerden, semiyotiklerden, prosedürlerden, reklamdı ve iletişimden farklı görünmediği makinesel kölelik sürecini örgütleyolarlar. Makinelerin ezici bir ağırlığının bulunduğı diğer endüstriyel sektörlerden farklı olarak, insan-temelli bu hiz-

43 A.g.e., s. 29.

44 “Yakında bizzat süreçlerin işleyişi, değerlendirme işinin başlıca unsuru haline gelecek. Hatta belki de, işten ziyade süreçlerin değerlendirilmesi öncelik kazanacak.” A.g.e., s. 164.

metlerde örgütlenme sürecinde makinelerin yerini diyagramlar, şemalar, göstergeler, bütçe girdileri vb. alır.

Diğer sosyoloji alanlarında olduğu gibi çalışma sosyolojisi de (ve psikolojisi), çalışanların “Ben”ini ve “kolektif” işçilerin öznel-arasılığını “aktör” olarak görenlerin insanbiçimci düşüncesine hapsolur. Oysa Deleuze ve Guattari’nin anti-sosyolojisi bizi, emeğin örgütlenmesini toplumsal tabi kılmanın kişiselciliğine indirgemeye zorlayan politik kısıtlamalardan kurtarır.

Marksist ve Marksçı değer teorisi, sosyolojinin ve endüstriyel psikolojinin ilerlemeci yönüne doğrudan veya dolaylı olarak ilham vermiş olmasına rağmen, bu insanbiçimci paradigmadan kaçma olanağı sağlamaz, çünkü “canlı emeği” “ölü emekten” ayırıp, bütün yaratıcılığı ve üreticiliği canlı emeğe atfeder ve ölü emeği de salt yeniden üretim işleviyle sınırlar. Ölü emek ve canlı emek arasındaki ayrım, yalnızca toplumsal tabi kılmanın bakış açısına uygundur. Makinesel kölelik açısından bakıldığında üreticilik alanları, sözcelem vektörleri, “kendisi için” [*pour soi*] ve “başkası için” [*pour l’autre*] olan, yalnızca insana dair değildir. Makineler, nesneler, prosedürler, diyagramlar, haritalar vb., canlı emeğin “kutsal” ruhunun onlara yaşamı, devingenliği ve yaratıcılığı geri vermesini beklemezler. Makinesel köleliğin bakış açısına göre, göstermeyen semiyotikler, nesneler, diyagramlar, programlar vb., tıpkı “insanların” yaptığı şekilde üretime, yaratıcılığa ve yeniliğe katkıda bulunurlar. Makineler gibi insanlar da “ölü” ve “canlı emeğin” karışımıdır.

Makinesel kölelik (veya süreçler) özne ve nesneden önce gelir ve toplumsal tabi kılmanın kişiselleştirici ayrımlarına baskın çıkarlar. Canlı ve ölü, özne ve nesne arasındaki bu ayrımlar, “insanı” ve “emeği” merkeze alan yeniden-yerliyurtlulaşma sürecinin sonucudur. Sosyoloji ve endüstriyel psikoloji, içinde ilerlemeye dair hiç bir şey olmayan hümanist bir yeniden-yerliyurtlulaşmayı, işin “insanileştirilmesini” devreye

sokarlar; aslında bu, toplumsal tabi kılmanın meşrulaştırdığı şeyin tıpatıp aynısıdır. Kapitalizmin mekân, rol, işlev ve iş paylaşımı bir iktidar ilişkisi olarak ele alınmak yerine, insanı özgürleştiren bir şey olarak görülür. “Statülere ve toplumsal konuma” atıfta bulunan “iş, kimliğin oluşturulmasına ciddi bir katkıda bulunur... Dünya üzerinde, başka insanlar üzerinde ve kendi üzerimizde eylememize olanak tanır.”⁴⁵

Sosyoloji ve endüstriyel psikoloji, yalnızca işi dikkate alır (“verilmiş iş”, “tamamlanan iş”, “iş deneyimi”, vb.) ve “işin” her halükarda “kapitalist iş” anlamına geldiği gerçeğini bütünüyle görmezden gelirler. Aslına bakarsak bu kavram, iş, kapitalist toplum dışında hiç bir yerde bulunmaz. “İş” kategorisi, bütün tarihi “evrensel” olarak kapsayacak şekilde geçmişe ve geleceğe yansıtılır.

İşbölümünün politik boyutu, kendini-gerçekleştirme analizi adına unutturulur.⁴⁶ “İş, insanın kendi eylemlerinin sınırlarını ve belirsizliğini anlamlandırdığı, bedensel ve varoluşsal bir deneyimdir... Yaptığımız (ya da mahrum bırakıldığımız) işler, her birimizin ruhsal ve bedensel düşüncesi üzerinde belirleyici bir rol oynar.”⁴⁷

Sosyoloji ve endüstriyel psikoloji, işçi hareketlerinin “ücretli köleliğe” karşı çıkmak için yarattıkları “politik programı” “iş” ile karıştırırlar. Özgürleşmeyi sağlayacak olan bildiğimiz anlamıyla “emek” değildir. İş yoluyla kendini gerçekleştirme,

45 Marie-Anne Dujarier, *L'ideal du travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2006, A.g.e., s. 6.

46 Marx'ın vurguladığı bir görüşü alıntılaman Benjamin, sosyal demokrasinin işi yüceltmesine dair oldukça sert bir eleştiri yapar. “Kendi emek gücünden başka hiçbir şeye sahip olmayan insan ‘zorunlu olarak, mülk sahibi konumuna gelenlerin kölesi’ haline gelir.” Walter Benjamin, “Theses on the Philosophy of History”, *Illuminations*, New York, Harcourt Brace, 1968, s. 259 [“Tarih Kavramı Üzerine”, çev. Nurdan Gürbilek, *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, 2001].

47 Christophe Dejours, “La critique du travail entre vulnerabilite et domination”, *Travail et Sante* içinde, Toulouse, Eres, 2010.

kimlik oluşturma ve toplumsal tanınma, her zaman kapitalist -ve sosyalist- projenin merkezinde yer alır. Eski Fransa başkanının⁴⁸ da ifade ettiği üzere, işi yüceltmek ve kutsamak ideolojinin ve oportünizmin sonuçlarından daha fazlasını ifade eder. “Gerçek tam istihdamdan” ve “iş-değerinden” başka şeylere bakmalıyız, çünkü işe yatırım yapan sosyal-demokrat işlevler - ücret garantisi, toplumsal tanınma ve hareketlilik, geleceğe anlam atfetme ve güven- artık iş veya istihdamla yaratılamaz. Makinesel kölelikten başlayarak, “iş=değer” formülünden farklı bir şeye neden olacak bir yeniden-yerliyurtlulaşma tasarlamak zorundayız. Üreticiler, işçiler ve çalışanlara dair mitik-kavramsal anlatıya geri dönmek için makinesel köleliğin açtığı öznesizleşme olanağını ele geçirmeliyiz. Yeni politik öznellikler icat etmek istiyorsak en acil görevlerimizden bir tanesi de budur.

5. Özneliliğin ikili işlevi ve işleyişi

İktidar, gösteren semiyotikleri kullanır ama asla onların içinde kendini kaybetmez ve sahip olduğu anlamlama yöntemleri veya ideolojilerine kurban edilebileceğini düşünmek büyük bir hata olur.

Felix Guattari, *Molecular Revolution*

Kapitalist iktidarın uygulanmasında, göstermeyen semiyotikler ve anlamlama semiyolojileri arasındaki ilişki nedir? Bu ikisinin faaliyetleri birbiri içinde erir ve birbirini tamamlar. Her bir kişinin işgal edeceği konumu (sen erkeksin, sen kadınsın, sen işçisin, sen patronsun ve dahası), davranış biçimini

48 Eski başkan Sarkozy 20 Haziran 2007’deki bir konuşmasında şöyle der: “Çoğunluk partisine şu seçeneği öneriyorum: sosyal politika, iş ve eğitim politikası, iş ve ekonomi politikası, iş ve mali politika, iş ve sektör politikası, iş ve göçmen politikası, iş ve para politikası, iş ve bütçe politikası.” “Sizden işi politika haline getirmenizi istiyorum.”

ve yerine getireceği işlevi (kendin için, ailen için, devlet için üretmek zorundasın), düşünme ve kendini ifade etme biçimini belirleyen tabi kılmaların ve anlamlamaların üretimi düşünülmemeksiniz ne ekonomik ne de politik iktidar anlaşılabilir. Eğer devletin istediği ve piyasanın talep ettiği biçimde düşünmez ve davranmazsanız, bu anlamlamalara uygun düşünmek ve davranmak zorunda bırakılırsınız.

İktidar oluşumları tarafından kuşatılmadığımız tek bir saniye bile yoktur. Toplumumuzda insanlar çok fazla el hareketi kullanmamak, kendilerine uygun görülen alanlarda kalmak, belirtilen yere imza atmak, gönderilen sinyalleri algılamak zorundadır ve herhangi bir başarısızlık bizi hapse veya hastaneye sürükleyebilir.⁴⁹

Foucault'nun hatırlattığı gibi, sürekli yerliyurtlulaştırılması, kurum ve anlamlamaların molar boyutuyla bütünleştirilmesi gereken ve bireyleşmiş öznelerin rolünde ve davranışında cisimleşen mümkünleri, olasılıkları, potansiyelleri, virtüellikleri, eylem üzerinde eylemek anlamına gelen iktidar belirler.

Örneğin para kendi içinde yetersiz kalan yersizyurtsuzlaşma etkileri yaratır. Bu etkilerden kaynaklanan ekonomik yaptırımlar (borçları azaltmak, devlet hesaplarını temizlemek, baskı altındakilere yeni “fedakârlıklar” dayatmak vb.), medya, partiler, sendikalar, uzmanlar ve devlet yöneticileri tarafından yorumlanmalı, söyleme, düşünceye ve eyleme dönüştürülmeli ve kamuoyuna, bütün toplumsal gruplara ve tek tek bireylere ulaştırılmalıdır. Devlet, medya ve uzmanlar aralıksız şekilde, kendi (diyagramatik, göstermeyen) işleyişi çerçevesinde özneler ve nesneler, kişiler ve şeyler açısından hiç bir özel işlevi bulunmayan kredi parasının göstermeyen işlemlerine durmaksızın anlamlar yükleyen anlatılar, hikâyeler ve açıklamalar

49 Christophe Dejours, “La critique du travail entre vulnerabilite et domination”, *Travail et Sante* içinde, Toulouse, Eres, 2010.

üretirler. Para ve kâr, yalnızca soyut ve yersizyurtsuzlaşmış öz-nelliği ve eşit derecede soyut ve yersizyurtsuzlaşmış nesneyi (Marx), yani bir yurttan, varoluştan veya öznellikten mahrum herhangi bir öznelliği veya nesneyi tanır. Tabi kılmalar, bu yersizyurtsuz öznelliği, bireyleri yabancılaştıracak olan rollere ve işlevlere ilştirir.

Buna karşılık, toplumsal tabi kılma ve anlamlamalar düzeyinde kalsaydık, iktidar bir ikona, bir imaja ve (aslında pek de inanmadığımız) tasarıların birer temsiline indirgenmiş olurdu.

Söylemler, anlatılar ve anlamlamalar, öznelliği yalnızca temsil, bilinç, imaj ve anlamlama düzeyinde kapabilir. Öznelliği ele geçirmek, öznellik üzerinde eylemek, eylemin yerini ve zamanını belirlemek için başka türde bir sürece, temsili, bilinci ve anlamlamaları es geçen makinesel kölelik yoluyla gerçekleştirilen moleküler bir öznellik sürecine ihtiyaç vardır. Köleleştirme, kişisel-altı ve kişisel-üstü düzeylere mümkün olduğunca müdahale ederek, kişiden ve bireyleşmiş öznenen hem biraz daha fazlasını hem de biraz daha azını harekete geçirir.

Bu iki tarz birbiriyle kaynaşır ve birbirini tamamlar. Gösteren semiyotikler, temsili, bilinci ve bireyleşmiş özneyi hedef alan molar bir öznellik işleyişi oluştururken, göstermeyen semiyotikler kısmi öznellikleri, düşünömsel-olmayan bilinci, algısal sistemleri vb. harekete geçirerek, aynı öznelliğin *moleküler* işleyişini oluşturur. Öznenin ve özne semiyolojilerinin kapitalist yersizyurtsuzlaştırma sayesinde yoksunlaştırılmasının, “yine de insan semiyotiklerini geçersiz kılmadığını” tekrar vurgulamalıyız. “İnsan” semiyotiklerine başvurmanın, sınırları çok iyi belirlenmiş bir amacı vardır: önceki varoluşsal alanları, onların değerlerini ve yaşam tarzını yıkıma uğratan, teknik-bilimsel sistemlerin, ekonominin, devletin kolektif kaynaklarının göstermeyen semiyotikleri sayesinde hayata geçirilen ve güvence altına alınan yersizyurtsuzlaşma ve yeniden-yerliyurtlulaşma süreçlerini denetim altına almak ve tadil etmek.

Gösteren semiyotiklerin tepkisel-olmayan bir örneği işçi hareketleridir. On dokuzuncu yüzyılda işçi hareketi, sırf sermayenin yok ettiklerini savunmak yerine, kapitalist yersiz-yurtsuzlaşmanın ötesine geçen devrimci bir yeniden-yerli-yurtlulaşma icat edebildi: Proletaryanın enternasyonalizmi, yardımlaşması ve ulus-ötesi sınıf dayanışması, tek başına insanın çok daha ötesine uzanıyordu.

Bizimkine benzeyen büyük değişim dönemlerinde yaşanan muğlâklıklar, belirsizlikler ve ayaklanmalar, kısmen bu iki yönlü yersizyurtsuzlaşma ve yeniden-yerliyurtlulaşma hareketiyle açıklanabilir. Guattari'nin kullandığı Marksist dilde "işçi", göstermeyen semiyotikler tarafından "üretim" sürecinde yersizyurtsuzlaştırılır ve yine bu yüzden tepkisel yeniden-yerliyurtlulaşma kadar devrimci kopuşun da faili haline gelebilir.

Kapitalizm krizler, insana yönelen olağanüstü geri dönüşler kadar insan-ötesi bir dünyaya yönelen gelişigüzel ve doğalında gelişen atılımlar üretir. "İnsanın ötesinde" bir dünyaya doğru ilerler ve bu yüzden insanın en ehemmiyetsiz, en bayağı ve en ödleik yanını (ırkçılık, şovenizm, sömürü, savaş) temel alarak kendini yeniden-yerliyurtlulaştırmak zorundadır. Hiç hümanizm barındırmaksızın sürekli tekrarlanan bu "insana" dönüş, yersizyurtsuzlaşma ve göstermeyen semiyotikler sayesinde gerekçelendirilir. Bu ikisinden yararlanarak olduğu kadar bunlara karşı çıkarak da insanın ötesinde, bir diğer ifadeyle sömürünün, ırkçılığın, savaşın ve sömürgeciliğin ötesinde, erkeklerin kadınlar ve var olan diğer bütün (canlı veya cansız) şeyler üzerinde uyguladığı iktidarın ötesinde bir politika inşa edilebilir.

6. Pasolini ve neo-kapitalizmin içkinlik semiyotikleri

Bir yandan ifade tarzlarının ve dünyayla ilişkilerin standartlaştırılması ve homojenleştirilmesiyle birlikte öznenliğin ürünlerinin

ciddiye alınmaması, öte yandan ise dilin düz-anlamsal olmayan işlevlerinin hızla yayılması söz konusu.

Çocuklar ve ergenler kendi gelişimlerini, en azından büyük kısmını, gösteren söylemler yoluyla anlamazlar. Bu yüzden her türlü makinesel sistemin yanı sıra göstermeyen söylemsellik adını verdiğim biçimlere, yani müziğe, giyime, bedene ve tanınmayı sağlayan davranışa başvururlar.

Felix Guattari, Molecular Revolution

İnsan dili değil, bu üretim ve tüketim dili acımasızca belirlenimci görünür. Yalnızca işlevsel açıdan iletişim kurmak ister; reklam sloganlarının bariz bir şekilde ortaya koyduğu gibi nutuk çekmek, methetmek ya da ikna etmek istemez.

Pier Paolo Pasolini, Heretical Empricism

“Neo-kapitalizmin” gösterge sistemlerinin doğasını ve işleyişini kavrayan ilk yazarlardan biri kuşkusuz Pasolini’dir. Pasolini’nin on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda doğmuş olan dilbilim ve göstergebilimin sınırlarından kendini kurtarma yolu, Guattari’nin çalışmalarıyla birçok noktada kesişir.

Özenle incelediği “genel semiyoloji”, doğa ve kültürel modernite arasındaki sürekliliğin, bütün öznelliğin özünde yoğunlaşması ve nesnenin her tür ifade kapasitesinden yoksun bırakılmasıyla birlikte koptuğunu kabul eder. Pasolini, film deneyiminden yararlanarak, Peirce’nin örneğini takip edip, imaj sorusuyla başlayan yeni bir semiyoloji yaratır. İmajı beynin bir ürünü ya da algılama sistemimizin sonucu olarak görmeyi reddedip, imajlar ve şeyler, bilinç ve nesne arasındaki ikilikleri aşmayı başarır. Jerry Malaga’nın saçının ve Umberto Eco’nun “sahici” gözlerinin fotoğrafları, en nihayetinde kendinde bir sinema, doğada bir sinema, bir meta-sinema olan dünyayı oluşturan aynı imajlar bütünüdür birer parçasıdır. Bergson’un *Madde ve Bellek* kitabının ilk bölümünde anlatıldığı gibi, göz bizzat

şeylerin içindedir; şeyler, onları aydınlatacak bir bilince ihtiyaç duymaksızın, kendiliğinden aydınlıktır.

Sinema, gözü şeylerin içinde konumlandırarak, ifade ve hareketin insanbiçimci ele alınışını baltalar. Şeyler kendi kendilerini ifade eder, özneleşmenin odak noktalarını oluştururlar; bir ifade gücüne, “aydınlığa”, kendilerine özgü bir ön-sözcelem ve hareket kapasitesine sahiptirler ve bu hiçbir şekilde insana bağlı değildirler.

Üretim-tüketim dili

Pasolini’nin “genel semiyotiklerinde” şeylerin dilinin nasıl “sözel olmayan bir söylem” olarak, kendi gerçekliğinin ön-sözcelem gücü olarak ve dolayısıyla bir özneleşme alanı olarak işlediğiyle ilgileniyoruz. Guattari ile birlikte ifade, salt dilbilimsel göstergelerle sınırlı olmaktan çıktı. Tam tersi, kapitalizmde ifade ve sözcelem her şeyden evvel göstermeyen ve sembolik semiyotiklerle alakalıdır.

Pasolini’ye göre dil, “olası sayısız gösterge sistemlerinden yalnızca biridir” ve “kendi başına ayrıcalıklı bir sistem”⁵⁰ değildir. Eylem, davranış ve fiziki mevcudiyet anlamsal alanlardır, dilsel olmayan iletişim sahalarıdır. Roma veya Bologna’nın fiziki mevcudiyeti, virane kenar mahalleri ve onların mimarilerini “dile getirir”; tıpkı Guattari’nin ifade ettiği gibi özneleşme vektörleri olarak işlev görürler. Şeyler, söylemselliğin kaynağıdır, sözcelem vektörü olarak hareket eden “dilsiz, maddi, nesnel, etkisiz, salt mevcut” kaynaklardır.⁵¹

50 Pier Paolo Pasolini, *Heretic Empiricism*, s. 265.

51 Pier Paolo Pasolini, *Lutheran Letters*, Stuart Hood, New York, Carcanet Press, 1987, s. 26. Geçmişte “şehrin varoşlarının kendi kodlanmış dilleriyle bana söyledikleri şey şuydu: burada yoksullar yaşar ve buradaki yaşam yoksuldur. Ama yoksullar işçilerdir ve işçiler senden, orta-sınıf insanlardan farklıdır.” Bugün aynı yerlerde “bu varoşlar yine kodlanmış dilleriyle size şunları söyleyecektir: ‘Burada artık halka ait bir ruh kalmadı.’ Köylüler ve işçiler, fiziksel olarak halen burada olsalar da artık ‘başka bir yerdeler.’” A.g.e., s. 35-36.

Şeyler, iletişim kuran veya bir şeyler ifade eden “ikonik göstergeler”, imajlardır. Pasolini’nin bizzat şeylerin diline duyduğu bu hassasiyet, yazar olarak değil film yapımcısı olarak ürettiği çalışmalardan kaynaklanır. Kamera yardımıyla bakış, Pasolini’yi bir film karesinin içerdiği her şeyin farkına varmaya ve bunları kataloglamaya zorlar. Yazar şeyleri kelimelere, yani sembollere, sözlü sistemin “sembolik ve geleneksel” göstergelerine dönüştürür; oysa “sinematografik sistemlerin ‘göstergeleri’, kendi maddilikleri ve kendi gerçeklikleri içerisindeki şeylerden başka bir şey değildir.”⁵² Bir film yönetmeni olarak Pasolini, şeylerin “dışavurumcu varlığının” dolaysızlığıyla karşılaşmıştır.

Sözel olmayan söylem, “sözel hiçbir şeyin sahip olamayacağı, ikna edici bir güçle donatılmıştır.”⁵³ Kelimeler yoluyla düşündüğümüz şeyleri unutabiliriz ama şeyler yoluyla öğrendiklerimizi asla unutmayız.

Pasolini’nin hayatındaki ilk imaj beyaz bir perdedir ve bu imaj onunla “nesnel” bir şekilde konuşur, onun çocukluğunun burjuva dünyasıyla ve bir zamanlar içinde yaşamış olduğu evrenle iletişim kurar. Guattari’de ise, “kırmızı”, yine konuşan, iletişim kuran ve bir şeyler ifade eden bir perde buluruz.

Perdemin koyu kırmızı rengi, esrarengiz bir etki yaratmak için, akşam vakti veya alacakaranlıkla birlikte varoluşsal bir takımyıldız oluşturur. Bu etki, dünyanın görünürde dönüşsüz bir boşluğa düşmesine izin vererek beni sadece bir kaç saniye önce etkisi altında almış olan apaçık şeyleri ve zorunlulukları önemsizleştirir.⁵⁴

Guattari renklerin ifade kiplerini, bir diğer deyişle bir şeyin nasıl olup da özneleşmenin odak noktası veya vektörü olarak işlev gördüğünü daha da detaylandırır. Kırmızının “ko-

52 A.g.e., s. 31.

53 A.g.e., s. 37.

54 Felix Guattari, “Ritornellos and Existential Affects”, s. 160.

nuşuyor” olduğunu söyleyemeyecek olsak dahi, kırmızıyı yine de insani ve insani-olmayan öğeleri düzenleyerek bütün ifade ve konuşmanın varoluşsal temellerini oluşturur: “Perdedeki şey, alacakaranlıktaki şey, hafızamdaki şey *bir sözcelem çekirdeği olarak verilidir*. Yine de burada temsilin işin içine girdiğini söyleyemeyiz; temsil varoluşsal işlevin yalnızca bir parçası olarak mevcuttur... Bu varoluşsal işlev, adlandırma ve anlamlamadan bütünüyle farklı bir şekilde organize edilir.”⁵⁵

Belli bir asamblaj (renk, perde, akşamüstü, hafıza, algı, vb.), söylemsel-olmasa da sözcelemin temelini oluşturan varoluşsal öğelerin kümelenmesine ve yoğunlaşmasına sebep olur.

Guattari’ye göre, şeylerin dili değişmez ve istikrarlı anlamlamalar inşa edemese de, örnekleme gücüne ve fiziksel mevcudiyetin apaçıklığına sahip davranış modelleri üretebilir. Sözel olmayan semiyotikler, göstermeyen semiyotikler (işlemsel teknik-bilimsel endüstri dilleri) ve sembolik semiyolojiler 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca İtalyan öznelliğini derinden dönüştürmüştür. Neo-kapitalizm, “yeni davranışlar doğuran kodlar üreten kültürüyle” “ikinci ve son burjuva devrimidir.”⁵⁶ Kodlar öncelikle sözel dil yoluyla değil, temsil, adlandırma ve anlamlama işlevleri sayesinde etkide bulunurlar. Neo-kapitalist kültür, arzulama modellerini dolaşıma sokar ve tabii kılma modelleri dayatır (çocukluk, baba, anne, vb. modelleri). “Otomobil endüstrisinin piyasaya yeni araba serileri sürmesi gibi (öznel) modeller piyasaya sürer.”⁵⁷ Kapitalizm birey imal eder ve bunu bireyin bedenini ve ruhunu biçimlendirerek, algılama ve semiyotikleştirme tarzlarıyla, “her işçiye mülk-sahibi bir burjuvaya” dönüştürmeye uğraşan bir bilinçdışıyla donatarak yapar.

55 Felix Guattari, “Ritournelles et affects existentiels” (Tartışma), 15 Eylül 1987 Semineri, http://www.revue-chimeres.fr/drupal_chimeres/files/870915b.pdf

56 Pier Paolo Pasolini, *Lutheran Letters*, s. 39.

57 Felix Guattari, *La revolution moleculaire*, Paris, Union generale d’editions, 1977, s. 95.

1960'lardan beri kapitalizm, "kendi mesleki uzmanlığının ötesine geçen, teknolojik yenilikleri takip eden, hatta belli bir yaratıcılık, bir alanı geliştiren yersizyurtsuzlaşmış işçiye" gereksinim duymaktadır. "Üstelik piyasadaki gelişmelere uyum sağlayabilecek bir tüketici de gereklidir."⁵⁸ Guattari'nin gözler önüne serdiği bu yeni tip işçinin varoluşsal versiyonunu bize Pasolini sunar. "İktidar", emek piyasasının ekonomik esnekliğine mukabil Pasolini'nin "varoluşsal esneklik" dediği ve "herkesi iyi birer tüketiciye dönüştürecek, tamamen biçimsel 'varoluş' esnekliği" ile donatılmış "farklı tipte bir özneye ihtiyaç duyar."⁵⁹

İtalyanlara (ve dünyanın geri kalanına) sunulan ve (giydikleri kıyafetlerle, ayakkabılarla, saç şekilleriyle, hareketleri ve jestleriyle) uymak zorunda bırakıldıkları kültürel model, bizzat varoluşu etkilemek üzere temsili ve öznelliğin bilişsel boyutlarını es geçer.

"Yaşanmış deneyim, varoluşsallık ve dolayısıyla da beden ve davranışlar, modele uyum sağlamamızda her şeyden önemlidir."⁶⁰ Sözel olmayan söylemin semiyotik etkililiği hayranlık uyandırıcıdır, çünkü etkileri ehlileştirerek varoluşsal işlevleri (Guattari) etkiler: "Eğitilmesi, şekillendirilmesi gereken şey ruhun vücuda gelmiş hali olan etin ta kendisidir."

Bu yönetme ve özneleşme modelleri, sözel olmadığı için "artık hümanist anlamda retorik nitelikte değil, Amerikan anlamda pragmatik olan"⁶¹ bir "fiziksel dil", bir "davranış dili" yoluyla dayatılır.

Neo-kapitalizm, anlaşılabilirlik, kesinlik, işlevsellik, araçsal ve pragmatik etkililik dillerinin öncelliğini, bunlardaki insani dillerin ifade edici boyutlarını feshederek garanti altına alır. Sözel dilin uzlaşımalsal ve boş hale geldiği, çevirilebilirliğe,

58 Felix Guattari, *La revolution moleculaire*, Fontenay-sous-Bois, Recherches, 1977, s. 217.

59 Pier Paolo Pasolini, *Ecrits corsaires*, Paris, Flammarion, 1976, s. 256.

60 A.g.e., s. 86.

61 Pier Paolo Pasolini, *Ecrits corsaires*, Paris, Flammarion, 1976, s. 82.

merkezileşmeye ve altyapı dillerine dayatılan eşdeğerliğe tabi kılındığı tarihsel dönem boyunca, “bu fiziksel ve jeste dayalı dil belirleyici bir önem kazandı.”⁶²

Neo-kapitalizm, her ne kadar bir zamanlar üstyapı dillerinin (okul, yasa, akademi, vb.) hâkim olduğu semiyotik hiyerarşileri tersine çevirerek de olsa, daima “karma semiyotikler” yoluyla etkide bulunur ve kendini ifade eder.

“İtalya gibi bir milletin kültürü her şeyden önce davranış dilinde veya fiziksel dille ifade edilir, buna ek olarak da tamamen uzlaşım ve aşırı derecede ifadesiz olan *sözel dil belirli bir oranda kullanılır.*” Adlandırıcı-olmayan dilin taklitçi bulaşma ve duygulanım sayesinde yayılmasıyla birlikte, dilin “teknik” yoluyla biçimlendirilmesi ortaya çıkar. “Teknolojik olgu, tıpkı yeni bir maneviyat gibi, dilin köklerinden uçlarına, bütün aşamalarına, bütün parçacıklarına nüfuz eder.”⁶³

Aynı zamanda ulusal dil gibi tek ve benzersiz bir gösteren öz, bilhassa eğitim sistemi ve televizyon yoluyla dayatılır; devletin kolektif yapıları ve kitle iletişim araçları, yeni, paradoksal ve berbat bir “dışavurumculuk” üreten yeni bir imaj kültürü sayesinde sembolik semiyotiklerin merkezileştirilmesini sağlar. Bu yüzden öznelliğin zaptı, konuşma, dil, temsil, ideoloji ve bilinçten ziyade üretim ve tüketim dilleri (ekonominin göstermeyen semiyotikleri ve tüketimin sembolik semiyotikleri) sayesinde sürdürülür.

Hoşgörüsüzlük ve İtalya’ya özgü “kültürel soykırım”

İtalyanlar son antropolojik başkalaşımın kurbanlarına dönüştüğünden beri, “devrimci” sözcelemin neo-kapitalist gelişme aşamasında yayılan kolektif bir asamblajı olmadığı için, altyapı dillerinin (endüstriyel, medya, bürokratik, vb.) etkileri felakete yol açmaktadır. Pasolini bile, Marx’ın *Komünist*

62 A.g.e., s. 79.

63 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empricism*, s. xix.

Manifesto'da söylediklerini takip ederek “kültürel bir soykırımdan” bahseder.

Popüler kültürden mahrum bırakılmış “yeni yoksullar”, neokapitalist kitlesel tüketim kültürü ve kendi ekonomik koşulları arasındaki uyumsuzluğu yaşarlar. “Israrla süren ve yaşam standardındaki aldatıcı iyileşmelerle maskelenen yoksulluk yüzünden”, kitlesel tüketimin onları kandırmak için ortaya saldıgı şeyi elde etmek yoksullar açısından imkânsızdır. Eski popüler kültür modellerinin yitip gitmesi ve sosyo-ekonomik uyumsuzluk, Pasolini'nin her şeyden çok genç insanların bedenlerinde ve davranışlarında teşhis ettiği, hayal kırıklığı, şiddet, suçluluk duygusu ve öfkeyi doğurur.

Neo-kapitalizm, toplumu kendi bütünlüğü içinde bütünleştirip tabi kılmadan önce, yoksullar, kendilerini korumalarına, yeniden üretmelerine, kültürlerini ve ifade biçimlerini yeniden icat etmelerine olanak sağlayan bir “ayrıştırma ve dışlanma” deneyimi yaşadı. 1950'lerin lümpen proletaryası, burjuvazinin “şeytanlaştırma”, başka bir ifadeyle kültürel veya öznellik modelleri dayatma zahmetine girmeden üzerlerinde polis baskısıyla sınırlı bir denetim uyguladıkları “siyahlardan” oluşuyordu. Bu açıdan bakıldığında, faşizm, ilk dönem kapitalizm dünyasının halen bir parçasıydı ya da daha spesifik olarak söylersek faşizm tam da eski ve yeni kapitalizmin kesişim noktasında yer alıyordu, ikisi arasındaki eşikti. Üretim ve tüketim dilleri, faşist diktatörlüğün çok dikkate değer içsel devrimini temsil eder.

Görmezden gelinse de faşizm anıtsal ve gerici bir model öneriyordu. Köylülerin, lümpen-proletaryanın, işçilerin kendine özgü farklı kültürleri, bu kesimlerin kendi kültürel modelleriyle özdeşleşmeleri için bozulmadan devam etti, çünkü baskı onları sadece söze boyun eğmekle sınırlandırılmıştı.⁶⁴

64 Pier Paolo Pasolini, *Ecrits corsaires*, s. 49.

Kendi altyapı dilleri sayesinde neo-kapitalizm varoluşun köklerine kadar saldırır. Teslimiyet ve itaat talep etmekten çok daha fazlasını yapar, bireylerin öznelliklerini ve yaşamlarını biçimlendirir, değiştirir. Foucault'nun daha sonra yazacağı gibi yönetim aslında "ruhların" yönetimidir.

Faşizmin çeşitli biçimleri, insanları kuklalara, hizmetkârlara ve kısmen de hakiki inananlara dönüştürmüştür, ama gerçekte ruhlarının derinliklerine, var olma biçimlerine uzanamamıştır. Tüketim ise onların en derindeki benliklerine dokundu, onlara başka hisler, başka düşünme ve yaşama biçimleri, başka kültürel modeller verdi. Mussolini yönetiminde olduğunun aksine, burada yüzeysel ve skenografik bir düzenleme değil, insanların ruhlarını değiştiren ve *çalan* gerçek bir düzenleme vardır.⁶⁵ Tarihsel olarak faşizm... kahramanlık, yurtseverlik ve aile gibi retorik değerleri sömürdü, oysa "yeni faşizm bir kanser gibi toplumun bütününü etkileyen bir pragmatizmdir -çoğunluğun ulusal tümörüdür."⁶⁶

Kültürün, iletişimin ve kitle tüketiminin yeni faşizmi, yaşamın ve cinselliğin ailesel biçimlerini dayatması yüzünden "neredeyse ırkçıdır", "sahte bir hoşgörü" üretir. Tüketimin, iletişimin ve kitle kültürünün "yeni hoşgörüsü", yeni ve daha rahatsız edici bir "hoşgörüsüzlüğe" dönüşme tehlikesi taşır.

"Yeni hoşgörü", bugünün "politik doğruculuğu", paradoksal sonuçlar üretir, çünkü neo-kapitalizmde "elitler cinsel azınlıklara karşı diğer dönemlerdekinden çok daha hoşgörülü olmalarına rağmen, ezici çoğunluk bu gruplara karşı İtalya tarihinde daha önce hiç görülmediği kadar açıktan hoşgörüsüz, daha şiddet dolu ve iğrenç hale gelmiştir."⁶⁷

Pasolini'nin ölümünden çok kısa bir süre sonra mikro-faşist bir kanser gibi yayılan bu hoşgörüsüzlük, her türlü hoşgö-

65 A.g.e., s. 269.

66 Pier Paolo Pasolini, *Entretiens avec Jean Duflot*, Paris, Editions Guttenberg, 2007, s. 182.

67 Pier Paolo Pasolini, *Ecrits corsaires*, s. 147.

rüsüzlüğün ve gerici yeniden yerliyurtlulaşmanın partisi olan “Kuzey Ligi” ile makro-politik karşılığını bulmuştur.

Pasolini kuşkusuz üretim ve tüketim dillerinin ve özellikle de bunların televizyon yoluyla ifade edilmesinin iktidarını kavrayan ilk kişidir (bu yüzden televizyonun geçici olarak kapatılmasını talep etmiştir). Bu iktidar, “yoksulların”, işçilerin kadim özgürlük taleplerini yıkıma uğratmış ve özgürlük taleplerini “örneğin liberal ve ilerlemeci talepleri” kendine mal ederek, onları kendinin kılarak başka talepler yaratmış, bu taleplerin doğasını değiştirmiş ve değersizleştirmiştir.”⁶⁸

Normalleştirme, standartlaştırma, yaşam ve davranış biçimlerini aynılaştırma, artık disiplin ve hapsedilmenin (Roma “*borgate* (kenar mahallelerinin)” paradoksal bir örnek teşkil ettiği) sonuçları değildir, aksine kesinlikle semiyotiklere dayalı “en incelikli, kurnaz ve karmaşık” iktidar teknolojilerinin işi haline gelmişlerdir. Bu iktidar teknolojileri, gerçekte faşizmden çok daha hoşgörüsüz ve yıkıcı olan, ama Pasolini’ye göre görünüşte daha hoşgörülü ve liberalmiş gibi gözüken bir iktidarı, tüketim toplumunun “kitlesele hazcılığını” ifade eder ve kurar.

Kutsalın ölümü ve makinesel canlılık

Pasolini kapitalizmin yarattığı paradoksal durumun gayet farkındadır. Kapitalizm bir yandan popüler kültürleri ve onların doğaya, şeylere ve evrene dair “canlılık” tasavvurlarını yok eder, diğer yandan ise makinesel asamblajlar sayesinde özneyle nesne, doğayla kültür arasında yeni süreklilikler betimlemenin koşullarını yaratır. Guattari gibi Pasolini de bu çelişkili eğilimleri kayıt altına alır: Bunlardan ilki doğayı ve evreni sömürülebilir hale getiren bütünsel bir rasyonelleştirilme ve nesneleştirilmedir; ikincisi ise bunları yeniden kutsallaştırabilecek (Pasolini) ya da yeniden büyülü hale getirebilecek (Guattari) makinesel bir canlılık olasılığıdır.

Pasolini'nin film yapımcısı olarak edindiği çok parlak politik sezgileri vardır. Kapitalist yayılma yüzünden yok olmaya mahkûm edilen "popüler kültür", biri kapitalist makineselliğe biri de film makineselliğine uygun iki kavrayışı paradoksal bir şekilde içinde barındırır. "Gerçekliğin dili" "doğal" hale gelmeden ve sinemasal aygıtlar tarafından ele geçirilmeden önce, bilincimizin ötesindeydi. Canlılık geleneklerde olduğu gibi bugün sinema da doğadaki bir kültürel etkileşimi, bir canlandırmayı ve⁶⁹ bir "özneleşmeyi" işletir, öyle ki doğayla kültürü birbirinden ayırmak imkânsızlaşır.

Kapitalizm, tahakküm altındaki sınıfların "sözlü" kültürünü yok ederek öznelliği derinden dönüştürür. Bir zamanlar ilkel toplumlarda kullanılmış (büyük bir kısmı modern İtalya'nın köylü ve lümpen proletarya toplulukları içinde yeniden üretilen) ve ilk endüstri devrimi döneminde kapitalizme göre heterojen dünyaları, değerleri ve yaşam tarzları açığa çıkarmış olan sembolik semiyotikler yitip gitmeye yazgılıdır.⁷⁰ Diğer kültürel ve dilsel katmanların üstüne yerleştirilen alt-yapı kültürleri ve dilleri ("üretim-tüketim" dilleri), bu semiyotikleri yok edene dek dönüşüme uğratır. "Madun sınıf kültürü artık (neredeyse) yoktur: yalnızca madun sınıfların ekonomisi vardır."⁷¹ Pasolini'nin gözleri önünde ölmekte olan kültür, tarihin derinlerinden (daha doğru bir ifadeyle tarihin yokluğundan) gelen köylü kültürüdür, ulus-ötesi ve çağ-ötesi kültürdür. Kapitalist yersizyurtsuzlaşma hakkında bir fikir edinmek için sadece Batı'nın kırsal nüfusunda meydana gelen ani düşüşü⁷²,

69 Sergei Eisentein, Walt Disney çizgi filmlerindeki canlılık üzerine dikkate değer şeyler yazmıştır. Bkz. *Eisentein on Disney*, Londra, Methuen, 1988.

70 Birçok Marksistin kolayca unuttuğu ve E.P. Thompson'ın İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu kitabında bu "sözlü" kültürlerin oynadığı merkezi rolü hatırlatmamız gerekiyor.

71 Pier Paolo Pasolini, *Ecrits corsaires*. 110.

72 Yirminci yüzyılın başlarında nüfusun %60-65 oranında bir kısmı köylüdü, bu oran 2000'lerde %1.8'e kadar düştü.

ardından hızla dünyanın diğer kesimlerine yayılan ve Neolitik çağda başlayan bir dönemin sonuna işaret eden toplu çıkışı hatırlamak yeterlidir.

Köylülüğün yok oluşu, Kilise tarafından gerçekleştirilen sermayeleştirme ve el koymalara rağmen varlığını sürdüren özneleşme süreçlerinin, canlıcı ve çoktanrılı inançların yitip gidişini de beraberinde getirdi. Bir şair olarak Pasolini'ye en çok dokunan şey “kutsalın” yok oluşu, bunun yanında dünyayı ve başkalarını canlıcı bir dünya yaklaşımıyla ele alan düşüncenin kayboluşudur.

“Köylü uygarlıkların ayırt edici özelliği, onların doğayı “doğal” olanda bulmaları değil”⁷³, “canlandırılında”, özneleştirilende, kutsalda bulmalarıydı. Kapitalizm, şeyleri ve insanları ölçmek, mübadele etmek ve sermayeleştirmek için onları kutsallıktan çıkarmanın, nesneleştirmenin yolunu ararken, Pasolini aksine “onları olabildiğince yeniden kutsallaştırmanın” yollarını arar. Bizden şeylerin yalnızca “cansız, mekanik” görünümelerini kavramamızı isteyen kapitalist işleyişin, gerçekliğin “objektif ve bilimsel” kavrayışın karşısına Pasolini, aynı gerçekliğin “öznel” sürekliliğini koyar.⁷⁴

Bu “dinin” bir kısmı Pasolini’nin “semiyotikleri” sayesinde sona ermiştir çünkü Guattari açısından da olduğu gibi, gösterge ve gerçeklik arasında, içerik ve ifade arasında, kültür ve doğa arasında en ufak bir kırılma, çatlak veya boşluk yoktur. Gösterge gerçeğe içkin olduğu için Pasolini’nin canlıcılığı bir çeşit dışavurumculuktur. Pasolini, Umberto Eco ile girdiği polemikte, kendi semiyotiklerinin kültürel kodları etkisizleştirmediğini, ama “doğayı kültürel fenomene ve bütün yaşamı da konuşmaya dönüştürdüğünü”⁷⁵ iddia etmiştir.

73 Pier Paolo Pasolini, *Entretiens avec Jean Duflot*, s. 105.

74 A.g.e., s. 36.

75 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*, s. 283.

Doğa olarak kültür, ifade edici doğadır; kendi adına konuşur çünkü “meşe ağacı” diyen bir insanla bizzat meşe ağacı arasında “hiç bir süreklilik gerektirmeyen bir süreç” vardır. Ağaç, “meşe ağacı” göstergesinin göndergesi değil, kendisi bir göstergedir, ikonik bir göstergedir, tıpkı yaşayan kişinin “kişi” göstergesinin bir göndergesi olmayıp, kendisinin “yaşayan-ikonik” bir gösterge olması gibi. Bir kişi ve bir meşe ağacı, sinemanın adeta yeniden ürettiği gerçekliğin “imaj-göstergelerdir”.

Özneleştirilmiş doğa, canlandırılmış kültür, Pasolini’nin deyimiyle kendisiyle konuşan “Hindu-Spinozist” bir tanrıdır. Bitki veya kaya fark etmez, var olan her şey bu içkin “Tanrının”⁷⁶ görkemini ifade eder ve dillendirir.

İnsan, diğer bütün varlıkların yoksun olduğu şeyin kendisine bahşedilmesi gerektiği şeklindeki “emperyalist” iddiasını -sözcelemin ve ifadenin gücü- yitirmiş olsaydı eğer, “sözel-olmayan, diğer bir sözellikten başka bir şey olmazdı”, öyle ki sözel dillerin göstergeleri, sözel olmayan dillerin ve özellikle de hareket dillerinin göstergelerini tercüme etmekten başka bir işe yaramazdı.

Bu insanbiçimci olmayan kültürlerin ve dinlerin yok oluşuyla yitirdiğimiz şey, kapitalizmin insanbiçimci olmayan makinesellikleri sayesinde yeniden icat edilebilir.

Sinema, “şeylerin” değil, “eylemlerin” yığını olan gerçekliği ortaya koyar. Eylem (Pasolini’nin söyleyebileceği şekilde, Lenin’ininki kadar sıradan bir Fiat işçisinin eylemi de) insanların ve şeylerin öncelikli dilidir, diğer bütün ifade biçimlerinin kaynağıdır. İmaj sadece temsil etmez, gerçeklik ve öznellik üzerinde pratik etkide bulunur, çünkü “erkek” ve “insan” öznelliğinin göremeyeceği ve yapamayacağı şeyleri bizim için görülebilir, müdahale edilebilir ve etkide bulunabilinir hale getirir.

Bilim, endüstri ve sanat uzun bir süre imajı “diyagramatik” şekilde kullandılar. Örneğin bilgisayar-destekli imgelem,

76 A.g.e., s. 279.

dinamik bir diyagramda olduğu gibi, öngörmeye, tahminde bulunmaya ve müdahale etmeye olanak sağlayacak bir durumun veya sistemin işlevsel eklemlenmelerini ele geçirir. Kendi “nesnesinin” üretimine doğrudan katılır. İmajın, olasılıkları hem kaydeden hem de yaratan ikonik haritalandırma işlevi, film endüstrisinin yürürlükten kaldırdığı yolları ifşa eden Godard gibi yönetmenler tarafından da tanımlanmıştır. Bilimin sonsuz küçüklükleri “görmek” için diyagramları ve mikroskopları veya insanın tutamayacağı sonsuz büyüklükleri “görmek” için teleskopu kullanması gibi, toplum da eylem olanaklarını çoğaltan “ikonik kartografiler” oluşturmak için sinemayı, imajları ve dili kullanma olanağını muhafaza eder. Sinema tıpkı hareket halindeki bir diyagram gibidir, görmeye, karar vermeye, seçmeye ve eylemeye yarar.

Sinemanın makineselliğiyle karşılaşan ve onun “canlılığından” etkilenen Pasolini, bize “diyagramatik” eylemin ve bu hareketteki olanakların politik bir okumasını sunar. “Klasik hümanist ideallerden uzaklaşma” ve Pasolini’nin altyapı dillerinin “pragma”sı dediği şeyde kayboluş sürecinde, imaj hareketi kesinlikle “makinesel”dir (ya da diyagramatiktir). Diğer görsel işitsel tekniklerle birlikte sinema da bu pragmanın dili gibidir; kapitalist yersizyurtsuzlaşmayla bütünsel bir uyum içinde işlev görüyor gibidir. Fakat sinema aynı zamanda bir kurtuluş şansı, gidişatta bir değişim olasılığı anlamına gelir, çünkü sinema bu pragmayı ifade eder “ve bunu içeriden ifade eder; kendini üreterek, pragmadan başlayarak ve onu yeniden üreterek.”⁷⁷ Sinema makinesi gerçeğin tamamen içindedir. Öte yandan onu tabi kılma ve köleleştirme süreçlerinin bir aygıtı yapan şey, kişinin, makinesel asamblajların doğasını fark etmesini ve eleştirel düşünce tarafından fazlasıyla telkin edilen antropolojik ve hümanist bakış açılarından kaçmasını sağlayabilecek yeni özneleşme süreçlerine dönüştürülebilir.

77 Pier Paolo Pasolini, *Heretical Empiricism*, s. 133.

İmaj-göstergelerin içkin gücü, televizyon gibi görsel-işitsel makinelerin tüyler ürpertici politik gücü hakkında fikir verir. Göstergeler, üstyapıların dünyasında var olmazlar, bunun yerine hem gerçeklik hem de öznellik üzerinde etkide bulunacak işlemsel semiyotikler ve iktidar göstergeleri meydana getirirler.

Hareket-imagılar da tıpkı Şahinler ve Serçeler filmindeki minik kuşlar gibi “Tanrı’nın” ihtişamını dillendirebilir; başka bir ifadeyle, yeni bir politik öznenin ortaya çıkışını veya sermayenin, yani gelişi Pasolini tarafından şaşırtıcı bir berraklıkta öngörülen Berlusconi’ninkine benzeyen kaba, kibirli ve güçsüzleşmiş makinesel imge iktidarının zaferini dile getirebilir.

ÇATIŞMA VE GÖSTERGE SİSTEMLERİ

Şundan eminim ki eğer yarın Sao Paulo'ya dünya dışı varlıklar yerleşecek olsaydı, insanlara bunun sahiden de o kadar sıra dışı bir olay olmadığını, bu olasılığın hâlihazırda düşünülmüş olduğunu, hatta uzun zamandır bu konuyla ilgilenen bir komite oluşturulduğunu ve en önemlisi de paniğe kapılmak için hiç bir neden olmadığını çünkü yetkililerin işleri yoluna koyacağını söyleyebilecek bilirkişi, gazeteci ve uzman ordusu vardır.

Felix Guattari, Molecular Revolution in Brazil

Politik bir çatışma esnasında ne tür semiyotikler oyuna dâhil edilir? Gazeteciler, uzmanlar ve akademisyenler hangi anlamları, hikâyeleri ve göstergeleri üretirler? Bu ideolojik bir savaş mıdır? Bu soruları özel bir vakadan yola çıkarak sorun-sallaştırmaya çalışacağız: 2003'te güvencesiz koşullarda istihdam edilen Fransız kültür işçileri –“*intermittents du spectacle*”-

arasında ortaya çıkan emek çatışması.¹

Kesintili Çalışanlar ve Güvencesizler Koordinasyonu'nun (Coordination des Intermittents et Précaires)² “Biz de uzmanız!” sloganı iki farklı türde soru ortaya atar. İlk soru bilirkişi veya uzmanların niteliği ve işlevleri ile ilgilidir: “Bilirkişi kimdir?” ve “Uzmanlar ne bilir ve ne yapabilir?” Uzmanlık, araştırma, veri ve istatistik alanlarında çalışmanın artışıyla doğru- dan orantılı olarak çatışmanın yoğunlaşmasıyla karşı karşıya kalan kesintili işçiler, bir taraftan, uzmanların sahip olduğu hangi özel deneyimin ve meşruiyetin bu uzmanları çalışanların pratikleri hakkında bilgi üretmeye ve bunu geliştirmeye muktedir kıldığını sorguladılar. Öte yandansa, uzmanların ne “yapabileceğini”, diğer bir deyişle, bu kişilerin emek, istihdam ve işsizlik koşullarına dair karar-alma süreçlerine ve toplumsal-ekonomik tercihlere dâhil olma biçimlerini sorguladılar.

Sloganın ortaya attığı ikinci soru, Koordinasyon'un kendi pratiklerini yansıtır: “Ne biliyoruz?” ve “Ne yapabiliriz?” Başka bir ifadeyle *kendi hakkımızda* ürettiğimiz ve dolaşıma soktuğumuz bilgi açısından kendi deneyimlerimizin ve kelimelerimizin değeri ve önemi nedir? Niçin “uzmanların” bilgisi “nesnel” ve “evrensel” kabul edilirken, bizim kelimelerimiz ve bilgileri- miz sınırlandırılmış, naif ve bu yüzden de niteliksiz kabul edi-

1 “*Intermittent du spectacle*” sanat alanında –sinema, tiyatro, televizyon ve benzeri bir alanda sanatçı veya teknisyen olarak- çalışan işçilere verilen addır. Bu tanım Fransızlara ait yasal bir statüyü belirtir: Bir yıl içerisinde belli alanlarda belirli bir saat eşiğinden daha fazla ama “kesintili” olarak çalışan bir işçi, istihdam edilmediği zamanlarda genel işsizlik sigortasının daha üstünde bir ücret alır. Fransızca “intermittent” sözcüğünü, bu özel tür Fransız işçisini belirtmek için faydalıyoruz. (İngilizce'den çevirenin notu)

2 Kesintili Çalışanlar ve Güvencesizler Koordinasyonu 2003'de kesintili çalışan işçilerin, hükümetin ulusal istihdam sendikası tarafından tehdit edilen işsizlik sigortası hakkını korumak üzere kuruldu. Koordinasyon, işçilerin haklarını savunmak ve (gelecekte) işçilerin güvencesizleştirilmesine karşı mücadele etmek yönünde faaliyetlerini sürdürüyor. <http://www.cip-idf.org/>. (İngilizce'den çevirenin notu)

lıyor? Bizi ilgilendiren kararlarda etkili olmak için bir grup, bir kolektif ve bir dernek olarak hangi güce sahibiz? Neden bizim konuşmalarımız kurumsal açıdan “politika-dışı” olarak nitelendiriliyor?

Kısacası “Biz de uzmanız!” sloganı hem “bilen” asamblajın bileşimini ve meşruluğunu hem de “karar veren” asamblajın bileşimini ve meşruluğunu sorgulamaya tabi tutar. Mesele şöyle de ortaya konabilir: “İşimizin, istihdamımızın ve işsizliğimizin sunduğu olasılıkları sorunsallaştıran ve araştıran kolektif asamblaja dâhil olma hakkına neden sahip değiliz? Ayrıca kim bizim hayatımız hakkında karar alma hakkına ve yetkisine sahip?”

Kesintili çalışan işçilerin hareketlenmesi, hem demokrasi üretiminin yöntemlerini hem de bilgi üretim yöntemlerini sorgulayan “azınlık” mücadelelerine özgü iki hattı takip eder gibidir. Kültürel-emek piyasası reformlarına karşı mücadele, ekonomi, toplumsal haklar ve kültür açısından neyin “doğru” veya “yanlış” olduğuna karar vermek zorunda olduğunu iddia eden kurumlar (Devlet, sendikalar, işveren örgütleri, medya, sosyal bilimler, vb.) tarafından üretilen bilginin bir eleştirisini ortaya çıkardı. Bu mücadele aynı zamanda işsizlik sigortasını yöneten kurumların, sayesinde sorunları tanımladığı, çözümler ürettiği ve kararlar aldığı prosedürlerin de bir eleştirisini doğurdu.

Koordinasyon’un mücadelesi, bilgi üretim aygıtlarını, demokrasi üretimi aygıtlarını ve iletişim üretimi aygıtlarını çapraz kesen üç pratiğin varlığını öne çıkarır ve tartışır: bölünme, yetkilendirme ve tekel. Nüfusun uzmanlar ve uzman olmayanlar, temsilciler ve temsil edilenler, iletişim uzmanları ve halk olarak bölünmesi, bir yandan bilgi, güç ve konuşma yetkisinin uzmanlara, temsilcilere ve iletişim uzmanlarına verilmesini ima eder; öte yandan ise bilgi üretiminin laboratuvarlarda merkezileşmesi ve tekelleşmesini, politik karar alma süreçlerinin kurumlarda merkezileşmesini ve konuşma üreti-

minin de medya basın odalarında merkezileşmesini sağlar. Bilgi üretimi, uzmanlar tarafından kapalı kapılar ardında varılan anlaşmalar sayesinde meşruluk kazanır. Politik temsil, karar alma süreçlerini merkezileştirir ve tekelleştirir, öyle ki politik düzenlemeler ancak çok küçük bir grup tarafından yürürlüğe konur ve kaldırılır. Benzer şekilde, küçük bir gazeteciler grubu da, medyada neyin söyleneceği ve hangi bilginin hiç gündeme getirilmeyeceği konusunda kendilerine ait bir tekeli güvence altına alırlar. Davranışları denetleme tekniklerini ve tabi kılma teknolojilerini oluşturan bu üç temel pratik sayesinde, toplumumuzdaki roller ve işlevler, haklar ve yükümlülükler, özgürlükler ve kısıtlamalar birbirinden ayrılır.

Kesintili çalışan işçilerin konuşma, kategoriler ve söylemler üzerine yürüttüğü mücadele, uzman-olmayanları, “yurttaşları” ve halkı konuşturarak susturan, katılımını sağlayarak dışlayan, gazeteci, uzman ve araştırmacı ordusu sayesinde onların şikâyetlerini dinleyip yönlendirerek onları belli mesafede tutan yeni stratejiler ve yeni semiyotik tekniklere karşı sesini yükseltir. Pazarlama, reklamcılık, tüketim, televizyon ve internet semiyotikleriyle düzenlenmiş “ortak bir dünyada” yaşıyoruz. Bu ortak semiyotiklerin kullanımı yadsınamaz olduğu kadar, zorunludur da; bu semiyotiklere katılmak ve etkin bir rol almak zorunluluğu vardır. Yönetilenlerin dışlanması ve onların tekil konuşmalarının etkisiz kılınması, ifade biçiminin verili bir ortak semiyotik alan dâhilinde içerilmesinden kaynaklanır. Gözetim toplumlarında konuşmanın azlığı sorun değildir, asıl sorun aşırı konuşmadır, dolaşıma giren konuşmanın önvarsaydığı ve ürettiği mutabakat ve konformizmdir.

Kamusal alan, göstergelerin, imajların ve kelimelerin dolaşımıyla, konuşmayı ve ifadeyi teşvik etmesine ve kışkırtmasına rağmen, tekil ifadeyi engelleyen ve heterojen özneleşme süreçlerini etkisizleştiren tabi kılma mekanizmalarıyla tıka basa dolmuştur. Tekil konuşmanın mümkün olabilmesi için, önce-

likle ortak iletişimin sekteye uğratılması gerekir, medyadaki fikir birliğinin o sonsuz gevezeliğinden kurtulmak gerekir, kamusal alanda kopuşlar yaratmaya çabalamak gerekir ve tam o anda “görebilmek” için görsel klişelerin aralıksız bombardımanından sıyrılmak gerekir. Başka bir ifadeyle, politik olarak var olmak ve salt var olmak için, ortak dünyaya dâhil olmak yerine tekilleşmek yani yeni çatlaklar, yeni bölünmeler yaratarak varoluşsal ve politik farklılaşmayı dayatmak zorundayız. “Enformasyonun ve toplumsal dahiliyetin eşitleyici etkilerinin her geçen gün daha da güçlendiği bir zamanda”³ ortak bir dünyanın özgüllüğü, tekilliği ve farkı savunulmalıdır. Tekillik, bölünme ve fark hâlihazırda verili değildir, onları icat etmek ve inşa etmek gerekir.

Semiyotik rejimler, disiplin toplumlarında bulunmayan ya da farklı bir biçimde bulunan bu ortak dünyanın inşasında stratejik bir rol oynarlar. *Bilginin Arkeolojisi*’nden sonra, Foucault sözcelerinin üretimine ancak son derslerinde döner. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*’ta⁴ ekonomik denetim ve kamuoyu denetimi arasındaki ilişkiyi anlaşılır şekilde inceler. Toplumun liberal yönetimi, ikili boyutu dikkate alınması gereken bir nüfus yönetimidir. Bu, öncelikle, insan türünün “biyolojik” yeniden üretim koşullarının yönetimidir (doğum ve ölümlerin düzenlenmesi, demografik idare, üretimin ve risklerin düzenlenmesi, vb.); ikinci olarak da, kamunun, kamuoyunun yönetimidir. Foucault’nun da söylediği gibi, iktisatçılar ve politikacılar aynı anda ortaya çıkmıştır. On sekizinci yüzyıldan beri toplumu yönetmek hem ekonomi hem de kamuoyuyla ilgilidir. Böylece yönetsel eylem, türün biyolojik kökenlerinden “kamu”nun

3 Michel de Certeau, *Culture in the Plural*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997, s. 111.

4 Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-1978*, çev. Graham Burchell, New York: Picador, 2009 [*Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France 1977-1978 Dersleri*, çev. Ferhat Taylan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016].

açtığı yüzeye doğru genişlemiştir. Türden kamuya geçiş: Yeni gerçekliklerin ve sonuçta yönetilenlerin eyleme ve söyleme biçimlerini değiştirmek için davranışlar ve fikirler üzerinde eylemenin yeni yollarının bütünlüklü alanı bu geçişte yatar.

Günümüzün semiyotik yönetselliği, disiplin toplumlarındaki hegemonik kanaat yönetiminin yerini alan (sonradan dinleyicilere dönüştürülen) halkın farklılaştırıcı yönetilmesine dayanır. “Semiyotik” farklılıkların en etkili düzeye getirilmesi, öznenin homojenleştirilmesini (heterojenliğin tarihte eşi benzeri olmayan şekilde eşitlenmesi)⁵ amaçlar ve yeni bir fark konformizmi ve yeni bir çoğulculuk mutabakatı biçimi alır.

Kesintili çalışan işçilerin, gazeteciler, uzmanlar ve araştırmacıların semiyotik rejimi tarafından işgal edilmiş olan kamusal alan içerisinde işsizlik, istihdam ve iş kategorilerinin ifadelerine ve anlamlarına odaklanan bir mücadele başlattıkları yeni bağlam işte budur. İşsizlik, istihdam ve iş kategorileri, eyleme ve düşünme biçimlerimizi düzenleyen ve sınırlandıran sloganlar ve klişeler olarak hizmet eder. Kesintili çalışan işçi-

5 1980’lerden başlayarak, tüketim, kitle iletişimi ve kitle kültürü “tekillik” süreçlerini bütünlendirmeyi sağlamanın ve onları sisteme dâhil etmenin bir parçası haline geldi, öyle ki artık sorun şudur: Tekillikler, farklılıklar ve azınlıklar, kapitalist değerenme ve birikimin standartlaştırıcı ve eşitleyici sistemi içinde nasıl bütünlendirilebilir? “Şirket liderleri, üretim vektörleri içerisinde en azından bir miktar tekilleşmenin olanaklı kılınmasının koşullarını yaratmaya çabalyorlar. Bu, katmanlı yapılar içerisinde sistem tekilleşme süreçlerini kesinkes kendine dâhil edebildiği ölçüde, onları olanaklı kılmak için yeterli sınırların yaratılmasını sağlayacak bir hamle yapılması anlamına gelir.” Felix Guattari, *Molecular Revolution in Brazil*, Los Angeles, Semiotext(e), 2007, s. 70. Belirli sorunsallaştırmaları sınırlandırmak, bloke etmek ve yeniden birleştirmek için “özü” meselelere açıklama getiren bir tercihler, seçenekler ve olasılıklar çoğulluğuyla karşı karşıyayız. Guattari’nin “tekillik” yerine “tekilleşme süreçleri”nden bahsetmeyi tercih etmesinin nedeni budur. “Bütün problem, tekilliğin sisteme dâhil edilmesine ve entegrasyonuna indirgenir, ki bu da tekilleşme süreçlerini bloke etmeyi ve etkisizleştirmeyi amaçlar.” Felix Guattari, *Chaosmose*, Paris, Galilée, 1992, s. 183.

lerin karşısında durdukları bu sahici semiyotik duvar, üniversite laboratuvarlarının, danışmanlık şirketlerinin, demokratik kurumların ve medya patronlarının dehşet verici asamblajıdır.

Çatışma esnasında, bilinci ve temsili harekete geçiren gösteren semiyotikler, oyuna farklı düzeylerde dâhil olur. Problemleri popüler sloganlar olarak yeniden inşa ederek ve onları anlam dünyalarında ve evrenlerinde mevzileştirerek, bir toplum ve zaman dilimi için önemli problemleri söyleme dönüştürürler. Sonra daha da farklılaştırılmış bir kamusal alan yaratmak için sloganları ve anlam evrenlerini hem söze döküp hem de yönetilenlerin elinden alarak, bunların yorumlanmasını ve aktarılmasını garanti altına alırlar. En nihayetinde ise bu sloganlar ile anlam dünyaları ve evrenlerini, bireylerin tabi kılınmasının ve öznel olarak üretilmelerinin koşulu haline getirirler.

1. Sorunsallaştırma

Sorduğumuz sorulara “hak ettikleri” yanıtları verdiğimizizi düşünürsek, bunu Foucault ve Deleuze’ün, sorunların belirlenmesini politikanın temel direklerinden biri haline getirmesine borçluyuz. Hâkim sözceler, temsiller ve anlamlar, algılama, duyumsama ve anlama tarzımızı etkileyen bir “parmaklık” gibi işlev görürler. Yaşanan her şey, birinin yapacağı ve düşüneceği her şey, ekonomik ve toplumsal alanda birinin yapabileceği ve düşünebileceği her şey, dünyanın yorumlanmasının ve ifade edilmesinin ufkunu oluşturan bu beyan ve anlam parmaklıklarından süzülür. İşsizliğin veya istihdamın çağın problemi olduğunu söylemek, mümkün olanı sınırlandıran, neyin önemli ve algılanabilir olduğunu belirleyen, neyin meşru olduğunu ve olmadığını tanımlayan, politik hareket ve konuşma biçimlerini kısıtlayan bir çerçeve çizmek anlamına gelir. İşte tam da bu yüzden Foucault açısından sorular formüle etme gücü, politikleşmenin gücüdür, yani politik alana yeni nesneler ve öznel

dâhil etmenin ve onları bir polemğin ve mücadelenin dayanağı haline getirmenin gücüdür.⁶ Sorunsallaştırma, kamusal alana sadece yeni nesneler ve öznelere değil, aynı zamanda “hareket kuralları, kendilikle ilişkilene tarzları”⁷, başka bir ifadeyle olası özneleşme biçimleri de dâhil eder. Kesintili çalışan işçiler hareketi, sendikalar, patronlar ve devlet arasındaki kurumsal işbirliğinin kavramsal çerçevesini yıkarak, “çalışma hakkı”na değil “yeni toplumsal haklara” vurgu yaparak, sorunsallaştırma “tekeline” doğrudan saldırmış, yeni problemler ve yeni sorular, dolayısıyla düşünce ve eylem için yeni dayanaklar yaratmıştır.

İstihdamı ve işsizliği sorunsallaştırma hakkı yalnızca “toplumsal ortaklara” aittir (işverenler ve işçiler arasındaki “ortak karar verme”). Diğer alanlarda olduğu gibi burada da kararlar, politik anlaşmazlığın ve karşı karşıya gelişin kamusal alanını terk etmiş kurumlar tarafından alınır. Açıklar, maliyetler ve yatırımların yanı sıra bunların önemi ve amacıyla ilgili soruları da değerlendirmenin ve ölçmenin yöntemleri, kamusal sorunsallaştırmadan, ihtilaflardan bütünüyle arındırılmış ve uzmanlara (ekonomik çıkar grupları, bilirkişiler, araştırmacılar, devlet yöneticileri vb.) bırakılmıştır. İşçi mücadelelerinden doğan ve üye temsilciler tarafından tek başına veya ortaklaşa yönetilen yardım ve dayanışma kurumları (işveren ve işçi sendikaları), “emek demokrasisi”ni veya “üretim demokrasisi”ni desteklemekten vazgeçmiştir. Emek ve üretim demokrasisi, belirli sendikaların ve yönetici aktörlerin “oligarşik” iktidarı tarafından dönüştürülmüştür. Fordist endüstriyel ilişkiler mo-

6 “Sorunsallaştırma... bir şeyi doğru ve yanlış oyununa dahil eden ve onu bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünüdür.” Michel Foucault, “The Concern for Truth”, *Politics, Philosophy and Culture*, New York, Routledge, 1988, s. 257.

7 Michel Foucault, “What is Enlightenment?”, *The Foucault Reader*, New York, Pantheon Books, 1984, s. 49 [“Aydınlanma Nedir?”, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 2000].

deline dayalı Fransız evrensel sağlık hizmetlerinin ortak yönetimi, bu yeni öznelere tamamının (işsizler, esnek çalışanlar, kadınlar, hastalar, engelliler, öğrenciler) “çıkarlarını” dikkate almaz ve neoliberal ayrışmanın 1970’lerden beri üretmekte olduğu toplumsal ve politik bölünmeleri görmezden gelir.

Kesintili çalışan işçiler hareketi tarafından tetiklenen bu iktidar mücadelesi, bu sorunsallaştırma tekelinde açıklıklar yarattı ve onu parçaladı.

Dahası, “iş” ve “işsizlik” “krizleri” daha da kötüleştikçe, bu sözler de paradoksal olarak, incelenmeye değer gerçekliklere işaret etmez hale geldi ve bunun yerine yavaş yavaş, stoklanmış, mutabakata ait klişeleri üretmeye yardım eden düşünce ve eyleme dair tabirlere dönüşmeye başladı. Bunlar artık *inanılması* gereken “hakikatler” (liberalizmin hakikatleri) gibi kabul ediliyor: Eğer istihdam tek taraflı doğru bir soru olarak kabul ediliyorsa, o zaman doğru çözüm de istihdamdır. Dolayısıyla istihdamı arttırmak için işverenler üzerindeki vergiler azaltılmalı; emek piyasasının esnekliğini arttırmak için de sosyal yardım oranları düşürülmeli, vb. Bu “hakikatlerden” her biri, sırf kanıtlanamaz oldukları için kanıtlanamazlar.

İstihdam ve işsizlik üzerine düsturlar, iktidar anlatılarını ve söylemlerini var eden, yönetenlerin konuşma ve bilgi olanaklarını doğuran, adlandırılmaz ve üzerine konuşulamayacak odak noktaları oluştururlar. Söylemsel pratiklerin (sözcelemin söylemsel olmayan odak noktalarının) eklemlenmemiş ve eklemlenemeyecek önvarsayımlarını temsil ederler. Tıpkı işsizlik “reformuna” nüfuz eden söylemler gibi, ekonomik söylem de öncelikle iktidar ilişkilerini, zenginlik arzusunu, eşitsizliği, sömürüyü vb. ifade eden söylemsel olmayan bir gerçeklik tarafından yapılandırılır.

Sorunların ve çözümlerin gösteren semiyotikler tarafından kurumsallaştırılması ve seçilmesi, yönetim ve yönetilenler arasında ilksel bir ayrılık meydana getirir. Yönetilenler, so-

runları tanımlama ve (“olasılıklar” dedikleri) soruları formüle etme ve bu yolla neyin dikkate değer, önemli, alakalı, makul, harekete geçmeye ve üzerine konuşmaya değer olduğunu tespit etme gücüne sahiptir. Öte yandan yönetilenlerin ifade özgürlüğü ancak, yönetenlerin sorunları ve çözümleri tarafından önceden belirlenmiş, hâlihazırda kodlanmış olan “yapma” ve “söyleme” sınırları içerisinde tatbik edilir.

Deleuze ve Guattari’nin hatırlattığı gibi, sorunlar ve anlamlandırmalar daima hâkim gerçekliğin sorunları ve anlamlandırmalarıdır; gösteren semiyotiklerin iletişimsel makinesi yalnızca bu kendinde açık olanı üretmeye ve tekrar etmeye yarar. Beyanların ve hâkim anlamlandırmaların sorunları ve çerçeveleri, kesintili çalışan işçilerin hareketi önündeki gerçek semiyotik engelleri ifade eder. Üzerinde mutabık olunan istihdam ve işsizlik tanımının dışında kalan her şey, gazeteciler, uzmanlar ve araştırmacılar için tam anlamıyla işitilemez, anlatılamaz ve aktarılamaz olandır. Çatışma boyunca kolayca görülebileceği üzere, gazetecilerin kötü niyetleri veya entelektüel yetersizliklerinin ötesinde asıl mesele bilişsel değil, etik-politiktir. En açık görüşlü ve bilgili insan bile gerçekte ne olup bittiğini anlayamaz çünkü Koordinasyon’un sözlerini anlamak, sorunda bir değişimi, bir yer değiştirmeyi önvarsayar.

2. Sloganların yorumlanması ve aktarılması

İstihdam ve işsizliğe dair sloganlar ve bunlara neden olan mutabakatla birlikte, gazetecilerin, uzmanların ve araştırmacıların semiyotikleri, anlamlandırma evrenini ve liberalizm algısını doğuran, tabi kılmada güçlü olduğu kadar muazzam bir yorumlama ve anlatı makinesi de olan bir makineyi harekete geçirir. Geçmişte, sorunları belirleyen ve bildiren, söylemenin ve yapmanın sınırlarını oluşturan konuşma politikacılara özgü bir ayrıcalıktı; bugün ise konuşma, piyasanın söylemsel olmayan pratiklerinin ve uzmanlar, akademisyenler ve gazeteciler

asamblajına –çok da çarpıtmadan- indirgenebilecek bir beyanatlar asamblajının kesişim noktasında oluşturulur. Olmuş, olmakta olan ve olacak her şey, bu üçlü tarafından günümüz modern kapitalizmindeki sorunların ve beyanatların “parmaklığına” göre yorumlanır (iş, büyüme, piyasa, rekabet, vb.).

Peki ama güvenlik devletlerimiz, politikacının yerine geçen bu gazeteci, uzman ve akademisyen asamblajını neden geçiriyor? Bir zamanlar farklı görüşler arasında politik çatışmaların yaşandığı bu alanın kendi uzmanlarınca doldurulmasını neden istiyor? Çünkü çağdaş demokratik sistem, hiçbir çekişmenin, hiçbir ihtilafın olmadığı, toplumsal mutabakatın üstü kapalı önvarsayımlarıyla ilişkili olasılıkların olduğu düşüncesine göre işlev görüyor. Eğer temel toplumsal meselenin istihdam olduğu konusunda bir uzlaşma varsa, (icra yetkisi olmayanların haklarını güvenceye almak için) işçi sendikaları ve (“insani sermayenin” imtiyazlarını güvenceye almak için) şirket yönetimi arasındaki fikir ayrılıkları uzmanlar tarafından kolayca uzlaştırılabilir. Uzmanların aracılığı/ yorumu, kendi içinde büyük oranda yeterlidir.

Politikacıların, uzmanların, akademisyenlerin ve gazetecilerin rollerini ve işlevlerini belirleyen bu uzlaştırıcı makine, kesintili çalışan işçilerin mücadelesi sırasında olduğu gibi, ancak (istihdam üzerindeki) mutabakat reddedildiğinde, politik bir güç (dernekler) hâkim sloganlar-beyanatlar tarafından güdümlenen üstü örtülü önvarsayımlara verdiği onayı geri çektiğinde ve tekil konuşma olanağını harekete geçirecek “başka bir kolektif sözcelem asamblajı” ürettiğinde işlemez hale gelir. Bunu yapmak için konuşmayı iktidar aygıtlarından “özgürleştirmek” yetmez; konuşmayı inşa etmek gerekir. Bu da iktidar ağları tamamıyla yeni bir durumla karşılaştığı anda gerçekleşir.

Michel de Certau’nun çalışmalarından edindiğimiz esinle, sloganların uzmanlar, araştırmacılar ve gazeteciler asamblajı tarafından üretilen oluşum, yorumlama ve aktarımını şu şekil-

de tarif edebiliriz. Araştırmacı, toplum açısından neyin iyi ve dikkate değer olduğunu tanımlayan beyanları yorumlama ve ihtiyaç duyulursa bunları kendine özgü bilgisiyle açıklama görevi üstlenir. Uzman da üzerinde uzmanlaşmış bu bilgiyi politik olanın ve ekonominin diline, devlet yöneticilerinin karar alma süreçlerine tercüme eden bir çevirmen ve aracı gibi hareket eder. Demek ki medya, araştırmacının ve uzmanın beyanlarını, bunları kamuoyu diline uygun şekilde yeniden formüle ederek, farklı dinleyicilerin paylaştığı ortak semiyotik alanda dolaşımlarını sağlayarak seçer, yorumlar ve aktarır. Dolayısıyla istihdam, işsizlik ve işe dair söylemler kendi konuşmacılarına, yorumcularına ve çevirmenlerine olduğu kadar kendi “yön değiştiricilerine” de sahiptir. Bunlar hem farklı türdeki beyanlar arasındaki (akademisyenlerin kavramları, uzmanların yargıları ve gazetecilerin kanaatleri) hem de bunları üreten aygıtlar arasındaki (üniversite, medya, danışmanlık kurumları vb.) uyumu sağlarlar.

De Certau'nun teorisinde şöyle küçük bir düzeltmeye gidebiliriz; gazeteci, akademisyen ve uzman arasındaki güç dengesinde ibre genelde ilkinden yana döner çünkü medya dışardan bir görüşe (entelektüelin veya uzmanın görüşü) gitgide daha az başvurur. Hatta, akademisyenler ve uzmanlar günümüz iletişiminin “normlarına uyum sağlamak istiyorlarsa, gazeteci olmak zorundadırlar.”⁸ Bu akademisyen, uzman ve gazeteci asamblajı sayesinde ilk kez yorumlama ve iletişime dair “bir gösterge rejimiyle” karşı karşıya kalırız. Bu rejim belirli koşullar gerektirir: İlk olarak, bir gösterge bir göstergeye süresiz olarak gönderme yapmalıdır çünkü üretilmiş olan söylem tamamıyla totolojik ve rastlantısaldır; ikinci olarak “göstergeleri yayacak, ne anlama geldiklerini söyleyecek, yorumlayacak ve böylece göstereni sabitleyecek” uzmanlık kategorilerine ihtiyaç vardır (araştırma-

8 Gilles Deleuze, *Two Regimes of Madness*, Los Angeles, Semiotext(e), 2006, s. 143 [*İki Delilik Rejimi*, çev. Mahir Ender Keskin, Bağlam Yayınları, 2009].

cı, uzman, gazeteci); son olarak da “iletilen mesajları alacak, yorumları dinleyecek ve itaat edecek özneler [farklı dinleyicilere] gerekmektedir.”⁹ Bu asamblaj sayesinde “pastoral iktidarın”, yeni bir “rahibin” ve yeni bir “yığın” başkalaşımından bahsediyor olduğumuzu anlamak çok zor değil. Bu asamblaj, “ruhların yönetimine” dair semiyotik teknolojileri işe koşarak halkı ele geçirir.

3. Çatışma akademisyeni

Ulusal Bilim Araştırmaları Merkezi’nin başında bulunan, Sosyal Bilimler Yüksek Enstitüsü’nün araştırma müdürü, Sanat Sosyolojisi Merkezi’nin yöneticisi ve emek sosyolojisi alanında “uzman” olan Pierre Michel Menger’in çalışması bu asamblajların nasıl işlev gördüklerinin tarifine tam olarak uyuyor, zira Menger’in çalışması, medyaya iletmeye hazır demeçlerin ve “reformların” başarısını sağlamak amacıyla kamuoyunu yönetmeye bütünüyle uygun “kısa konuşmalar” temin ediyor. Bu çalışma, bir yandan kesintili istihdamı “iş piyasasında bir istisna” haline getirirken öte yandan kalıcı istihdamı da kültürel üretimin baskın figürü olan “çok sayıda” kesintili çalışan işçinin hizaya sokulması ihtiyacının bir aracı ve ölçütü haline getirmektedir. Kalıcı istihdam kategorisini toplumsal ve ekonomik faaliyetin asıl amacı ve özü haline getiren Menger, kültürel iş piyasasındaki mümkün ve makul faaliyetleri sınırlandırır (Menger’in koyduğu çerçevenin dışında kalan her şey naif, irrasyonel, ütopyacı vb. şekilde tanımlanarak niteliksizleştirilir). Yine Menger’in kültürel sektör için önerdiği istihdam politikası, bize gözetim toplumlarında disipline edici aygıtların nasıl işlediğini keskin biçimde gösterir. Menger’in son kitabı bütünüyle normal (standart istihdam ve işsizlik) ve anormal (esnek çalışma ve işsizlik) arasındaki disipline edici ayrıma dayanır, kitabın başlığı da bunu açıkça ifade eder: *Les*

9 Gilles Deleuze, *Two Regimes of Madness*, Los Angeles, Semiotext(e), 2006, s. 15.

Intermittents du spectacle: sociologie d'une exception (Kesintili Çalışan İşçiler: Bir İstisnanın Sosyolojisi).¹⁰

Menger'e göre, "bu tür işler sıradan işler olmadığı için, sıradan bir işsizlikle karşı karşıya olduğumuz söylenemez... Kesintili çalışan işçilerin işsizlik koşullarını meydana getiren kurallar atipik olarak atipik riskler içerir. Fakat istisnai esneklik ciddi sonuçlar barındırır."¹¹ İstisnai işsizlik ve istihdam, atipik riskler ve bu atipik risklerin kapsamı, istisnai esneklik, bütün bunlar disipline edici "istisnanın" dilidir. Menger, kültürel sektöre ve kesintili çalışan işçilere dair argümanlarını, kesintili çalışan işçilerin mücadelesi tarafından ortaya çıkarılan meselelerin, kolaylıkla kabullenilen anormallik, istisna ve atipik bir çerçeveye indirgenmesi ve sınırlandırılmasını amaçlayan bir akademisyen biçimciliğiyle maskeleyerek sunar. Uygulanacak iş politikaları mutlaka bu istisnai durumu ortadan kaldırmalı; girişimciyi ve çalışanları (politikacıların ve akademisyenlerin tabiriyle "onların hak ve yükümlülüklerini") işbölümü içerisinde hizaya sokmak üzere hem girişimcinin işlevini (özerkliği) geri verecek hem de çalışanları yeniden tahakküm altına alacak (tabi kılacak) normal bir iş piyasasını yeniden kurmalıdır. Durkheim'ın kavramlarıyla anlatacak olursak, sermaye-emek ilişkilerinin normuna uymayan davranışlar yüzünden zapt edilemez hale gelmiş olan iş piyasasında, "doğrudan ve örgütlü bir hiyerarşi" yeniden tesis edilmelidir. Şunu biliyoruz ki iş piyasasının normal işleyişi "doğal" değildir, aksine iş politikalarının sürekli müdahalesiyle üretilmeli ve yeniden üretilmelidir. "Reformun" anlamı işte budur.

Hatta paradoksa düşmekten hiç çekinmeyen Menger, kesintili istihdamdan neoliberal politikaları sorumlu tutar: "Eğer

10 Pierre Michel Menger, *Les Intermittent du spectacle: sociologie d'un exception*, Paris, Textuel, 2005.

11 A.g.e., s. 45.

kesintili çalışma sisteminin bunun nedeni olduğunu anlamayı beceremeyeceksek, bu yaygın iş güvencesizliğine lanet okumanın hiç bir anlamı yok... İş piyasasının çöküşü, tam da kesintili çalışma ilkesinin bir parçasıdır.”¹² Bu iddia, son otuz yıldan beri ekonominin bütün sektörlerinde güvencesizliğin artmakta olduğu gerçeğini görmezden gelir. Her durumda, Menger’in görüşleri, kültürel sektör piyasasında işsizlik sigortası kapsamına alınmadan çalışan kesintili işçilerin içinde bulunduğu gerçeklik tarafından yalanlanır.¹³

12 A.g.e., s. 59.

13 Kültür Bakanlığı’nın 2005’de yaptığı bir çalışma, (“görsel ve grafik sanatları alanında çalışan sanatçıların sosyal güvenlik rejimlerini düzenlemekle yükümlü olan dernek”) Maison des Artistes’e üye olan sanatçıların yarısının yıllık 8,920 Euro’dan daha az kazandıklarını beyan ettiklerini gösteriyor. INSEE (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Çalışmalar Enstitüsü) tarafından belirtilen yoksulluk kriterlerinden birine bakarsak, bu sanatçıların yarısının yoksulluk sınırı altında bir gelire sahip olduğunu görürüz. Kesintili çalışanların iş piyasasında gözlemlediğimiz yapının daha şiddetli bir halini Maison des Artistes üyesi olan sanatçılar arasında da buluruz. “Uzman sanatçılar arasında yaygın olan bir özellik” çerçevesinde, gelir oldukça merkezileşmiştir: Sanatçıların yarısı tahsis edilmiş kazançların %10’undan azını alır, öte yandan sanatçıların %10’u tahsis edilmiş gelirlerin %45’i civarındaki yüksek gelirden faydalanırlar.” Kültür Bakanlığı’nın AGESSA (“Sanatçıların Sosyal Güvenlik Sistemlerini Düzenlemekten Sorumlu Dernek”) üyesi “yaratıcıların” 1993, 2000 ve 2005 yıllarını baz alarak bu yıllar içerisindeki gelir değişimlerini inceleyen aynı çalışmaya baktığımızda, “her bir kategoride, gelirleri üyelik eşliğinin altında kalan sanatçıların sayısında ciddi bir artışla” karşılaşırız. Fotoğrafçıların %30’u, yazılım tasarımcılarının %28’i ve oyun yazarlarının %30’u üyelik için gereken eşiği sağlayamamaktadır. Département des Etudes, de la Prospective et des Statistiques (DEPS), “Peintres, graphistes, sculpteurs... les artistes auteurs affiliés à la Maison des artistes en 2005,” *Culture Chiffres, activité, emploi, travail*, (2007-6), www2.culture.gouv.fr/deps. Şunu da belirtmeliyiz ki Maison des Artistes, sadece Güzel Sanatlar alanından sanatçıları değil ayrıca sanatçı ve yaratıcı figüründe meydana gelen değişimleri de ispat edecek şekilde bir dizi yeni uzmanlık alanından insanı da bir araya getiriyor: ressam, grafik tasarımcılar, heykeltıraşlar, çizerler, çizgi romancılar, tekstil tasarımcıları, gravürcüler, seramikçiler, vitray sanatçıları, dekorasyon ressamı, iç mimarlar, vb.

Kesintili çalışanlara tanınan hakların sağlanmadığı mesleklerde de, benzer (ama daha kötü) eksik istihdam ve güvensizlik olgusu ortaya çıkmıştır. Kesintili çalışan işçilerinkine benzer bir telafi rejimi olmaksızın çalışan bireyler, ya temel sosyal yardımlara başvurmak ya da hayatta kalmak için birçok işte birden çalışmak zorundadır. Menger'in görüşlerine dönersek, kültürel iş piyasasının bu sektörlerindeki eşitsizlik daha şiddetliyse, bunun nedeninin kesintili istihdam ve esnek bir ekonomide çalışma ve eğitim biçimlerini hesaba katacak bir telafi rejiminin eksikliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yoksulluk, eksik istihdam ve büyük gelir adaletsizlikleri kesintili çalışma rejiminden değil, kültür endüstrisindeki esnek örgütlenmeden ve bu iş piyasasının işleme şeklinden kaynaklanır.

Bu sektörde yaşananlar, son otuz yıldan beri ekonominin diğer alanlarında zaten yaşanmaktadır: fiili üretim koşullarını göz ardı eden, artan bir gelir eşitsizliği yaratarak iş piyasasını bölüp parçalayan ("gerçek", istikrarlı, tam-zamanlı işler üreten) bir tam istihdam politikası. Bu, eşitsizlikleri daha da çeşitlendirmeye ve arttırmaya hizmet edip, böylelikle kendini sağlamlaştırmak ve etkinlik alanını genişletmek için iş piyasasının neoliberal denetimi için ideal bir alan oluşturur. İstihdam politikaları, liberalizmin mantığına tabidir, çünkü "teminatlı" ve "teminatsız" çalışma, güvenceli ve güvencesiz istihdam arasındaki ayrımı daha da katmanlaştırmaktan, farklılaştırmaktan ve derinleştirmekten, böylece "farklılıkları optimize etmeye", eşitsizlikleri farklılaştırılarak yönetmeye, iş piyasasındaki davranış biçimlerini denetlemeye yönelik politikaları güvence altına almaktan başka bir şey yapmazlar.

4. İşsizlik ve görünmeyen iş

"İşsizlik" neoliberal anlamlandırmalar ve anlatılar açısından stratejik bir rol oynar. Neoliberal analizler, normal (savaş

sonrasında oluşturulan işsizlik yardımları) ve anormal (kesintili çalışanların faydalandığı, kötüye kullandığı ve sahiplendiği işsizlik yardımları) arasında aynı disipline edici ayrıma neden olurlar. Kültürel-sektörle ilgilenen istihdam politikası uzmanlarının hepsi gibi Menger de, kesintili çalışanlar tarafından kötüye kullanılan işsizlik yardımlarını, bilindik doğal işlevine yani iş kaybı riskine karşı basit bir güvenceye (zira bu yardımlar kültürel ve sanatsal etkinliği olduğu kadar kesintili çalışanların yaşamlarını da finanse eder) dönüştürmeyi arzulamıştı. Ama birçok uzman gibi Menger de “esnek birikim” sisteminde işsizliğin anlamının ve işlevinin değiştiği gerçeğini görmezden geliyor gibidir. İstihdam ve işsizlik (istihdamın yanlış tarafı olarak işsizlik) arasında, çok farklı bir birikim sistemi (üretimin standartlaştırılması ve sürekliliği ve dolayısıyla istihdamın istikrarı ve sürekliliği) içinde kurulan net ve belirgin ayırım, çalışma dönemlerinin, işsizlik dönemlerinin ve eğitim dönemlerinin çok daha sıklıkla birbirinin içine geçtiği bir duruma dönüşmüştür.

Kültürel sektöre baktığımızda gözümüze çarpan ilk şey emek süreci ve istihdam süresi arasındaki uyumsuzluktur. İstihdam süresi fiili emek sürecinin yalnızca bir kısmını kapsar. Kesintili çalışan işçilerin emeği (eğitim, stajyerlik, bilginin ve teknik bilginin dolaşımı, uzmanlık ve elbirliği biçimleri, vb.), istihdam ve işsizlik sürelerinin her ikisini de birbirine indirgenmeksizin içerir.¹⁴ İstihdam süresi, kesintili çalışanların gerçekleştirdiği emek, eğitim ve elbirliği pratiklerine ancak kısmi olarak karşılık gelir. Bu gelişmeler yeni olmamakla birlikte 1980'lere kadar geri gider. Bu nedenle işsizlik, çalışma faaliyetinin olmadığı bir döneme indirgenemez. İşsizlik yardımı salt iş kaybetme riskini kapsamakla kalmaz, aynı zamanda gelirin

14 Bu alandaki otuz yıllık çalışmasıyla övünen Menger, yine de işi ve istihdamı sistematik olarak ve kaygısızca birbirine karıştırır. Yaptığı analizler ve tavsiyelerde, işi hiç bir şekilde dikkate almayarak kendisini yalnızca istihdamla sınırlandırır.

sürekliliğini garanti altına alır ve böylece diğer sektörlerden farklı olarak burada bütün sorumluluk işçide olmadığından çalışma ve işsizlik süresindeki bütün emek pratiklerinin birbiriyle örtüşmesini üretmeye ve yeniden üretmeye hizmet eder.

Menger'in ("kültürel") istihdama ve bu konuda savunduğu çözümlere odaklanması, şu an içinde bulunduğumuz ekonomik değişimleri kavramasını engeller. Kesintili çalışanların durumu söz konusu olduğunda biz, iş güvencesi hakkındaki CERC (Council for employment, incomes, and social cohesion-İstihdam, Gelir ve Toplumsal Uyum Konseyi) raporuyla¹⁵ tamamen hemfikiriz. Bu rapor, kesintili çalışanlar arasında gözlemlenen durumu bir istisna ya da anomali yerine bir kural olarak ele alır: "İstihdam ve işsizlik arasında, maaşlı iş ve serbest çalışma arasında, bir zamanlar sadece işsiz ve maaşlı ya da serbest çalışan ve maaşlıyı dikkate alan bu açık ayrım, bir çeşit çalışma "halesiyle", akışkan bir statüyle yer değiştirmiş, bu esnada da iş sözleşmesi türleri katlanarak artmıştır (düzenli kısa vadeli, kesintili ya da geçici iş sözleşmeleri)."¹⁶ Kesintili çalışmanın "istisna" olarak görülmesi, bu kişilerin derneklerinin 1992'den beri iddia ettiği üzere maaşlı çalışma sisteminin kuralı haline gelmiştir. Menger'in kesintili çalışma sistemi açısından yeniden inşa etmek istediği "olağan" veya "geleneksel" kategoriler, ekonominin "normal" sektörlerinde dahi artık işlev görmüyor. Menger'in iddialarının aksine kesintili çalışanların işsizliği ile diğer sektörlerdeki işsizlik arasındaki fark da türsel değil derecesel bir farkı gösteriyor.

Dolayısıyla istihdama (ya da tam-istihdama) dair "büyük anlatı" iki çelişmeyen söylem mantığı üzerinden yorumlanır, dile getirilir ve sahnelenir: uzun-vadeli maaşlı işçilerin korun-

15 CERC, "La sécurité de l'emploi face aux défis des transformations économiques" (İş güvenliği ve ekonomik değişimin zorlukları), Paris, La Documentation française, 2005, [http:// www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/054000141/0000.pdf](http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/054000141/0000.pdf).

16 A.g.e., s. 38.

ması, patronların ve iş sektörünün korunması. Bu söylemlerin çelişkili olmamasının nedeni, bunların ikisinin de farklı nedenlerle de olsa kesintili çalışmayı kötü bir şey olarak görmesidir. Bir yanda, neoliberaler, hareketlilik ve esneklik sisteminden fayda sağlamalarına rağmen, işsizlik sigortasından kaynaklanan bedeli ödememek için kesintili çalışmayı lanetlerler (“rekabeti öldürüyor”, “insanları tembelleştiriyor.”). Öte yandan ise, gitgide artan güvencesizlikle birlikte, kesintili çalışanların süreksiz istihdama rağmen (kısmen) güvence aldıkları sürekli istihdam ve hakların, güvencesiz çalışmaya dayalı diğer sektörlerde örnek alınması riski söz konusudur. Sendikalar ve sol da kendi açılarından kesintili çalışanlarla uğraşmak istemez, çünkü onların da hedefinde tam-istihdam, başka bir ifadeyle “gerçek sanatçılar” ve “gerçek profesyoneller”(bu kesimi hariç tutuyor olsalar da) için “gerçek işler” vardır. Kesintili iş, sendikaların çok daha rahat etmelerini sağlayan “istikrarlı istihdamın” yolunu açmak için ortadan kaldırılması gereken son engeldir.

“Akademisyen” Menger’in, söylemler ve göstergeler üzerindeki bu savaşta oynadığı rolü anlamak çok zor değil. Menger’in çatışmaya dair geliştirdiği teorik kavramlar ve yorumlar medya tarafından sahiplenilmiştir, çünkü Menger’in kültür sektöründeki istihdama dair, bu sektörün gerekli düzenleme ve standartlaşmadan “çok uzak” ve yoksun olduğu şeklindeki söylemi, kesintili çalışanların yürüttüğü mücadelenin kritik anlarıyla ve gazetecilerin, uzmanların, politikacıların ve sendika patronlarının yorumlarıyla mükemmel bir uyum içindedir. Menger’in kavramları, medyada dolaşıma sokulacak parolaları temin eder ve bu dolaşım sayesinde bu parolaların doğruluğunu ve kalıcı gücünü pekiştirir ve onaylar.

Basın ve özellikle de radyo ve televizyon, akademik yorumları kurumsal ve toplumsal ağlarda dolaşan söylemler ve konuşmalarla besler. Uzman beyanlarını ve bunların içerikle-

rini ayıklar, herkesin anlayacağı bir dile çevirir, bilgileri hem çekici hem de kolayca kabullenilebilir hale getirir. Bu yüzden medya araçları el koymanın ve dönüşümün aktif failleridirler. Medyanın kesintililerin mücadelesi esnasında seçtiği ifadeler, istihdam, arz-talep yasası ve iş sektörü hakkında, “çok fazla” olanın “zorunlu” ve “kaçınılmaz” düzenlenmesini yansıtan ifadeleri, toplumsal ağlara, kamuoyuna ve gündelik dile kanalize etmek, aktarmak ve sabitlemek için seçtiği ifadelerdir.

Medya aynı zamanda kesintililerin mücadelelerinde kullanılan açıklamaları da ayıklar, Koordinasyon’un taleplerine karşı hakiki “semyotik engeller” diker, bu talepleri “sanatçılara” özgü işsizlik sigortasının korunmasıyla sınırlandırır. Fransız İşveren Sendikaları genel merkezinin bir hafta boyunca süren “görölmeye değer” işgali bile medyada zar zor yer aldı. Bunun nedeni Koordinasyon’un istihdamla ilgilenen devlet kurumunun revize edilmesi¹⁷ ve işsizlik sisteminin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi talebini yükseltmiş olmasıdır; bu talep sadece kesintili çalışmayla ilgili değildir ve kesintili çalışanların mücadelesini sınırlandırmaktan mutlu olacak gazetecilerin önerdiği kültürel ve sanatsal bir istisna bağlamının çok ötesine geçer. Medya, mazide kalmış bir kararlılıkla mücadele eden bu “sanatçılara” karşı biraz da olsa sempati beslediği ve ilgi duyduğu halde, bu aynı medya sanatçıların işlevlerinin ve sanatın ve sanatçının toplumdaki rolünün ötesine geçen her şeye karşı tamamen kördür. Kendi “konumlarını” çatışma sayesinde ifade edenlerin yükselttiği seslerin çokluğunun, bunları en fazla sokaktaki-insan için kamu görüşü oluşturmak niyetiyle kullanan medya patronları açısından hiç bir önemi yoktur. İş piyasasının düzenlenmesinin kendi çıkarlarına olduğunu idrak edemeyen gevezeleri susturmak için, meşru ve uzman bir ses medyaya yeter de artar bile.

17 UNEDIC, İstihdama ilişkin ulusal devlet sendikası.

5. Gösteren semiyotiklerin anlatısal-işlevi

Medya popüler sloganları iletişime sokmaktan daha fazlasını yapar. Gerçeği tarif etmek yerine kuran hikâyeler ve anlatılar yoluyla imajlar, kelimeler ve göstergeler dünyasında ve evreninde onlara gerçeklik kazandırır, harekete geçirir. Michel de Certeau gösteren semiyotiklerin bu yeni anlatısal-işlevini çok etkili bir şekilde sentezler: “Medya, şeylerin büyük suskunluğunu tam tersine çevirir. Vaktiyle bir gizem oluşturan gerçek şimdi durmadan konuşur. Her yerde haber bültenleri, bilgiler, istatistikler ve anketler vardır. Hiç bir hikâye ne bu kadar konuşulmuş ne de bu kadar gösterilmiştir... Ne olup bittiğine dair anlatılar ortodoksluğumuz; rakamlara dair tartışmalar teolojik savaşlarımızdır. Savaşanlar, kamufle edilmiş olgular, veriler ve olaylar olarak yollarına devam ederler. Kendilerini ‘gerçekliğin’ habercileri olarak sunarlar... Ama aslında tek yaptıkları onu imal etmek, taklit etmek, bir maske olarak kullanmak, gerçeklik sayesinde kendilerini yetkilendirmek ve böylece kendi yasaları için bir mizansen yaratmaktır.”¹⁸ Rakamların, istatistiklerin ve bilanço açıklarının göstermeyen semiyotikleri yoluyla iletilen bu ihtar, “Sessiz ol!” emrini barındıran başka bir söyleme tercüme edilir. Basındaki gazetecilerin, televizyondaki konukların ve politik temsilcilerin, istatistik ve anketler yardımıyla satır aralarında ifade ettikleri şey işte budur: “‘Gerçekler işte bunlar. Veriler ve koşullar ortada vb. Bu yüzden... zorundasınız.’ Anlatılan gerçeklik bize sürekli neye inanmamız ve ne yapmamız gerektiğini söyler.”¹⁹

Hikâyeler ve anlatılar, söylem ve anlam dünyalarında ve evrenlerinde istihdama ve işsizliğe gerçeklik kazandırır. İşsizlik, toplumsal bedenin istihdam yoluyla tedavi edilmesi gereken bir *hastalığı* gibi ve uzmanların, akademisyenlerin

18 Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, University of California Press, 1984, s. 185-186.

19 Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, University of California Press, 1984, s. 186.

ve bizzat işsizlerin konuşmasına çağrı yapan ve başvuran rakamlar ve istatistikler yoluyla sürekli bahsedilmesi ve sergilenmesi gereken bir güvenlik toplumu *olgusu* gibi yorumlanır ve anlatılır. Tüm bunlar, ekonominin artırdığı eşitsizliklerin iletişim makinesiyle içselleştirilmesini sağlamaktan başka bir işe yaramaz. “Anlatılar”, iş bölümünün ve kamu istihdam politikaları ile iş piyasasını parçalama stratejileri tarafından kurumsallaştırılan farklı uygulamaların yarattığı “kesilmele-ri” telafi ettiği için bağlayıcı bir işleve sahiptir. İşsizlik korkusunu yaygınlaştıran söylemler, aynı zamanda halkı gelecek için harekete geçirme projesini de teşvik etmiş olurlar. Gösteren semiyotikler, istihdam sayesinde “farklılıkların” (statü, gelir ve sağlık hizmetine erişime dair eşitsizlikler) çoğaltılmasına dair ortak bir referans çerçevesi sunarak güçlendirici anlamlar üretir. Ortak referans, ortak bir hedef oluşturmak için farklılıkları birbirine bağlamak demektir. Söylemler, hikâyeler ve anlatılar, istihdam savaşı sayesinde kendisiyle uzlaşan bir gerçeklik olasılığı üretirler. Bunlar (toplumsal çatışmaya karşı) yeniden keşfedilmiş bir toplumsal bütünlük imajı ve korkuyu ortadan kaldıracak bir (istihdam) güvenlik imajı temin ederler.

Böylece işsizlik, bireyleri piyasanın ve küreselleşmenin kurbanları olarak (politik ve sol-kanatta yer alan sendikacılık versiyonu) veya kendi durumlarından kendi davranışlarını sorumlu tutan kişiler olarak (neoliberal sağ-kanat versiyon) kuran anlatıların sürekli tekrarına olanak sağlar. Yine de istihdama dair “büyük anlatı” “ulus” veya “ilerleme” hikâyelerinin sahip olduğu tabi kılma ve içselleştirme gücüne sahip değildir. Bu yalnızca, hesaplanma sürecinde akla gelebilecek her türlü manipülasyona konu olan işsizlikte, sonsuz küçüklükte değişimler yaratmak için bütün toplumun harekete geçmesini gerektiren küçük bir güvenlik “hayalidir.”

6. Tabi kılma makinesi

Birini adını söylemekten alıkoymak için ne yapmanız gerektiğini biliyor musunuz? “Ben” demesini sağlayın.

Gilles Deleuze, *İki Delilik Rejimi*

Şunu çok iyi biliyorum ki favelalardaki insanlar, psikanalizi Freud’dan veya Lacan’dan daha az önemsiyor olamazlar. Oysa medya, dergiler, filmler vb. yoluyla psikanaliz tarafından üretilen soyut özneleştirme makineleri, favelalarda yaşanan şeyin içerisinde de fazlasıyla bulunur.
Felix Guattari, *Molecular Revolution in Brazil*

Gösteren semiyotiklerin son işlevi de incelenmelidir. Bu işlev, sloganları oluşturmakla, yorumlamakla ve iletmekle sıvrılı değildir. Semiyotik makinenin bunları yorumlama ve iletme işlevi, tabi kılma makinesinin işlevinden ayrılamaz. Hatta yorumlama ve iletme amacının tabi kılmayı üretmek olduğunu söyleyebiliriz.

Güvenlik toplumlarında gösterge rejimleri çoğulluğu bir arada var olur. Bunlardan birini, “beyanların-parolaların” dolaşımı/iletimini hâlihazırda analiz ettik. Tabi kılma süreci başka bir şey ifade eder, burada göstergeler kendi içine kapatılmış bir çember içindeki diğer bir göstergeye değil, özneye gönderme yaparlar. Göstergeler, anlamlamalar ve beyanlar, kendi üretim süreçlerine değil, kendi üzerinde etki yaratmak ve kendi adına hareket etmek için öznenin bunları kullanmasıyla oluşturulan dolaşımın sınırlarına göndermede bulunurlar. “Öznellik üretimi” sürecinin ve kendilikle ilişkinin özgünlüğünü göz ardı ederken kendilerini yalnızca ilk gösterge sistemiyle sınırlandıran bütün postmodern iletişim teorilerinin (Baudrillard, Virilio, vb.) en büyük hatası budur. Eğer öznellik üretimi, yeni tahakküm biçimlerinin nedeni ise, o zaman güvenlik toplumla-

rındaki iktidar ve bilgi ilişkilerinden radikal bir kopuş olanağı da olabilir. Bu ikinci semiyotik rejimde, göstergeler ve bunların işlevi, öznellik üretimi sürecinin koşullarından biridir.

Deleuze ve Guattari'nin psikanaliz üzerine analizleri, semiyotik tabi kılma makinelerinin nasıl çalıştığını anlamamıza yardım eder. Psikanaliz, konuşmayı teşvik etmesi ve bir yandan bireyin bedenine özne-işlevi "iliştirebilen" öte yandansa formüle edilmiş olandan tekil beyanlar çıkmasını engelleyebilen bir aygıt gibi işlemesi nedeniyle, disipline edici bir tabi kılma sürecini ifade eder. Psikanaliz tam da disiplin toplumlarının denetim toplumlarına dönüşmeye başladığı anda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla nasıl ki psikiyatri kliniği kapalı bir alanda hastanın bedeni ve zihinsel gerçekliği üzerinde kendi tekniklerini uygulayan disipline edici bir aygıtsa, psikanaliz de açık bir alanda "hastanın" bedeni ve zihinsel gerçekliği üzerinde konuşma yoluyla iktidar uygulayan bir güvenlik aygıtıdır.

Anti-Ödipus'de analiz edildiği gibi psikanaliz, öznenin inşasında iki ilkesel yöntemle uygulanan stratejiler icat etti: Bunlardan ilki yorumlamayla bireyin tekil konuşmasını "itibarsızlaştırmak"; ikincisi ise, bir kez itibarsızlaştırdıktan sonra bu konuşmayı "uygarlaşmış" öznenin konuşması olarak "aile" öznenin davranışsal modeli uyarınca yeniden yapılandırmaktır. "Hastanın" söylediği her şey belirli bir çerçeve içerisinde veya "hastanın" tekil konuşmasında baskılanan anlamları açığa çıkaracak birkaç söz (baba, anne, fallik, hadım edilme veya gösteren, sembolik ya da daha da yersizyurtsuzlaşmış Lacancı versiyonda eksiklik) yardımıyla yorumlanır. Sözün kökenini ve anlamını ailesel üçgene veya gösterene yeniden yerleştiren itibarsızlaştırıcı yorumlamadan yola çıkan ve kendini hastanın sözcelemine dayandıran psikanaliz, özneyi kapitalist toplumun hâkim bireyleşme modelini (aile) ve bunun psişik aygıtlarını (id, ego, süpereo) kabul eden, bunlara uyum sağlayan ve bunlarla kendini özdeşleştiren bir birey olarak inşa ederek yeniden toplumsallaştırır.

Deleuze ve Guattari'nin çalışmasında bizi asıl ilgilendiren şey, bütünüyle gelişmiş güvenlik toplumlarında bu özne üretim aygıtının genelleşmesinin, psikanaliz sayesinde değil, refah devletinin "pastoral" iletişim ve teknikleri sayesinde güvence altına alınmış olmasıdır. *Anti-Ödipus*'ta tanımlandığı haliyle psikanalizin sağladığı sözcelem üzerindeki denetleme ve standartlaştırma işlevleri ile tabi kılma işlevleri, maddi bir aygıt olarak kitle iletişimi ve teorik bir aygıt olarak dilbilim ve analitik felsefe (*A Thousand Plateaus*'ta kısmen ele alınır) sayesinde geliştirilir, standartlaştırılır ve yaygınlaştırılır. Sonunda sosyal bilimlere sıçrayan ve bugün medyanın işlev gördüğü basitleştirilmiş ve yoksullaştırılmış biçimi oluşturan "bir dizi özne inşası teknolojiye" son halini psikanaliz vermiştir.²⁰ Televizyona odaklandığımızda, halkı "susturarak" ve ortak iletişim alanının kuralları çerçevesinde konuşmaya zorlayarak, konuşma üzerinde ve konuşma yoluyla etkide bulunan bu tabi kılma güvenlik aygıtlarının nasıl çalıştığına dair geniş bir çerçeve çizebiliriz.

Psikanaliz gibi televizyon da, tekil öznelerin beyanlarını oluşturmaya çalışan hâkim gerçekliğin (parmaklıklarını meydana getiren) zaten kodlanmış az sayıdaki beyanına (bizim örneğimizde bu, piyasaya, rekabete, istihdam ve işsizliğe dair beyanlar anlamına gelir) dayalı işlev görür.

Özne-işlev açısından, iletişimde ve dilde doğal hiçbir şey yoktur. Aksine bunlar oluşturulmalı ve dayatılmalıdır. Deleuze

20 "Sosyal bilimler, korkusuzca gizli kaldığını ve onu açık etmenin kesinlikle kendi görevleri olduğunu savundukları anlamı yeniden tesis etmenin dünyevi olmayan gücünün daima kendilerine ait olduğunu iddia eder. Bu cephenin ileri hattında bulunan psikologlar, polislerin, yargıçların ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan bir ordu tarafından gerçekleştirilmesi istenen hedefi tamamlarlar: kimsenin sessiz kalmamasını sağlamak. Konuşmanın kaynağını değiştirerek, konuşmaya mutlaka açıklanması gereken mantıksız korkular yükleyerek, bu korkular hakkında bir karar vermek gayesiyle değil onların kabul edilmesini sağlayarak bu görevi yerine getirirler." Michel Callon, Pierre Lascumes veyannick Barthe, *Agir dans un monde incertaine. Essai sur la démocratie technique*, Paris, Seuil, 2001, s. 158.

ve Guattari'ye göre bireyleşmiş özne, ne dilin bir koşulu ne de sözcelerin sonucudur. Aslında, bu özne biz öznelere tarafından değil bütünüyle başka bir şey, "çoğulluklar, kitleler, sürüler, halklar ve kabileler, bizi kateden, bize içsel olan ve... tanımadığımız kolektif düzenlenmeler" tarafından üretilmiştir.²¹ Bireyleri aşan bu çoğulluklar bizi konuşmaya sevk eder; ürettiğimiz sözceler bu çoğulluklardan türer. Özne yoktur, yalnızca sözceler üreten sözcelemin kolektif asamblajları vardır. "Sözce daima kolektiftir, hatta sanatçınıninki gibi eşi benzeri olmayan bir tekilliği dışa vurduğunda dahi."²²

Televizyon makinesi, bu kolektif asamblajlardan, onları kat eden ve oluşturan sözlü ve sözlü olmayan semiyotikler çoğulluğundan, kendisini bir sözce öznesi olarak biçimlendirmek zorunda olan bir sözcelem öznesi, başka bir ifadeyle televizyon "gerçekliğine" uygun beyanlara kapılan ve önceden üretilmiş sözcelemlerin sabit çerçevesine uymak zorunda olan bir özneyi çekip çıkartır. Televizyon bizi, sanki kendi beyanlarımızın nedeni ve kaynağıymışız gibi sözcelem özneleri olarak konuşmaya iter, oysa sözcenin özneleri olarak artık onun bir sonucundan başka bir şey olmadığımız iletişim makinesine göre konuşuruz.²³

21 Gilles Deleuze "Five Propositions on Psychoanalysis", *Desert Islands and Other Texts*, Los Angeles, Semiotext(e), 2004-2005, s. 275-276 ["Psikanaliz Üzerine Beş Önerme", çev. Ferhat Taylan ve Hakan Yücefer, *İssız Ada ve Diğer Metinler*, Bağlam Yayınları, 2009].

22 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Kafka: Toward a Minor Literature*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1986, s. 83 [*Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, çev. Özgür Uçkan ve Işık Ergüden, Yapı Kredi Yayınları, 2001].

23 Deleuze'e göre bu konuşma üretimi aygıtları, "cogitoya" her defasında farklı bir yolla (psikanaliz, iletişim, pazarlama) gerçeklik kazandıran, "sanki bir parçası beyanların nedeni iken diğer parçası bizzat bu beyanları oluşturan ikili" özneleri kuran ve yaran "yabancı icatlardır." Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987, s. 130. Bu iki özne birbirine denk düşer ve birbirini önvarsayar. *Cogito* ya da öznenin ikiliği, işlev görmek için herhangi bir aşkınsal güce ihtiyaç duymayan bir tekillleşme ve özneleşme tarzının

Örneğin bir televizyona röportaj verdiğinizde (gerçekten bir programa, bir talk şova ya da realite şova çıktığınızda) bir sözcelem öznesi olarak kurulusunuz ve sizi hâkim sözceye dâhil eden bir semiyotik sayesinde konuşmanızı ele geçiren ve tekil konuşmanızı uzaktan yönlendiren bir makineye tabi olursunuz. Psikanaliz gibi televizyon da, kapitalizmin hâkim gerçekliğine uyum sağlayan sözceleri, *yorumlama* (itibarsızlaştırma) ve *tabi kılma* makinelerinin gücüyle bireylerin sözceleri olarak geçiştirebilir.

Televizyon sözcelemin bütün dilsel ve dilsel-olmayan, sözlü ve sözlü olmayan öğelerini kullanır. Öncelikle tavrınızı, hareketlerinizi ve ifadelerinizi daha konuşmaya bile başlamadan yorumlayan, ayıklayan ve standartlaştıran söylemsel-olmayan bir makinenin kontrolü altına girersiniz. Televizyonun, sözlü olmayan semiyotiklerin (belirli bir tonlama, belirli bir uzaklık ve ses uyumu, belirli bir davranış, ritim ve belirli jestler, giysiler, dizaynda belirli bir renk tercihi, “kostümler”, konuşacağınız mekânın belirli bir şekilde düzenlenmesi, görüntünün belli şekilde çerçevelenmesi) seçilmesi ve dayatılmasının yanı sıra bir kaç hazır kalıp sözceyi temel alarak işlev görür. Bir sözcelem öznesi olarak, önceden imal edilmiş görsel-işitsel semiyotiğe tamamen uyarsınız. Sesiniz, jestleriniz ve tonlamanız, kodlanmış ifade aygıtlarına az ya da çok uyum gösterir.²⁴ Ağzınızı açtığınız andaysa söylemsel makinenin yorumlama sürecine girmiş olursunuz. Gazeteci (bilirkişi, uzman), diğer bağlantı noktalarının yardımıyla, dışınızda kalan sözcelem, özneleşme

icadı demektir. Kişi bir dış otoriteye boyun eğdiği için değil kendine boyun eğdiği için boyunduruk altındadır. Tabi kılmanın, boyun eğdirmenin iktidarı bu nedenle öznenin kendisinden kaynaklanan içkin bir iktidardır. 24 Realite şovları da aynı tekniği, ama farklı bir ölçekte kullanır (ülke çapında gerçekleşen toplu seçmelerde ve “yıldızların” ortaya çıkışını, gerçekleştirdiği anda izleyen halk karşısında). Bu gerçekten de, bireylerin ifadelerini kültür endüstrisi tarafından yaratılan “yıldız” modeline uygun hale getiren (dans, şarkıcı, vb.) “eğitmenler” tarafından yapılan jestlerin, yüz ifadelerinin, sesin ve şarkı söyleme tarzının biçimlendirilmesidir.

ve anlamlandırmaya dair boşlukları belirleyen yorumlayıcı makinenin bağlantı noktalarından yalnızca biridir. Televizyonda beklenmedik hiçbir şey olmaz ve eğer olursa, azıcık uygunsuz bir şey bile olsa anında fark edilir ve bu da bize her şeyin nasıl önceden kodlanmış olduğunu gösterir. Röportajın sonunda artık bir sözce öznesi, televizüel mantığa uygun sözceler tarafından ele geçirilmiş, yorumlama makinesinin semiyotiğinin bir sonucu haline gelmiş, yaşadığı deneyim salt bir sözcelem öznesi olmakla sınırlanan, söylenen şeyin kati nedeni ve kökeniymiş gibi görünen bir özne olmuştunuzdur.

Deleuze psikanalizden, daha önce var olan bir kodun “sözcelemle çarpışması” diye bahseder. Bu, bastırma gibi olumsuz bir mağduriyet değil, aksine olumlu anlamda konuşmanın teşvik edilmesi, kendini ifade etmenin kışkırtılmasıdır, öyle ki özne “konuşuyor olduğu hissine kapılır... ama aslında söylemesi gereken şeyi hiç söyleyemez.” Ne kadar çaba harcanırsa harcanırsın, yorumlama ve özneleştirme makinesinin bütünü “gerçek ifadenin koşullarını bastırmak için var olur.”²⁵ Kendinizi ne kadar çok ifade ederseniz, ne kadar çok konuşursanız ve iletişim makinesinin etkileşiminin bir parçası haline ne kadar çok gelerseniz, söylemeniz gereken şeyden o kadar uzaklaşırsınız, çünkü iletişimsel aygıtlar sizi kendi kolektif sözcelem asamblajınızdan koparır ve sözcenin hem nedeni hem de sonucu olan bölünmüş bir özne, ikili bir özne olarak bireyleştiren başka kolektif asamblajlara (televizyon) bağlar.

Psikanaliz, öznelliği hem denetlemenin hem de üretmenin teknikleriyle deneyler yapar. Sözceler yerine sözceleme odaklanan bu teknikler, sonra başka alanlara taşınır, özellikle de medyaya, işletmeye, işsizlik ve refah ödeneği alanların bireysel olarak gözlemlenmesine vb. “Dinler kendi amaçlarına ulaşmak için doğrudan telkinlerle, standartlaştırılmış temsillerin ve

25 Gilles Deleuze, *Desert Islands and Other Texts*, Los Angeles, Semiotext(e), 2004, s. 274.

beyanların basılı araçlarıyla etkide bulunurken, psikanaliz en azından ilk başta belirli bir bireysel ifadeye özgür bir alan tanıır... Din , bunu söylemeye cüret edeceğim, öznelliğe açıktan deli gömleği giydirirken, psikanaliz çabalarını sözceleme yeni bir biçim vermeye yoğunlaştırmak için bu beyanların ağırlığının bir kısmını ortadan kaldırır... ‘Özgür yorum’ denilen şey, acımasız bir semiyotik uzaktan kumanda tarafından hızlıca yönlendirilir.”²⁶

De Certau’da aynı sonuçlara varır: Beyanların, mesajların ve göstergelerin üretilmesi, tekil bir sözcelemin ortaya çıkış koşullarını engeller. Semiyotik olarak standartlaştırılmış ortak dünyadan kaynaklanan bu bitmek bilmeyen vızıltı, kelimelerin ve göstergelerin aralıksız dolaşımı, “olmayan bir konuşma yaratır”. Göstergelerle, iletişim ve söylem aygıtlarıyla dolu kamusal alan, insanların kendilerine ait olacak bir sözcelem oluşturmalarını imkânsızlaştırır.²⁷ “Paylaşılan semiyotikleri” yeniden tekilleştirecek, yeni çatlaklar yaratma gücüne, kendimizi ifade edebileceğimiz “tartışmalı” bakış açılarına sahip “gerçek” bir sözcelem dile getirmek için, dillerin, göstergelerin ve medya semiyotiklerinin “herkes için anlam ifade eden, ama kimse açısından doğru olmayan” bu dolaşımını sekteye uğratmak zorundayız.

Güvenlik devletlerindeki bütün sözcelem aygıtları (anketler, pazarlama, seçimler, sendikal ve politik temsiliyet, vb.), bir taraftan “bireyleşmiş öznenin” (insani sermaye) bağımsız ve sorumlu konuşma üretiminin az ya da çok gelişmiş versiyonları iken, öte yandan bu öznenin “konuşma özgürlüğünün” yaratıcı/yıkıcı işleyişinin değiştirilmiş biçimleridir. Oy kullanan biri olarak, kendi kanaatinizi ve seçme özgürlüğünüzü bir sözcelem öznesi olarak ifade etmeye davet edilirsiniz; ama

26 Felix Guattari, *Schizoanalytic Cartographies*, New York, Bloomsbury, 2013, s. 43-44.

27 Michel de Certau, *Culture in the Plural*, s. 137.

ifade özgürlüğünüz aynı zamanda başkaları tarafından zaten kodlanmış olasılıklar ve sizi sorunsallaştırma gücünüzü hayata geçirmekten alıkoyacak alternatifler arasından (“sağ” ve “sol”) seçim yapmakla sınırlandırılmış olduğu için bir sözce öznesi olarak konuşturulursunuz. Doğru soruyu soruyor muyum? Bu beni ilgilendiriyor mu? Benim için gerçekten önemli mi? Oy kullananlar bu sorulara çoktandır “hayır” cevabını veriyor; sadece diğerlerinin zaten yaptığı en kötü seçimleri ortadan kaldırmak için oy kullanıyor ya da kullanmıyorlar. Kendi sözcelemeniz ve sizden beklenen arasında ufacık bir boşluk bile kalsa, kamuoyu yoklamaları sizi “doğru” tarafa yönlendirmek üzere harekete geçer.²⁸

Kamuoyu yoklamalarının artmasıyla birlikte, oy kararınız hemen (seçim esnasında) değil ama zaman içinde önceden imal edilmiş biçimlere uygun hale getirilir. Benzer şekilde, pazarlama ve reklamcılık da piyasa ve iş sektörü tarafından oluşturulan ve önerilen alternatifler arasında seçim yapmak konusunda gündelik eğitimler verir. Seçimler, pazarlama ve reklamcılık birbirlerini yansıtır ve karşılıklı olarak birbirine güç katar.²⁹

28 Ama bu dinamikler tek taraflı olmaktan çok uzaktır. “Kamu artık burada değildir, artık bu imajlar arasında gezinmez veya onların tuzaklarına düşmez; memnuniyet içerisinde, ilgili veya sıkılmış bir alıcı pozisyon olarak arka planda, başka bir yeredir... Serileştirilmiş mesajları alanların ne düşündüklerine veya ne arzuladıklarına dair bir ipucu elde etmeyi amaçlayan anket büroları artar.. Bu türde bir piyasa araştırmaları sadece sorularla ‘oynayan’ muhatapların cevaplarından, tiyatroyu bu araştırmada rol alan kesimlerden elde edilen anketlerden faydalanır; anket büroları artık, ulusal komedi sanatı sahnesinde ara sıra yürümeye çağrılan ‘kamu’nun’ ‘tepki-leri’ ardında kalmış bilinmeyen diyarlara sıvışıp giden ve gözden kaybolan halkı etkileyemez.” Michel de Certeau, *Culture in the Plural*, s. 136-137.

29 Sosyal bilimler ve medya arasında, kesintili çalışanları dikkate aldığımızda sergiledikleri suç ortaklığı düzeyinden daha az doğrudan, daha dolaysız bir suç ortaklığı ortaya çıkar. Sosyal bilimler, medyanın el koyduğu ve yeniden biçimlendirdiği bir dizi bütünlüklü teknik icat etmiştir. “Kamuoyu yoklamalarında ‘doğru’ yanıtı elde etmelerini sağlayacak ‘doğru’ soruları sorma, soruları ifade etme veya yerli nüfusa dair etnog-

Kamuoyu yoklamaları, pazarlama, sendikalar ve politik temsilîyet gibi seçimler de, sorunlar ve meseleler üzerinde önsel bir mutabakat ve anlaşma sağlarlar. Bunlar düşünüldüğünde, iletişim makinesinin neden devasa bir kolektif psikanaliz gibi iş gördüğü anlaşılabilir hale gelir. Bu makine söylediğiniz şeyi başka bir dile çevirir, kelimelerinizin kökenini ve anlamını değiştirir ve sonra da iş sektörünün çalışmasını sağlayacak şekilde (onları dillendirerek) size asıl sözcelerinizi ve sahici arzularınızı açıklar.

Foucault'nun tarif ettiği şekliyle iktidarın güvenlik aygıtlarının nasıl işlev gördüğünü televizyon mükemmel bir şekilde örnekler çünkü bu aygıtlar, (konuşma ve ifade) “özgürlüğünün” üretimi yoluyla ruhların yönetilmesini güvence altına alır. Konuşma özgürlüğü, saygı gösterilmesi ve korunması gereken doğal bir hak değildir, durmadan üretilmesi ve yeniden üretilmesi gereken iktidar aygıtlarıyla bağlantılıdır. Yönetim sanatı “üretme, hayatta tutma ve özgürlüğü arttırma işlevlerine” sahiptir ama bunları “daha fazla kontrol ve müdahale yoluyla” gerçekleştirir.³⁰ Foucault'nun dediği gibi “özgürlüğü üretmek” gerekir, “ama tam da bu hareket, kısıtlamalar, denetim, baskı biçimleri ve tehdide dayalı yükümlülükler oluşturulmasını gerektirir.”³¹ Güvenlik aygıtları özgürlüğü hem üretir hem de yok ederler. Ürettikleri özgürlük, medya tarafından kodlanmış ve homojenleştirilmiş sözcelem ve ifadelerin özgürlüğüdür. Yok ettikleri özgürlük ise tekil ifade ve konuşma biçimleri sayesinde icat etmenin, yaratmanın, deney yapmanın özgürlüğüdür.

rafik araştırma yöntemleri” denemişlerdir. “Sosyal bilimlerde büyüleyici olan şey bunların insanları hem konuşmaktan alıkoyacak hem de konuşturacak kadar çeşitli ve değişik olmalarıdır.” Michel Callon, Pierre Lascumes veyannick Barthe, *Agir dans un monde incertaine. Essai sur la démocratie technique*, Paris, Seuil, 2001, s. 158.

30 Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, s. 67[*Biopolitikanın Doğuşu*, çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015].

31 A.g.e., s. 64.

Aktivist grupların televizyon tartışmalarına davet edildiği nadir durumlarda bu tabi kılma makinesinin nasıl çalıştığı gözler önüne serilir. Hâlihazırda kodlanmış sınırlar ve koşullar içerisinde tatbik edilen bu “konuşma” ve ifade “özgürlüğü, önceden imal edilmiş iletişim modellerine uygun şekilde konuşma, aktivistlerin beyanlarının sıklıkla karşı karşıya kaldıkları gazetecilerin ve uzmanların beyanlarının ve düşünme biçimlerinin şablonuna uyma emrine dönüşür.

Medyanın işlevini yerine getirmek için, sunduğu üstü kapalı ön koşulların, sözcelem biçimlerinin ve ifade kodlarının bireyler tarafından aktif veya pasif olarak kabul edilmesine ihtiyaç duyar. Kesintili çalışanlar derneği üyelerinden birinin Fransız televizyonundaki canlı yayın sırasında neden olduğu gibi, eğer bunlar kabul görmeyecek olursa, spiker anında bu değişim tehdidini hisseder, televizyon sözceleminin üstü kapalı ön koşullarını kabul eden konuklara karşı oldukça sakın ve medeni olmasına rağmen; bunu kabul etmeyenlere, programlanmamış bir yayından duyduğu korkuyu ele veren sözlü bir asabiyet ve şiddet halini gözler önüne seren sert bir tavır alır. Çünkü medya mensuplarını ürküten şey, kendi yarattıklarının dışında kalan olaylardır. Olan her şeyi derhal kendi dillerine tercüme etmek zorundadırlar. Kesintililer mücadelesi gibi “gerçek” bir olayla karşı karşıya kaldığında medyanın ilk hedefinin konuşan kişiyi onun kolektif asamblajını (dernekler, kolektif eylem, Koordinasyon) oluşturan bağlantılardan yalıtmaya, ondan kendisi dışında bir sözcü, bir temsilci, bir lider devşirmeye çalışmak, onu hem başkaları adına konuşan hem de medyanın kodlarına, zamansallıklarına ve sentaksal ve anlamsal sınırlarına uygun şekilde kendini ifade eden biri haline getirmek için uğraşmasının nedeni budur (gazeteciye göre, konuşmacı bu sayede anlaşılır olacaktır). Medya, demokratik konuşma ve ifadenin “ortak dünyasında” ne olursa olsun ve ne belirirse belirsin kendini daima “evindeymiş” gibi algılamasını ve kurgu-

lamasını sağlayan aygıtlardan oluşur. Örneğin kesintili çalışan işçilerin kolektif eylemliliklerinden birinde, televizyondaki haber programının işgalinde, kesintili çalışanlar yayın esnasında “pot kırabilme hakkını” talep ettiler. Başka bir ifadeyle, konuşmayı ve ifadeyi yöneten medya kodlarını ve onları kendi asambleslerinden koparmayı amaçlayan tabi kılma aygıtlarına hapsedilmeyi reddetmiş oldular. Bu sayede tekil bir konuşmanın varolabilmesi için gereken koşulları gözler önüne serdiler.

Bu nedenle iletişim makinesi, politik ve sendikal temsilcilere ve dolayısıyla da meşru konuşmaya sınırlar koyan, karşılıklı-belirlenim yasasındakiyle aynı kuralları takip eden bir ayıklama makinesidir. Eğer ki biri, “meşru” temsilciler ve medyanın “gerçeklikten” alenen yoksun olduğunu maskelemek için normalde hoş gördüğü sokaktaki sıradan vatandaş arasında konumlanıyorsa, bu kişinin haberlere çıkabilmek için ya epey gürültü çıkarmış olması ya da “başa çıkılmaz” davranışlarıyla kendini görünür kılması gerekir. Her iki durumda da bu kaçınılmaz şekilde yetersiz kalacaktır çünkü medya ancak “meselelerin” hâlihazırda tanımlanmış sınırları çerçevesinde iletişim kurabilir.

Öncelikli politik görevimiz, aramızda bulunan, bizi koşturan ve sözceler üretmemizi sağlayan insanların kolektif mantıklarını keşfetmek, harekete geçirmek ve onlara tutarlılık kazandırmaktır.

Psikanalize ve geleneksel politik örgütlenmelere karşı “tamamıyla deneysel bir alan, kişisel ve grup deneyleri alanı” inşa ederken Deleuze ve Guattari’nin aklında olan da tam olarak buydu.³²

32 Gilles Deleuze “Five Propositions on Psychoanalysis”, *Desert Islands and Other Texts*, Los Angeles, Semiotext(e), 2004-2005, s. 275-276.

“PİSLİK”¹ VE PERFORMATİF OLANIN ELEŞTİRİSİ

*Konuşma esnasında birbirimizi bir dizi taktik
sayesinde yönetiriz.*

Michel Foucault, *Dits et écrits*, vol. 4

Bir diyalogda cevaplar arasında kurulu bir ilişki – soru-cevap, tasdik-itiraz, olumlama-katılma, öneri- kabul, emir-uygulama ilişkisi- dil birlikleri olmadan imkânsızdır.

Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*

Toplumsal makineler ve söylemsel makineler arasındaki ilişki nedir? Bu ilişkiyi Nicolas Sarkozy’nin, henüz İçişleri Bakanı iken, 2005’de Fransa başkanlığı için yürüttüğü kampanya

1 “Pislik” kelimesi, eski Fransa Başkanı Nicolas Sarkozy’nin henüz İçişleri Bakanı iken, Fransa’da 2005’de iki taşralı gencin öldürülmesinin ardından baş gösteren isyan esnasında Paris banliyölerinde yaşayan gençleri tanımlamak için kullandığı Fransızca *racaille* (ayaktakımı) kelimesinin çevirisidir. Canlı olarak kayıt altına alındığı halde bu hakaretin Fransız basını tarafından çok başarılı şekilde üstü örtülmüş ve birçok tartışmaya yol açmıştır. (İngilizce’ye çevirenin notu)

üzerinden ele alacağız. Hipotezimiz, gösteren ve göstermeyen semiyotiklerin, teknolojilerin, işlevlerin vb. çoğulluğunu ima ettikleri ve performatif mantığa değil, tamamen farklı bir kayıt sistemine göre işledikleri için söylemsel makinelerin dilden başka bir şey olduğudur. Söylemsel makineler, toplumsal olana, “eylem üzerinde eyleme”nin olay-yaratan dinamiği gibi işlev gören bir yönetme stratejisinin parçası olarak müdahale eder.

Dilin politik işlevini izah etmek için, hem Amerika’daki bazı feminist teoriler hem de Avrupa’daki post-işçici teoriler, dilbilimsel failliğin anlaşılmasında bana zorlayıcı görünen analitik felsefeyi ve özellikle de performatifleri temel aldılar. 1990’ların ortalarından itibaren analitik felsefe ve Saussurcú dilbilimin bütün gücüyle geri döndüğünü gördük; pek azımız bu geri dönüşün 1960’ların ve 70’lerin postyapısalcı eleştirileriyle iktidar semiyotiklerinin politik eleştirilerinde verili olduğunu anlamıştık.

1. “Mutlak” performatif

Post-işçici İtalyan düşüncesinin performatife geri dönüşü (Paolo Virno², Christian Marazzi³ ve daha az bir oranda Hardt ve Negri⁴), bunun, performatiflerin asıl anlamının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını düşündüğümüzde bile oldukça şaşırtıcı. Nitekim bu düşüncenin figürleri, “mutlak performatif” (Virno) kategorisini devreye sokarak performatif teorisini radikalleştirmek istiyorlar. Bu kavramsallaştırma J.L. Austin’in tanımında⁵ yalnızca, “sözcelem bir eylemi ta-

2 Paolo Virno, *Quando il verbo si fa carne: linguaggio e natura umana*, Torino, Bollati Boringhieri, 2003.

3 Christian Marazzi, *Capital and Language*, Los Angeles, Semiotext(e), 2008 [*Sermaye ve Dil*, çev. Ahmet Ergenç, Ayrıntı Yayınları, 2010].

4 Michael Hardt and Antonio Negri, *Multitude* New York, The Penguin Press, 2004 [*Çokluk*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, 2004].

5 J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford, Oxford University Press, 1976 [*Söylemek ve Yapmak*, çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, 2009].

nımlamaktan ziyade bir eylem gerçekleştirir” şeklindeki ifade edilen kısma sadık kalır. “Mahkeme burada toplandı”, “Halk adına sana emrediyorum...”, “Sana söz veriyorum...” diyen kişi, bir koşulu veya durumu tanımlamaktan ziyade söylediği şeyi yapmaktadır.

Austin’in teorisine göre, performatifin gücü “toplumsal yükümlülük”ü zorunlu kılmasından kaynaklanır (söz verme durumunda kişi “itibarını kaybetme” riskini almış olur, soru sorma durumunda ise sorunun muhatabının konuşmayı bölme riski alarak yanıt verdiği varsayılır). Performatif sözceyi gerçekleştiren konuşmacı, kendine ve kendisini dinleyen kişiye tamamlayıcı bir rol biçer. Performatifin gücü, “hakların” konuşmacılar arasında dağıtılmasına bağlıdır. Tıpkı dilin “toplumsal olarak kabul gören konuşma eylemleri silsilesine denk düşen bir dizi basmakalıp rolü bünyesinde toplayan”⁶ geniş bir kurum gibi işlev görmesi gibi, performatif de yükümlülükleri belirler.

Burada ısrarla vurgulanan şey, toplumsal yükümlülüklerin yeniden üretimi olarak dilin “geleneksel”, diğer bir ifadeyle hâlihazırda kurumsallaşmış toplumsal ilişkileri yeniden üretme işlevidir.

Performatifin bu ikinci ve temel koşulu, İtalyan post-işçici dil teorisi tarafından anlaşılamaz şekilde bir yana bırakılır, öyle ki, performatif olamayan “Ben söylüyorum” sözcesi, “mutlak performatife”, Virno’ya göre “bugünün iletişim toplumunu yukarıdan aşağıya” niteleyen bir sözel biçime dönüştürülür.

Fakat “Söylüyorum” sözcesi performatif olamaz, çünkü sözcenin sonucu, hiçbir “yükümlülük”ten kaynaklanmayan salt enformasyondur. Hiçbir “hak”, hiçbir düzen, hiçbir rol ve hiçbir güç dağılımı kurumsallaştırmaz.⁷ “Söylüyorum”, bir şey-

6 François Recanati, *Meaning and Force*, New York, Cambridge University Press, 1987, s. 9.

7 “Bu nedenle “Sana söylüyorum” sözcesi, cümlelerin sözcelemi birinin konuşuyor olduğuna delalet etse bile performatif değildir.” Oswald Ducrot, “De Saus-

le iletişim kuran ama “öteki” üzerinde eylemeyen bir sözcüddür. Muhatap açısından (cevap vererek, itaat ederek, sözüne sadık kalarak ya da kalmayarak, vb.) sözcenin kendisini işaret ettiğini ciddiye almak dışında yeni bir durum yaratmaz.

Austin’in düşüncesine sadık kalındığında, “Söylüyorum” sözcüsünün performatif olarak kabul edilebileceği bir durum görmüyorum.

Herhangi bir yükümlülük barındırmaksızın “olay dilini” öne çıkaran basit işleve indirgenen bu “mutlak performatif” tanımını (birinin konuşma, müdahale etme, özneler-arası bir ilişki kurma durumu), Austin’in teorisinin önemini ve çıkarımlarını bütünüyle etkisiz hale getirir.

Performatif teori, hem dilbilimsel kategorileri hem de Austin’in teorisini baş aşağı eder. Bu nedenle bu teorisinin biz-zat yaratıcısı tarafından eleştirildiği ve geride bırakıldığı hatırlanmalıdır. Performatif (bir kişinin konuşurken yaptığı) ve betimleyici (koşulların tasviri) arasında ayırım yaptıktan sonra Austin bu karşıtlığı terk eder: Bütün sözceler performatiftir çünkü betimleyici olanlar bile bir söz edimini gerçekleştirmeye hizmet eder.

Biraz tereddütten sonra Austin, performatiflerin dilbilimsel bir istisna olarak kabul edilmesine karşı çıkmış ve performatifi özel bir durum olarak kapsayan yeni bir kategori, edimsöz edimi kategorisini önermiştir. Bu ikinci versiyonda, yani edimsöz ediminde, (sadece performatif olanları değil) bütün sözcelerimiz, bir yükümlülük oluşturan belirli bir toplumsal eylemi gerçekleştirmeye hizmet eder.

Dilbilimciler ilk versiyonu kabul ederken, Benvenite gibi dilbilimciler bu ikinci versiyonu reddederler. Çünkü ikinci versiyon ilkinin radikal bir sorgulamaya tabi tutar, dilbilimciler ise

sure a la philosophie du langage” (John Searle’in *Speech Acts [Söz Edimleri]*, çev. Levent R. Aysever, Ayraç Yayınları, 2000) adlı eserinin Fransızca basımının giriş bölümü), *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972, s. 12.

ikinci versiyonun olanaklarını açığa çıkarmayı başaramaz. Bizim yapmaya çalışacağımız şey işte tam da bu olanakları açığa çıkarmak.

2. Performatif sayesinde özgürleşme

Judith Butler, Virno’nun görmezden geldiği şeyi, performatifin konuşmacılara ilâştirdiği rollerin ve rütbelerin tayin edilîşini ısrarla vurgular.

Birleşik Devletler’de “performatif” kavramı, pornografiye ve ırkçı “nefret söylemine” karşı mücadele eden aktivistler tarafından kullanılır. Austin’in kategorileri üniversitenin sıkıcı ortamını terk edip, mahkeme salonuna geçer. Kadın haklarını ve etnik azınlıklıkları savunanlara göre, pornografi ve nefret söylemi bir bakış açısı ve fikrin basit ifadeleri (bu halleriyle ABD anayasasında yapılan ilk değışiklikle koruma altına alınmıştır) olmadıkları sürece performatif sözcelerdir; bu sözceler bir durumu tarif etmenin ötesine geçer. Bunlar, konuşmanın muhatabı olan kişileri baskı altına alacak şekilde kuruldukları için dinleyiciler üzerinde etkide bulunur. Bu tür sözceler, sadece bir toplumsal tahakküm ilişkisini yansıtmakla kalmazlar, konuşma iktidarı sayesinde bu iktidar yapısını tanımlar, kurar ve yeniden-kururlar. Kadınlara ve azınlıklara belirli toplumsal roller tayin eden performatif sözce, muhatap aldığı ve böylece dava açılması gereken insanların faillîğini etkisiz kılan bir eyleme benzer.

Judith Butler’ın, taşıdığı “politik kurtuluş vaadi” sahiplenmek için performatifi yeniden düşünmeye yönelik politik-dilbilimsel projesi sorunluymuş gibi görünüyor.

Edimsele ve onun barındırdığı varsayılan özgürleşme vadine geri dönüşe dair Foucault’un çalışmasından yararlanarak içsel bir eleştiri geliştireceğiz. Foucault *The Government of Self and Others* başlığıyla yayınlanan 1982/1983 derslerinde, performatifi, bir mecliste “doğruyu söylemek” [*dire vrai*] için ayağa

kalkan biri tarafından başlatılan politik kopuşun “karşı örneği” olarak ele alır. Performatif, “*parrhesia*’nın [doğruyu söylemek] tamamen karşıtı olan bir sözcelem biçimini”⁸ temsil eder.

Parrhesia, hâkim anlamlandırmalardan bir kopuş demektir, hem yeni olanaklar hem de bir “tehlike alanı” yaratarak “bir çatlak” oluşturan “istilacı bir olay”dır. Öte yandan performatif, “etkileri” kadar “koşulları” da daima “önceden bilinen”, az çok katı biçimde kurumsallaştırılmıştır. Böylece, rollerin tayin edilmesi ve (konuşmaya dair) hakların dağıtılmasında herhangi bir kopuş yaratmak imkânsız hale getirilir. Hakiki bir söylemin istilasına ise “açık bir durum belirler veya durumu açık hale getirir ve daha evvel kesinlikle bilinmeyen olası etkiler yaratır.” Bunun aksine, performatif sözcelemin koşulları ve etkileri “kodlanmıştır.” “*Parrhesia* kodlanmış bir etki yaratmaz; belirsiz risklere açılır.”⁹

Performatif olan, sözcelemleri, sözceleri ve onların etkilerini kodladığı gibi, konuşmacıları ve dinleyicileri, onların kendi rollerini ve sıralamalarını, eylemlerini gerçekleştirdikleri kamusal alanı da kurumsallaştırır. Burada ortaya çıkan “öznel” hiç risk almaz ve kendileriyle “kişisel” bir ilişkiye girmezler. Konuşmalarını ve öznelliklerini dilbilimsel geleneklerin yerleşik biçimlerine uygun hale getirirler.

Performatif bir sözce kurmak için “özne konumları” zorunludur; yine de eğer birini vaftiz edeceksem gereken tek şey, “papazlık işlevini” yerine getirmektir, Tanrıya inanıp inanmamam farketmez. “Afedersin” sözcesini performatif kılan şey, onu söylemiş olmamdır, samimi olup olmadığının hiç bir önemi yoktur.

Başka bir ifadeyle, performatif “ritüel” hiçbir şekilde özneyle ilişkilenebilir ve özneye bağlanmaz, oysa doğruyu söyle-

8 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 61.

9 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, s. 63,62.

mek [*dire vrai*], “konuşan öznenin kendisiyle” ve dinleyiciyle “bir antlaşma” tesis eder. “Bunun doğru olduğunu düşündüğünü söylemiş olur ve böylece” sözcenin içeriğine olduğu kadar bizzat sözcelem eylemine de “kendisini bağlar” ve bunu yapmanın bütün risklerini ve sonuçlarını üstlenir.¹⁰

Parrhesia niteliğindeki sözcelem, sadece başkaları üzerinde etkide bulunmakla kalmaz, öncelikle sözceleyen özneyi etkiler, onun durumunda bir dönüşüm (Guattari’ye göre varoluşsal bir dönüşüm) yaratır. “Bana göre pragmatik açıdan ele alınışından bütünüyle farklı şekilde, söylem niteliklerinin türşes özelliklerini belirleyen tam da bu tepkimedir -öyle ki sözce olayı öznenin varoluş biçimini etkiler.”¹¹ Performatifle birlikte, öznenin yaratıcılığı veya dönüşümü imkânsız hale gelir.

Özneleştirme, dilsel olmayan bir kendi kendini duygulandırma gücüdür. Guattari’nin söyleyebileceği üzere özneleşme bir kendi kendini konumlandırma ve bir kendi kendini var etme tanımlar; her ne kadar dildeki sözcükleri ve cümleleri kullanıyor olsa da bizi dilin ve hatta pratiğin kurallarından radikal şekilde uzaklaştırır. Foucault’un söylediği şey çok açıktır: “*Parrhesia* ile birlikte tamamıyla farklı söylem olgularından oluşan bir bütünün ortaya çıkışını görürüz. Bunlar söylem pragmatikleri dediğimiz şeyin neredeyse zıttıdır.”¹²

Foucault’yu iktidarın mantığından olduğu kadar dilin yapısalcılığından da (hatta “cinsellik” üzerine çalışmasından da) uzaklaşmaya iten şeyi, yani kendilikle ilişkinin ontolojik sonuçlarını Butler bütünüyle görmezden gelir. Eğer bir özgürleşme politikası aranacaksa, performatifin sahiplenilmesi ve tersine çevrilmesinde değil, tam da kendilikle ilişkinin ontolojik sonuçlarında bulunacaktır.

Eski Fransız İçişleri Bakanı Sarkozy’nin Paris banliyö-

10 A.g.e., s. 64,65.

11 A.g.e., s. 68.

12 A.g.e., s. 68.

lerindeki gençliği “pislik” olarak tanımlaması (“Bu pislikten yeterince çekmediniz mi? Pekâlâ, sizin için onlardan kurtulacağım!”), sözcüklerin gücünü açıklamak için “performatifleri” geri çağıran fikirlerin yanlış bir şeyde direniyor olduklarını gözler önüne seriyor gibidir. Bu aynı zamanda dilin politik “gücünü” dikkate alan teorilerin yeterliğine dair haklı bir şüpheyi yol açar.

Peki, eski İçişleri Bakanı Sarkozy’nin kameraların önünde dillendirdiği bu “nefret söyleminin” etkileri nelerdir? “Pislik” kelimesi Fransız banliyölerinin failliğini etkisiz hale getirmek şöyle dursun, bu failliği sözcelem öncesinde tahayyül edilemeyen bir ölçekte etkinleştirdi. Sözcelem, buradaki genç yerleşimcileri tahakküm altında kişiler olarak kurmak yerine, “pislik” olarak tanımlanmayı açıkça reddeden isyankâr ve itaatsiz kişiler olarak harekete geçirdi. Butler’ın iddiasının aksine, isyanın gücü “başka türde bir performatife” veya onun sahiplenilmesine değil, öncelikle hâkim anlamların ve toplumsal işlevlerin askıya alınmasıyla ortaya çıkan varoluşsal bir olumlamaya (Guattari) dayanır. Dolayısıyla isyanın gücü, kendilikle ilişkiyi (Foucault), başka türlü söyleyecek olursak, dilin veya pratiğin çerçevesini aşan bir eylemi zorunlu kılar.

Aynı şekilde Butler’ın Rosa Park’ın sandalyesini beyaz bir adama vermeyi reddetmesini neden performatif olarak gördüğünü anlamak da oldukça güçtür.¹³ Bu reddedişte performatif olan hiç bir şey yoktur ya da varsa bile o zaman bu terimin anlamını değiştirmemiz gerekir. Bu bir direniş, kendini konumlandırma, olumlama, konuşmadan reddetme *jestiyle* kendini ortaya koyma *eylemidir*. Eylem düşünceden de konuşmadan da

13 Rosa Park, ABD’li insan hakları aktivisti. 1955’te Alabama’da bir beyaza yerini vermeyi reddetmiş, sonrasında tutuklanmıştır. O dönemde bu yasal bir zorunluluktan, tutuklanmasından bir yıl sonra ABD Federal Mahkemesi otobüslerdeki bu uygulamayı yasakladı. Devamında üniversitelerde siyahlara uygulanan ayrımcılığa karşı eylemler baş gösterdi. Rosa Park bu dönemde direnişin sembolü hale geldi – ç.n.

önce gelir; hem hâkim anlamların kırılma noktasını hem de rollerin ve toplumsal işlevlerin dağılımının olumsuzlanmasını oluşturur.

Öznel başkalaşım öncelikle söylemsel değildir, çünkü öz-nelliğin bir kez geçildikten sonra geri dönülemeyecek söylemsel-olmayan odak noktasına temas eder. Özneliğin ortaya çıktığı varoluşsal boyuttan başlar ve sonra da dili, mitleri ve anlatıları içeren bir semiyotikler çoğulluğu sayesinde süreklilik kazanır. Ancak göstermeyen, adlandırılmayan, söylenebilir-olmayan boyutlardan başladığında anlam, dil ve anlatı mümkün hale gelir.

Yine de performatif teori, dilbilim içerisinde önemli bir değişimi temsil eder. Saussurecü öğretinin aksine, her türden kullanıma önsel anlamlar oluşturduğu varsayılan dil [*langue*] ve bu anlamları konuşmacının amaçlarına göre kullanmakla sınırladığı varsayılan konuşma [*parole*] arasındaki ayrımı artık kabul etmiyoruz. Bu noktadan sonra dilin bir iletişim ve bilgi alışverişi aracı olarak tanımlanmasını kabul etmemiz mümkün değildir.

Virno ve Butler, Austin’in başlattığı hareketin ötesine geçmek yerine, farklı yöntemlerle de olsa sanki dil özerk bir biçimde varolabilirmiş, sözdizimsel, fonetik veya gramatik yapılarla oluşturulan gizli anlamlara sahipmiş, başkaları üzerinde bir faillik yaratabilirmiş gibi, dilin ve göstergelerin dönüşüm gücünü açıklayabilirmiş gibi sözcelemi dile kapattılar. Virno ve Butler, Austin’in bile terk ettiği ilk performatif teorisine bel bağlar.

3. Bakhtin ve ilk sözcelem teorisi

Yaşam ancak bir olay olarak anlaşılabilir.
Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*

Performatif teorisine dair ikinci eleştiri dizimiz Guattari ve Bakhtin'in çalışmalarına dayanıyor. Devasa zorluklar ve aşikâr tereddütlerle yüklü sözcelem yaklaşımında olduğu gibi, Guattari'nin dediği üzere sözcelem dilin "çok uzak kenar mahallesiymişcesine", bu yazarlar dilden yola çıkmak yerine, dilbilimin tam aksi bir yol izlerler. Sözcelem pratikleri, fonetiği, sözdizimini ve semantiği önceler. Sözcelem ve özellikle de onun *söylemsel-olmayan* yanı, Guattari açısından dilbilimin ve semiyotik yaratıcılığın "etkin çekirdeğini" temsil eder. Bakhtin gerçekte sadece dilbilimsel olmayan bir sözcelem anlayışının mümkün olduğunu söylese de¹⁴, Guattari öznellik üretimi üzerine düşünebilmek için "anlam ve duyumun üretimi" ile "varoluşsal üretim" arasında radikal bir ayrım yapmak gerektiğini savunur.

Performatifin eleştirisi olarak Bakhtin'den yararlanmak, çelişkili gibi görünebilir çünkü Bakhtin'in sözcelem teorisinin temel özellikleri, Rus Devrimi'nden hemen sonra ve dolayısıyla tam da performatiflerin icadından önce ortaya koyulmuştur. Çelişkili bir durum çünkü Bakhtin'in teorisinde performatife açıkça hiç yer verilmez; tıpkı Austin'in geç dönem çalışmalarında sadece performatif olanın değil "bütün konuşma eylemlerinin", konuşmacıları dâhil eden, yükümlülükler meydana getiren ve roller atayan "toplumsal eylemler" olması gibi.

Terimlerdeki türdeşliğe rağmen Austin'in ve Bakhtin'nin teorileri arasında dikkate değer farklar vardır. Bakhtin herşeyden önce, bir yandan dil ve gramer ile sözcelem arasında öte

14 "Dilbilimin konusu, tek başına sözlü iletişim, özü itibariyle sözceler, bunlar arasındaki (diyalojik) ilişkiler, sözlü iletişim biçimleri ve konuşma tarzları değil, sadece sözlü iletişimin malzemesi ve araçlarıdır. Dilbilim, ne sözceler arasındaki ilişkiyi ve sözcelem gerçekte ve konuşmacıyla olan ilişkisini ne de sözcelem ve bunların geçmişteki ve gelecekteki sözcelemle olan ilişkisini inceler, yalnızca bir dil sistemi içerisindeki unsurlar arasındaki ilişkilerle ilgilenir." Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin, Texas, University of Texas Press, 1986, s. 118.

yandan dilin sözcükleri ve cümleleri ile sözce arasında, (dilbilimsel) anlam ve (sözcelem) duyu arasında türsel farklılıklar kurar.

Bakhtin, dilbilim ve dil felsefesinin bilmediği ve bir diyalogdaki konuşmacılar arasında verilen cevaplarla sınırlandıramayacak olan yeni bir “oluş alanı”, “diyalojik olanı” keşfeder. Diyalojik bir ilişki, birbirinden zamansal ve mekânsal olarak ayrıştırılmış metinler, bilimsel teoriler ve sanat ürünleri arasında da kurulabilir.

Diyalojik bir ortamda, ilişkiler, dil ve göstergeler yoluyla ifade edilen ama yine de bunlara indirgenemez halde varlığını sürdüren duyumsama ilişkileridir. Diyalojik ilişki, Saussure veya Lacan’ın yapısalcılığında olduğu gibi mantıksal veya dilbilimsel sistemin bir parçası değil, özel bir ilişkidir; psikolojik bir sistemin parçası da değildir çünkü konuşmacının bireysel öznel bilincinden koparılamaz. Bu ilişki, bir dil (ve bir mantık, bir semiyotik veya psikoloji) önvarsayar ama bir dil (ya da mantık, semantik veya psikoloji) sistemi içerisinde varolmaz.

Dilin gücü, ifade yeteneği ve failliği, dilden, dilin gramatik yapısından kaynaklanmaz; göstergelerin farklılığından ya da bileşiminden değil, kullandığı dil zorunlu ama yetersiz bir unsur inşa eden diyalojik ilişkilerden doğar.

Sözcüklerin, cümlelerin ve gramatik kuralların eksiksiz bir sözcelem oluşturabilmesi için “ne olursa olsun herhangi bir dilbilimsel kategorileştirme veya belirlenim açısından erişilmez kalacak “bir söz edimi”, “tamamlayıcı bir unsur” Guattari’nin ifadesiyle etik-politik bir unsur ve daha spesifik ve radikal haliyle *varoluşsal* bir unsur, “*varoluşsal bir işlev*” gereklidir.

Sözcelemden (“söz ediminden”) koparılan sözcükler, gramatik biçimler ve cümleler, yalnızca olası bir anlama hizmet eden “teknik göstergeler”, “maddi”, basit “olasılıklar”dır.

Sözcüklerin ve cümlelerin eksiksiz bir sözceleme, bir “bütüne” dönüşmesine olanak sağlayan dildeki bu bireyleşme, te-

killeşme ve gerçekleşme olanakları, dile dışsal ama sözceleme içkin birey-öncesi duygulanımsal kuvvetler ve birey-sonrası etik-politik toplumsal kuvvetler sayesinde hayata geçirilir.

Performatif gibi bir kategoriye ayrı birşey olarak ele almak imkânsızdır, çünkü her söz edimi birine ya da bir şeye işaret eder, biri veya bir şey tarafından yanıtlanır, bir “yükümlülük” gerektirir ve bir “yanıt” (ya da “yanıtlayıcı bir tutum”) önvarsayar. Kişinin söylenen şeye katılıp katılmayacağına, onu uygulayıp uygulamayacağına, değerlendirip değerlendirmeyeceğine vb. dair verdiği “yanıt”, sözcenin kurucu unsurudur. Sözcelem açısından ise “hiçbir şey yanıtı bırakılmaktan daha ürkütücü değildir.”¹⁵

Butler, öngörülemez ve kodlanmamış bir yanıt ve tepki olanağından faydalanarak performatif komuta karşı koymayı dener.¹⁶ Bu yetersiz kalır çünkü “yanıt”la, yani hitap edildiğinde farklı şekilde davranma olasılığıyla ilgili sorun, salt performatiflerle değil bütün sözcelemelerle ilişkilidir (bu Austin’in vardığı sonuçla aynıdır, her ne kadar bunun bazı sonuçlarını görmezden gelmiş olsa da). Öte yandan komuta, başka tür bir performatif edimle değil, performatif olsun olmasın bütün dilbilimsel kategorileri aşan diyalojik bir ilişkiyle karşı konulabilir.

Yanıtın sözdizimi dilin “yapısı” içinde kayıtlı olsa dahi, dil sayesinde değil ötekiyle kurulan diyalojik ilişki sayesinde üretilir. Sözcenin “sonu”, onu bir rica, emir vb. yapan gerçekleşme biçimi, performatif olsun olmasın dilsel biçimlerde değil, diyalojik ilişkide verilir.

15 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin, Texas, University of Texas Press, 1986, s. 68, 127.

16 “Yanıt ihtimalini ortadan kaldırmak yerine, hitap edileni korkuyla, tehditle felce uğratmak, farklı bir performatif edimle yanıtlanabilir...” Judith Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, New York, Routledge, 1997, s. 12.

Sözcenin sonlanması ilk ve en önemli kriteri, onun yanıtlanması ihtimali veya daha açık ve kapsamlı bir şekilde söylersek, ona karşı yanıt verici bir tutum takınılacağı (*örneğin* bir emri yerine getirmek) olasılığıdır. Bu kriter, “Saat kaç?” gibi (birinin yanıt verebileceği) kısa gündelik sorularda, birinin gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini ifade ettiği *gündelik* bir ricada, birinin (kısmen veya bütünüyle) katılıp *katılmadığını* söylediği bilimsel bir saptamada veya bir romanda yerine getirilir ve bunların hepsi bir bütün olarak değerlendirilebilir.¹⁷

Aslında dil cümlelerinin onları anlaşılır kılan gramatik bir “sonu” ve “neticelenmesi” vardır. Yine de gramatik anlaşılabilirlik sözlü mübadelenin zorunlu ama yeterli olmayan koşuldur. Dilsel düzen içerisinde anlaşılabilir, yürürlüğe sokulmuş bir dilbilimsel cümle “yanıtlayıcı bir tepkiye neden olamaz.”¹⁸

Dilbilimsel cümleler değil, yalnızca söz edimi bir sözcelemi hayata geçirme olanağına sahiptir, çünkü söz edimi, yöneltme ve yanıt yoluyla, *değerleri, bakış açılarını, duyguları, duygulanımları, sempati ve antipatileri duruma bağlı olarak, ötekine, sözcelerde ve özellikle de “doğru, adil ve güzel” olana gönderme yapan sözcelerde ifade eder.*

Yanıt daima bir kendini konumlandırma, bir kendini olumlamadır ve sadece bu konumlandırma sayesinde kişi yanıtlayabilir, konuşabilir ve kendini ifade edebilir.

“Mutabakatı” ya da “ihtilafı” hedeflediği için her söz edimi etik-politik bir eylemdir; başkalarına, kendimize ve dünyaya sorulan bir “sorudur”. Bakhtin’in sözcelem teorisi, dünyayı bir sorun, bir olay, sürekli tamamlanması gereken bir şey olarak ele alır. Bu, Austin’in dünyayı bir dizi uzlaş, bir kurum ve yeniden üretilmesi gereken güçlerin, hakların ve vazifelerin bir paylaşımı olarak ele alan performatif ve edimsöz edimi teorisinden farklıdır. Sadece performatif olanlar değil bütün söz edimleri doğaları gereği, eylem olanaklarını yeniden ya-

17 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*. s. 76.

18 A.g.e., s. 76.

pılandırarak başkaları üzerinde etkide bulunur.¹⁹ Söz edimi, konuşan kişiyi “burada ve şimdi” ortaya çıkan tekil bir ilişkiye “öznel” olarak dâhil eden olanaklar açarak belirlenimsizlik yaratan bir olaydır. Her sözcelem, “sonsuz küçük” olsa da tarihsel bir olaydır.²⁰

Sözcelemi dilin birleşimsel kuralları içerisine hapsetmeye çalışan yapısalcılığın ve Austin’in sözedimi teorisinin aksine, sözcelem, konuşmacılar arasındaki ilişkilerin “mikropolitigi”ni ve/veya “mikro-fiziği”ni ifade eder. Sözcelem, bir konuşmacının etkin konuşma süreci ve bir dinleyicinin pasif algılama ve anlama süreci temelinde kurulan dilbilimsel modele göre üretilmez. Aksine, edimin tamamlanmasında asıl görevi yerine getiren kişi dinleyicidir. Foucault’nun geç dönem iktidar ilişkileri teorisindeki gibi, öteki “etkin” ve “özgürdür.”²¹

19 Oswald Ducrot’un performatif güç tanımı, aslında diyalojik bir ilişki olarak anlaşıldığında her sözcelemin ve her söz ediminin gücüdür. Diyalojik ortam, konuşmacılar arasında bir olay ve strateji yaratma olanağı açar. “Böylece sözcelemin yöneltildiği kişi açısından olası eylemler alanı birden bire yeniden-yapılandırılır. Yeni bir davranış ölçütü getiren yeni bir boyut ortaya çıkar. Bu yeniden-düzenleme amprik bir olay değildir, sözcelemden kaynaklanan bir rastlantıdır.” Oswald Ducrot, “De Saussure a la philosophie du langage,” s. 22.

20 “Aslında pratik ilişki, ne kadar yavaş ve dar alanda olursa olsun, daima üreticidir. Karşılıklı etkileşim derecesi fark edilemeyecek kadar az olsa bile, konuşmacılar arasındaki karşılıklı ilişkiler durmadan değişir. Üretilmiş içeriğin kendisi de bu üretim sürecinde üretir. Pratik olarak karşılıklı etkileşim bir olayın doğasını barındırır ve en önemsiz filolojik mübadele bile bu aralıksız olay üretimine dâhil olur.” Mikhaıl Bakhtin, Pavel Medvedev, *The Formal Method in Literary Scholarship*, Cambridge, Harvard University Press, 1985, s. 95.

21 “Bir güç ilişkisinin (basit bir şiddet ilişkisi değil) ortaya çıkabilmesi için, “ötekinin” (üzerinde iktidar uygulananın) sonuna kadar bir eylem öznesi olarak tanınması ve öyle kalması; bir iktidar ilişkisiyle karşılaşıldığında bütün karşılıklar, tepkiler, sonuçlar ve olası icatlar alanının açılması” gerekir. Michel Foucault, “The Subject and Power,” Huben Dreyfus and Paul Rabinow edisyonu içinde, *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago, The University of Chicago Press, 1983, s. 220 [Özne ve İktidar, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 2000].

Sözcelem olayında, öteki, sözcelemin dinamiklerini oluşturur ve gerçekleşmesine yön verir. Sözcelem, dilbilimsel virtüelliklerin, değer dünyalarının ve bunların ortaya çıktığı varoluşsal alanların *tartışmalı* ortak üretimi ve/veya *elbirliğiyle* birlikte gerçekleştirilmesidir.

Foucaultcu stratejik güç ilişkileri gibi sözcelemin diyalojik ilişkileri de, ancak sözcelemin “hayata geçirilmesiyle” belirlenebilecek ve gerçekleştirilebilecek bir olası yanıtlar/tepkiler alanı açar.

Böylece sözcelemin doğasının performatif değil diyalojik, “stratejik” ve olay-yaratıcı olduğunu anlamak kolaylaşır. Foucault gibi Bakhtin de, “kavgacı” ve “tartışmacı” bir sözcelem görüşüne sahiptir; tartışma, konuşmacılar arasındaki bir “savaş”²² andırır; veya daha iyi bir ifadeyle ötekilerin, bir dizi teknik, dilbilimsel ve semiyotik taktik yoluyla dışa vurdukları davranışlarını yönetme “strateji”si olarak işlev görür.

Başından beri üstünde durduğumuz ve Foucault’nun konuşmanın seyri ile yönetsel teknikler arasında kurduğu paralellik, Bakhtin’in sözcelemin dinamiklerine dair yaptığı ve performatifin işaret ettiği rollerin kurumsallaştırılması veya paylaşımıyla hiçbir ilgisi olmayan tanımda mükemmel bir şekilde ifade edilir.

Sözcelerimi kurarken, gelecek yanıtı etkin biçimde belirlemeye çalışırım. Dahası, beklediğim yanıtı uygun şekilde davranmaya uğraşırım, böylece beklediğim bu yanıt daha sonra benim sözcem üzerinde aktif bir etki uygular (öngördüğüm

22 “Bu her şeyden önce söylemin bir iktidar, denetim, tabi kılma, yetkilendirme ve yetkisizleştirme silahı olmasından kaynaklanır. Savaş söylemi ve fikir olmayan bir söylem... Söylem –sırf konuşma olgusu, sözcüklerden yararlanma, başkalarının sözlerini (bu, sözleri terse çevirme anlamına gelse dahi) , başkalarının anladığı ve kabul ettiği (ve muhtemelen kendi etrafında dönen) sözcükleri kullanma olayı- başlı başına bir güçtür. Güç ilişkileri açısından söylem sadece bir kayıt yüzeyi değildir, bizzat etkileri işler.” Michel Foucault, *Dits et écrits*, vol. 3, Paris, Gallimard, 1994, s. 124.

itirazları savuştururum, bütün koşulları inşa ederim vb.). Konuşurken, hitap ettiğim kişinin benim konuşmama dair algısının tamalgısal arkaplanını, karşımdakinin duruma ne kadar aşına olduğunu, iletişimin verili kültürel alanında özel bir bilgiye sahip olup olmadığını, onun görüşlerini ve kanaatlerini (benim açımdan) önyargılarını, sempati ve antipati duyduğu şeyleri daima dikkate alırım, çünkü bütün bunlar, onun benim sözcelerimi etkin şekilde yanıt vererek anlamasını belirleyecek olan şeylerdir.²³

4. Ses ve jestin mikro-politiği

Bakhtin Grubu'nun daha 1930'larda yayınladığı ilk makalelerde bu mikro-politik (tartışmacı ve/veya yönetsel) sözcelem ilişkisiyle karşılaşırız. Dilbilim ve Lacancı yapısalcılık göstergeler ve gösterenler arasındaki ilişkiye baktığında farklılaşma ilişkileri *görürken*, hayalperestler, budalalar veya deliler gibi Bakhtin de burada "sesleri ve onlar arasındaki diyalojik ilişkileri", kendini olumlamayı, varoluşsal alanları (Guattari) ve bunları muhafaza eden değerleri "*duyar*."

Guattari, Bakhtin'i uzun uzadıya ele aldığı bir makalesinde, Rus filozofun teorisine göre, her bir sözcelemde hem "iradeye özgü-duygusal" değerlendirmeleri ifade eden "birey-öncesi sesler" (Guattari'nin kavramsallaştırmasıyla "duyumsanabilir duygular") hem de yine Guattari'nin söz dağarcığında güzel, adil ve doğru şeklindeki "değerler" evrenini ifade eden etik-politik sesler, "toplumsal sesler" olduğunu gözlemler. Bu sesler eklemlenmiş dilin ötesine doğru genişler. Henüz dilin "fonetik soyutlaması" içinde yakalanmamış olan ses/tonlama, daima

23 Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*. 95-96. Diyalojizm, en iyi Foucault'nun eylemi tanımlamak için kullandığı terimlerle anlaşılabilir: "Belirli bir oyundaki taraflardan birinin, başkalarının eylemlerinin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerine ve gene kendince başkalarının onun davranışlarını nasıl düşüneceğine ilişkin kanılarına göre hareket etme biçimini anlatmak için; bu anlamıyla strateji başkalarının karşısında avantajlı duruma geçmek için uğraş verme biçimidir." Michael Foucault, "The Subject and Power", s. 224. Foucault'daki "oyunlar" Wittgenstein'dakilerden tamamıyla farklı türdedir.

“sözlü ve sözlü-olmayanın, söylenmiş ve söylenmemiş olanının sınırında” üretilir ve “canlı tarihsel ivme ve biriciklik sayesinde her şeye dilbilimsel istikrar kazandırır.”²⁴ Ötekine hitap etmek, bu ses yoluyla gerçekleşir ve bu hitap dilbilimsel olmaktan ziyade öncelikle duygulanımsal ve etik-politiktir. “Tonlama, sanki konuşmacıyı saran dünya hâlâ canlı güçlerle doluymuş gibi, sesi duyulabilir kılar; cansız nesneleri ve fenomenleri tehdit eder ve onlara sövüp sayar veya onlara tapınır ve bağrına basar.”²⁵

Seslerde, doğanın ve kozmosun Guattari’nin tasvir ettiği canlandırılmasını (canlılık) görürüz. Dilbilimin ve dil felsefesinin iddia ettiğinin aksine gösteren-öncesi bedensel semiyotikler (jestler, beden tavırları, hareketler, yüz ifadeleri, vb.), burada belirleyici bir rol oynar, çünkü değerler önce beden sayesinde ortaya çıkar. “Tonlama ve jest arasında” bedenden kaynaklanan, “değerlerin bu ifade edilişi için gereken ilk hammaddeyi” sağlayan “çok yakın bir karşılıklı ilişki vardır”.²⁶ Jest kavramı, “geniş anlamda, yüze ait jestlerin yanı sıra mimleri de içerecek şekilde”²⁷ anlaşılmalıdır.

Tonlama gibi jest de “içinde daima saldırı ve savunma, tehdit ve kucaklama tohumlarını saklar.” Her bir sözcelemin, konuşmacıya durmadan “müttefik veya tanık”, “düşman, dost” rollerini oynatmasının nedeni budur.²⁸

Ses dilsel ve semiyotik unsurlarla işler, onları kullanır ve düzenler, bunu yaparken sadece seçmek ve birleştirmekle kalmaz, aynı zamanda dilin bir strateji olarak tanımlanabilecek tekilleşmesini de işletir, çünkü ses, konuşma alanını konuşma-

24 V. N. Vološinov (Voloshinov), “Discourse in Life and Discourse in Art (Concerning Sociological Poetics)”, *Freudianism: a Marxist Critique*, New York, Academic Press, 1976, s. 102, 106.

25 A.g.e., s. 104.

26 Voloshinov burada Tzvetan Todorov tarafından alıntılanmıştır. *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle*, Wlad Godzich, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1984, s. 46.

27 A.g.e., s. 104.

28 A.g.e.

cılar arasındaki iktidar ilişkileri uyarınca yapılandırılan bir önpolitik modele göre konuşmacıları böler ve “adlandırır”.

Ses, hitap edilen kişiyle karşılıklı olarak bir “suç ortaklığı”, bir “yüzleşme” veya bir “huzursuzluk” içeren “sempatik bir ortam”da kendini ifade eder, hisseder ve titreşir.

Her seste iki yönlü bir hitap vardır. Ses, sadece hitap edilene değil, sözcelemdeki üçüncü unsur gibi hareket eden “sözcelemin nesnesine” de yönelir, öyle ki hitap edilen hem “yargıç ve tanık” hem de bu nedenle, “müttefik” veya “düşman” olarak görülür.

Bakhtin’e göre, şair bile “durmadan okurlarının sempatisi veya antipatisiyle, müttefikliği veya ihtilafıyla uğraşmak”²⁹ zorundadır.

Ses yalnızca sözcüklere ve cümlelere nüfuz ettiğinde ve onları ele geçirdiğinde, sözcükler ve cümleler dilbilimsel potansiyellerini kaybeder, dostlara seslenen ve düşmanları defeden, tehdit edici veya methedici, reddedici veya hoşnut bir ifadeye dönüşür ve böylece sözcelemin belirlenimsizliğine ve risklerine açılır.

5. Söylemsel stratejiler

Şimdi Sarkozy’nin söylediği şeyde (“Siz pisliksiniz”) neden hiç bir şekilde performatifle değil, eski İçişleri Bakanı’nın kendi çıkarına uygun şekilde değiştirmek istediği iktidar ilişkilerinde verili bir “stratejik” sözcelem kullanımıyla ilgilendimizi anlamak kolay. “Nefret söylemi”, Amerikalıların yaptığı gibi söyleneni hayata geçiren bir güç olarak değil, aksine “olası eylemler üzerinde bir eylem”, başkasının (başkalarının) tepkisinin-yanıtının tahmin edilemezliğine, belirlenimsizliğine açılan bir eylem olarak anlaşılmalıdır.

“Siz pisliksiniz” sözcelemi, verili bir toplumsal durum içerisinde bu durumu değiştirmek için kullanılır. Birilerine

29 A.g.e., s. 108.

“dostlar” diye seslenip birilerini de “düşman” ilan eden bu sözcelem, düşmanları tehdit ederken dostlara yeniden güven verir ve bunu pekiştirir. Müttefikler arar ve yeni ittifaklar inşa etmek için göçmenlerden, banliyödeki gençlerden, “tembelden”, “işsizden”, “hayduttan” vb. düşmanlar yaratır. Diğerlerini ise hemen her zaman duygulanımsal ve etik-politik temelde pozisyon almaya, bir bakış açısı ifade etmeye, bir değer yargısında bulunmaya zorlayıp, “yargıçlar ve tanıklar” olmaya davet ederek politik alanı yeniden yapılandırır. Nihayetinde, “ötekine” duyulan dostluk yerine korkunun galip geldiği bir kamusal alan inşa etmeye çalışır.

Sözcelem tarafından açılan zaman-mekân performatif değildir; belirlenimsizliğin, tahmin-edilemezliğin, diyalojik olayın, başkalarının eylem alanını yeniden yapılandırarak onlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan “söylem savaşının” zaman-mekânıdır. Konuşmacının, sözcenin ve dinleyicinin hâlihazırda kurulu olduğu performatiften farklı olarak, burada etkiler önceden belirlenmiş değildir.

Burada konuşmacı ve televizyondan hitap ettiği “seyirciler” (sözcelemi ve makinesel konuşmayı vurgulamalıyız) bir olayın cazibesine kapılmaya açıktır. Bu aşağılayıcı sözcelem, Sarkozy’nin kendi partisinde veya muhalif partilerdeki diğer adayları güçsüzleştirmek için faydalandığı bir strateji sayesinde seçimi kazanmasını sağlayacak mıdır? Seçmenleri yabancı düşmanı olan aşırı sağın oylarını almasını sağlayacak mıdır? Solu, güvenlik etrafında dönen bu politik savaş kabul etmeye ve karşılık vermeye mecbur edebilecek midir? İçinde yaşıyor olduğumuz tepkisel ve korku-güdümlü Avrupa’da bu stratejinin defalarca işe yaramış olmasına rağmen, tüm bunlar hakkında Sarkozy’nin de bir fikri yoktur.

Her durumda, “pislik” sözcüğüne verilen “yanıt-tepki”, bütün söz edimlerinin diyalojik doğasına ışık tutmuş olur.

Bildiğimiz üzere, her sözcelem bir anlama durumunu, “ya-

mt-tepkiyi”, “etkin bir yanıtı”, “pozisyon almayı”, bir “bakış açısını”, “değerlendirici bir yanıtı” gerektirir. Bu durum sözcelemini, onu dile getirenin bile tahmin edebileceğinden çok daha fazla tahrik edici kılar.

İsyan, her şeyden evvel göstermeyen bir varoluşsal kristalleşme olarak, ifade araçlarının çoğulluğu sayesinde tutarlılık elde eden özneleşmenin odak noktalarının ortaya çıkışı olarak belirir. Yanıtın kristalleşmesi ve “anlamanın” tekillleşmesi dilbilimsel olarak gerçekleşmez, bununla alakası bile yoktur. İfade araçları yalnızca dilbilimsel değildir; özneleşme kuvvetleri ve sözcelemin odak noktaları çoğuldur. Ranciere’nin iddia ettiği gibi bunlar dille ve dilsel diyalogla sınırlı değildir.³⁰ İsyan kendi içinde, hâkim anlamlamaları sekteye uğratma, askıya alma ve konuşmacıya ait bile olmayan üsluplar uyarınca “jestler”, eylemler, göstergeler ve hatta belki de sözcükler yaratma kapasitesini ifade eder. “Sormak” ve “yanıtlamak” arasında, Bakhtin’in hatırlattığı üzere ontolojik bir fark vardır; bu ikisi, kesinlikle birbirlerine indirgenemeyecek ölçüde benzersiz olan farklı mekân-zaman bloklarına, iki ayrı varoluşsal alana ve farklı konuşma biçimlerine aittir.

Butler’ın beklentisine uygun şekilde, bu projede adı geçen gençler, iktidarın kendilerine seslenmek için kullandığı “pislik” kelimesinin anlamını, Sarkozy onu dile getirmeden çok daha önce tersine çevirmişti. Gençlerin konuşma biçimi, bu aynı kişiler tarafından varoş argosunda *ayaktakımı* (“pislik”) anlamına gelen, “konuşan ayaklar (*caillera*)” olarak tanımlanmıştı. Bu aşağılamayı “tersine çevirmek” için Sarkozy’nin güya performatif kabul edilen laflarını duymayı beklemek zorunda değillerdi.

Sözcelem tarafından açılan politik alan tam da gözlerimizin önünde değişti. Çok çeşitli “stratejiler” birbiriyle karşı kar-

30 Ranciere’e göre 2005’teki ayaklanmalar politik değildir çünkü “gençlik” diyalog için gerekli alanı yaratmayı başaramamıştır.

şıya kaldı; bir yanda “şehirli gençlerin” politik öznelere olarak olumlanması ve diğer yanda ise başkanlık adaylığı. Sözcelemin etkilerini, yani ardından gelen ayaklanmaların ritmini, politik güçlerin, uzmanların, sendikaların ve entelektüellerin aldıkları konumları gerçek zamanlı olarak gördük ve tüm bunlar medya makineleri tarafından düzenlendi.

Sözcelemin sonuçları, bir yargıcın “Seni yasa karşısında suçlu buluyorum” cümlesinde olduğu gibi kesin değildir ve tahmin edilemez; artık ayaklanmalar bastırılmış ve medya kameralarını ve mikrofonlarını varoşlardan çekmiş olsa dahi sözcelem, toplumsal ve politik bedeni değiştirmeye devam ediyor. Kasım 2005 boyunca “göstermeyen varoluşsal olumlanmanın odak noktaları” tarafından aydınlatılan şeyin bir gün ne üretebileceğini kimse bilemez.

6. Yeniden-üretilebilir olan ve olmayan

Ama bu noktada Derrida’nın yöntemini kullanarak performatifi ve yeniden değerlendirmeyi tamamlamak isteyen Butler’e geri dönelim. Göstergenin (semantiğinin değil bir işaret olarak varoluşunun) basit tekrarının, performatif tarafından kurulan rollerin, işlevlerin ve hakların dağılımını parçalamak için yeterli olduğu varsayılır. Göstergenin kendini tekrar etmesi için, gösterge-işaret içerikten koparılmalıdır. Gösterge-işaretin oluşturulduğu içerikten özerkleşmesinin, “hâkim anlamlardan” bir “kopuş noktasına” neden olduğu varsayılır. Butler’in, gösterge-işaretin kendi biçimselliği ve soyutlaması içinde dilin (Saussure) ve gösterenin (Lacan) farklılaştırıcı mantığına karşılık gelen pozisyonu, kopuş ve tekrarın dil içinde ve dil sayesinde nasıl işlev gördüğüne dair yanlış bir izlenim verir.³¹

31 “Belli bir performatif güç, geleneksel bir deyimden geleneksel olmayan üsluplarla tekrarlanmasıyla kaynaklanır... Bir deyim, hiç kastetmemiş olduğu anlamlara ve işlevlere bürünerek ilk bağlamından kopabilir.” Judith Butler, *Excitable Speech*, s. 147. Derrida, performatifin “gücünü” gös-

Herhangi bir sözcelemde “kopuş noktası”, hiç bir zaman işaretin özerkliğinin veya bağımsızlığının değil, tekil söz ediminin, öznel olumlamanın, bunu temel alan ve destekleyen *etik-politik konumun* sonucudur.³²

Sözcelemde üretilebilir olanla (dilnin bütün unsurları, işaretin yanı sıra sözdizim ve semantik içerik) üretilemez olan (öznel sözcelem edimi) arasında bir ayrım yapabiliriz.

Bu iki boyut- yani üretilebilir olan ve olmayan, hem sözcelemin neden olduğu hitapta hem de yanıtta kolayca fark edilebilir. Guattari, Bakhtin’in sözcelemin dilsel (yeniden-üretilebilir) ve dil dışı (yeniden-üretilebilir olmayan) beş bileşenini ayırdığı 1924 tarihli metnine dikkat çeker: (1) sözcüğün müzikal unsur denilen sesçil boyutu; (2) bütün nüansları ve çeşitliliğiyle sözcüğün gönderimsel anlamı; (3) sözlü bağlantı unsuru (tamamen sözel olan bütün ilişkiler ve karşılıklı-ilişkiler); (4) sözcüğün (psikolojik düzlemde-duygusal istemi) tonlama unsuru, konuşmacının aksiyolojik ilişkilerinin çeşitliliğini ifade eden sözcüğün aksiyolojik doğrudanlığı -etik-politik ve özellikle de toplumsal değerler (birey-öncesi sesler ve birey-sonrası toplumsal sesler); (5) sözel etkinlik hissi, gösteren *sesin* etkin üretimi hissi (buna bütün motor unsurlar -telaffuz, jest, yüz ifadesi, vb.- ve kişiliğin içsel doğrudanlığı bütünü).³³

Sözcelemin dilsel ve semiyotik unsurlarını oluşturan ilk üç unsur, onun “yeniden-üretilebilirliğini”, tekrarlanabilir kısımlarını ifade ederken, diğer iki unsur yeniden-üretilebilir

tergenin yapısal bir özelliğiyle açıklar, her bir gösterge kendi “tekrarlanabilirliğini” korumak için kullandığı bağlamdan kopma yükümlülüğü taşır. Burada, toplumsal gelenekler performatifin “gücünü” değil, Austin’de olduğu gibi gösterge-işaretin yapısal statüsünü oluşturur.

32 Söz edimi de bir tekrar, ama dilbilimsel tekrardan ayrıştırılması gereken ontolojik bir tekrar gerektirir. Bu yüzden Guattari’nin varoluşsal pratiklerindeki tekrarın işlevidir.

33 Mikhaıl Bakhtin, *Art and Answerability*, Austin, Texas, University of Texas Press, 1990, s. 308-309. Bkz. Guattari’nin yorumu, *Chaosmosis*, s. 15-18.

olmayan, ilk kez sözcelem eylemi sayesinde ve bunun içinde yaratılan mutlak tekil unsurlardır. Dördüncü unsur özellikle diyalojiktir çünkü hem duygulanımsal değerlendirmeyi (“duygusal-istemsel”) ve hem de toplumsal değerlendirmeyi (aksiyolojik) ifade eder.

Konuşmadaki yaratıcı etkinlik hissi denen beşinci unsur, kendilikle ilişkinin, varoluşsal konumlanmayla olumlanan ontolojik gücün ifadesidir. Sözcüğün sadece fiziksel gerçekliğini değil, “anlamını ve değerlendirilmesini” de üreten söylemsel-olmayan unsuru oluşturur. Konuşmacı, sözce sayesinde, hem dünya hem de ötekiler karşısında etkin bir konum işgal eder (Guattari’ye göre varoluşsal bir kendini-konumlandırmayı gerçekleştirir): “Bu, tam bir insani varlık olarak konum alma ve hareket etme duygusudur -içinde hem organizmanın hem de anlam-yönelimli etkinliğin şekillendiği bir hareket duygusudur, çünkü sözcüğün hem maddiliği hem de ruhu kendi somut bütünlüklerinde beraber üretilir.”³⁴

“Anlamaya” işaret eden dilbilimsel ve dilbilimsel-olmayan unsurların “çoksesliliğinden” ve heterojenliğinden uzaklaştığımızda, yeniden-üretilebilir ve yeniden-üretilebilir olmayan özelliklerin benzer çoğulluğuyla karşı karşıya kalırız. Etkin bir “tepki-yanıt” olan anlama esnasında, diyalojik ilişkinin dil dışı güçleriyle gerçekleştirilen bir dizi unsurla karşılaşırız.

(1) Fiziksel bir göstergeyi psiko-fizyolojik olarak algılama (sözcük, renk, uzamsal biçim). (2) Bu göstergeyi (tanıdık veya yabancı olarak) kabul etmek, onun dildeki (genel) yeniden-üretilebilir anlamını anlamak. (3) Verili (dolaylı ya da dolaysız) bağlam içinde önemini anlamak. (4) Etkin-diyalojik anlama (uyuşmazlık/ uyuşma). Diyalojik içeriğe dâhil edilme. Anlamanın değerlendirici boyutu ve bunun derinliğinin ve evrenselliliğinin derecesi.³⁵

34 Mikhail Bakhtin, *Art and Answerability*.

35 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, s. 159.

Tam olarak diyalojik olan bu son unsur, tepki-yanıtı te-
killeştirdiği, ona “varoluşsal” tutarlılık kazandırdığı için çok
önemlidir. Kişi bu unsur sayesinde sözcelemi seçer, düzenler
ve sonlandırır.

Dilsel anlama, diyalojik anlama ile aynı şey değildir. Diya-
lojik anlama, diyalojik ilişki içinde bir konum almayı, bir yargı
ve eylem-yanıt oluşturmaya gerektirir. Yanıtlar bir “sempati, bir
antipati”, bir “uyuşma, sempati, karşı çıkma, uygulama vb.”³⁶
ifade eder. Her yanıt, bir önceki sözceleri “yalanlar, doğrular,
destekler ve onlara dayanır.”³⁷

John Searle’ın *Söz Edimleri* kitabına yazdığı girişin sonun-
da Ducrot şunu sorar: “Dilsel unsurlar, polemik değerlerinin
yanı sıra, bağımsız bir kavramsal (ve semantik) içeriğe de sa-
hip midir? Dilin içerisinde sözcelem eylemine indirgenemeye-
cek bir anlam çekirdeği var mıdır?”³⁸ Dilin sözcelemden bağım-
sız bir ifade-ediciliği var mıdır? Bakhtin, Pierce’ın ondan önce
yaptığı gibi³⁹, 1920’lerde bu soruya cevap vermiştir: Sözcelem,
mantıksal ve pratik açıdan dili önceler.

36 A.g.e., s.69.

37 A.g.e., s.91.

38 Oswald Ducrot, “De Saussure a la philosophie du langage”, s. 34.

39 Dilbilim, fonetik (belli seslerin belli kurallara göre eklenmesi),
gramatik ve semantik etkinliğe denk düşen “düz söz edimi”; “söylem
yasaları”yla tanımlanan “edimsöz edimi” (biri, bir soru sorduğunda, bir
emir verdiğinde, tehdit ettiğinde, uyardığında, vb. aynı zamanda söylem-
sel eylemin diğer olanaklarını yeniden yapılandıran belirli bir söylem-
sel davranışın yükümlülüğünü almış olur); ve söylemin ötesine geçen,
dinleyici üzerindeki “etkileriyle” tanımlanan (hislerini, düşüncelerini ve
eylemlerini etkiler) “etkisöz edimi” arasında bir ayrım yapar. Dilbilimciler
arasında, bu etkisöz edimi dil dışıdır, çünkü etkiler ikincildir, sözcelemi
bütünlleyen psikolojik ve sosyolojik sonuçlardır. Bu dilbilimsel ilkelere
sadece Bakhtin ve Guattari meydan okur. Semiyotiğin kurucusu kabul
edilen teorisyen de aynı yolu izler: “Pierce’e göre, etkisözün etkileri (bir
başkasının yönelimini etkilemek veya şekillendirmek) sözcelem edimini
tamamlamaktan uzaklaşır, onun bir parçası haline gelir... Özetle Pierce,
Searle’den daha özenli bir dil teorisi üretmiştir.” Christiane Chauvire, *Pe-
irce et la signification*, Paris, Presses Universitaires de France, 1995, s. 148.

7. “Özneyi önceleyen ve aşan” dil

Dilden değil sözcelemden; gösterenin (ya da güncel versiyonuyla performatif “gücün”) özerkliğinden, “dışsallığından” ve “üstünlüğünden”; sözcelemde neyin yeniden-üretilebilir ve üretilemez olduğundan yola çıkarsak, dilde “özneyi önceleyen ve aşan” şeyi farklı bir şekilde ortaya koyabiliriz.⁴⁰ Butler dili, salt özneyi önceleyen ve aşan bir aşkınlık olarak kavrar, çünkü ancak dilin normatifliğine dâhil olarak ve onun kurallarına uyarak bir özne haline gelebiliriz.

Bakhtin ile birlikte, aslında özneleşme ve bireyleşme süreçlerini önceleyen (fonetik, gramatik, sözdizimsel, vb.) dilbilimsel unsurlar ve sözce zincirleri ortaya çıktı. Ama Butler’ın iddia ettiğinin aksine bunlar bu süreçleri aşamazlar çünkü sözcelemin gerçekleştirilmesi onun gramer kurallara uygunluğu (Wittgenstein), performatif rollerin kurumsal dağılımı veya bir gösteren zinciriyle (Lacan) değil, olay-yaratan dinamiklerle vuku bulur. Bizi “önceleyen” şey, daima ve zorunlu olarak sözcelemde etkinleşir ve sözceyi tek başına gerçekleştirebilecek (tamamlayabilecek) varoluşsal öznel olumlama güçlerinin içinde diyalojik bir ilişki kuran söz edimiyle “yaratılan şeyde” her seferinde “başkalaşıma uğrar”.

Bir sözce hiçbir zaman, kendi dışında verili ve tamamlanmış, hâlihazırda var olan bir şeyin yansıması veya ifadesi değildir. Her daim daha önce hiç var olmamış, bütünüyle yeni ve tekrarlanamaz bir şey yaratır, dahası yine her daim değerlerle (doğru, iyi, güzel vb.) ilişkilidir. Ama yaratılan şey her zaman verili bir şeyden (dil, gerçekliğe dair gözlemlenen bir fenomen, deneyimlenmiş bir his, konuşan öznenin kendisi, onun dünya görüşünde sonlanan bir şey, vb.) yaratılır. Verili olan, yaratılmış olanda tamamen dönüştürülür.⁴¹

Butler’ın kaygılarına rağmen, “özcü-olmayan” bir düşünceyi dilin öncel-varoluşunu “radikal ve birincil dayanak” olarak

40 Bu formülasyon Butler’a aittir. *Excitable Speech*, s. 28.

41 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Essays*, s. 120.

kabul etmeden de kavrayabiliriz. Özne, onun ifade araçları, söyleminin hedefi, ötekilerle ve onların sözceleriyle kurduğu ilişki ve kamusal alanda dolaşan sözceler, sözcelem olayı içerisinde ve onun sayesinde ortaya çıkar ve dönüştürler. Kendinden-menkul bir öznellik yoktur çünkü özne ve özneleşme sürecinde yürürlükte olan ilişkiler daima gerçekleştirilmek, hayata geçirilmek ve inşa edilmek zorundadır. Özne dilin bir sonucu, dil de öznenin nedeni değildir; çünkü özne, önceden-varolan bir dilsel yapıyla değil, sözcüklere, başkalarına ve dünya karşılık gelen bir kendini-konumlandırma ve kendini-olumlamayla kurulur.

Bir nesne hazırdır, onu betimleyecek dilbilimsel araçlar da hazırdır; sanatçının kendisi ve dünya görüşü de hazırdır. Burada, hazır bir dünya görüşünün ışığında, hazır şair bu hazır araçlarla bir nesneyi yansıtır. Ama aslında nesne, yaratım sürecinde yaratılır, tıpkı şairin kendisi, dünya görüşü ve ifade araçları gibi.⁴²

Bakhtin ile birlikte eleştirimizi daha da ileri götürebiliriz. Aslında özneyi önceleyen şey, dil, gramer ve bunların kuralları değil, Bakhtin'in "konuşma tarzı" dediği şeydir. Dili ancak farklılaştırılmış sözel alanlardaki kullanımları görece istikrarlı biçimler geliştiren "somut sözce zincirleri" sayesinde öğrenebiliriz. Konuşmayı öğreniriz; gramer ve sözdizimi sayesinde

42 Bakhtin daha 1928'de, aynı argümanları kullanarak statik iletişim modelini eleştirir. "Bu şema bütünüyle yanlış. Aslında, A ve R arasındaki ilişki durmadan değişir ve üretir; iletişimsel süreç içerisinde ilişkinin kendisi de değişime uğrar. X diye hazır bir iletişim yoktur; bu iletişim A ve R arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinde üretilir. Dahası X, birinden diğerine aktarılmaz, ikisi arasındaki bir tür ideolojik köprü gibi inşa edilir, ikisinin etkileşim sürecinde kurulur." *"The Formal Method in Literary Scholarship"*, s. 152. Performatifler, özellikle de Amerika'da eleştirel düşünce tarafından yeniden-keşfedildiğinden beri, performatif ve performans tanımlayan, ama dinamikleri bütünüyle karşıt olan bir "performatif araştırma" akımı ortaya çıktı.

değil, ilki gündelik söylem olan bu konuşma tarzlarının içine dalarak “bir özne haline geliriz”.

Konuşma tarzları, (yeniden-üretilebilir olan) dil “yapısının” ve (yeniden-üretilebilir olmayan) sözcelemin her defasında tekil olan kesişim noktasında işler. Bunlar sayesinde dil hayata ve hayat da dile dâhil olur.

Konuşma tarzı “zincirleri”, Lacan’ının “gösteren zincirlerinde” olduğu gibi bir yapı ya da molar bir kısıtlama gibi hareket etmezler. Konuşma, yanıtlama, ihtilaf ve dayanışma yollarının çoğulluğundan oluşan bir asamblaj gibi işlev görürler. “Sözcelemler zinciri” açık, fraktal ve durmadan değişir haldedir ve konuşmacının “söylemek istediği şeye” az çok özgürlük tanır. Dil gibi normatif ve buyurgan olsalar da konuşma tarzları fazlasıyla “değişebilir, esnek ve plastiktir.”⁴³ Konuşmacılar, konuşma tarzları sayesinde az çok yaratıcı ve az çok basmakalıp şekillerde kendi ifadelerini ve “niyetlerini” (hitap, yanıt, konum, vb.) oluşturma imkânı bulurlar.

Konuşma tarzları arasındaki fark öncelikle, “özgürlük” veya “sınır”, satandartlaşma veya yaratım, yeniden üretim veya yenilik derecesiyle ilişkilidir ve konuşmacılar arasındaki ilişkileri destekler veya engeller. Bakhtin, analitik felsefenin performatif olarak gördüğü şeyi, politik ilişkilerin ve mevcut dilsel geleneklerin yeniden-üretimini sağladıkları için *en standartlaştırılmış ve en basmakalıp konuşma tarzları* arasında sayar.

“Gündelik hayatın belirli alanlarında (tamamıyla olgusal sorular ve benzer şekilde olgusal yanıtlar, ricalar, emirler, vb.), belirli iş çevrelerinde, askeri ve endüstriyel alanlardaki komut ve emirlerde, konuşma tarzlarının doğası gereği son derece

43 “Bu yüzden, bütün bireyselliğine ve yaratıcılığına rağmen tekil sözce, örneğin sözceyi saf bireysel bir edimle örtüştüren Sassure (ve ondan sonraki pek çok dilbilimci) tarafından varsayıldığı üzere, dil biçimlerinin *tamamen özgür birleşimi* olarak görülemez.” Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*. 81. Birleşimsel bir dil yoktur, ama konuşma tarzlarının, söyleyiş biçimlerinin birleşimi vardır.

standart olduğu ve yaratıcı boyutun neredeyse olmadığı” sözlü ortamlarla karşılaşırız.⁴⁴

Sınıf ilişkileri, konuşmacının hitabı ve yanıtı arasında önemli bir fark dâhil etmiş olsa da, bunlar hâlâ teamüllerle (konuşmacıların hiyerarşik konumları, toplumsal mevkileri, yerleri, zenginlikleri, ünleri, vb.) damgalanmış ilişkilerdir. Sözcelem ve yaratıcı ifade için teamüllerde, hiyerarşide ve boyun eğmede olduğundan farklı, sempati, güven ve karşılıklı anlayışın hâkim olduğu, başkalarının dost ve aynı statüde algılandığı ve hissedildiği bir zaman-mekân gereklidir.

Bu tarzların yanında daha özgür ve yaratıcı sözlü konuşma tarzları da elbette var olmuştur ve hâlâ daha vardır: gündelik, toplumsal, estetik ve diğer konulara dair kültürel konuşma tarzları, dostlar arasındaki, aile içindeki samimi konuşma tarzları vb... Bu tarzların çoğunluğu (sanatsal tarzlar ve belki de daha özgür olanlar gibi) özgür yaratıcı yeniden-düzenleme ilkesine tabiidir.⁴⁵

Yaratıcılık dilin bir sonucu değildir, aksine dilin ancak bileşenlerden biri olduğu etik-politik bir asamblajdır. “Özgürlük”, derin bir güvenle, sempatiyle, duyarlılıkla ve anlamayı belli eden bir cömertlikle, başka bir ifadeyle standartlaşmadan farklı bir politikayla yüklü bir söylem gerektirir.

44 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*. 77. “İfadenin, bir kural olarak, uygun biçime ait bir cümle tarafından etkilendiği bir dizi gündelik ve özel tarz mevcuttur (askeri, endüstriyel emir ve komuta)... Ama şimdilik sadece şunu aklımızda tutmamız gerekiyor: Bu tip bir cümle çok istikrarlı bir biçimde kendi üretici ifadesiyle içiçe geçer ve özellikle de bireysel ifadeyi kolayca masseder. *Bu tip cümleler, cümlenin kendiliğinden ifade edici olduğu yanılmasını pekiştirmeye hizmet eder.* (vurgu Lazzarato’ya ait.). A.g.e., s. 89-90. Söz ediminin gücü ve ifade ediciliği, Benveniste’nin sandığı gibi, sözdizimsel, gramatik vb. biçimlerden değil, yalnızca bunları destekleyen diyalojik ve değerlendirici ilişkilerden kaynaklanır. Emir veya ifade, dilin soyut biçiminde değil, sözceleri kateden ve tek başlarına “güzeli, adili ve doğruyu” ifade edebilen “diyalojik uyumlar”da ve seslerde verilirler.

45 A.g.e., s. 80.

Gündelik ve samimi tarzlar yaratıcılığı teşvik eden dilsel aygıtlardır çünkü konuşmacı ve hitap edilen kişi “birbirini tamamen aynı şekilde, yani toplumsal hiyerarşi ve teamüller çerçevesinin az çok dışında, “rütbelere olmadan”, oldukları gibi algılar... Sınırlar ve teamüller ortadan kalktığı için senlibenli konuşmada kişi gerçeklik karşısında gayri resmi ve istekli bir yaklaşım benimseyebilir... Samimi konuşma, hitap edilen kişiye ve onun iyi niyetine dair derin bir güvenle doludur.”⁴⁶

Yaratıcılık veya sözcelemin basit yeniden-üretimi, hiyerarşi veya boyun eğdirme, sempati veya “rahatsızlık verme” ilişkilerinin, dostluk ve düşmanlık, güven veya güvensizlik duygularının varlığına veya yokluğuna dayanır. Standartlaşma veya yaratıcı farklılaşma ise dil veya performatifin yapılarına değil, sözcelemin mikro ve makro-politikalarına bağlıdır.

8. Dilde aşkınlık ve suçluluk

Performatife dair teorinin yeni “eleştirel” versiyonunda (Žižek, Butler), konuşmacı hâlâ aşkınlık, hata ve dindar insanın suçluluğuyla yüklü gibidir. Kendisini “köklü ve birincil bağımlılık” ilişkisi içinde bulur. Bağımlılık artık kutsallıkla değil, “tarihselliği, konuşan öznenin tarihini bütün yönleriyle aşan dille”⁴⁷ ilişkili halde var olur; öyle ki eyleme gücümüz “paradoksal şekilde” dilin gücüne (dışsallığına, özerkliğine, vb.) bağlıdır.

Hem öznenin dille meşgul olduğu hem de dilin kurallarının bizi aştığı düşünüldüğünde, dile ve daha genelde de “ikti-

46 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*, s. 97.

47 Judith Butler, *Excitable Speech*, s. 28. Dil ve iktidar arasındaki ilişkiye dair “eleştirel” ve hatta “devrimci” okumalarda bile hâlâ papazın “konuşma tarzını” iştiririz! “Yasaya” ve “Dile” (Lacan’ın bütünüyle aydınlattığı versiyondaki kastrasyona, bastırmaya eksikliğe) karşı bu radikal ve birincil kölelik, ilk günaha duyulan bağlılığın yerini alır. Arzunun bastırılması, kutsal karşısındaki ilk hatanın modern tekrardır. Bu artık insanlığın kutsal yasa karşısındaki günahı değil, patriyarkal düzen ve kapitalizmin yasası karşısındaki “bireysel” bir günahıdır. Bu Hegelci-Lacancı dönüş leş gibi kutsallık kokar!

darın ve bilginin” yasalarına tabi olmak konuşmanın mümkün koşuludur. Butler yersiz ve anlaşılabilir biçimde bu görüşünü Foucault’ya dayandırır, oysa burada söz konusu olan, öznenin “özgürlüğünü” “onun köleliğinin gelişmesine bağlı olduğunu”⁴⁸ düşünen Lacan’ın kelimesi kelimesine tekrarlanmasıdır. Lacan’ın iddia ettiği gibi Butler de “olumsuz”un (kastrasyon, baskılama, eksiklik, kayıp, vb.) iktidar ilişkilerinin olumsuzluğunu değil, zorunlu bir evrensel insani koşulu, tam da varoluşumuzun üstlenilmesi ve diyalektik olarak aşılması gereken koşulunu dışa vurduğunu söyler.⁴⁹

Oysa Bakhtin’e göre konuşmacı dili bir “köle” olarak deneyimlemez, çünkü Butler ve Žižek tarafından tarif edilenden farklı olarak, canlı ve heterojen dünyanın içine gömülüdür. Gömülü olduğu sözcelerde, normatifliğin ve ihtarın sesleri kadar yaratıcılık ve özgürlüğün seslerini de duyar. Bakış açılarının, yargıların ve değerlerin heterojenliğini ve böylece sempati ve antipati, uyuşma ve uyuşmazlık, güven ve güvensizlik ifade eden mücadeleleri ve izlenimleri iletir.

Dil, içinde her türden tekil bilinç barındırdığı için, normatif biçimlerden oluşan soyut bir sistem değil, dünyaya dair heterojen-sesli somut bir kavrayıştır. Bütün kelimeler, bir uzmanlık alanının, tarzın, eğilimin, partinin, belirli bir işin ve kişinin, bir kuşağın, yaş grubunun, bir gün ve saatin “tadını” taşır.⁵⁰

48 Jacques Lacan, *Écrits*, New York, W.W. Norton, 2006, s. 148. Foucault iktidarı her zaman, farklı davranmanın (savaş, kavga, ya da hükmetmek biçiminde) mümkün olduğu bir “iktidar ilişkisi” olarak görür. İktidarın kontrolünden kurtulmanın yolu, hiçbir zaman köle ve efendi arasındaki bu gizemli Hegelci-Lacancı ilişkide değil (eğer iktidara kölelik kurtuluşun zorunlu koşulu ise diyalektikten başka çözüm yoktur), “kendilikle ilişkinin” ontolojisinde araştırılır.

49 Lacan’daki neoteni, tıpkı az çok tepkisel bütün sosyal bilimlerde olduğu gibi, gösteren, dil ve kültür tarafından üzeri örtülüp yüceltilen birincil bir “eksiklik”, temel bir yoksunluk, bir “tamamlanmamışlık” ve insanın “gelişiminin ertelenmesi”ni açığa çıkarır. A.g.e., s. 152.

50 Mikhail Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, Austin, University of Texas Press, 1981, s. 293.

Konuşmacı, ancak olumsuz olanın işleyişinin diyalektik döngüleri ile kaçabileceği türden *iktidarla* “dolu” *tek bir* zaman-mekâna fırlatılmış değildir. Bunun yerine, *iktidar ilişkilerinin* çoğulluğunda ve zaman-mekân bloklarının *muazzam çeşitliliğinde* varolur. Bu zaman- mekân bloklarında, standartlaşmış konuşma tarzlarının sesleri ve harmonileri kadar “samimi ve senli benli” konuşmalarınki de yankılanır; başkalarıyla ve sözcelerle ilişkiler yaratıcılığa yönelir. O veya bu türde zaman-mekân bloklarının gelişimi, dile (Saussure), gramere (Wittgenstein) ya da performatife (Butler ve Žižek) değil, dilin mikro ve makro-politiğine (dilbilimin ve yapısalcılığın bariz bir şekilde birer parçası olduğu, -dili şekillendiren- merkezkaç ve merkezci güçler) ve kısaca bütün mikro ve makro-politikalara bağlıdır.

9. Değişkenler ve değişmezler

Bir yapı içerisindeki bütünleştiremez konuşma tarzlarının parçalı çoğullukları olarak yapılandırılmış sözceler zinciri, evrimleşmekte olan bir gerçekliktir. Sözlü iletişimin gerçekliğinde, sözdizimsel biçimler ve konuşma tarzları, gramerin ve sözlüklerin durağanlığını taşımaz. Bunlar, yapılma ve bozulma süreçleri esnasında durmadan değişime uğrar.

Bazı biçimler süregiden gramatik kurallar haline gelirken, diğerleri gramatik kural olmaktan çıkar. Dilbilimin asıl ilgilendiği şey, işte tam da bu belirsiz, sınır çizgisindeki biçimlerdir: Burası tam da bir dildeki gelişme eğilimlerinin anlaşılacağı yerdir.⁵¹

Bu yüzden bu ilişkileri dilsel bir yapıyla (Saussure ve Lacan’ın yapısalcılıkları, Wittgenstein’in “grameri” ya da Austin’in edimsöz edimleriyle) sınırlandırmak imkânsızdır. Dil, konuşma tarzları ve söz edimleri arasındaki organik bağ,

51 V.N. Voloshinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, New York, Seminar Press, 1973, s. 126.

“sözlüksel ve gramatik olarak istikrarlı, özdeş ve yeniden-üretilebilir biçimlerde sabit olamaz, örneğin kendi başlarına bir gösterge ya da bir göstergedeki sabit unsuru haline gelemmez ve gramer kuralına dönüşemezler.”⁵²

Dilbilim, sözcelemdeki olay-kapasitesinin yarattığı belirlenimsizliği, riski ve istikrarsızlığı, durağan bir gramatik ve sözdizimsel yapıya, sözcelemin normlarına ve resmi dilin değişmezlerine indirgeme arzusuyla yanıp tutuşur gibidir. Öte yandan Bakhtin’in teorisi, yeniden-üretilebilir ve üretilemez arasındaki, dilbilimsel ve dilbilimsel-olmayan öğeler arasındaki, verili olan ve yaratılmış olan arasındaki organik bağlantıyı ele alan “bir tekillik bilimi”ne çağrı yapar. “Sözcelemin somut tarihsel eylemi içerisinde kurulan” bu bağlantı “sadece belirli sözceler için ve ancak bunun gerçekleşmesinin verili koşulları altında var olur.”⁵³

Sabitler üzerine değil, değişkenlere ve değişimler üzerine düşünmeye giren kişi, Deleuze, Guattari ve Foucault’dan önce, Bakhtin’dir.⁵⁴ Foucault, kişinin, “ifadenin (hâlihazırda kurulmuş ve sabitlenmiş bir iktidar ilişkisi) veya yeniden üretimin (önceden mevcut toplumsal sistem) basit işlevleri olmayan söylemin işlevlerini açığa çıkarması”⁵⁵ gerektiğini vurgular. Değişkenleri veya değişmezleri imtiyazlı kılıp kılmama kararı sadece

52 Mikhail Bakhtin ve Pavel Medvedev, *The Formal Method in Literary Scholarship*, s. 121.

53 A.g.e. “Karşıma çıkan soru, bilimin, kesin olarak tekrarlanamaz tekillikleri birer sözce olarak ele alıp alamayacağı ya da bunların genelleştirici bilimsel kavrayışın sınırlarının ötesine geçip geçemeyecekleridir. Ve cevap elbette bunun mümkün olduğudur.” Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*, s. 108.

54 “Yaratılmış olanda verili olanı (örneğin, dil, dünya görüşünün hazır ve genel unsurları, gerçekliğin yansıyan hali vb.) incelemek, yaratılan şeyi incelemekten daha kolaydır. Bilimsel analizlerin tamamı sıklıkla verili olan, zaten elde bulunan ve inceleme öncesinde hazır bulunan (sanatçı tarafından yaratılan değil, farkına varılan şeyi) her şeyi söze dökmekle sınırlıdır.” A.g.e., s. 120.

55 Michel Foucault, *Dits et écrits*, 3. Cilt, s. 124.

bir dilbilimsel veya biçimsel ilginin göstergesi değildir, aynı zamanda her şeyden önce politik bir hamledir çünkü dili politik olarak biçimlendiren merkezci, tekelci güçler tarafından yönlendirilen bu dil ve gramer, öncelikli olarak aslında birer devlet politikasıdır.

10. “Pislik” hakkında daha fazlası

Şimdi Bakhtin’in kategorilerini kullanarak Sarkozy’nin sözceleminin stratejik ve yönetsel doğası üzerine analizimizi geliştirebiliriz. Somut ve tekil bir sözce, “konuşma-iletişim zincirinde” salt mevcut sözceler değil, geçmiş ve gelecekteki sözcelerle de kurulan “bir bağlantıdır.”

Dilin ve göstergelerin sadece *eşsüremlilik* boyutu değil, ayrıca ve özellikle, sözcelemin ve konuşma tarzlarının geçici, *artsüremlilik* boyutu da vardır. Bir sözce her şeyden evvel, reddettiği, onayladığı, desteklediği ve yaslandığı, bilindiğini farz ettiği ve öyle ya da böyle güvendiği önceki sözcelere bir yanıt gibi düşünülmelidir. Sözce aynı zamanda, sözcelemin zorunlu olarak önvarsaydığı (şimdi veya uzak gelecekte) bir yanıt verileceği beklentisiyle kurulur.

Sarkozy’nin göçmenlik üzerine bu beyanı ilk değildir, aksine uzun bir tarihi olan sözceler zincirine bağlıdır. Sözlerinin hedefinde olanlar ise (göçmen, yabancı, çocuk suçlular) yeni değildir. “Nesne olduğu haliyle çeşitli biçimlerde çoktan dile dökülmüş, tartışılmış, izah edilmiş ve değerlendirilmiştir. İçerisinde çok çeşitli bakış açıları, dünya görüşleri ve eğilimler kesişir, birleşir ve ayrışır.”⁵⁶

Bir halka olarak Sarkozy’nin beyanını içeren bu zincir, sağ ve sol tarafından paylaşılan dilsel bir “mirastır.” (Fransız yapımı buldozerler Paris’in “komünist” kenar mahallerindeki göçmen evlerini yıkarken beyan edilen “Haydi Fransız yapalım!” sloganıyla) Fransız Komünist Partisi’nin, (“İlk önce Fransız-

56 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*, s. 93.

lar!” sloganıyla) Ulusal Cephe’nin ve elbette (“Dünyadaki bütün yoksullar için bir sığınak olamayız” ya da “kenar mahallelerin öfkeli çocukları” sloganıyla) Sosyalist Parti’nin sözcelerini yanıtlar, onlara dayanak oluşturur ve onları tamamlar. Öte yandan burjuvaların sesinde daha dolaylı yankılar ve çınlamalarla da karşılaşırız; 19. Yüzyıl proletaryasını tanımlamak için kullandıkları kelimeyle bugünün kenar mahalle gençliğini tanımlamak için kullandıkları “pislik” kelimesinin aynı olması gibi.

Sarkozy’nin bu aşağılayıcı ifadesi, sadece geçmişteki ırkçı beyanlarla değil gelecektekilerle de bağlantılıdır. “Pislik” kenar mahalle projelerinde adı geçen genç göçmenlere yöneltilen performatif bir uyarı değil, bir durumu ve bu sözceden sonra kendilerini konumlandırmaya zorlanan “Fransızların” öznelliğini şekillendirmeyi amaçlayan bir söz edimidir. “Oysa sözce, en başından itibaren, aslen kimin lehine yaratıldıysa ona gelecek bütün olası yanıtlayıcı tepkileri göz önünde bulundurarak kurgulanmıştır. Bildiğimiz üzere, sözcenin kurgulanmasında, muhatabı olan ötekilerin rolü muazzam büyüklüktedir. Daha önce de söylediğimiz gibi benim düşüncemin ilk kez onlar açısından gerçek bir düşünceye dönüştüğü (elbette kendim açısından da bu geçerli) bu ötekilerin görevi, pasif dinleyiciler olarak kalmak değildir, bunlar konuşma iletişiminin aktif katılımcılarıdır. Konuşmacı, en başından beri, onlardan bir yanıt, aktif yanıtlayıcı bir anlayış beklemektedir. Bütün bir sözce, deyim yerindeyse, bu yanıtla karşı karşıya kalma tasarısı üzerine kurulmuştur.⁵⁷

Dilin tarihselliği, “bütün açılardan konuşan öznenin tarihini aşan” (Butler) bir geçmiş ve geleceği içermez. Gramatik kurallar, söylem tarzları vb. gibi bu zamansallıklar da sadece sözcelem olayının koşullarını meydana getirirler. Geçmiş, bugün ve gelecek, olayın buradallığında ve şimdiliğinde bir arada bulunurlar (Augustine’nin formülasyonuna göre geçmişin

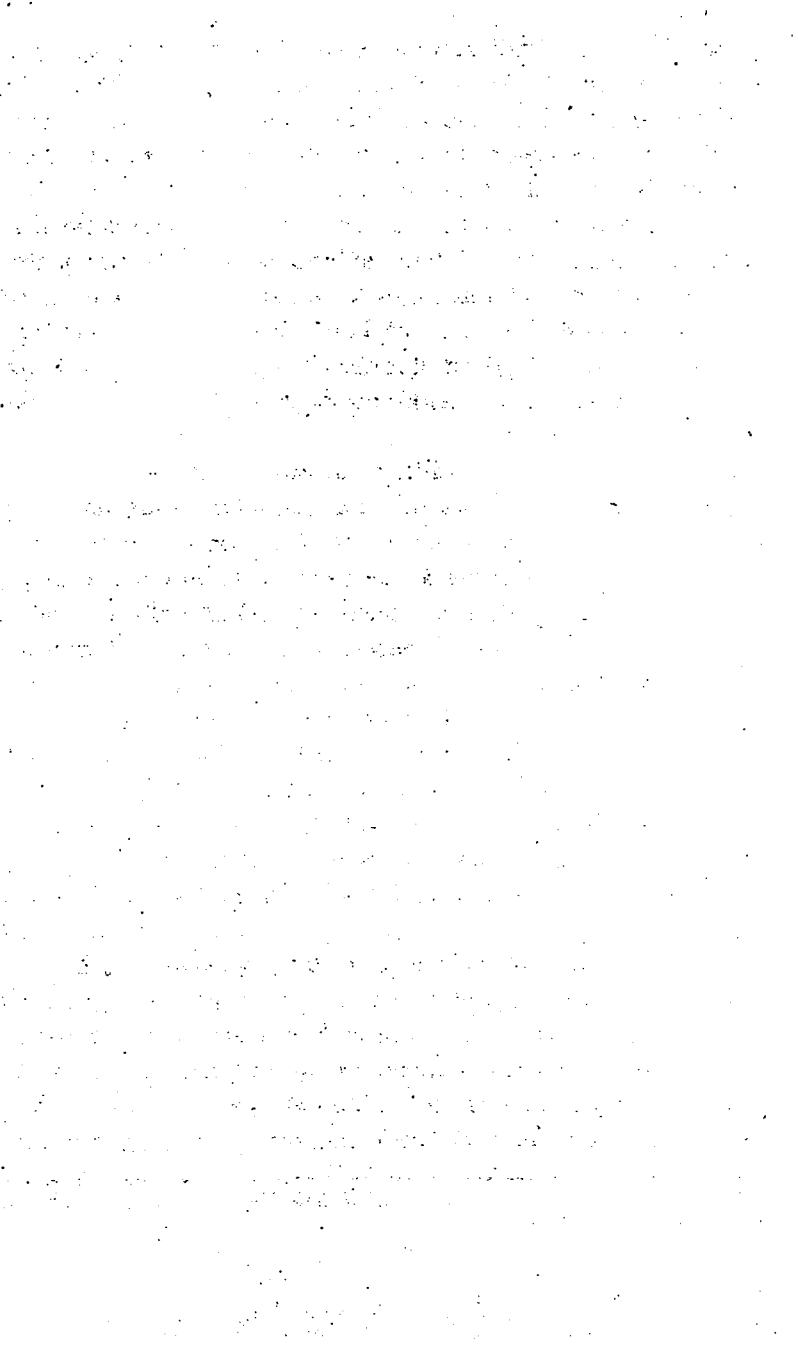
57 Mikhail Bakhtin, *Speech Genres*. 94.

şimdiki zamanı, şimdiki zamanın şimdiki zamanı ve geleceğin şimdiki zamanı). Sözcelem olayı esnasında zamansallıklar eski yerlerine geçer ve “başkalaştırılırlar”. Tarih ve ondaki zaman-sallıklar, dil ve zamansallıkları buradadırlar ama ancak olayın yeni bir şeyler yaratmasının koşulları olarak.

Eski başbakanın sözcelemi onu önceleyen sözcelerle arasında hem bir devamlılık hem de bir kırılma olduğunu gözler önüne serdi. “Pislik”, ulusta, ötekine dair korku ve küçümsemede, işte, otoritede ve düzende kendi değerler evrenini ve “varoluşsal alanlarını” gören varoluşsal (tepkisel) bir olumlama yoluyla bu apayrı unsurları biraraya getiren iktidarın bir tek-rarıdır.

Bu nedenle, basitçe dilin anlamsal, fonetik ve gramatik yapılarından yola çıkarak, anlamlandırmaları, dönüşümün ve özneleşmenin gücünü keşfetmek imkânsızdır.

Bir sözcelemi hayata geçirmek her daim, bir çırpıda somatik, etolojik, mitografik, kurumsal, ekonomik, politik ve estetik oluveren dilbilim-ötesi bileşenler üzerinde iktidar uygulamak anlamına gelir.

ÖZNELLİK ÜRETİMİNDE SÖYLEMSEL VE VAROLUŞSAL OLAN

Niye durmadan bu mantıksız, dini vb. meselelere dönmek zorundayız? Neden? Verili öznellik durumunda, başka bir seçenek yok... Var olmak için ille de böyle bir konuya başvurmak zorunda kalıyorsak, bunun tutulacak yanı olmadığını rasyonel olarak bilmelerine rağmen insanların hiç düşünmeden bunu yapıyor olmaları hiç de şaşırtıcı değil.

Molar katmandan kurtuluş yoktur. Şizoanaliz örgütlenmelerin yerini alamayacak.

Felix Guattari, "Machine abstraite et champ non-discursif", 12 Mart Semineri, 1985

1. Makinesellik olarak varoluşsal olan

İster kent isyanları veya "sendika" mücadelesi olsun isterse barışçıl veya şiddet yönelimli olsun günümüzdeki politik hareketliliğin kolektif biçimlerini tetikleyen şey aynıdır: bir yanda temsilin reddi, öte yanda ise iktidara halkın ve sınıfın temsilcilerinin vekâlet etmesine dayalı modern politik gelenekten kopuş sürecinde örgütlenme ve ifade biçimlerinin deneyimlenmesi ve icadı.

Temsili demokrasi giderek bir devlet mekanizmasına dönüşmüştür, çünkü yirminci yüzyılın tamamına yayılan süreç içinde politik partiler ve sendikalar, devlet kurumlarının bütünsel birer parçası haline gelmiştir. 2007'den beri Batıyı etkilemekte olan kriz, politik demokrasiyi ve toplumsal demokrasiyi büyük oranda dönüştürmüştür. Marx'ın "Devlet burjuvazinin genel çıkarlarını yöneten bir komitedir" şeklinde ifade ettiği ve sıklıkla alaya alınan ama günümüzdeki durumla gayet bağlantılı olan görüşü dikkate alındığında, bugün politik demokrasinin bütünüyle neoliberalizm mantığına tabi kılındığı görülür. Sadece "burjuvazi" yerine "kredi verenler" sözcüğünü koyun, işte size politik temsilin işlevi. Bizimki gibi zayıf politik demokrasiler bile neoliberal politikacılar açısından hâlâ fazla demokratik görülüyor. Öte yandan toplumsal demokrasi, hem tam-zamanlı çalışanları hem de emeklilerden oluşan toplumsal katmanı temsil etmekten ve savunmaktan öteye geçemedi.

Neredeyse gezegenin her yerinde patlak veren protestolar, temsili demokraside "başka bir alternatifin mümkün olmadığı" gerçeğini gözler önüne sermekte. Bu açıdan Guattari, temsil politikası ve dilin temsil edici işlevlerine dair eleştirileri birleştirerek düşünmenin önünü açmaktan çok daha fazlasını yapıyor. Gösteren semiyotikler (dil, yazı), göstermeyen semiyotiklerin (para, bilimsel denklemler, vb.) yanı sıra anlamlandırma-öncesi olduğu varsayılan diğer bütün ifade biçimlerini (tensel, jestle dayalı, ikonik) "temsili ettiği" iddiasındadır. Bu biçimler sadece dilin olanak sağlayabileceği şeyden mahrumlarmış gibi kabul edilirler, tıpkı vatandaşların ve toplumsalın sadece siyasi temsil tarafından sağlanabilecek bir şeyden mahrum olmaları gibi.

Gerçekten tıpkı politik temsil gibi dilsel "temsili" de diğer semiyotikler ve diğer ifade biçimlerini üstkodlayan, hiyerarşikleştiren ve boyun eğdiren bir iktidarın ele geçirilmesinden

ibarettir. Gösterge sistemlerinde ve politik kurumlardaki iki “temsil” biçimi birlikte yol alır ve bunlarla ilgili herhangi bir politik kırılma ikisinin birden çözülmesini gerektirir.

Analitik felsefe, yapısalcılık ve Lacancılıkta olanların dışında, hem politik hem de dilsel temsili devre dışı bırakabilecek bir “kendilik inşası” sürecinde işleyen konuşma ve göstergelerin koşulları nedir?

Söylemsel ve *varoluşsal* arasındaki ilişkiyi inceleyen Guattari, özneleşme süreçlerini hem makro hem de mikro-politik düzeylerde yeniden tanımlar. Dilsel ya da semiyotik olmayan “varoluşsalı”, paradoksal şekilde, sözcelemin temel bir koşulu haline getirerek, temsilin iktidarını etkisiz kılacak önemli bir kuramsal kaymaya neden olur.

Bakhtin, dilin her tür yapısal veya birleşimsel oluşumundan kurtulmuş bir sözcelem kavramsallaştırması sayesinde bizi performatife dair yanılsamalardan kurtarıırken, Bakhtin’in dilsel ve dil dışı arasındaki ilişkiyi araştırırken derinlemesine inceleyemediği şeyi inceleyen Guattari, dilbilim ve pragmatik arasındaki kırılmayı radikalleştirir. Dil dışı olan, öznel-arasındalığa ya da toplumsal ve ekonomik altyapılara indirgenemez. Guattari çok geç dönem çalışmalarında bu dil dışı boyutu varoluşsal olarak adlandırır.

Guattari’ye göre dilbilimin hem teşhis etmekten hem de yanıtlamaktan aciz olduğu bir paradoks ve zorluk yaşıyoruz: “Söylemsel sistemlerin içine fırlatılan bizler, aynı zamanda varoluşsal olumlamanın söylemsel olmayan odak noktalarıyla uğraşıyoruz... Bir sevgi veya korku makinesi harekete geçirildiğinde, bu, söylemsel, bilişsel veya çıkarımsal beyanlardan kaynaklanmaz. Birdenbire oluverir ve bu makine yavaş yavaş farklı ifade araçları geliştirir.”¹

Sözcelemin temelini oluşturan şey dilsel yeterlilik değil, kendiliğin ve dünyanın kavranışı ve varoluşsal temelde sahip-

1 Felix Guattari, “A propos des Machines,” *Chimeres* 19, Bahar 1993, s. 94.

lenilişidir. Bu varoluşsal/duygulanımsal sahiplenme sayesinde dil, söylem, bilgi, anlatı, iş vb. mümkün hale gelir.

Bu nedenle konuşmanın ikili bir işlevi vardır: “politik olarak” göstermek, iletişim kurmak ve bildirmek, ama aynı zamanda ve özellikle “varoluşsal özneleşmenin odak noktasındaki tekillikleri yakalayabilecek, yerli-yurtlulaştırabilecek, konumlandırabilecek, onlara tutarlılık ve süreklilik kazandırabilecek sözcelem asamblajları üretmek.”

Bir yandan, özneleşme süreçlerinin kristalleşmesi “dile özgü bir ayrıcalık değildir; diğer bütün semiyotik bileşenler, doğal ve makinesel kodlamanın diğer bütün prosedürleri de burada önemli bir rol oynar.”² Diğer yandan ise öznel başkalaşım temelde söylemsel değildir; söylemsel hale gelmek için “öznelliğin kalbindeki söylemsellik-dışının odak noktasına” erişmek zorundadır. “Hikâyeler uydurmak, dünyayı ve birinin yaşamını tarif etmek için kişi bu tanımlanamaz noktadan, duyumun sekteye uğradığı, mutlak anlatısallık-dışı ve mutlak söylemsellik-dışı noktadan başlamak zorundadır.”³ Guattari, anlamlama ve adlandırma işlevlerine ek olarak, *söylemsel-olmamasına* rağmen sözcelemin yaratıcı gücü olarak hareket eden “varoluşsal işlevi” devreye sokar.

Dilsel dönüşümün ve Lacan’ın yapısalci-dilbilimsel psikanalizin izinden giden Butler, öznelliği, gösteren işlemlerin bir sonucuna indirger. Guattari ise bunun yerine, “duyunun ve anlamlandırmanın üretimi, pragmatik üretim ve en nihayetinde öznellik üretimi arasında radikal bir ayrılık”⁴ olduğunu id-

2 Felix Guattari, *Soft Subversions*, Los Angeles, Semiotext(e), 2009, s. 299.

3 Felix Guattari ve Oliver Zahm, “Entretien avec Olivier Zahm”, *Chimeres* 23, Yaz 1994. Bu bölümdeki alıntıların neredeyse hepsi Guattari’nin seminerlerinden alınmıştır. Bunlar *Chimeres*’in internet sayfasında bulunabilir ve Guattari’nin yayınlanacağını düşünmediği gayri resmi konuşmalardır. Onun düşüncesinin gelişimi konusunda bir fikir edinmemizi sağlar. http://www.revue-chimeres.fr/drupal_chimeres/?q=taxonoiny_menu/3/236.

4 Felix Guattari, “Singularité et complexité”, Ocak 22 Semineri, 1995.

dia ederek, özneleşmenin çok çeşitli bileşenlerini, kendilerine özgü heterojenlikleri içinde haritalandırmaya çalışır.

Aynı semiyotik bağlantılar “söylem üretmek” için de “varoluş üretmek”⁵ için de işe yarayabilir; “rüyada bir şeylere işaret eden aynı beyanlar, onlara bir anlamdan ziyade varoluşsal bir değer kazandıran kendi öznel asamblajları içerisinde alınır.”⁶ Bunlar konuşmacıyı öznel bir varlık olarak kurar.

Söylemsel pragmatiklerin aksine, varoluşsal pragmatikler kendilik üretimiyle, “kendiliğin kendine mal edinilmesinin onto-lojik tekillikleriyle, kendilik-bilincinin tekillikleriyle”⁷ alakalıdır.

Varoluş bir kendini-konumlandırma, bir kendini-duygulandırma meselesidir. Guattari pratik olarak onunla aynı sonuçlara varan Foucault’ya paralel bir yol izler. “Kendiliğin” olumlanmasını ifade eden *parrhesiastik* sözcelem ile performatifin pragmatikleri anlamına gelen pragmatik dilbilim söylemselliği arasında türsel bir fark vardır. Her iki durumda da sözcükleri, önermeleri kullanırız ve dilden faydalanırız ama bu ikisinin altında yatan mantık kökten farklıdır.

5 Badiou, Deleuze’ün *Anlamın Mantığı*’ndan sonra “filozof-olmayan” Guattari ile birlikte yazdıkları ve özellikle de Guattari’nin tek başına yazdığı metinleri daha dikkatli okumalıydı. Böyle bir okuma onu şu türenden yanlış iddialar ortaya atmaktan uzak tutardı: “Deleuze’ün formülü değiştirilemez: ‘Olay anlam demektir.’ Deleuze, kitabının başından itibaren, bana hayali bir varlık gibi gelen bir şey, tutarsız bir kaynaşım-sözcük (portmanteau-word) şekillendirmektedir: ‘anlam –olay’. Tesadüfen, bu Deleuze’ü dilsel dönüşüme ve günümüz safsatasının kökenine hiç tercih etmeyeceği kadar yakın olan bir noktaya taşır. Olayın anlamın kütüğüne ait olduğunu iddia etmek, olayı bütünüyle dille kaplamak anlamına gelir.” Alain Badiou, *Logics of Worlds*, New York, Continuum, 2009, s. 386. Guattari, Deleuze’ü salt psikanalizden değil yapısalcılıktan da uzaklaştırır. Benzer şekilde Foucault’nun son dersleri de, Badiou’nun Foucault’nun “dilbilimsel bir antropolojiyi” sistematikleştirdiğine dayanan eleştirilerini yalanlar. A.g.e., s. 35.

6 Felix Guattari, “La crise de production de subjectivité”, 3 Nisan Semineri, 1984.

7 Felix Guattari, “Singularité et complexité”.

Kendilik oluşumu hâkim anlamlardan kopmaya olanak tanır; öncelikle gösterenleri, söylemi ve anlamı değil, kendini-duygulandırma gücünü, kendiyle bir kuvvetler ilişkisini devreye sokar. Guattari'nin düşüncesinde kendini olumlama özel bir nüans kazanır, çünkü "kendi için" (*pour soi*) ve "ötekiler için" (*pour les autres*), sözcelemin odak noktaları ve özneleşme vek-törleri salt insani değildir. Varoluş "makinesel bir mantığın" sonucudur, "her hâlükârda, bir şekilde söylemsel birliklerin mantığına göre değil, daha önce de söylediğim gibi varoluşsal-laşma mantığına göre işler."⁸

Dildeki sözcükler ve önermeler, ya bir anlamdan diğer bir anlama gönderme yapan anlamın mantığına ya da temsili, bilinci ve "Ben" özneyi devre dışı bırakan diyagramsal mantığa göre işlev görür. İnsan yaşamındaki her şeyin neredeyse sözcüklerden ibaret olduğunu söyleyen Bakhtin'in ötesine geçen Guattari, varoluşsallığı ve eylemi başlatıp örgütleyebilecek insani-olmayan semiyotikleri ve asamblajları ortaya koyar: "Konuşma temel bir aracı olarak kalır, ama tek değildir; anlamlama zincirlerine kısa devre yaptıran her şey, duruşlar, yüz özellikleri, uzamsal eğilimler, ritimler, göstermeyen semiyotik ürünler (örneğin parasal mübadeleyle ilişkili), makinesel gösterge üretimleri, bu tür bir analitik asamblaja dâhil edilebilir. Konuşmanın kendisi ancak varoluşsal nakaratlara bir destek olarak iş gördüğü oranda, müdahale eder –ve ben olsam bunu hiç de abartmazdım."⁹

Benzer şekilde maddi akışlar, toplumsal, ekonomik, vb. akışlar ve semiyotik akışlar da gerçekleşmiş zaman-mekânsal koordinatlar içerisinde var olurlar, oysa "kendilikle ilişki", "varoluşsal alanlar" ve "değer evrenleri", asamblajın olağan mekân ve zaman koordinatları tarafından yönetilmeyen gayri maddi, duygulanımsal ve yoğun boyutlarını oluşturur.

8 Felix Guattari, "Machine abstraite et champ non-discursif," Mart 12 Semineri, 1985.

9 Felix Guattari, *Chaosmosis*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1995, s. 127-128.

Varoluşsal olan, fiziksel belirlenim ve nedensellikten sıyrılır ve enerjik-olmayan, enformasyonel-olmayan bir “makinellik” inşa eder. Varoluşta ortaya çıkan dönüşümler gayri maddidir ve bilimin incelediği dönüşümlerin aksine enerjik ve enformasyonel süreçler içermezler.

2. Söylemsel ve varoluşsalın ayrışması ve bağlanması

Kendilikle ilişki, gayri maddi bir varoluşsal odak noktası, tutarlılığı, sürekliliği ve gelişimi, *kat ettiği ve yeniden-biçimlendirdiği* edimselleşmiş unsurların (söylemsel, bilişsel ve aynı zamanda kurumlar, toplumsal ve ekonomik alanlar, vb.) çoğulluğuna tali olarak dayalı kendi kendini yaşatan bir makinedir.

“Varoluşsallaşmanın öznel maddesi, kendini organsız bir beden gibi, bir sahte-bütünlük gibi ama hiçbir şekilde birlik mantığındakine benzer bir bütünleşme içerisinde olmayan bir bütünleşme gibi ortaya koymak ve göstermek için”¹⁰ söylemselden faydalanır.

Söylemsel (ve kavramsal) ve varoluşsal arasında türsel bir farklılık kuran Guattari, iki farklı mantığın sadece ayrışımını değil aynı zamanda bağlanışını da ortaya koyar: “semiyotik mantık” ve “ontolojik pragmatikler”¹¹.

Bu iki mantık arasındaki “simetrisizlikleri” kabaca sıralayalım. İlki, söylemsel ve varoluşsal işlevler farklı “göndergele-re” dayanır. Semiyotik veya söylemsel boyut, “dışsal gönderimler sisteminin bir parçasıdır, diğer bir ifadeyle, her bir ögenin, kendi göndergesini”, kendi “hakikati ve özü” kendi varoluşuna dışsal olacak şekilde oluşturan bir başka unsur karşısında söylemsel olduğunu ima eder.” Öte yandan, varoluşsal mantığa göre, “tekil unsurun kendisi, kendi kendinin göndergesidir ve kendi gönderimini üretir, kendi gönderim dünyasını salgılar.”¹²

10 Felix Guattari, “Substituer l’econciation a l’expression,” 25 Nisan Semineri, 1984.

11 Felix Guattari, 1 Ekim Semineri, 1985.

12 Felix Guattari, “Singularite et complexite”.

Varoluşsal pragmatikler “kendine-gönderimsel, kendini-üreten gönderimlerdir.”¹³ Varoluş “kendi hareketi içerisinde kendini üretir.”¹⁴

İkinci olarak, söylemsel mantık doğrusaldır. Bir unsur vardır, sonra diğeri gelir. “Zaman oku” ile gösterilen zaman-sallık uyarınca gelişir. Varoluşsal olumlama daireseldir; daima kendine geri döner, varoluşu yoğunlaştırır ve ona tutarlılık kazandırır ya da belli eşikleri aşmadığı için yok olur. Bu dairesel dönüşten, yığılımdan, varoluşun odak noktasının bu bileşiminden ve bu öznel belirmeden yola çıkan varoluşsal olumlama, edimselleşmiş (ekonomik, politik, toplumsal, dilbilimsel) boyutları farklı şekilde *biçimlendirerek baştan sona kat eder*.

Üçüncü simetrisizlik ise söylemsel mantıktaki tekrar her zaman söylem ve söylem birlikleri üretirken, varoluşsal mantıktaki tekrarın öznelliğe şekil veren öznel durumlarda değişimler yaratmasıdır. Varoluşun kendini-üreten bir gönderim olduğunu söylemek, “bunun kendiyle ilişkili bir tekrar olduğu” anlamına gelir.¹⁵ Derrida ve Butler’daki gösterge-işaretin biçimsel tekrarından farklı olarak, nakarat (“boş söz”) varoluşsal bir işleve sahiptir ve kendilikle ilişkiye tutarlılık kazandırır. Nakarat-tekrarda önemli olan anlamsal içerik değil, öznel durumda bir değişiklik yaratan tekrarın kendisidir. Hristiyanlığa özgü veya Leninist nakaratlar¹⁶ anlam açısından değil, etkile-

13 Felix Guattari, 1 Ekim Semineri, 1985.

14 Felix Guattari, “Singularite et complexite”. İçerik ve anlam ikili hale gelir: anlamsal içerik ve pragmatik içerik, semiyotik anlam ve varoluşsal anlam.

15 Felix Guattari, 1 Ekim Semineri, 1985.

16 “Böylelikle varoluşsal nakaratların kümelenişi, fonolojik, bürünsel, yüze ilişkin ve başka türlü düzenler gibi pekâlâ retorik ve sözlüksel bir düzen diyebileceğimiz, özgül yöntemleri birbirine bağlayan bir ‘Lenin-diline’ on yıllar boyunca erişim olanağı sağladı. Bir grup öznesine ait bütünüyle varoluşsal bir ilişkiyi meşrulaştıran eşik atlama –ya da başlama-, belirli bir bitişirmeye ve bu bileşenlerin tutarlı hale gelmesine, böylelikle nakarata

dikleri öznellikteki değişim açısından, öznellikte meydana getirdikleri ve mümkün kıldıkları tutarlılık, eşikleri geçme, yığılma ve kat etme açısından tanımlanır. Hristiyanlığa özgü veya Leninist nakaratlar “kolektif düzeyde bir öznellik üretimine karşılık gelen bir tür evren, çerçeve, evre başlatır.”¹⁷ Varoluşsal nakaratlar anlamsal bir içeriğe sahip olabilir ve bir ifade sistemi oluşturabilir, ama aynı zamanda “olasılıkların artı değerini” de yanında getiren kurucu türde başka bir evren inşa ederek işlev görürler.

Dördüncü fark ise şudur: Söylemsel birlikler, temsilin kapsamlı mekan-zamansal koordinatları içerisinde yayılan birbirinden farklı karşıtlıkları (konuşmacı/dinleyici, içerik/ifade, özne/nesne, vb.) ve kişiselleştirici karşıtlıkları (“Ben”/“sen”) birbirine eklemler. Öte yandan varoluşsal birlikler, kimliklerin, kişilerin ve işlevlerin ayrımından önce kurulan yoğunluklar ve duygulanımlar mantığını takip eder. Kökenleri ve istikametleri açısından yerelleştirilebilir-olmayan (korku veya keyif konuşmacıyı ve dinleyiciyi etkiler ve geçişken öznellikler yaratır¹⁸) duygulanımlar, öncelikle belirledikleri tutarlılık eşiği temelinde konumlandırılabilir.

Varoluşsal pragmatikler, söylemsel birliklerin mantığı tarafından öyle kolayca çevrelenemezler çünkü içerik ve ifade terse çevrilebilir haldedir (ifadenin yalıtılabileceği hiç bir arka plan yoktur, “herhangi bir şey içerik ve ifade olabilir”); failler ne öznel ne de nesnelardır, daha ziyade “öznellikler ve nesnelliklerdir”, ne içerisi ne dışarısı olan, ama içsellik ve dışsallık

dönüşmesine dayanır.” Felix Guattari, “Ritournellos and Existential Affects”, *The Guattari Reader*, ed. Gary Genosko, Cambridge, Blackwell Publishers, 1996, s. 165.

17 Felix Guattari, 1 Ekim Semineri, 1985.

18 “Sözcelemin kolektif asamblajının öznelliği, öznel bir geçişlilik tarafından karakterize edilir: Ben düşerim ve bir başkası ağlar... etkiler ve duygulanımlar arasında herhangi bir atıf yoktur.” Felix Guattari, “Substituer l’econciation a l’ expression”.

üreten -yarı-nesne, yarı özne- değişken varlıklardır. “Bunlar farklılaşmanın özü olarak anlaşılabilir olacaklardır.”¹⁹ Varoluşsal birliklerin ayırt edici özelliği, özne ve nesne, “ben” ve “sen” değil, eşik-aşımalarının, yoğunlukların derecesidir.

Söylemsel mantık mübadeleyi içermesine rağmen, ontolojik pragmatiklerde varoluş mübadele edilemez. “Varoluş bütününü kendi *geleneksel temasına* (topos) iliştilmiştir; bir varoluş biçimi olabilecek hiç bir biçim onu aşamaz. Burada olup olmamanızda... varoluşsal bir olumsuzluk yoktur. Varoluş, var olan her şeyin kendisidir. O halde varoluşun olmadığı, ona dair hiçbir şey söylenmediği durumda dahi, varoluş var-olmayan olarak adlandırılmaz.”²⁰

Ontolojik veya varoluşsal pragmatikler süreçsel, terse çevrilemez, tekil ve olay-yaratıcı iken, söylemsel mantık terse çevrilebilir, yapısal, tarih dışı ve evrenseldir. Dolayısıyla bu iki mantık, özneliliğin simetrik olmayan işlevleridir. Şimdi geriye bu iki farklı grup arasında bağlayıcılığın nasıl ortaya çıktığını anlatmak kalıyor.

3. Estetik paradigma

Söylemsel-olmayan şey anlatılamaz, söylenemez veya irrasyonel olanın güçsüzlüğünü ifade etmez; sözcelem-öncesi çok fazla odak noktası oluşturan virtüelin, gayri maddiliğin, yoğunlukların ve duygulanımların gücüne işaret eder. Söylemsel-olmayan, farklılaştırılmak, disipline edilmek veya dil ve “yasa” tarafından (her ikisi de Lacancı olan) gösteren ya da sembolik şekilde düzenlenmek için bekleyen biçimsiz madde değildir. Wittgenstein’in iddia ettiğinin aksine, söylemsel-olmayanda gizemli hiç bir şey yoktur. Tersine, çok zengin semiyotikler ve ifade edici dinamikler, varoluşsal alanlar gibi işlev gören duygulanımlar, “ortaya çıkan kendilikler”, farklı bir

19 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 92.

20 Felix Guattari, “Machine abstraite et champ non-discursif”.

kendilik üretimi makinesi oluşturan insani ve insani olmayan değişken öznelliklere ve sözcelem-öncesine ait odak noktaları tarafından baştan sona kat edilirler.

O halde söylemsel ve makinesel varoluşsal arasındaki, aktüel ve virtüel arasındaki, olası ve gerçek arasındaki ilişkiyi nasıl dile getirmeliyiz? Bu iki düzey arasında “bilimsel”, “bilişsel” veya “ikili-tekanlamlı” bir ilişki kurulamaz çünkü “söylemsel” ve “varoluşsal” arasında radikal bir asimetri vardır. Bu ilişki ancak Guattari’nin “estetik paradigma” dediği şey sayesinde ele alınabilir.

Özneleşme süreci, ekonomik, cinsel, dilsel veya toplumsal altyapıların bir sonucu değildir (bu da kendine dışsal bir göndergesi olduğu anlamına gelir). Bunun yerine, süreçsellüğün başlangıcı, olasılıkların yaratımı, oluş ve değişimin itici gücü olarak kendini-konumlandırma, kendini-duygulandırma ve kendine-gönderim birincildir. Ama bu kendi kendini yaşatan odak noktaları, ancak “yapısal” olduğu düşünülen (ekonomik, politik, toplumsal, dilsel, cinsel, bilimsel, vb.) bütün alanların baştan sona kat edilmesi, yeniden-konumlandırması ve yeniden-biçimlendirilmesi yoluyla tutarlılık kazanabilir.

Öznel kendine-gönderimler “açıktır ki oldukları halleriyle sürdürülebilir değildir çünkü hiçbir dışsal göndergele-ri yoktur, hiç bir dışsal gönderim altında kapsanamazlar... Kendi kendilerine ayakta kalamazlar, ancak söylemselliğin yeniden-başlatılması yoluyla muhafaza edilebilirler.”²¹ Kendilikle ilişkinin sözcelemi ve bunu destekleyen varoluşsal alanlar, daima, birincil işlevi rasyonel, bilişsel veya bilimsel olanı üretmek değil, yeni varoluşsal alanların ortaya çıkışına tutarlılık kazandıracak (“mitolojik-kavramsal, fantazmatik, dini, anlatısal”) karmaşık tekrarlar yaratmak olan anlatının yönünü değiştirmeye bağlıdır.

Bu, ne irrasyonel olana ne de mit çağına dönmek demektir;

21 Felix Guattari, 1 Ekim Semineri, 1985.

Althusser'in de inandığı üzere, mesele, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki bilimsel paradigmadan kopmaktır. Guattari, sanat işindeki üreticilik olarak değil söylemsel ve varoluşsal arasındaki, aktüel ve virtüel, olası ve gerçek arasındaki ilişkinin pragmatığı olarak estetik deneyime geri döner.

Estetik deneyimin bizi durmadan içine çektiği paradoks şudur: Varoluşsal bir kavrayış tarzı olarak duygulanımlar, temsil alanlarındaki varlıklarını harekete geçirmek için belirtici özelliklere ve betimleyici nakaratlara ihtiyaçları olduğu gerçeğine aldırış etmeden veya buna ek olarak aniden beliriverirler.²²

Varoluşsal alanlara yaklaşım, daima belirli söylemsel veya semiyotik yerelleşmeler yoluyla, bunların hiç bir şekilde bilimsel, nesnel veya rasyonel olmadığı ikazı eşliğinde hayata geçirilir. Varoluşa erişmenin kendini-varoluşsallaştırma dışında bir yolu yoktur. Varoluş bilgisi, Vico'yu takip eden Guattari'nin "konumlandırma sanatı", kartografi sanatı olarak adlandırdığı şeyi gerektirir.

Kendiliğin kendilikle-ilişkisi, kendini-duygulandırma ve kendini konumlandırma, varoluşsalın söylemle (her koşulda imkânsız olan) bir tercümesi gibi hareket etmek yerine bir yerelleştirme kartografisi gibi hizmet eden ve özneleşme süreçlerine, varoluşsal alanlara erişimi sağlayan göstergelerden, mitlerden, anlatılardan ve kavramlaştırmalardan faydalanır.

Varoluş yerelleştirilebilir, haritalandırılabilir ve muhtemelen temelinde, kendini tanıtmak, yerelleştirmek ve üretmek için nesnelci prosedürlerin söylemsel süreçlerine daima antagolistik kalacak bir şeyleri gerektirir.²³

Gösteren semiyotikler mesajları taşımaktan ve iletmekten, söylemsel bir işleve sahip olmaktan ziyade, varoluşsal "nakaratlar" olarak hareket ederler. Bu, katiyen dili, kavram-

22 Felix Guattari, *Chaosmosis*, s. 93.

23 Felix Guattari, "Singularity et complexité".

ları veya kavramsal soyutlamayı değersizleştirmek anlamına gelmez. Kartografi *soyutlaştıkça*, söylemseli ve söylemsel olmayanı eklemlemek için çok daha çeşitli olasılıklar ortaya çıkar; kartografi *keyfileştikçe*, bunları eklemlemenin zemini de zenginleşir.

Guattari'ye göre iki çeşit kartografi vardır. "Varoluş-sallaşma olarak adlandıracağım şeyin doğrudan üreticiliği olan somut kartografiler, bunlar kartografi yayıldıkça öznel bir bölge yaratırlar [örneğin bir kişinin, grubun ve hatta bir ulusun varoluşsal kartografisi]; bunların yanı sıra, bölgeler üretmeyen spekülative kartografiler vardır, bunlar ikinci-düzyen kartografilerdir, amaçları bu iki heterojen düzey arasındaki ilişki üzerine düşünmek, bunu düzenlemek ve eklemlemektir."²⁴ Teolojik, politik ve felsefi tartışmaların asıl önemi bundan kaynaklanır.

Hristiyanlığın başlangıcında yaşanan teolojik tartışmalar veya 1905'te Bolşeviklerin kendi aralarında yürüttüğü tartışmalar, *doğru* beyanlar oluşturmaya değil, varoluşsal ve söylemseli eklemlemek, özneliği ele geçirebilecek, eşikleri aşmasını sağlayabilecek ve yeni bir süreç başlatabilecek nakaratlar icat etmek için olanaklar açabilecek kartografiler oluşturmaya hizmet etti.

Bilimsel temellere dayandığını iddia eden Marksist ve Freudcu teorik söylemler, kapitalizmde ortaya çıkmakta olan "özneleşmenin değişken odak noktalarını" somutlaştırdıkları, bunlara tutarlılık ve geçişlilik kazandırdıkları ölçüde bir "toplumsal geçerlilik" kazandırmayı başaramadılar.

Marx gibi Freud da yeni bir bilim değil, "mitik-kavramsal"²⁵

24 Felix Guattari, "Singularite et complexite".

25 "Freud bu bağlantılarda çok sayıda mite gönderimde bulunur ve yaptığı araştırmanın, her hangi bir kişinin bu mitleri nasıl düşünmesi ve anlatması gerektiğini artık açıkladığını iddia eder. Oysa Freud aslında bambaşka bir şey yapmıştır. Antik mitin bilimsel açıklamasını yapmamış, yeni bir mit anlatmıştır. Yaptığı tek şey yeni bir mit öne sürmektir."

bir yerelleştirme ve icracılar için gereken araçları buldu. Marx'ın kuramında mitik-kavramsal yerelleştirme araçları, "evre" (sınıf mücadelesinin tarihi olarak insanlık tarihi) oluşturmaya olanak sağlarken, mitik-kavramsal icracılar (ücretli emeği ve toplumsal sınıfları ortadan kaldırmaya yazgılı özne olarak proletarya) için gerekli araçlar ilk endüstri devriminde öznenin tekiliğinin gerçekleştirilip semiyotikleştirilmesini sağladı. Ama daima tanımlanamaz bir noktadan, tek başına temsil edilemez göstermeyen bir noktadan yola çıkmanın, öznenin mekanizmalarının yaratılmasını sağlayacağı varsayıldı, ama sadece "bir hikâye anlatmak" için değil, tarih de ancak böyle yaratılabileceği için. Bu çerçevede, hikâyeler, kavramlar ve "mitler", iletişimsel, özneler-arası veya bilişsel bir işlev barındırmazlar, sadece "estetik/varoluşsal" bir işleve sahiptirler.

Bu ilişki paradoksaldır ("ilişkili değildir ama ilişkisiz de değildir") çünkü yalnızca söylemsel kategorilerin belirli türde kullanımı sayesinde kişi varoluşsal etkilere ve değişimlere ulaşır.

İşte burada Tertullian paradoksunun kaynağıyla karşılaşırız: oğulun ölmesi, gömülmesi ve dirilmesi imkânsız olduğundan, bu olgular kesinlik olarak ele alınmalıdır. Freudcu teori birçok açıdan mitik olduğundan, değişken özneleşmenin nakaratlarını tetikleyebilir.²⁶

Spekülatif kartografiler, pasif yerelleştiriciler olarak değil, özneleşme süreçlerinin aktif öncüler gibi işlev görürler. "Yalnızca Tanrıyı düşündüğüm için savaşa atılacak ve kendimi öldürtecek cesareti buluyorum... Ve bu tamamıyla soyut işlemciler sayesinde olabiliyor (Tanrı göreceli olarak somuttur!)... [Bunların] harekete geçmenin, varoluşsallaşmanın, varoluşsal

Ludwig Wittgenstein, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Berkeley, University of California Press, 1967, s. 51 [*Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, çev. Abdülbaki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, 1997].

26 Felix Guattari, *Chaosmosis*. 65.

bir evrenin pragmatik bir yolunu açıyor. Yani bunlar basit ampirik varlıklar değil.”²⁷

Guattari tam da bu noktada, özneleşme süreçlerini başlatan, bizi başka gönderim evrenlerine taşıyan ve eylemi teşvik eden “ıvır zıvırlar” (“söz edimi” dediğimiz şeyle “semiyotik edimler”) olarak Hristiyanlığa ait, Leninist ve Debussyci nakaratlara geri döner. Söylemsel olan, öznelliği kavramak, ele almak ve eyleme geçirmek için yeterli değildir. Bunların yapılabilmesi için, *söylemler, göstergeler ve kavramlar yeni dünyalara bizzat erişim noktası olarak, eylemin “diyagramsal başlatıcıları” olarak işlev görmelidir.*

Şizoanalizde eylem alanı merkezi bir rol oynar. Eylem, söylemsel ve varoluşsal arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardım edebilir, çünkü eylemin, “kendi kendinin ifadesi” olarak temsili önceleyen ifadesi, “bir tür *cogito*” olarak işlev görür. Kendi gönderimini yaydığı, bir biçimi eylemden soyutlamak imkânsız olduğu, başlatılan süreçsellikten ortaya çıkan bir odak noktası oluşturduğu ölçüde, bu artık geri dönüşü olmayan türde bir *cogitodur*.

Şizoanalizde eylem, *hiçlikten* kaynaklanmaz. “Her şey ve hiçbir şey arasındaki ikili mantığa tabi” diyalektik bir geçiş değil, heterojen boyutlar arasında gerçekleşen bir geçiştir. Kendinde eylem yoktur, bunun yerine “eylemin varoluşundaki tutarlılık dereceleri, eyleme ilişkin varoluşsal eşikler” vardır.

Eylemin koşulları, asamblajın yine eylemden türeyen edimselleşmiş birlikleri ile virtüel birlikleridir. Edimselleşmiş birlikler, “eylemi, her türde davranışsal katmanlaşmalara, yapılar, sistemlere ve bölümlenmelere bağlayan boyutu” oluşturur. Edimselleşmiş birlikler sayesinde “eylem, daima hâlihazırda mevcut bir şeylerin uzantısı, hâlihazırda var olan bir şeyin belirli bir temsili olarak ve kendisi de belirli bir projenin teleolojik görünümünü temsil edilen olarak görünür.” Ama

27 Felix Guattari, “Machine abstraite et champ non-discursif”.

analiz sürecinde “her şey yorumlanmış ve açıklığa kavuşturulmuş olsa da... hiçbir şey değişmez ve bu temsilden hiçbir şey çıkmaz.”²⁸

Eylemin ortaya çıkması için bir boyut daha gerekir; eylemin temsilden kaçan boyutu, “diyagramsal boyut”, makinesel boyut. Eylemek asla bilinçli olmak, bir şeyin bilincinde olmak veya bir temsile sahip olmak²⁹ anlamına gelmez.³⁰ Varoluş ve eylem sayesinde artık temsil edici ve anlamlayıcı mantık yaptığımız gibi “düşünüp taşınmayız”, “pragmatik bir ilişki içerisindedir; onu eklemleriz veya bir araya toparlarız. Eyleme geçmek budur, maddi süreçlerin, toplumsal, ekonomik ve öznel değişimlerin işaretçi sistemler tarafından içerilmesidir.”³¹

Tercih ve eylem ne öznenin özgürlüğüne ne de zorunluluk ve rastlantısallığın diyalektiğine göndermede bulunur çünkü bunların her ikisi de birer makineselliktir. Guattari açısından, “varoluşsal” olan makineseldir ve makinesellik hiçbir şekilde mekanik belirlenimcilikle eşanlamlı değildir. Aksine eylemin makineselliği, “süreçler açısından çokdeğerlikli bir geleceğe -bir tercihler silsilesine- açılan örgütlenme ve nicelleştirme biçimleri üretmek, hâlihazırda kodlanmış, mümkün, öngörülen bağlantıların ötesinde heterojen bağlantıların mümkünlüğü”³² anlamına gelir.

28 Felix Guattari, “L’acte et la singularité”, 28 Nisan 1981 Semineri.

29 “Temsillerin dışında gerçekleşen şeyler, şans sonucu olmayan, sonraki tercihlerin bütünlüklü tasarrufu da dâhil farklılaşmış şeyler. Ve bu şeylerin başında kendi kendini eyleme geçirme olgusu gelir. Aslında, sahip olduğunuz şey temsilin nakaratıdır ‘tamam, şimdi gideceğim.’ Ve bir dakika sonra gitmiş olursunuz ama ortada temsil falan kalmamıştır... Bir yerlere “Gideceğim” lafının, temsil sistemiyle bağı koparılmıştır. Yine de temsiller ilişkilidir; bunlar beyni çıkarılmış bir kurbağanın reflekslerinden ibaret değildir... Temsil ve eylem arasında, bir dizi ilişki olasılığı vardır.” A.g.e.

30 Bir devrim, mücadele veya bir toplumsal dönüşüm “işlemeye devam ederken”, herkes öncelikli olarak “bilinç yükseltmeyle” değil, diyagramsal bir kayıta işlev gören ve dolaşan, söylemsel ve söylemsel olmayan öğelerin asamblajıyla, devrimci “savaş makinesiyle” ilgilenir.

31 Felix Guattari, 1 Ekim 1985 Semineri.

32 Felix Guattari, “L’acte et la singularité”, 28 Nisan 1981 Semineri.

Seçenekleri, tercih konularını ve olasılıkları ortaya çıkaran insan değil, makineselliktir. Dolayısıyla eylemin insanbiçimci ya da temsili olmadığını, öte yandan sorumluluktan da tamamen azade olmak anlamına gelmediğini daima akılda tutmak gerekir. Sorumluluk bambaşka bir şeydir.

Orkide, kendi yeniden-üretim sürecine bir şekilde dâhil etmek için yaban arısını *seçtiğinde*, yaban arısı orkidenin dünyasının bir parçası haline gelir. Ama bu hiçbir şekilde bir temsil modeli içerisinde gerçekleşmez. Burada orkidenin zihninde bir hafıza ya da temsil kaydı olmadığını söylemek gereksiz. Orkide beyni diye bir şey yoktur! Ama yine de, orkidenin durumunda diyagramsal bir ifade, yaban arısında orkideye ait bir şey olduğunu söyler. Ama bu şey nedir? Bu şey, mekân-zamansal koordinatlar içerisinde yerelleştirilemez; hareketin nicelikleştirilmesini içermez. Gayri maddidir. Yaban arısı- orkide evliliği gelişir, sonrasında da belli bir makinesel tercih olan gayri maddilik ortaya çıkar... Bu makinesel tercihin öncesinde “n” sayıda olasılık vardır ama bir kez tercih yapıldıktan sonra, bütün gelişme süreci buradan devam eder.³³

Hem tercih hem de eylem, makineselliğe ve asamblejaların belirli türde tutarlılığına dayanır. Guattari, varoluşsal (devrimci) olumlama ile kolektif, toplumsal ve politik asamblejaların tutarlılığı arasındaki ilişkiyi anlatmak için sıklıkla Lenin’in örneğini alıntılar. Eylem, *kendi kendinin nedenidir ve yoktan ortaya çıkmaz (causa sui et non ex nihilo)* çünkü tekil bir durumda eşikler, yani kendisi eylemin nedeni olmasa da “opsiyonel durumun” [*matière à option*] tutarlılığını belirleyen “eylem halindeki somutluklar” (belirli bir politik durum, partinin örgütlenmesinde belirli bir evre, işçi sınıfının özneleşmesinde belirli bir safha, vb.) vardır. Şizoanalizde belirlenim diye bir şey yoktur çünkü eylem, ancak olasılıkların artı değeri varsa, “tamamıyla yeni bir ezgi çalma olasılığı, potansiyel yaratıcılık tarafından

33 Felix Guattari, “Crise de production de subjectivité”, 3 Nisan 1984 Semineri.

tesis edilecek bağıntılı alanlar”³⁴ varsa ortaya çıkar. Potansiyeller ve olasılıklar yaratılmak zorundadır.

4. Mevcut kriz

“Mevcut krizin” özü, kapitalist güçlerin söylemsel ve varoluşsal boyutları eklemlemedeki³⁵ yetersizliğinde, hayata geçirilmiş ekonomik, toplumsal ve teknolojik akışların, öznel üretimindeki virtüel ve gayri maddi boyutların, varoluşsal bölgeler ve değer evrenleri birliklerinin birleştirilmesinin imkânsızlığında yatar. Öznellik üretimi, toplumsal alanın, “üretimin”, politikanın, dilin vb. bir parçası olmadığında, bugün olduğu gibi (ırkçı, yabancı düşmanı, bireyci, kişinin kendi çıkarlarıyla sınırlandırılmış, vb.) bir öznellik patolojisiyle karşı karşıya kalırız. Öznelikle ilişkilendirilmesi gereken istihdam, tam-istihdam, ücretler, emek, refah devletinin savunulması vb. parolalar, özneleşme süreçlerine öncülük edemez çünkü yeni dünyalara kapı açamaz, günümüzdeki özneliğin tercihe bağlı içeriğini oluşturmazlar.

Politik sorun, “teknik, toplumsal ve ekonomik makineleri ve öznellik süreçlerini işler hale getirmeye yönelen süreçlerin” eklemlenmesinde ve kümelenmesinde yatar. “Bu dörtlü yönelme olmazsa, işe yaramaz.”³⁶ Özneleşme, bir akışlar sistemi içerisinde gerçekleşmek zorundadır. Bu akışlar, kişinin “aynı zamanda öznellik üretimini sağlayacak”, ekonomik, toplumsal, dilbilimsel, üretimsel gibi “maddi etkiler içerisinde” olmasına olanak sağlar. Neoliberal kapitalizm (ve işçi mücadelesinden geriye ne kaldıysa), ekonomik, toplumsal ve teknolojik akışlar ile günümüz kapitalizminde ortaya çıkmakta olan özneliğe dair

34 Felix Guattari, “Machine abstraite et champ non-discursif”.

35 “Yeni bir kategori düşünmek gerekiyor, çünkü söylemsellik ortadan kalktığı, varoluşsal bölgeler, söylemsel-olmayan bir yığın, söylemsel-olmayan bir kümelenme tarafından bloke edildiğinden beri bağlantı diye bir şey yoktur.” A.g.e.

36 Felix Guattari, “Crise de production de subjectivité”.

değişim ve oluşlar arasındaki ilişkiyi birbirine eklemlenmekten acizdir. Aynı zamanda söylemsel anlamı (ekonomik, toplumsal, kurumsal) ve varoluşsal anlamı eklemlenmeyi de beceremez çünkü mevcut koşullarda girişimcinin öznel figürü açısından olduğu kadar ücretli çalışan açısından da “mitik tutarlılık diye bir şey yoktur ve hiçbir şey sizi yeni bir Sefer için yola çıkmaya ve yeni bir Ekim Devrimi başlatmaya ikna edemez!”³⁷

Heterojen düzeyler arasındaki eklemlenme kendiliğinden meydana gelmez, kurulmalı, icat edilmeli ve üzerinde çalışılmalıdır. Eklemlenme, *zorunlu* ve şans eseri değil *tekildir*.

Daima paradoksal bir durum içerisinde yaşıyoruz. Guattari'ye göre öznellikteki başkalaşımın anıdır, “sonsuz hızlarda” ortaya çıkarlar. Olan bitenler “doğrudan” verilir, “sonrasında, ikincil olarak, söylemseldir; kişi kendine şunu sorar: Burada olmak sıkıcı değil mi? Sinir bozucu değil mi? Bu ambiyans müthiş değil mi? Bu ilk veri, bir eğilim ve bir durum oluşturur -buradayım, odanın içerisinde- ve sözceleme tutarlılık kazandırır.”³⁸

Bu yoğunlaşmalarda, toplanmalarda ve bu türdeki “sözcelemsel yığınlar” ortaya çıkan şey bilginin düzeni değildir. Varoluşsal kristalleşme bunu öyle bir şekilde gerçekleştirir ki “kişinin göstergeleri düzene sokma, plastik biçimleri görme, zamanı hissetme yöntemleri arasında belirli bir eğilim” oluşur ve “farklı herhangi bir yapıya önsel şekilde örgütlenir.” Bu kristalleşme, yoğunlaşma ve toplanma noktaları kendi içlerinde yeterlidir. Sonrasında ise “estetik” ve “etik-politik” bütünlenme gerektirirler. “Ortada bir sevgi veya nefret ilişkisi varken sözceleme aşikâr olduğu için estetik vardır. Spinoza, bunu şöyle ortaya koyar: Asla hatalı değildir, her zaman söylediğim gibi, bir köpek bile ne olacağını dolaysızca bilir; konuşmaz ama ona vuracak mıyız yoksa sevecek miyiz hemen anlar.” Ayrıca, “etik-

37 A.g.e.

38 Felix Guattari, “Ritournelles et affects existentiels (Tartışmalar)”, 15 Eylül 1987 Semineri.

politik bir boyut vardır çünkü bu mesele salt estetik olmakla kalmaz, aynı zamanda politik, toplumsal, ekonomik, sanatsal vb. olsun tamamen farklı diğer düzeyler arasındaki çapraz ilişkiyle kuşatılmıştır.”³⁹

Bu belirişler üzerine inceleme, “estetik paradigmanın” ve kartografilerin konumlandırma sanatının metodolojisine göre gerçekleştirilir. Tıpkı sanatçının ne tür bir ilham gelecek diye bekleyemeyeceği gibi, politik eylem de, deney araçlarını ve prosedürleri, araştırmayı ve öncelikle ekonomik, toplumsal veya dilsel olandan ziyade öznellik üretimini hedefleyen bir müdahaleyi inşa ve icat etmek zorundadır.

Söylemsel ve söylemsel-olmayan arasındaki, kavramsal ve varoluşsal arasındaki ilişkiye dair susmak değil (“Söylenemeyecek olan şeyi, söylememek gerekir.”), onu temsil edilemez olandan başlayarak incelemek, kavramsallaştırmak, semiyotikleştirmek, sahnelemek ve anlatmak gerekir. Badio’nun geriye dönük sadakati yanında (olay bir kez gerçekleştikten sonra olaya sadık kalmak) yer almaktansa, sözcelem öncesi ve özneleşme öncesi beliren odak noktalarının ortaya çıkışına müdahale edilmelidir.

Ortaya çıkmakta olan kristalleşmeler, yoğunlaşmalar ve yığılmalar, kendi estetik ve etik tamamlanmalarına hem mikro-politik düzeyde (“Söylemsel bir özneleşme noktası üstüne değil, melankolik, kaotik veya psikotik bir özneleşme noktası üstüne kafa yorun”) hem de makro-politik düzeyde (devrimci, tepkisel, faşist, grupsal, vb. özneleşme noktaları) ulaşırlar.

Varoluşsal işlevler gibi, göstermeyen kristalleşmeler de “anlamlandırmalar ve isimlendirmelerle, tıpkı Türk lokumunun pudra şekeri ile sarıp sarmalanması gibi sarmalanır.” Bunları incelemek, onları hapsedildikleri katmanlardan kurtarmak ve “gelişip serpilecekleri bir konuma yerleştirmek, yani bağlantılar, ilişkisel üretim ağları, diğer kayıtlara geçişler

oluşturmak”⁴⁰ demektir.

“Diller” ve gösteren semiyotikler ne üretimin koşullarını (bilişsel kapitalizm) ne de politikanın koşullarını (Rancière’deki eşitliğin doğrulanması) meydana getirirler. Potansiyel bir politikanın koşullarında olduğu gibi üretimin koşulları da öznellik üretiminden ve bunun kurumsal, ekonomik, toplumsal, dilsel vb. ile eklemlenmesinden türer.

Guattari’nin çalışmasının değeri, söylemsel ve söylemsel-olmayan arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırılmasında, varoluşsalın ekonomik, toplumsal ve politik akışlarla eklemlenme tarzlarının incelenmesinde ve günümüzün eleştirel veya devrimci olduğu varsayılan teorilerin zayıflığını göstermesinde yatar. Bir yanda özneleşmenin toplumsal, ekonomik veya kültürel akışlarla eklemlenmesine gerek olmadığını, çünkü tek başına durduğunu iddia eden Badiou veya Rancière vardır. Politika, Badiou ve Rancière’in ekonomi dedikleri şeyden bağımsız ve özerk olarak ele alınır, çünkü bu düşünürlerin ekonomi ve genel olarak kapitalizme dair görüşü ekonomistler tarafından sunulanın bir karikatürüdür. Kapitalizmin gücü “piyasa yasalarının” nesnelliğinde değil, ekonomiyi (ve iletişimi, tüketimi, refah devletini, vb) çok çeşitli yollarla öznellik üretimiyle eklemlenme kapasitesinde yatar. Kapsamlı biçimde tartıştığımız üzere, Badiou ve Rancière’in ekonomi dedikleri şey, toplumsal tabi kılmalar ve makinesel kölelik sayesinde özneliği kapsamı altına alır ve sömürür.

40 Söylemsel ve söylemsel olmayan arasındaki bu ilişki her zaman çelişkilidir, “kaçınılamaz olarak çelişkilidir. Bir duygulanımın etik-estetik tümlenişini bulmanız mümkün değildir. Bunu söylerken Deligny’i düşünüyorum: Deligny’nin düşüncesinde tümlenmenin tabanda, en basit jestler düzeyinde olduğunu görebiliriz; burada sözcüklere yer yoktur. Deligny aynı zamanda, sözceleme özgü bir tür zarafete, yazılı bir zarafete sahiptir. Etik boyut da aşikârdır. Elbette, Deligny halen dayatılan mitler geliştirmektedir. Bütün hayatı boyunca, belirli bir açıdan tövbe etmeyen suçluyla, bir açıdan da otistik bir çocukla alakalı romanlar, hatta bir tür mitoloji yazmıştır, çünkü başka bir yol yoktur.” A.g.e.

Badiou ve Rancière'in yanında durup politik özneleşmenin sermayeden türeyemeyeceğini söylemek, politik özneleşme ve sermaye paradoksal birbirinden bağımsızdır demekten bütünüyle farklıdır. İlk durumda, "saf" bir politika illüzyonuna kapılmışsınızdır, çünkü kendi haline bırakılmış özneleşme varolmak için gerekli tutarlılığı asla erişemez. İkinci durumda ise deneylemek ve inşa etmek için alanlar açarsınız, çünkü özneleşme varolacaksa, tutarlılık kazanmak, toplumsalı, politiği, ekonomiyi vb. *yeniden-kat etmek* ve *yeniden-biçimlendirmek* zorundadır.⁴¹

Bilişsel kapitalizm teorileri de öznelliğin üretimini ve söylemselin, ekonomik olanın, toplumsalın vb. heterojenliğini eklememede başarısızdır çünkü her şey edimselleşmiş "bilgi" akışlarına, dilsel, bilişsel olana, temsil edici boyutlara, söz-öncesi, bilişsel-öncesi ve yansıtıcı olmayan boyuta yönlendirilir. Bilginin, -çoklu olduğu kadar tek de olan- olasılıkların yaratımı ve estetik yaratım işlevlerini, aslında varoluşsal makineselle ilişkili olması gereken öznellik üretimini yerine getireceği varsayılır.

Kapitalizmin bu yeni tanımının mucidi, bilgiye karşı ölçsüz bir inanç besler: Enzo Rullani, "[B]ilişsel deneyim -küçük veya büyük- bir dünya oluşturma, olasılıklar yaratma sürecidir" der. "Bilişsel deneyim" aynı zamanda yayıldıkça "insanların değer yargılarını değiştirecek" "dünya görüşleri, estetik kodlar" geliştirir. "Bilgi", salt ekonomik ve estetik değerlerin temeli değildir, aynı zamanda öznellik üretiminin de temelini

41 Önerdikleri olay politikası zayıf ve az gelişmiştir, çünkü aslında varoluşsal ve söylemsel arasında incelenmesi gereken eklemleme bir değil üç tanedir: Bir mücadele, değişim, devrim olayından önce, bunlar esnasında ve sonra. Özneleştirme ve ekonomik, toplumsal, kurumsal ve dilsel akışlar arasındaki ilişki, politik kopuşun öncesinde, esnasında ve sonrasında çok farklı açılardan ele alınmalıdır. *Experimentations Politiques* kitabımda anlatmaya çalıştığım şey işte bu. *Experimentations Politiques*, Paris, Editions Amsterdam, 2009.

oluşturur. Bilişsel deneyim sayesinde, “dünyaya ve kendimize dair algımızı, asıl kimliğimizi değiştirebilecek bir olasılığı ortaya çıkarmış oluruz.”⁴² Müritleri gibi Rullani de öznellik üretimiyle bilgi üretimini kaygısızca birbirine karıştırır.

Tek başına bilgi, enformasyon ve dil, olasılıklar yaratma ve tercihe dayalı durumları çoğaltma kabiliyeti barındırmaz. Enformasyon ve semiyotik akışlar gibi bilgi de daima tek yönlü ilerler: “Bunlar, daima söylemselleştirir.” Bu bir yandan, bunların her zaman aynı düzlemde kaldıkları, öznellik başkalaşımının gerçekleştiği varoluşsal bölgelere asla erişemedikleri anlamına gelir.

Öte yandansa, bilişsel-kapitalizm denen şey kamusal alanı eşi benzeri görülmemiş bir cahillik, sıradanlık ve öznel yoksullaşmayla doldurduğu için “anti-üretim” kavramını somutlaştırır.

Anti-üretim, artık disiplin toplumlarında olduğu gibi devletin krallara özgü yetkileriyle (ordu, polis, vb.) sınırlı değildir. Günümüz kapitalizminde, anti-üretim her yere yayılmıştır ve bu “bilişsel üretimin” yaygınlığından hiç de az değildir. Anti-üretim “her şeyin çok fazla olduğu yerde bir eksiklik yaratır”, yani kapitalist mantığı dikkate almayan bilginin, kültürlerin ve anlayışın hakiki yıkımını gerçekleştirir. “Bilgi toplumunun” eğitimde, araştırmada, kültürde, sanatta ve başka alanlarda kural haline getirdiği bu kapsamlı bilişsel yoksun bırakma, özelleşme, rekabet, hiyerarşikleştirme, kârlılık ve şirket ruhunu zorunlu kılan iktidar işleyişlerini temsil eder. Bunlar, “anti-üretim” programının, yani bilgi, anlayış ve kültürlerin homojenleştirilmesi ve standartlaştırılması programının parçasıdır.

Anti-üretim, “sermaye ve eşdeğer bir *aptallık* akımıyla sermayeyi ve bilgi akışını ikiye katlar... Sadece bolluk içinde ek-

42 Enzo Rullani, “La produzione di valore a mezzo di conoscenza. Il manuale che non c’è”, *Sociologia del lavoro*, 2009, s. 115. Rullani’nin aklındaki deneyimin bilişselle pek bir alakası olmadığını anlamak için, yazısında bahsettiği futbol fanının “bilişsel deneyimini” akla getirmek yeterlidir.

siklik değil, bilgi ve bilimin ortasında aptallık.”⁴³ Bilişsel kapitalizm öznelliğe sadece bilgiyi değil aptallığı da bahşeder, diplomalı olsa bile (BA, MBA, PhD, vb.), sanatsal, kültürel ve başka açılardan iftihar edilse bile.⁴⁴

“Bilişsel” yoksun bırakmalar, hem ekonomik yoksullaştırmayı (güvencesizlik, eksik istihdam, yeni “bilişsel” proletaryaya verilen sefil ücretler) hem de bilgi, sanat, politika ve iletişim alanlarındaki iş kültürüne uyum sağlamayı güvence altına alır.

Mesele, bilişsel veya kültürel kapitalizmden ve bilgi toplumundan ziyade, topyekûn nüfusun öznelliğini şekillendirmeyi amaçlayan bir iktidar ve bilgi ilişkisi meselesidir. Öyle ki bu ilişki bütün nüfusun kârlılık ve “aptallık” tarafından yönetilen emek örgütlenmesi, tüketim, iletişim tekniklerine ve tarzlarına, kent ve yaşam alanlarına uyum gösterip boyun eğmesini sağlayabilecek bir ilişkidir.

Yeninin yaratımı ve üretimi, bilgi, enformasyon veya iletişim yoluyla değil öznelüğün söylemsel olmayan odak noktalarını, bu varoluşsal bölgeleri ve özneleşme biçimlerini kapsayan varoluşsal bir başkalaşım, bir dönüşüm sayesinde mümkün kılınır. Bilişsel kapitalizm teorisinin kendi araştırma konularını (yenilik, yeni bir şeyin yaratımı, yeni bilgi) açıklamaktan aciz olduğu, bu ekonomiyi “bilgi sayesinde bilgi üretimi” olarak tanımlayan teorisyenlerinden biri tarafından geliştirilen totoloji sayesinde sentetik olarak gösterilir.

43 Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Oedipus*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, s. 235-236.

44 “Andre Gorz’un ‘bilimsel ve teknik işçi’ şeklindeki ikili tanım gerçek karşılığını burada bulur. Bir bilgi, enformasyon ve eğitim akışı uzmanı olmasına rağmen, işçi, onu örgütlü ve aksiyomatikleştirilmiş ahmaklığın geri akışıyla buluşturan sermaye tarafından yutulmuştur, öyle ki akşam eve gider ve televizyon alıcısını tamir ederek kendi küçük arzu makinelerini yeniden keşfeder –umutsuzluk. Elbette bilim insanı tek başına devrimci potansiyel taşımaz; entegrasyonun, entegre edilmiş ilk failidir, kötü bilincin sığmağdır ve kendi yaratıcılığını zorla yıkar.” A.g.e., s. 236.

“Dilsel, bilişsel, ekonomik vb. akışların basit işleyişi dışında, ne yeni bir öznellik” ne yeni bir bilgi ne de herhangi bir türde yenilik “ortaya çıkabilir”.

Bilimsel üretim ve bilgi üretimi bile, bilimsel veya “bilişsel” bir paradigmadan estetik bir paradigmaya doğru yön değiştirdi, başka bir ifadeyle, Guattari’nin Bakhtin’den alıntıladığı üzere bilim ve bilgi, varlıklarını özneleşme eylemine borçludur: “Bilişsel dünyanın içerisinde herhangi bir çatışma mümkün değildir, çünkü bu dünyada kimse aksiyolojik olarak birbirinden farklı olan şeylerle karşılaşmaz. Bilim değil, bilim adamı çatışmaya girebilir ve üstelik bunu *salahiyet* (ex cathedra) ile değil, bilişsellığın *icra edilen bilişsellik eylemi* olduğunu düşünen estetik bir özne (subiectum) olarak gerçekleştirir”⁴⁵

Sadece özneleşme tarzlarından bir kopuş, sonrasında yeni diller, yeni bilgiler, yeni estetik pratikler ve yaşam biçimleri inşa etme olanağının önünü açacak yeni referansların üretken varoluşsal kristalleşmesini yaratabilir. Hâkim anlamlandırma- lardan ve kurulu yaşam biçimlerini parçalamak için, kendini grev, isyan ve ayaklanmalarda dışa vuran politikaların anlamsızlık noktalarından, göstermeyen ve söylemsel olmayan yollarından geçmeliyiz. Grev, isyan ve ayaklanmalar, kısa bir süre boyunca zamanı askıya alır ve eğer tutarlılık kazanırlarsa başka özneleşmelerin ve varoluşsal kristalleşmelerin üreyebil- mesini sağlayacak başka olasılıklar yaratırlar.

Bu alternatif mantık içerisinde, karşıt anlamda ele alınan semiyotik söylemselliğin diğer öğelerini de söylemselin üstüne ekliyorum ve bu noktada, bunu, onlar -kendi içinde kıyaslanacak söylemsellikler değil de- varoluş, duyumsanabilir bölgeler ve evrenler ürettiği ölçüde yapıyorum. Bu mantığa göre, ortaya çıkan kümelenmeler halen aynı unsurları muhafaza eder, ama bir durumda semiyotik üretim varken diğerinde öznellik

45 *Schizoanalytic Cartographies*’de Guattari tarafından alıntılanmıştır, s. 274. Mikhail Bakhtin, “The Problem of Content, Material, and Form in Verbal Art”, *Art and Answerability*, s. 278.

üretimiyle karşı karşıyayızdır.⁴⁶

Analitik felsefeden, Lacancılıktan, dilbilimden ve belirli türde bir Marksizmden radikal şekilde kopan bu öznelilik üretimi kartografisi, mevcut krize denk düşen bir politika anlayışının başlangıç noktasını değiştirir.

46 Felix Guattari, "La crise de production de subjectivité".

SÖZCELEM VE POLİTİKA, PARALEL BİR DEMOKRASİ OKUMASI: FOUCAULT VE RANCIÈRE

*Devrimci söylem, var olan toplumun bir eleştirisi biçimini
aldığında doğruyu söylemeye özgü bir söylemdir.*

Michel Foucault, *Doğruyu Söylemek*

Ortak olanın (vatandaşlık, topluluk) temsilini devlete vermek kadar toplumu bölen şeylerin (mülkiyet, zenginlik, iktidar, vb.) temsilini de politik partilere ve sendikalara vermenin reddedilişi, Mayıs 68 “devriminin” açığa çıkardığı yeni bir politik eylem anlayışından kaynaklanır. “Başka bir yaşam” ve “başka bir dünya” mücadelesi, politik dönüşüm ve kendilik dönüşümü için verilen kavga, sadece üretilmiş sözceleri değil aynı zamanda ve özellikle bu sözcelerin üretim tarzlarını da dikkate alan yeni örgütlenme biçimleri adına, hem politik temsilin hem de dilsel temsilin ötesine geçmek zorundadır.

Guattari’nin estetik paradigması, gerek politikayı icat ve deney olarak kavrayışı gerekse koyduğu temel koşullardan biri olan öznel kopuş semiyotiğinin üstesinden gelişi Foucault’nun son derslerinde yankı bulur. Kendini-konumlandırma ve ken-

dini-olumlama olarak “varoluşsal işlev” dilbilimsel-olmamasına rağmen, her türden ve özellikle de politik sözcelemin temel bileşenini meydana getirir. Temsili-olmayan demokrasiye dair bu yeni ve özgün bakış açısının merkezinde, varoluşsal ve sözcelem arasındaki, kendini-olumlama ve politik konuşma arasındaki ilişki vardır.

İki Eşitlik

Jacques Rancière, merkez-sol yayınlarından birine verdiği röportajda Foucault’nun politik özneleşmeyle “teorik düzeyde” asla ilgilenmediğini, “yalnızca iktidarla ilgilendiğini”¹ iddia eder. Bu acelece ve rastgele varılmış bir yargıdır çünkü Foucault’nun çalışmasının tamamı politik özneleşmeyi ifade eder. Aslında politik özneleşmeye dair birbirinden kökten farklı iki kavramsallaştırmayla karşı karşıyayız. Etğin politikayı etkisizleştirdiğini düşünen Rancière’in aksine, Foucaultcu politik özneleşme *ethos-poiesis*’den (*ethos*’un oluşumu, kendilikle ilişki) ayrı düşünülemez. Kurumların, yasaların dönüşümü, kendinin ve ötekilerin dönüşümü ve varoluşu birbiriyle bağlantılı hale getirme zorunluluğu, Foucault açısından 1968 sonrası kendi şekillenmesi bakımından bizzat politikanın sorununu ifade eder. Bu iki farklı özneleşme kavrayışı, yazarların Yunan demokrasisi okumaları kıyaslandığında açıkça görülebileceği üzere iki heterojen politik proje açığa çıkarır.

Bu iki yaklaşım, yalnızca politika anlayışları açısından değil, dil ve sözcelem anlayışları açısından da göze çarpan farklılıklar gösterir. Rancière’e göre Yunan demokrasisi, politikanın tek ilkesinin eşitlik olduğunu ve dilbilimsel eşitliğin (konuşmacılar arasında anlaşma için gerekli olan asgari eşitlik), politik eşitliğin doğrulanma ilkesini içerdiğini kesin olarak kanıtlamıştır. İster bir emri bildirsin isterse bir sorunu ortaya

1 Jacques Rancière’in Eric Alliez ile röportajı, “Biopolitics or Politics?” *Disensus*, New York, Continuum, 2010, s. 93.

koysun konuşma, dilde uzlaşmayı önvarsayar. Politik eylem, dilin -ne kadar sınırlı olursa olsun- içerdiği bu eşitlik gücünü arttırmalı ve gerçek kılmalıdır.

Foucault'nun Yunan demokrasisine dair okumada ise eşitlik, politika için zorunlu ama yeterli olmayan koşulu oluşturur. Sözcelem (doğruyu söylemek - *parrhesia*) paradoksal ilişkiler üretir, çünkü doğruyu söylemek dildeki eşitliğe sözcelemin farkını dâhil eder. Bu ise zorunlu olarak "etik farklılaşmayı" işaret eder. Politik eylem, dilin eşitliği ve sözcelemin farkı arasındaki ve eşitlik ve yeni özneleşme ve tekillik biçimlerinin üretimi arasındaki "paradoksal ilişkiler" bağlamında gerçekleştirilir.

2. "Doğruyu söylemek" (*Parrhesia*)

Foucault demokrasiyi, doğruyu söylemek (*parrhesia*) bağlamında, başka türlü ifade edilirse mecliste ayağa kalkan ve kente dair meselelerle ilgili doğruyu söyleme riskini alan birinin "konuşmasının gaspı" bağlamında inceler. Demokrasi analizinde Foucault, ustalarından birinin, Nietzsche'nin klasik temasına, yani hakikatin değerine, hakikate yönelen istence ya da "kimin" hakikat istediğine geri döner.

Hakikat ve özne arasındaki ilişki, artık Foucault'nun iktidar üzerine çalışmasında yararlandığı terimlerle ortaya konmaz. Foucault şunu sorar: İktidar, deli, suçlu, hapsedilmiş öznenin hakikatinden bahsetmek için hangi pratikleri ve hangi söylemleri kullanır? İktidar "konuşan özneyi, çalışan özneyi, yaşayan özneyi" bir bilgi nesnesi olarak nasıl kurdu? Foucault'nun perspektifi, 1970'lerin sonundan itibaren değişir ve şu terimlerle eklemlenir: Hangi hakikat söylemi özneyi "kendisi hakkında konuşmaya yatkın ve yetkin hale getirir?"

Foucault'nun Yunan demokrasisi okuması boyunca takip ettiği sorunsallaştırma hattı, aslında mevcut durumla ilişkili tipik bir Nietzscheci soru tarafından yönlendirilir. Tanrının ölümünden sonra "doğruyu söylemek" ne anlama gelir?

Dostoyevski'den farklı olarak sorun "her şeye izin verilen" bir yaşamda nasıl davranılması gerektiği değil, "hiçbir hakikatin olmadığı" durumda nasıl yaşanacağıdır. Eğer hakikat kaygısı kendi içinde kalıcı bir sorunsallaştırma ise, hangi "yaşam", hangi iktidar, hangi bilgi ve hangi söylemsel pratikler böyle bir kaygıya yanıt verebilir?

Kapitalizmin bu soruya yanıtı, insanların kendilerine uyan varoluşu satın alacakları "bir yaşam piyasası" inşa etmektir. Varoluş biçimlerini, özneleşme modellerini sağlayan şey, artık ne antik Yunandaki gibi felsefe okulları, ne Hristiyanlık, ne de on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki devrimci projeler değil, şirketler, medya, kültür endüstrisi, refah devleti kurumları, işsizlik sigortası vb.'dir.

Modern kapitalizmde eşitsizlikleri yönetmek, özneleşme modellerinin üretimi ve yönetimiyle, yaşam tarzlarıyla ayrılmaz şekilde bağlantılıdır. Günümüz "polisi", hem rollerin bölüştürülmesi ve dağıtılması ve işlevlerin paylaştırılması yoluyla hem de belirli yaşam tarzlarına uyum sağlama emri sayesinde çalışır: Bütün gelirler, her yardım ve her maaş, belirli bir yönlendirmeyi emreden ve güvence altına alan bir "etos"un, aynı bir yapma ve söyleme biçiminin parçasıdır. Neoliberalizm her şeyden önce para, fazilet, miras ve gerçekten "adil yaşam"a dayalı bir hiyerarşinin yeniden tesis edilmesi anlamına gelir ve burada nasıl davranılması gerektiğini (nasıl yemeli, yaşamalı, giyinmeli, sevmeli, konuşmalı, vb.) tanımlayan okul müdürünün veya günah çıkartan papazın yerini iş sektörü ve devlet alır.

Günümüz kapitalizmi ve onun girişimci özel kurumları, hem fiziksel hem de zihinsel bakımdan kendine bakmayı ve kendi üzerine çalışmayı, "iyi olmayı", bir varoluş estetiği oluşturmayı emreder ve tüm bunlar görülmemiş bir öznellik yok-sullaşmasının göstergesi olan kapitalist tabi kılma ve ekonomik değeri kazanmanın yeni sınırlarını çizer.

Foucault'nun son dersleri, bu soruları sorunsallaştırmak

için paha biçilmez bir araç sunar. Foucault'nun çözümlemesi her şeyden önce, Rancière'in politik eylemin tek başına yalıtılmış olduğu iddiasına katılmaz, çünkü Foucault'ya göre böyle bir iddia kapitalist iktidarın özgünlüğünü gözden kaçırma riski doğurur. Kapitalist iktidar, politik ve etik olanı, toplumdaki eşitsiz bölünmeyi, varoluş modellerinin ve söylemsel pratiklerin üretimini birbirine eklemeler. Foucault, özneleşme biçimlerinin analizini, söylemsel pratiklere dair analizleri ve "insan davranışını yönlendirme tekniklerini ve prosedürlerini"² birleştirmemizi ister. Kısacası özne, iktidar ve bilgi, hem indirgenemezlikleri hem de zorunlu ilişkileri içinde düşünülmelidir. *Doğruyu söylemek*, politik özneleşme tarzının türediği yerden kişisel etik alanına ve etik öznenin oluşumuna yöneldiğinde, "hiçbiri bir diğerine indirgenemeyecek veya diğeri tarafından kapsanamayacak olan, ama yine de ilişkisellikleri bir diğeri açısından kurucu olan bu üç ayrıksı unsur"³ arasındaki karmaşık ilişki üzerine düşünme imkânı sağlar.

3. *Parrhesia, politeia, isegoria, dunasteia*

Foucault son iki dersinde *parrhesia* (mecliste ayağa kalkan birinin doğruyu söylemesi), *politeia* (tüm yurttaşların eşitliğini güvence altına alan anayasa) ve *isegoria*'nın (toplumsal statüsüne, doğuştan sahip olduğu ayrıcalıklara, zenginliğine veya bilgisine bakılmaksızın herkesin yasal konuşma hakkı) paradoksal bir ilişki meydana getirdiğini söyler. *Parrhesia*'nın var olabilmesi için, doğruyu söylemenin gerçekleşebilmesi için, hem *politeia* (eşitliği güvenceye alan anayasa) hem de *isegoria* (herkesin kamusal olarak konuşabilir ve şehirle ilgili meseleleri dile getirebilir olması) gereklidir. Ama ne *politeia* ne de *isegoria* aslında kimin konuşacağını, gerçekte kimin bir hakikat iddia-

2 Michel Foucault, *Ethics*, New York, The New Press, 1997, s. 81.

3 Michel Foucault, *The Courage of the Truth*, New York, Palgrave Macmillan, 2011, s. 9 [*Doğruyu Söylemek*, çev. Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, 2010].

sı dillendireceğini belirtmez. Herkesin konuşma hakkı vardır ama kişiyi konuşturan konuşma hakkının paylaşımı aslında eşit değildir.

Parrhesia'nın etkileyici uygulanışı ne vatandaşlığa ne de yasal veya toplumsal statüye dayanır. *Politeia* ve *isegoria* ve bu ikisinin beyan ettikleri eşitlik, kamusal alanda konuşmanın ancak zorunlu ama yetersiz koşullarını ifade eder. Birinin etkili şekilde konuşmasını sağlayan şey *dunesteia*, yani konuşmacının kendisiyle ve hitap ettiği kişiyle kurduğu tekil ilişkileri harekete geçiren konuşma kudretinin iktidarı, gücü, uygulanışı ve gerçek icrasıdır. Sözcelemede ifade edilen *dunesteia* etik bir farklılaşma gücüdür çünkü kişinin kendisiyle, ötekiyle ve dünyayla ilişkili bir pozisyon alması demektir.

Taraflar yaratıp topluluğu eşitlere ayıran ve yine topluluk içine polemik ve ihtilaf sokan *parrhesia*, riskli ve belirsiz bir eylemdir. Kamusal alana, düşmanlık, nefret ve savaşla sonuçlanabilecek çatışma, çekişme ve rekabet dâhil eder.

Doğruyu söylemek, bir mecliste doğruyu dile getirme iddiası (bunu günümüzdeki toplumsal ve politik hareketler içindeki meclisler açısından da düşünebiliriz, zira modern demokrasi-den farklı olarak Yunan demokrasisi temsili değildir), kendilik üzerinde bir güç, iktidar uygulamanın, kendi üzerinde eylemin (doğruyu söyleme riskini alma cesaretini göstermek) yanı sıra başkalarını ikna etmek, onlara yol göstermek ve tavırlarını yönlendirmek için onlar üzerinde de eylemeyi önvarsayar. Foucault işte tam da bu anlamda *parrhesiastik* sözcelemler tarafından tetiklenen ve mümkün kılınan bir etik farklılaşmadan ve bir tekilleşme sürecinden bahseder. *Parrhesia*, politik öznelerin kendilerini risk alan, bir iddiada bulunan, pozisyonlarına göre eşitler arasında ayırım yapabilen, başka bir ifadeyle bir ihtilaf durumunda kendilerini ve ötekileri yönetebilen etik özneler olarak kurması demektir. Deleuze'ün Foucaultcu özneleşmeyi dikkate alarak doğru şekilde ifade ettiği gibi, politik sözcelemler

eyleminde, kamusal konuşma göz önüne alınırsa, kendini-konumlandırma gücü, bizzat kendini-duygulandırma gücü, kendini etkileyen bir öznelilik açığa çıkarır.

Parrhesia, kişinin kendisi ve ötekiler için olası bir eylem alnını yeniden yapılandırır ve yeniden tanımlar. Aslında yeni bir şey ortaya koyduğu için durumu değiştirir ve yeni bir dinamığın kapısını aralar. “Bir statüye işaret etse de *parrhesia*’nın bir statüyle bağlantılı olmaktan ziyade bir dinamikle, bir mücadeleyle ve bir çatışmayla bağlantılı olduğunu düşünüyorum. İşte *parrhesia*’nın” hak, yasa ve anayasanın eşitlikçi çerçevesine baskın gelen “dinamik ve kavgacı yapısı” budur.⁴

Doğruyu söylemenin açığa çıkardığı yeni ilişkiler, anayasa, yasa ve eşitlik tarafından ne kapsanabilir ne de öngörülebilir. Ama ancak bu ilişkiler sayesinde onların içinde politik eylem mümkün hale gelir ve fiilen gerçekleşir.

Dolayısıyla doğruyu söylemek, biri hak (*politeia* ve *isegoria*) diğeri *dunesteia* (iktidar veya güç) olan iki heterojen rejime dayanır ve bu nedenle de doğru sözcelem (söylem) ve demokrasi arasındaki ilişki “çetreifilli ve sorunludur”. Eşitlik ilişkisine fiilen farkı sokan, kendini-duygulandırma ve kendini olumlama gücünü ifade eden *parrhesia*, iki-yönlü bir paradoks kurar. İlk olarak, “hakiki söylem ancak demokrasi sayesinde ortaya çıkabilir ama hakiki söylem demokrasiden tamamen farklı ve demokrasinin eşitlikçi yapısına indirgenemez başka bir şey” yani etik farklılaşma “ortaya çıkarır.” İkinci olarak, “hakiki söylemin ölümü, ölüme veya sessizliğe indirgenme ihtimali”⁵ eşitliğin içine kazılıdır çünkü rekabet, çatışma, çekişme ve düşmanlık demokrasiyi ve eşitliği tehdit eder. Hakiki söylemin ölümü, içlerinde artık *parrhesia*’ya ayrılmış en küçük bir alan kalmamış olan Batı demokrasilerinde gerçekleşmiştir. Demok-

4 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 156.

5 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 184.

ratik mutabakat, *parrhesia*'yı etkisiz kılar, doğruyu söyleme ve bundan kaynaklanabilecek özneleşme ve eylem riskini ortadan kaldırır.

4. Sözcelem ve pragmatikler

Dil ve sözcelemin politika ve politik özneleşmeyle olan ilişkisi daha derinlemesine incelendiğinde Rancière ve Foucault'nun pozisyonları arasındaki farklılık daha belirgin hale gelir.

Rancière göre, topluluğun parçası olmayan birinin ("*les sans-part*", halk veya proletarya) konuşması, bilinç uyan-dırma, konuşan kişinin özgünlüğünün bir ifadesi anlamına değil *logos*'un eşitliği anlamına gelir. Tahakkümün eşitsizliği konuşmacıların eşitliğini önvarsayar, çünkü efendilerin verdiği emirlerin madunlar tarafından yerine getirilebilmesi için efendi ve madun ortak bir dilde birbirlerini anlamak zorundadır. Konuşma eylemi, fazlasıyla asimetrik güç ilişkilerinin olduğu durumda bile (Menenius Agrippa'nın toplumdaki hiyerarşik farklılıkları meşrulaştırmak amacıyla, Aventine üzerine yaptığı konuşma), dilde anlaşmayı gerektirir, "eşitlik standardının..., komüniter bedeninin yasası olduğu düşüncesini"⁶ önvarsayar.

Politik eylemin mümkün olabilmesi için, her şeyden evvel, yasa (eşitlik) ile özel bir durum (*polis*'deki eşitsizlik)⁷ arasında-

6 Jacques Rancière, *On the Shores of Political*, New York, Verso, 1995. 65 [*Siyasalın Kıyısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayıncılık, 2007]. "Konuşma eyleminin gerektirdiği eşitlikçi mantık ve eşitlikçi-olmayan mantık toplumsal bağın doğasında vardır." A.g.e., s. 81.

7 Rancière'in *The Politics of Aesthetics* kitabını İngilizce tercüme eden çevirmen kitaba ek olarak hazırladığı terimler sözlüğünde "Polis ve Polisin Düzeni"ni şöyle tanımlar: "Dışlamayı olduğu kadar topluluktaki paylaşımı veya tarafları ve rolleri de belirleyen genel yasada olduğu gibi, *polis*, her şeyden evvel, duyulurun komünal paylaşımına dayanan 'bedenlerin' bir örgütlenişidir." Jacques Rancière, *The Politics of Aesthetics*, New York, Continuum, 2004, s. 89.

ki uyumsuzluğu tartışmaya açmanın ve kanıtlamanın ölçütü ve temeli olarak işlev görecektir bir eşitlik öne sürmek gerekir.

Bir yerde eşitlik ilan edilir edilmez gücü mutlaka fiiliyata geçirilmelidir. Bir yerde kayıtlara geçtiğinde, mutlaka genişletilmeli ve pekiştirilmelidir.

Eşitlikçi politikalar, meşruluklarını ve argümanlarını dilin mantığına ve yapısına dayandırır. Politika, “çatışmada-ki tarafların konuşan varlıklar olarak eşitlik ve eşitsizlik arasındaki her türlü spesifik çatışmayı sona erdirebilecekleri bir sahnenin”⁸ yaratımından ibarettir.

Rancière’e göre dilin bir mantığı vardır, ama bu mantık *logos’un* ikiliği, “konuşma ve konuşma sayılan” tarafından bertaraf edilir. Konuşma aynı anda hem topluluğu kuran (sorunları ortaya koyan konuşma) hem de bölen (emirler veren konuşma) bir alandır. Bu ikilik karşısında politik sözcelem, “tek bir ortak dil olduğunu” iddia edip göstermek ve antik çağdaki halkın, tıpkı modern proletarya gibi, konuşma ve tartışma edimleri sayesinde, akıl yürütmeye ve konuşmaya yetkin oldukları ve bu sayede de onlara emir verenlerle eşit oldukları fikrini tesis etmek zorundadır.

Münakaşa az çok geçirgen veya saydam dilsel içeriklerle değil, münakaşa ederek konuşan varlıkları dikkate almakla ilgilidir.⁹

Rancière evrenseller ve söylemsel rasyonalite ile meşgul olup (“Evrenselin ilk koşulu, evrensel olarak dilsel topluluğa ait konuşan varlıklardır.”¹⁰), aynı zamanda kendini bunlardan uzaklaştırırken, Foucault özneleşmeyi, öznenin kopuş ve inşasının içkin süreci olarak tanımlar.

8 Jacques Rancière, *Disagreement*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, s. 51[*Uyuşmazlık Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, Ara-lık Yayınları, 2006].

9 Jacques Rancière, *Disagreement*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, s. 50.

10 A.g.e., s. 56.

Foucault'ya göre *parrhesia*, Guattari'den bir cümle ödünç alıp ifade edecek olursak, “dili geride bırakır” ama aynı zamanda analitik felsefinin tanımladığı haliyle pragmatikleri de geride bırakır. Sözcelem dilin ve pragmatiğin kurallarına değil bir pozisyona bağlanma riskine, “varoluşsala” ve politik kendini-olumlamaya endeksli olduğu için herhangi bir rasyonalite ya da söylemsel mantık yoktur. Dilin bir mantığı yoktur; sözcelemin hâlihazırda mevcut olanı (eşitliği) doğrulamak yerine ilk kez konuşma eylemi sayesinde ortaya çıkan yeni şeylere kapı açan bir sözcelem estetiği söz konusudur.

Parrhesia, performatiflerin söylemine ait pragmatikleri tarafından geliştirilen sözcelem biçiminden oldukça farklıdır. Performatifler, konuşmacının az çok kurumsallaştırılmış statüsünü önvarsayan ve içerisinde sözcelemin yaratmak zorunda olduğu etkinin hâlihazırda kurumsal olarak verili olduğu ifadeler, dilsel “ritüeller”dir (Bunu yapmak konusunda yetkilendirilmiş biri tarafından beyan edilen “Mahkeme toplanmıştır” ifadesi, etkileri önceden bilinen “kurumsal” bir tekrardan ibarettir). Tersine, *parrhesia* herhangi bir statü önvarsaymaz, “hiç bir şekilde birine ait olmayan” bir sözcelemdir. Performatif sözcelerden farklı olarak *parrhesia*, “belirsiz bir riski, bir olasılığı, bir tehlike alanını veya hiçbir şekilde tanımlanmamış bir neticeyi açığa çıkar”.¹¹

Parrhesia'nın istilasını bir çatlak yaratır, verili bir durumun sınırlarının ihlaline işaret eder ve zamanı gelmeden önce asla bilinemeyecek “belirli sayıda etkiyi mümkün kılar.” Sözcelemin etkileri her zaman tekil olmakla kalmaz, ama öncelikle konuşan özneye etkide bulunur ve onu devreye sokar.

Duyulurun paylaşımının yeniden-şekillendirilmesi, önce konuşmakta olan kişiyi dikkate alır. Konuşan özne *parrhesias-tik* sözceler sayesinde kendisiyle ikili bir anlaşma yapar: Kendi-

11 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 62, 63.

ni sözceye ve sözcenin içeriğiyle, söylemiş olduğu şeyle ve bunu söylemiş olmasıyla bağlar. Sözcelem, öznenin varlık tarzı üzerinde geriye dönük bir etki yapar: “sözce üretimi içinde özne, konuştuğu süre boyunca, kendi varlık tarzını değiştirir veya olumlar ya da herhangi bir şekilde belirler ve netleştirir.”¹²

Parrhesia, doğruyu söyleyen, düşündüğü şeyi söyleyen kişinin cesaretini ve konumunu açığa çıkarır ama aynı zamanda “muhatabın duyduğu bu can yakıcı doğruyu doğru olarak kabul etme cesaretini de”¹³ ortaya koyar. Doğruyu, düşündüğü şeyi söyleyen kişi “söylediği doğrunun altına olduğu haliyle imzasını atar, kendini bu doğruyla bağlar ve neticede ona bağlı ve onun tarafından bağlanmış hale gelir.”¹⁴ Ayrıca bu kişi “tam da hitap ettiği kişilerle ilişkisini ilgilendiren” bir riski de üstlenmiş olur. Profesör “*techne* bilgisine” sahip olmasına ve konuşurken hiçbir risk almamasına rağmen, *parrhesia’yı dile getiren kişi* sadece çatışmayı değil “aynı zamanda düşmanlık, nefret ve savaşı” kışkırtma riskini de üstlenmiş olur. Eşitleri bölme riskini alır.

Konuşan kişi ve söylediği şey arasında, konuşmacı ve onun konuşmasını dinlemeyi kabul eden kişi arasında duygulanımsal ve öznel bir bağlantı, William James’in hatırlattığı gibi bir “eyleme istenci”¹⁵ olan “bir inanç” oluşur. Kendilikle ilişki ve ötekilerle ilişki veya bunları birbirine bağlayan inanç, ne eşitlikle ne de hakla sınırlandırılabilir.

5. *Parrhesia’nın krizi*

Rancière, Yunan demokrasisindeki krizi, aristokratların doğuştan, ait oldukları tabakadan ve zenginlikten gelen ayrıcalıklarını yeniden kurma arzusunun basit bir mazereti olarak

12 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 68.

13 Michel Foucault, *The Courage of Truth*. S. 13.

14 A.g.e., s. 11.

15 William James, *The Will to Believe, William James: Writings 1878-1899* içinde, New York, Library of America, 1992, s. 458.

görürken, Foucault bu boyutu da gözden kaçırmadan bu krizi politika ve etik, eşitlik ve farklılaşma arasındaki ilişki etrafındaki yoğunlaşma olarak görür.

Demokrasi düşmanları, eşitliği politikanın tek prensibi olarak görenlerin (Rancière, Badiou) anlamadıkları ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki komünizmin de uygulanabilir yanıtlar üretemeyip içine düştüğü tuzak noktalarından birini oluşturan bir soruna parmak bastı.

Demokrasi düşmanlarının iddiasına göre, eğer herkes topluluğun meseleleri hakkında söz söyleyebilseydi, bireylerin sayısı kadar anayasa ve yönetim olurdu. Herkes konuşabilseydi, o zaman deliler, ayyaşlar, salaklar da kamusal meselelere dair fikirlerini, tıpkı bunu yapmaya en uygun kişiler –bugün bunlardan bazılarını uzman diyebiliriz- ifade ederdi. Demokraside doğruyu söyleme iddiasında olan eşitler arasındaki rekabet, çekişme ve çatışma, meclislerde halkı pohpohlamayı görev edinmiş hatiplerin ayartmasına dönüşür ve yozlaşır. Konuşma hakkının paylaşımı kontrol edilmezse, “herkes her şeyi söyleyebilir veya hiçbir şey söyleyemez.” Durum böyleyken, iyi ve kötü hatipler arasında nasıl ayırım yapılabilir? Etik farklılaşma nasıl gerçekleşebilir? Demokrasi düşmanlarının iddiasına göre, “konuşan özneler arasında farkın olmadığı” bir politik alanda, doğruyu söylemek mümkün değildir.

Demokrasi, konuşan, müzakere eden ve karar alan öznelerin etik farklılaşmalarına alan açamaz.¹⁶

Bu argümanlar, bize hemen herkes için eşit ücret artışı ve herkes için eşit sosyal hak taleplerinin arkasında yatan sosyalist “eşitlikçiliğe” yöneltilen neoliberal eleştirileri anımsatır: Eşitlik özgürlüğe engel olur, “etik farklılaşmanın” önüne set çeker, özneliği hak öznelerinin farksızlığında boğar.

16 Michel Foucault, *The Courage to Tell Truth*, s. 46.

Guattari gibi Foucault da bizi kimsenin neoliberal “özgürlüğe”, yani gerçekte hiyerarşileri, eşitsizlikleri ve ayrıcalıkları “eşitlikçi politikalar” yoluyla yeniden tesis etmeyi hedefleyen politik iradeyi ifade eden bir özgürlüğe karşı çıkamayacağı konusunda uyarır. Bu, politik hareketlerin sosyalist eşitlikçiliğe yönelttiği eleştirileri baştan savmacı hale getirmek anlamına gelecektir, üstelik daha liberal eleştiriler bunu yapmadan önce.

Foucault demokrasi düşmanlarını ifşa etmekle kalmaz. Kiniklerden faydalanarak, aristokratların eleştirilerini kendi topraklarında yerle bir eder: Bunu etik farklılaşmayla, öznenin inşası ve oluşuyla yapar.

Parrhesia’nın krize girmesiyle, bundan böyle politikanın risklerine maruz kalmayacak bir “doğruyu söyleme” modeli belirir. Doğruyu söylemek, kendi politik kökeninden çıkıp kişisel etik alanına ve ahlaki öznenin inşasına yönelir. Ama bunu bir alternatif, yani bir “ruh metafiziği” ve bir “yaşam estetiği”, başka bir dünyaya ulaşmaya olanak tanıyacak ruhun ve onun arındırılmasının bilgisi, şimdi ve burada kendilik, yaşam ve dünyayı sına ve deneyimleme pratikleri ve teknikleri uyarınca yapar. “Ruh” olarak değil “*bios*” olarak, bir yaşam tarzı olarak kendilik inşası. Bu alternatif Platon’un metinlerinde hâlihazırda bulunur ama bunu açık seçik hale getiren ve politikleştirerek demokrasi düşmanlarına yöneltenler Kiniklerdir. Kinikler ve Platonculuk arasındaki karşıtlık şu şekilde özetlenebilir: Kinikler, böylelikle bu dünyada başka bir öznellik ve başka kurumlar üretecekleri “başka bir yaşamı/başka bir dünyayı” dile getirirler, oysa Platonculuk açısından, varlığı daha sonra Hristiyanlık için faydalı olan “başka bir dünya” ve “başka bir yaşam” vardır.

Kinikler, geleneksel “hakiki yaşam” temasını doğruyu söyleme sığınağında ele geçirirler. Yunan geleneğinde, “hakiki yaşam, kargaşadan, değişimden, çürümeden ve çöküşten uzak durmak, varoluş kimliğinde değişmeden kalandır.”¹⁷

17 Michel Foucault, *The Courage to Tell Truth*, s. 225.

Kinikler, “başkalığı bu dünyayı mutlaka bir değişime sürükleyecek başka bir dünya”, *başka* bir dünya için *başka* bir yaşam iddiası ve pratiğiyle¹⁸ “hakiki yaşama” karşı çıkarlar. “Militanca bir yaşam, kendine karşı ve kendisi için, başkalarına karşı ve başkaları için, dünyaya karşı bu dünyada savaşılan ve mücadele edilen bir yaşam olarak adlandırılabilir biçimin içinde egemen yaşam (rahat ve yararlı: kendisi için rahat... başkaları için yararlı) temasını dramatikleştirerek”¹⁹ terse çevirirler.

Kinikler etik farklılaşma yaratabilmek için, politika ve etiği (ve hakikati) ayıramaz biçimde birbirine bağlayarak *parrhesia* krizinin, demokrasi ve eşitliğin güçsüzlüğünün ötesine geçerler. Kendilikle ilişki sorununu, iyi yaşamdan, antik düşüncedeki egemen yaşamdan sıyrıp, politik olarak dramatikleştirir ve yeniden şekillendirirler.

6. İki politik eylem modeli

Yunan demokrasisine dair bu iki okuma, çok farklı iki “devrimci” eylem modelinden esinlenir.

Rancière’e göre politika, eşitliğe karşı gösteri, tartışma ve diyalog yoluyla yapılan bir yanlışın telafisini sağlar. Toplulukta yer bulamayanlar konuşabilir olduklarını ve sadece gürültü yaymadıklarını politik eylemde göstermek zorundadır. Ayrıca bilinmeyen veya minör bir dilde konuşmadıklarını, aksine kendilerini efendilerinin dilinde ustalıkla ifade edebildiklerini de göstermek zorundadırlar. Son olarak, akıllı ve konuşan varlıklar olduklarını argümanları ve diyalogları sayesinde kanıtlamaları gerekir.

Gösteriye, tartışmaya ve diyaloga dayalı bu devrimci model, bir içermeyi, çekişmeli olsa da tam da diyalektik tanınmaya benzer bir “tanınma”yı amaçlar. Politika, “onlar” ve “bizim” karşı karşıya geldiği ve birbirlerini dikkate aldığı bir bölünme-

18 A.g.e., s. 287.

19 A.g.e., s. 283, 340.

ye yol açar, bu bölünmede aynı topluluğun parçası oldukları kabul edilse de ayrı iki dünya vardır. “Hesaba katılmayanlar, bölünme süreçlerini su yüzüne çıkararak, ötekilerin eşitliğine sızarak ve bu eşitliği sahiplenerek, kendilerini önemli hale getirebilirler.”²⁰

Rancière’in modelini anımsatan bir şey arıyorsak eğer, politik demokrasiye değil Yeni Düzen’de (New Deal) ve savaş sonrasında ortaya çıkan sosyal demokrasiye bakmalıyız. Fransa’daki sosyal güvenlik anlayışının yönetime katılım ilkesinde hâlâ bulunan sosyal demokrasi, bu ilkenin reformist tecessümünde, kapitalist gelişmenin ve aslında sosyal demokrasinin motorunu oluşturan, “biz” ve “onlar” arasındaki tanınma ve çekişmenin devam ettiği “diyalektik” sınıf mücadelesi “modelini” temsil eder.

Jacques Rancière’in refah devletine özgü sosyal demokrasiye savunduğu şey, işçilerin (reformist sendikalar) politik özneler olarak içerildiği ve işin de artık özel değil kamusal bir mesele olarak ele alındığı kamusal bir diyalog ortamının varlığıdır.

Emek ve demokrasi mücadelelerinden doğmuş, aidat ödeyen kesimlerin temsilcilerinin birlikte veya tek başına yönettikleri dayanışma ve yardım kurumlarını, kolları dör bir yana yayılan himayeci devletin aşırı armağanlarıymış gibi gösteriyorlar. Dahası bu mitsel devlete karşı mücadele ederken, tam da devlet temelli olmayan dayanışma kurumlarına saldırılıyor. Bu kurumlar aynı zamanda başka niteliklerin şekillendiği ve tatbik edildiği hükümet seçkinlerinininkinden farklı bir ortak gelecek ve müştareklik alanlarıydılar.²¹

20 Jacques Rancière, *Disagreement*, s. 116.

21 Jacques Rancière, *Hatred of Democracy*, New York, Verso, 2009, s. 82-83 [*Demokrasi Nefreti*, çev. Utku Özmağas, İletişim Yayınları, 2014]. Bu kitabı daha ilk çıktığı gün, Kesintili ve Güvencesiz İşçiler Derneği’nin bir eyleminden dönerken almıştım. Başlangıçta bağırıp çağırmış, arkasından da Kültür Bakanlığı’nın yönetime katılma toplantılarından birinin yapıldığı odayı işgal etmiştik. Toplantıda kendileri dışında herhangi birinin politik özne olmasını reddeden hükümet temsilcileri, sendikacılar ve idari memurlar vardı. Gece bu kitaba baktığımda, alıntıladığım bölümü

Rancière'in pozisyonundaki (ve genel olarak solun pozisyonundaki) temel sıkıntı, kuşkusuz yirminci yüzyılda demokrasiyi genişleten ama günümüzde politikada yeni konuların ve yeni öznelerin ortaya çıkmasının önünde hakiki bir engel teşkil eden modeli eleştirirken ve bu modelin ötesine geçmeye çabalarken içine düştüğü zorluktan kaynaklanır. Bu model, devlet, sendikalar ve iş dünyasındaki derneklerin dışında kalan politik özneleri içermeye kuruculuk anlamında yetersizdir.

Foucault'nun Yunan demokrasisi üzerine çözümlemeleriyse tamamıyla farklı bir model önerir. Peki politik özneleşmeyi sorunsallaştırmak için Foucault gözünü neden Kinikler gibi dogmatik yapıdan yoksun, "marjinal", "azınlık" ve "popüler" bir felsefe okuluna çevirmiştir?

Foucault'nun önerisi şudur: "*Demos'un*" diyalektik ve tümleyici politikasının ötesine geçmiş durumdayız. "Bir yeri olmayanlar -eski zamanların yoksulları, üçüncü sınıf, modern proletarya- aslında ya hep ya hiçten başka bir yere sahip olamaz."²²

68'deki politik hareketleri (kadın mücadelesinden işsizlerinkine kadar) kadar, Kinikleri de "biz halkız", her birimiz "parça ve bütünüz" önermelerini olumlarken hayal etmek zordur.

Foucault'nun modelinde mesele ne bir yeri olmayanların hesaba katılmasını garanti altına almak ne de onların efendileriyle aynı dili konuştuklarını göstermektir. Mesele ayrıca ve özellikle de bir yeri olmayanları ve onların özneleşme tarzlarını dikkate alacak şekilde bütün değerleri "yeniden değerlendirme"dur. Değerleri yeniden değerlendirmede, eşitlik farkla,

okuyup şaşkına dönmüştüm. Sırf neoliberaler refah devletine saldırıyor diye, kendimizi savunmacı bir pozisyonla sınırlandırmak ve 1970'lerin politik hareketleri esnasında ortaya çıkmış (devlete bağımlı kılınmak ve beden üzerinde iktidar uygulanması, vb.) veya bugünkü politik hareketlerin ortaya koymaya devam ettiği (eşitsizliklerin üretimi, toplumsal ve politik dışlanma, bireylerin hayatları üstünde denetim uygulama, vb.) eleştirilere sırtımızı dönmek zorunda değiliz.

22 Jacques Rancière, *Disagreement*, s. 9.

politik eşitlik de etik farklılaşmayla harmanlanır. Paranın “değerini” düşürdükleri için felsefe tarihinde “sahtekârlar” olarak anılan Kiniklerin düşüncesinde Nietzsche ile bir kez daha karşılaşırız.

Kiniklerin “parayı tahrip etmek” sloganı, hem paranın (*nomisma*) hem de yasanın (*nomos*) itibarını düşürmek anlamına gelir. Kinikler tanınmak istemez, ne dikkate alınmak ne de içerilmek için uğraşırlar. Hem kendini deneyleme ve kendini sınaama hem de başkalarını ve dünyayı deneyleme ve sınaama yoluyla kurumları ve onların görevlilerinin yaşam biçimlerini eleştirir ve incelerler.

Etik-politik bir özne olarak kendilik inşası sorunu, özel bir hakikat oyunu gerektirir. “Mesele artık kişinin yaşam ve buradaki olaylara karşı kendini silahlandığı, kendini donattığı doğru pozisyonlarda bir çıraklık dönemi geçirmesi, bu pozisyonları edinmesi değil, kişinin kendisine, neler yapabileceğine odaklanmasıdır... Bu hakikat oyunları artık matematiğin alanına girmez, öğretilen ve öğrenilen şeyler değildir, kişinin kendi kendine gerçekleştirdiği alıştırımlardır: kendini deneyleme, dayanıklılık testleri.”²³

Başka bir yaşam ve başka bir dünyanın oluşumunda hayata geçirilen politik hakikat oyunları, tanınma, kanıtlama ve mantığa dayalı tartışmanın değil, hakları ve *ethos*’un oluşumunu bir araya getiren deney politikasının oyunlarıdır. Plato ve Kinikler arasındaki ihtilaf, bize kaçınılmaz olarak Rancière ve Foucault arasındaki farkları anımsatır.

7. Logos ve varoluş, tiyatro ve performans

Rancière’e göre politika ancak “teatral” bir sahnenin kurulmasıyla mümkündür. Burada aktörler, aynı anda hem (eşitliği şart koştuğu için) mantıklı hem de (bu eşitlik hiçbir yerde bulunmadığından) mantıksız olan söylemsellik ve yargılama-

23 Michel Foucault, *The Courage to Tell Truth*, s. 339.

nın ikili mantığına uygun şekilde, politik diyalogdaki kibri sergilerler.

Politikanın var olabilmesi için, içinde kural ve amel arasındaki, polisın mantığı ve eşitlik mantığı arasındaki uçurumun sahneleneceği ve oyunlaştırılacağı bir “konuşma ve mantık” sahnesi kurulmalıdır. Böyle bir politika kavrayışı normatiftir. Kamusal alanda, konuşma ve mantık yoluyla kurulan diyalog olarak kavranmayan bütün eylemler, politik değildir. Bu hareketlenme modeli açısından Paris varoşlarındaki gençlerin başarısız görülen 2005 eylemleri, Rancière tarafından politik olarak ele alınmaz.

Mesele büyük bir kesimi Fransız olan insanları entegre etmek değil, onlara eşitler olarak muamele edilmesini sağlamaktır... Asıl soru, onların ortak bir dil bahşedilmiş politik özneler olarak dikkate alınıp alınmadığıdır... Düşmanın da kendisiyle aynı topluluğa ait olduğunu kabul eden bir diyalog sahnesi kurmadığı için, benim politika kavrayışım açısından bu isyan politik değildir.²⁴

Gösteri, tartışma ve diyalog yoluyla eşitlik talep etmek için bir konuşma ve mantık sahnesi kurdukları için güncel politik hareketlerin, Rancière’in tarif ettiği politik mantığı hayata geçirdikleri doğrudur. Ama yeni politik özneler olarak tanınma mücadelesinde, bunu politik olarak tanımlanabilecek tek eylem biçimi haline getirmezler. Daha önemli olan şey, bu mücadelelerin artık *demos*’un diyalektik ve tümleyici bağlamını, hem bir parça hem de bütün anlamına gelen, “hiçbir şey ve her şey” olan *demos*’u tüketmiş olmasıdır.

Aksine, kendilerini yeni politik özneler olarak dayatabilmeleri için, günümüz sosyal demokrasilerine özgü “halk” ve “işçi sınıfı” politikalarından kaynaklanan çıkmazı yerle bir etmeleri gerekir.

24 Jacques Rancière, “Le Scandale démocratique”, Jean-Baptiste Marongiu ile röportaj. *Libération* dergisi içinde, 15 Aralık 2015.

Politik hareketler, farklı politik eylem biçimleriyle ve bunlar üzerinde son bir oyun oynar. Ama bunu “eşitlik ve eşitliğin yokluğunun” sahnelenmesiyle sınırlı kalmayacak bir biçimde yaparlar. Eşitlik, “başka bir yaşamı” ve “başka bir dünyayı” inşa eden, “herkese hak” söyleminin özneleşmenin toplumsal dayanağını oluşturduğu farklılaşma süreçleri açısından gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur.

Sosyalist bir bakanın adlandırdığı gibi Fransız varoşlarının genç “yabancıları”, tanınırlık ve tartışmanın sistemli diyalektik oyununu oynamak yerine teatral sahneyi terk etmeyi seçen ve tiyatroyla pek bir ilişkisi olmayan yeni bir sanat icat etmiş olan Kinik barbarları belirli açılardan anımsatırlar.

Kinikler bizi sahne yerine güncel sanat performansları üzerine düşünmeye yöneltir. Burada kamusal ifade ne ille de dilde veya konuşmada, ne gösteren semiyotikler yoluyla ne de karakterler, mükâleme ve diyalogla işleyen bir dramaturgi sayesinde gerçekleşir.

Peki “başka bir yaşamı” ve “başka bir dünyayı” aralayan özneleşme süreci nasıl işler? Sadece konuşma ve mantık yoluyla değil. Kinikler salt “konuşan varlıklar” değil, aynı zamanda bir şeyler söyleyen bedenlerdir, hatta sözcelem, başlangıçta anlamlandırıcı zincirler yoluyla ifade edilmese bile. Bir kişinin ihtiyaçlarını (yeme, sıçma) ve arzularını (mastürbasyon, sevişme) kamusal olarak tatmin etmek, kışkırtmak, skandal haline getirmek, ötekilerini bunu düşünmeye ve hissetmeye zorlamak vb., tüm bunlar semiyotiklerin çoğulluğunu ortaya koyan “performatif” tekniklerdir.

Kiniklerin yaşam biçimlerinin bir ifadesi olan bastonla yürüme, serserilik, dilenme, yoksulluk, çarıklar, çıplak ayak vb., sözel olmayan sözcelem biçimleridir. Jestler, eylemler, örneklem, davranış ve fiziki mevcudiyet, ifade edici pratikleri ve konuşmadan başka araçları kullanarak ötekilere hitap eden dışa vurumcu pratikleri ve semiyotikleri oluşturur. Kinik “performanslarda” dilin

adlandırma ve temsil etmenin ötesinde işlevleri vardır; “varoluşsal bir işleve” sahiptir. *Ethos*’u ve politikayı olumlar, Guattari’nin deyimiyle varoluşsal bölgeler oluşturmaya yardım eder.

Yunan geleneğinde erdeme giden iki yol vardır. “*Logos*”tan, başka bir ifadeyle söylem ve okul eğitiminden geçen uzun ve kolay yol ve Kiniklerin “bir şekilde sessiz”, kısa ama zorlu yolu. Kısa veya kısaltılmış olan bu yol, pratiğin ve deneyin yoludur, söylem gerektirmez.

Kiniklerin yaşamı salt dilin ve konuşmanın erdemi yüzünden değil kendi “maddi ve gündelik gerçekliğini” teşhir ettiği için de kamusaldir. Bu bir yandan, Yunan toplumundaki kurucu bölünmeleri, *polis*’in kamusal alanını ve öte yandan da hane-nin özel idaresini derhal yeniden-biçimlendiren, “maddi, fiziki olarak kamusal” yaşamdır.

Bu, “*logos*” veya “varoluş” karşıtlığı meselesi değil, Yaşam biçimlerini ve kurumları sorgulayabilmek adına, kendini logos ve varoluş arasındaki boşlukta konumlandırma meselesidir.

Kinikler açısından, “aynı zamanda, bir varoluş biçimi, kendiliğin dışavurumu, hakikatin fiziki modeli, ayrıca söylem yoluyla kanıtlama, kanaat ve ikna etmeye dair bir girişim olan” dışında, hakiki yaşam yoktur.²⁵

Eleştirel teorisyenlerin çoğu gibi (Virno, Butler, Agamben, Michon, Zizek) Rancière de sözmerkezci bir eğilim tarafından aldatılır. Rancière, Aristo’ya dair eleştirilere rağmen, halen Yunan felsefi düşüncesinin teorik çerçevesine sıkışıp kalmıştır: Bir dile sahip tek hayvan insandır ve bir dile sahip olduğundan insan politik bir hayvandır. Kinikler, hayvan ve insan arasında *logos* tarafından tesis edilen “paylaşma” saldırarak, Yunan ve Batı felsefesinin ve kültürünün temellerine saldırmış olurlar.

Hayvanlık, antik düşüncede insan açısından kati farklılaşma noktası rolü oynar. İnsanlar kendilerini hayvanlıktan ayırt ederek insaniliklerini ortaya koymuş ve dışa vurmuş olurlar.

25 Michel Foucault, *The Courage to Tell Truth*. s. 314.

Hayvanlık, kişinin rasyonel ve insani oluşumu için daima iyi kötü bir itme noktası olagelmıştır.²⁶

Kinikler yalnızca eşitlik ve eşitsizlik arasındaki farkı oyunlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda utanmazca bir yaşamı, skandal bir yaşamı, “hayvanlık pratiği içerisinde meydan okuyan ve uygulanan” bir şey olarak kendini dışa vuran bir yaşamı sergileyerek, “hakiki yaşam” ve onun kurumlarının pratiklerini de birer oyuna çevirmişlerdir.

8. Duyulurun paylaşımı: ya da bölünme ve üretim

Rancière etik ve politik arasındaki ilişkiyi reddetmesine rağmen, politik özneleşmenin yine de *ethos* ve hakikat oyunları gerektirdiği kanısındadır. Bu, “kanıtlama”, “tartışma” ve diyalogdaki hakikat oyunlarını sahneleyecek konuşma ve mantık yoluyla bir özne inşa tarzı gerektirir. Rancière’de bile (ya da Rancière karşı), politika özel bir etkinlik olarak tanımlanamaz çünkü etik (mantık ve konuşma öznesinin inşası) ve doğruyla (kanıtlayan ve iddia eden söylemsel pratikler) birleştirilmiştir. Başka türlü nasıl olabileceğini hayal etmek zordur.

Ama politikayı özerk bir eylem biçimine dönüştürmenin imkânsızlığının yanı sıra, Foucault’nun iktidar ilişkilerinin “mikro-fiziği” dediği şeyden ayırt etmek de imkânsızdır.

“Duyulurun paylaşımında, hem tarafların (konuşmaya hükmeden burjuvalar ve sadece gürültü yayan proletarya arasındaki sınıfsal bölünme) hem de özneleşme kiplerinin (biz/onlar) paylaşımını düzenleyen ikilikler, mikro-politik ilişkilere işaret eder. Molar bölünmeler, moleküler ilişkileri önvarsayar ve bunlardan türer.

Belli ölçüde Foucault’nun metodolojisine bağlı kalıyoruz çünkü günümüz kapitalizminde Rancière’in arzu ettiğinin aksine “etiği”, “ekonomiden” ve “politikadan” ayırmak imkânsızdır.

Toplumun sınıflara (ya da kesimlere) ayrılması, söylemsel pratiklerin (bilgi), davranışı yönetme tekniklerinin (iktidar) ve tabi kılma tarzlarının (özne) asamblajıyla yaratılır. Ama bu “ikici” paylaşım, sadece bu üç aygıtın (bilgi, iktidar, özne) çapraz eylemlerinin sonucu değildir. Bu aygıtlar bizzat paylaşımı mümkün ve işletilebilir kılan mikro-iktidar ilişkileri tarafından kat edilmiştir. Guattari’nin tabi kılmanın “kolektif vasıtaları” dediği şey tarafından geliştirilen erkek/kadın ilişkileri, ailedeki baba/çocuk ilişkileri, okuldaki öğretmen/öğrenci ilişkileri, sağlık sistemindeki doktor/hasta ilişkileri vb. çaprazdır ve “parçalara” bölünmenin kurucusudur. Molar (majör ikicil çatışmalar- sermaye/emek, zengin/yoksul, emir verenler ve itaat edenler, yönetme yeterliliğine sahip olanlar ve olmayanlar, vb.) ve mikro-fiziki (yeri olmayanlara dayanan, onlara nüfuz eden ve onlar tarafından oluşturulan iktidar ilişkileri) arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmadan bugünün kapitalizmi anlaşılamaz. Ama her şeyden öte, iktidarın kendilikle ilişkiye, kendiliğe özen göstermeye, “etiğe” nasıl yatırım yaptığı üzerine düşünülmezse günümüz kapitalizmini anlamak imkânsızdır.

Kiniklerin *bios*’u, varoluşu ve militan özneleşmeyi anlama biçimlerini incelemek, öznellik üretimini en temel ve en önemli etkisi haline getiren (Guattari) günümüz kapitalizmindeki güçlere direnmenin silahlarını temin edebilir.

Foucault, “politik” alandan bireysel etiğe taşınan *parrhesia*’nın, bir davranış yönetme tekniği, başka bir ifadeyle bir iktidar tekniği haline geldiğini söyler. “Kendinizle ilgilenmenizi teşvik ederek bütün bir şehre faydalı olurum. Ve eğer yaşamımı koruyorsam, bu açıkça şehrin çıkarıdır.”²⁷

Hristiyan kilisesinin pastoral iktidarıyla bütünleşen ve yeniden şekillendirilen kendini ve başkalarını yönetme teknikleri, refah devleti döneminde hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir.

27 Michel Foucault, *The Courage to Tell Truth*, s. 90.

Foucault'nun antik Yunan bağlamında bahsettiği “büyük ilgi ve kaygı zinciri”, “yaşamı gözetme”, kapitalizmde devlet eliyle yönetilmiştir. Kendilik kaygısı, kişinin kendisi ve yaşamı üzerinde çalışması, toplumsal iş bölümü içerisinde bize tahsis edilen yeri doldurmak için gerekli olan yapma ve söyleme biçimleriyle bizzat ilgilenmek anlamına gelir. Kendilik kaygısı taşımak, iktidarın tahsis ettiği işlevin sorumluluğunu alan bir özne haline gelme yönünde bir uyarıdır.

Bios, varoluş ve yaşam kavramları bizi dirimciliğe geri götürmez, daha ziyade özneleşme ve kendilikle ilişki sayesinde tabi kılınmayı parçalayacak mikro-iktidar ilişkilerini nasıl politikleştirebileceğimizi sormaya zorlar.

Rancière politikayı tarif ederken, on dokuzuncu yüzyıl işçileri üzerine yaptığı tarihsel analizi görmezden geliyor gibidir: kendilik üzerine çalışma ve *ethos*'un oluşumu.

Ethos'un oluşumu, *bios* ve Kiniklerin tecrübe ettiği “militan” varoluş, bir tür “ahlak söylemi” değildir. Yeni bir ahlaki kodun öğretilmesi veya ifade edilmesi anlamına gelmez. *Ethos*'un oluşumu, hem “varoluşun odak noktasıdır”²⁸ hem de içinde “bi-reyler açısından mümkün bilme biçimlerinin, davranışa dair normatif çerçevelerin”(iktidar) “ve mümkün öznelerin mümkün varoluş biçimlerinin” (kendilikle ilişki) birbirine bağlandığı bir “deneyim matrisidir.”

Oysa Rancière'e göre politika temel olarak deneyim anlamına gelmez. “Duyulur olanın”, varoluşsal odak noktası ile hiçbir ilgisi yoktur çünkü politika her şeyden önce biçime dair bir soru, eşitliğe dair bir biçimciliktir. “Bir eylemi politik yapan şey konusu ya da gerçekleştirildiği yer değil, yalnızca biçimi, bir tartışmanın tesis edilmesi sayesinde eşitliğin ve salt bölünme sayesinde de topluluğun varlığının onaylanmasını sağlayan biçimidir.”²⁹

28 Michel Foucault, *The Government of Self and Others*, s. 3.

29 Jacques Rancière, *Disagreement*, s. 32.

“Varoluşun odak noktalarının” sorunsallaştırılması ve Batı tarihi boyunca durmadan ortaya çıkan politik kopuş ve özneleşme üzerindeki deneyler, en nihayetinde on dokuzuncu yüzyılla yirminci yüzyılın başlarındaki devrimcilere ve aynı dönemin sanatçılarına öncülük etmiştir.

9. Eşitlik ve fark

Foucaultcu özneleşme, salt eşitlik ve eşitsizlik üzerine bir tartışma, eşitliğin kötüye kullanımının gözler önüne serilmesi değildir aynı zamanda eşitlik ve eşitsizlik arasındaki boşlukta konumlanmış, etik farklılaşma ve kolektif bir kendilik oluşumu için belirsiz bir zaman ve mekân açarak politika sorusunu yeniden yönlendiren samimi bir içkin yaratımdır.

Politika “etik” öznenin oluşumundan ayrıştırılamıyorsa, o halde, komünist modeldekinden farklı bir biçimde olsa da örgütlenme sorusu merkezi hale gelir. Duyulur olanın yeniden şekillendirilmesi, Foucault’nun düşüncesini genişleten Guattari’nin “analitik” politik çalışma olarak adlandırdığı “militan” çalışmanın konusu olması gereken bir süreçtir.

Guattari’ye göre GIP (Groupe d’information sur les prisons) –Foucault tarafından kurulan Hapishaneler İçin Bilgi Toplama Grubu³⁰– “militanlık” konusunun iki yönlü hale geldiği kolektif bir asamblaj olarak ele alınabilir: müdahale anlamında militanlık değil, aynı zamanda müdahale edenler anlamında militanlık. Yeni militanlık sadece yeni sözcelerin üretiminde değil ama özellikle örgütlenmeye dair, sözceler üreten sözcelem öznesine dair yeni teknikler, prosedürler, ifade biçimleri üzerinde de sürekli çalışır.

30 Hapishaneler İçin Bilgi Toplama Grubu 1971’de Foucault, Jean-Marie Domenach ve Pierre Vidal-Naquet’in altına imza attıkları manifestonun yayınlamasıyla kuruldu. İsminden anlaşıldığı üzere, grubun amacı “toplumsal sistemimizin saklı bölgelerinden biri olan” şeye, özellikle de hapsedilmeleri süresince dışarıyla çok az irtibatı olan veya hiç olmayan mahpusların durumuna ışık tutmaktı. Çevirmenin notu.

Oysa Rancière “politik kolektiflerin örgütlenme biçimi sorusuyla hiç ilgilenmez”. “Politik özneleşme eylemlerinin yarattığı değişimleri” dikkate almaz. Başka türlü söylersek, özneleşme eylemini, sadece nadiren ortaya çıkan bir akın, neredeyse anlık bir özneleşme olarak görür.

Rancière “grupların yarattığı süreklilik biçimlerini”³¹ incelemeyi reddeder, oysa Mayıs 68 özellikle de örgütlenme biçimlerinin oluşum ve işleme yasalarını, ifade ve demokrasi biçimlerini sorgular, çünkü söz konusu olan, özneleşmesi sadece molar bölünmeleri değil moleküler ilişkileri de yeniden şekillendirilen öznenin inşasından ayrı düşünülemez bir politik müdahale eylemidir.

Eğer eşitlik ve fark arasındaki paradoksal ilişkiler bir anayasa, yasalarda kayıt altına alınamıyorsa, öğrenilemiyor veya öğretilmiyor, sadece deneyimlenebiliyorlarsa, o halde birlikte eyleme tarzları sorusu temel mesele haline gelir.

Deneyimlenmesi ve icat edilmesi gereken şey, bir arada olmayı ve karşıt olmayı birbirine eklemleyecek bir savaş makinesidir. Bu, Foucault’nun felsefi söyleme özgü olduğunu iddia ettiği ve *demos*’un diyalektik modelinin çöküşünden itibaren günümüz politikasının temel koşulu haline gelen şeydir. “*Ethos* sorusunu, aynı zamanda bu *ethos*’u meydana getirebilecek olan doğru ve doğruya ulaşma biçimini ve bu *ethos*’un kendi tekilliğini ve farkını ortaya koyacağı politik yapıları sorgulamadan” sormaya asla yeltenmemeliyiz. “*Aletheia* (açıklık, gizli olmama) sorusunu da, *politeia* ve *ethos* sorularından bağımsız ortaya atmamalıyız. Aynısı *politeia* ve *ethos* için de geçerlidir.”³²

Rancière’e göre, duyulurun paylaşımını yeniden şekillendirebilecek olan tek şey bir bölünme ve topluluk aygıtı olan demokrasidir, oysa Foucault, bu tür bir politik eylem modeli

31 Jacques Rancière, “La method de l’egalite”, *La philosophie deplacee: Autour de Jacques Rancière* içinde, Lyon, Horlieu Editions, 2006, s. 154.

32 Michel Foucault, *The Courage of Truth*, s. 67.

karşısında daha ketum ve çok daha az heveslidir. Bunun sınırlarının farkındadır. Politik eylem eşitliğe dayanmasına rağmen ona üstün gelir. Dolayısıyla politik soru şudur: Özneleşmenin bu yeni koşulları altında eşitliği nasıl icat edebilir ve uygulayabiliriz?

Guattari'den yararlanarak bu soruyu doğrudan kendi güncel durumumuza bakarak da ortaya atabiliriz. Günümüz kapitalizminin öznelliğimiz üzerinde ikili bir şekilde yürüttüğü makinesel köleliği ve toplumsal tabi kılmayı parçalarken, hem eşitliği hem de “etik farklılaşmayı” (tekilleşme) nasıl icat edebiliriz ve uygulayabiliriz?

Lazzarato, kapitalizmde “retim” ve “znellik üretimi”nin ek-
lemlesmesini, Deleuze ve Guattari’yi izleyerek, “toplumsal tabi
kılma” ve “makinesel kölelik” dispozitiflerinin ileyiiyle açıklı-
yor. Toplumsal tabiiyet sayesinde öznellikte donatılırız ve bir
kimlik, bir cinsiyet, bir meslek, bir milliyet tahsis edilir bize. Tabii-
yet, bireysellemi özneleri, onların bilinçlerini, temsil ve davra-
nılarını üretir. Makinesel kölelik ise bireysellemi öznenin
stne eklemlesir ve bu özneleşmenin zlyle ortaya çıkar.
İte, Lazzarato’ya göre öznellik üretimi, toplumsal tabi kılma ve
makinesel köleliğin bu kesime noktasında vuku bulur. Peki bu
ileyite göstergeler nasıl işlev görür? Gösteren... sembolik...
gstergelemeyen semiyotiklerin kapitalist yersizyurtlamada,
yeniden yerliyurtlulamada, toplumsal ileyii denetlemedeki
rol ve işlevi nedir? Kapitalizmde retim ve öznellik üretimi ara-
sındaki ilişkiyi dikkate almayan günümüz eleştirel teorileri, daha
da ileri giderek bu bağı yok sayan Alain Badiou, Jacques
Ranciere’in teorileri neden yeni politik znelemelerimizi kavra-
maktan yoksundur? Lazzarato kitap boyunca, üretim kavramı-
yla Marx, hakikati kimin istediğini soran gr sesiyle Nietzsche,
kendilik kaygısıyla Foucault, başka bir dünyanın militanları
olarak Kinikler ve elbette soruları yanıtlardan daha değerli bulan
Deleuze ve Guattari’den yararlanıyor. Lazzarato ile birlikte kapi-
talist asamblajları bir bir yıkıyoruz. Politik zneleme süreçleri-
nin, “yaratımın” ve “yeninin” virtelliğinde dans ediyoruz. Yüz
yıllık o soruyu, hazır cevapları ile değil, bize sağladığı fırsatlarla
yeniden soruyoruz; “Ne Yapmalı?”

www.otonomyayincilik.com
iletisim@otonomyayincilik.com

